ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
SECŢIA DE ŞTIINŢE ISTORICE ŞI INSTITUTUL DE ISTORIE DIN BUCUREŞTI

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

PARTICIPAREA ROMÎNILOR LA LUPTA DE LA GRÜNWALD (15 IULIE 1410) de ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

POLITICA DE DISTRUGERE A NAŢIUNII CEHE DUSĂ DE OCUPANŢII FASCIŞTI ÎN ANII CELUI DE-AL II-LEA RĂZBOI MONDIAL de V. KRÁL (Praga)

TEZAURUL DOMNESC. CONTRIBUŢIE LA STUDIUL FINANŢELOR FEUDALE ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI ÎN MOLDOVA de P. P. PANAITESCU

LUPTA POPORULUI ROMÎN PENTRU UNIRE ŞI UNIREA ITALIEI de V. MACIU şi T. BUGNARIU

DIN VIAŢA GENERALULUI PAVEL PAPP. DATE NOI PRIVITOARE LA ISTORIA RELAŢIILOR ROMÎNO-ITALIENE ÎN EPOCA RISORGIMENTULUI de I. SABĂU

PROBLEMA TRATATULUI „ISTORIA ROMÎNIEI": DEZBATERILE PRIVIND MACHETA vol. II DIN TRATATUL „ISTORIA ROMÎNIEI"

ANUL XIV — 1961

1

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI INSTITUTUL DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

1

ANUL XIV

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

www.dacoromanica.ro

„STUDII" REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI (*directorul Colegiului de redacție*); EUGEN STĂNESCU (*redactor șef*); acad. A. OTETEA; T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; L. BÁNYAI; M. BERZA; V. CHERESTEȘIU; T. GEORGESCU; V. MACIU; ȘT. PASCU; V. POPOVICI

Redacția: București, B-dul Generalissimul Stalin nr. 1
Telefon: 18.25.86

www.dacoromanica.ro

SUMAR

Pag.

STUDII

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, Participarea romînilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410) 5

V. KRÁL (Praga), Politica de distrugere a naţiunii ceh dusă de ocupanţii fascişti în anii celui de-al doilea război mondial 23

P. P. PANAITESCU, Tezaurul domnesc. Contribuţie la studiul finanţelor feudale în Ţara Romînească şi în Moldova 49

NOTE ŞI COMUNICĂRI

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA, Despre regimul supuşilor otomani în Ţara Romînească în veacul al XVIII-lea 87

V. PAPACOSTEA, Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la şcolile din Bucureşti 115

V. STĂNICĂ şi M. POPESCU, Documente inedite slavo-romîne din Ţara Romînească de la sfîrşitul secolului al XVI-lea 123

CENTENARUL UNITĂŢII ITALIEI

V. MACIU şi T. BUGNARIU, Lupta poporului romîn pentru Unire şi Unirea Italiei . . 129

I. SABĂU, Din viaţa generalului Pavel Papp. Date noi privitoare la istoria relaţiilor romîno-italiene în epoca Risorgimentului 151

PROBLEMELE TRATATULUI „ISTORIA ROMÎNIEI"

Dezbaterile privind macheta vol. II din tratatul „Istoria Romîniei" 159

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Despre materialul documentar din Arhivele Statului Sibiu (*C. Şerban*); Călătorii de documentare în R. P. Ungară şi R. P. Bulgaria (*Ecaterina Cimponeriu* şi *A. Constantinescu*). Cronică 167

RECENZII

* * * Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821. Redactor responsabil acad. A. Oţetea, vol. I, 1959, 442 p.; vol. II, 1959, 407 p.; vol. III, 1960,446 p., Buc., Ed. Acad. R.P.R. (*Ioana Constantinescu*). 173

www.dacoromanica.ro

* * * Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din Rominia pînă la primul război mondial. Buc., Ed. politică, 1959, 540 p. (*M. Iosa*) 182

F. I. NOTOVICI, Бухарестский мир 1918 г. Sub redacţia doctorului în ştiinţe istorice L. K. Eggert, Ed. pt. literatură social-economică, Moscova, 1959, 258 p. (*Gh. Cazan*) 188

FERDINAND LOT, ROBERT FAWTIER, Histoire des institutions françaises au Moyen Age. Tome II: Institutions royales (Les droits du roi exercés par le roi). Paris, Presses Universitaires de France, 1958, VIII + 623 p. (*R. Manolescu*) 194

REVISTA REVISTELOR

Средние века. Сборник. Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, nr. XI—XVI, 1958—1959, (*L. Demény*). Исторически преглед. Academia Bulgară de Ştiinţe. Institutul de istorie, Sofia, nr. 1—6/1959, 691 p. (*Const. N. Velichi*) VI. Byzantion, nr. XXVIII/1958, Bruxelles, 1959, 562 p. (*E. Frances*). 201

ÎNSEMNĂRI BIBLIOGRAFICE

Istoria Romîniei. — CORINA NICOLESCU, Începuturile artei feudale din ţara noastră în lumina ultimelor descoperiri arheologice, în Studii şi cercetări de istoria artei, nr. 1, 1959, p. 47—59 + 4 fig. (*R. P.*). M. ALEXANDRESCU-DERSCA, L'éxpédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 sau 1338). „Studia et Acta Orientalia", II, Bucarest, 1960, p. 3—23 (*M. M.*). G. G. FLORESCU, L'aspect juridique des Khatt-i-Chérifs. Contributions à l'études des relations de l'Empire Ottoman avec les Principautés Roumaines. „Studia et Acta Orientalia", I, Bucarest, 1958, p. 121—147 (*M. M.*). **Istoria U.R.S.S.** — I. D. KOVALCENKO, Крестьяне и крепостное хозяйство Рязанской и Тамбовской губерний в первой пол. XIX в. Moscova, Ed. Universităţii din Moscova, 1959, 275 p. (*A. C*). * * * Die Bauernbewegung des Jahres 1861 in Russland nach Aufhebung der Leibeigenschaft, Akademie-Verlag, Berlin, 1958. XL + 422 p., traducere din limba rusă (Крестянское движение в 1861 году после отмены крепостного права. Часть I и II) Moscova-Leningrad, 1949 (*R. P.*). **Istoria Universală.** — VENELIN GANEV, Закон соудный людьмъ. (Legea pentru judecata mirenilor), Ed. Acad. de Ştiinţe, Sofia, 1959, VII + 620 p. (*V. H.*). VILMOS SÁNDOR, Charakter závislosti Uhorska v období dualizmu (Caracterul dependenţei Ungariei în epoca dualismului). „Historický Casopis" (Revista istorică), Praga, 1959, VII, nr. 3, p. 425—448 (*M. D.*). Γεωργίου Λάϊου, οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα. ἔρευνα ἐπὶ νέων πηγῶν (Gheorghe Laios, Hărţile lui Rigas. Studiu bazat pe izvoare noi), Atena, 1960, 88 p (*A. C.*). Πελοποννησιακά, tom. I, Atena, Tipografia Myrtiadis, 1956, 490 p. (*G. C.* (PALMIRO TOGLIATTI Partidul Comunist Italian, Buc., Ed. politică, 1960, 132 p. (*I. A.*) JEAN DAUTRY, 1884 et la IIe République, Paris, Éditions sociales, 1957, 338 p. (*S. C.*), F. THIRIET. La Romanie vénitienne au moyen Âge, Paris, 1959, 471 p. (*Y. F.*). SOURDEL DOMINIQUE. Le vizirat 'Abbâside de 749 à 936 (132 à 324 de l'Hégire), Institut français de Damas, vol. I, Damas, 1959, LXXVIII, 380 p. (*P, S.*). **Bizantinologie.** — Πεπραγμένα τοῦ θ'διεθνοῦς βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου (Actele celui de-al IX-lea Congres de bizantinologie), tom III, Atena, Tipografia Myrtiadis, 1958, 351 p. (*G. C.*). G. OSTROGORSKI, Byzantine Cities in the early middle ages, Dumbarton Oaks Papers, XIII, 1959, p. 45—66 (*E. F.*). A. PETRUSI, La formation des thèmes byzantins, p. 40, Korreferat von G. Ostrogorsky, p. 8. Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress, München, 1958 (*E. F.*). H. G. BECK, Reichsidee und nationale Politik im Spätbyzantinischen Staat, Byzantinische Zeitschrift 53, nr. 1/1960, p. 86—94 (*E. F.*). **Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie.** — * * * Budapest munkásmozgalma. 1919—1945. Bibliográfia. (Mişcarea muncitorească din oraşul Budapesta 1919—1945. Bibliografie) I—III. kötet Budapest, 1959, 400—716—1098 p. + 58 ilustr. (I—III) (*D. S.*). * * * Museum, vol. XIII, nr. 1 şi 2/1960 (*A. I.*). * * * Muzeul Sucevei. Ghid pentru vizitatorii Muzeului Regional Suceava, Suceava, 1959 83 p. (*C. Ş.*). . . 223

www.dacoromanica.ro

PARTICIPAREA ROMÎNILOR LA LUPTA DE LA GRÜNWALD (15 iulie 1410)

DE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

În ultimele decenii ale secolului al XIV-lea au loc modificări însemnate pe harta politică a Europei răsăritene. Ca urmare a luptei permanente duse de poporul rus şi de popoarele care sufereau adesea jafurile tătarilor începe să decadă puterea Hoardei de Aur, se ridică în schimb şi tinde să joace un rol important pe arena vieţii internaţionale statul lituanian. Prin extinderea stăpînirii sale asupra unor ţinuturi beloruse, ucrainene şi ruseşti, Lituania ajunge către sfîrşitul secolului al XIV-lea unul dintre cele mai puternice state din răsăritul Europei. Uniunea maghiaro-polonă, realizată în vremea lui Ludovic cel Mare, se desface o dată cu moartea acestuia (1382), locul ei fiind luat de uniunea polono-lituaniană (1385). În 1386 marele cneaz al Lituaniei Jagello Olgerdovici trece la catolicism, se căsătoreşte cu regina Poloniei, Hedwiga, fiica lui Ludovic cel Mare, şi se încoronează ca rege al Poloniei, luînd numele de Vladislav. El pune bazele cunoscutei dinastii a Jagellonilor. Una din cele mai importante cauze care au determinat unirea Lituaniei cu Polonia a fost primejdia teutonică, care punea în pericol existenţa celor două state. Sub pretextul convertirii la creştinism a populaţiei păgîne, cavalerii teutoni, prin organizarea de expediţii „cruciate", smulgeau cu forţa ţinuturi polono-lituaniene, pe care le anexau stăpînirii lor, care la începutul secolului al XV-lea se întindea de-a lungul litoralului baltic, de la Golful Finic şi pînă dincolo de gurile Elbei. Convertindu-se la creştinism şi obligînd şi pe supuşii lui să treacă la credinţa creştină, Vladislav Jagello făcea prin această acţiune să dispară de fapt argumentul expediţiilor organizate de cavalerii teutoni în Lituania. Aceştia însă, susţinuţi de feudalii din apusul Europei, continuă să atace Lituania şi Polonia, căutînd să ocupe noi şi noi pămînturi. Pe căi şi prin mijloace diferite, ordinul teutonic caută să distrugă alianţa polono-lituaniană. Teutonii folosesc divergenţele care se ivesc între Vitold,

www.dacoromanica.ro

vărul regelui Vladislav Jagello, şi acesta din urmă pentru a-şi atinge scopul. În ciocnirile ce izbucnesc între Jagello — ce devine un susţinător al intereselor feudalilor poloni — şi Vitold — ce se afla în fruntea nobilimii feudale lituanieno-ruse, nemulţumită de poziţia lui Jagello — cavalerii teutoni îl sprijină pe Vitold. Cu ostilitate era privită uniunea polono-lituaniană şi de Ungaria, care se vedea primejduită în politica ei externă de întărirea noului stat. Cu unele concesii din partea lui Vladislav, care în 1392 recunoaşte pe Vitold ca locţiitor al său în Lituania, iar în 1401 ca mare cneaz al Lituaniei, ce urma să fie ales rege al Poloniei în cazul morţii fără moştenitori a lui Jagello, uniunea polono-lituaniană, — cu mici perioade de întreruperi — se menţine, cele două state reuşind prin lupta lor să stăvilească pentru mult timp expansiunea teutonică spre răsărit.

Prefacerile survenite pe arena vieţii politice a Europei răsăritene, urmărite şi înţelese just de domnii Moldovei şi Ţării Romîneşti, au determinat unele iniţiative din partea lor, al căror rezultat a fost stabilirea în relaţiile internaţionale a locului necesar de care cele două ţări aveau nevoie pentru a se dezvolta în viitor.

Ca să-şi păstreze independenţa ce continuă să fie primejduită de presiunea exercitată asupra sa de regatul feudal maghiar, Moldova caută să se apropie de noua formaţiune politică, condusă de Vladislav Jagello. Iniţiată de Petru Muşat, această orientare politică a Moldovei era determinată în mare măsură şi de legăturile ei vechi cu Haliciul, anexat în 1387 de statul polono-lituanian, de veniturile mari pe care le aduceau statului moldovean deschiderea drumului comercial de importanţă europeană ce cobora din Polonia spre Marea Neagră [1]. Omagiul de vasalitate depus de Petru Muşat regelui polon în 1387 septembrie 26, la Liov, consfinţea integrarea Moldovei în sistemul de alianţe al statului polono-lituanian. Prin el ambii monarhi îşi asumau obligaţia să se ajute reciproc împotriva duşmanilor [2]. Susţinerea luptei împotriva cavalerilor teutoni necesitînd mari sume de bani, regele polon se vede silit, la scurt timp după prestarea jurămîntului de omagiu de către Petru Muşat, să apeleze la ajutorul domnului Moldovei. În 1388 ianuarie 27, Vladislav Jagello cere cu împrumut de la Petru Muşat o sumă considerabilă pentru vremea aceea, 4 000 de ruble de argint „frînceşti", pe care se obliga să o restituie în termen de 3 ani; ca zălog era pus ţinutul Halici, care putea fi anexat de domnul Moldovei în cazul neachitării la termen a sumei împrumutate [3]. La 10 februarie 1388 Petru Muşat înştiinţa pe Vladislav Jagello că i-a trimis 3 000 de ruble de argint [4].

Relaţiile ce se stabilesc între Polonia şi Moldova în vremea lui Petru Muşat duc la apropierea de regatul Jagellonilor şi a Ţării Romîneşti, care

---

[1] Pentru rolul jucat de acest drum comercial în istoria relaţiilor moldo-polone vezi P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în *Interpretări romîneşti*, Ed. Universul, Bucureşti, 1947, p. 107—129.

[2] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 599—601, cu data de zi greşită, cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1943, p. 230, n. 27.

[3] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 605—606.

[4] *Ibidem*, p. 603—604.

www.dacoromanica.ro

era ameninţată, ca şi Polonia, de o agresiune din partea regelui maghiar, avînd nevoie de sprijinul polon şi în lupta împotriva turcilor. Prin intermediul domnului moldovean între Mircea cel Bătrîn şi Vladislav Jagello se încheie în 1389 o alianţă, prin care ei se angajau ca, în cazul unui eventual atac al regelui maghiar, să se ajute cu toate puterile lor; împotriva altui duşman rămînea la aprecierea fiecărui suveran dacă vor da sau nu ajutor [1].

Roman, fratele şi urmaşul la tron al lui Petru Muşat, reînnoieşte la 1393, ianuarie 5, omagiul de vasalitate faţă de Vladislav Jagello. Probabil, la cererea acestuia, care se temea că domnul Moldovei ar putea juca un dublu rol, de înţelegere cu Polonia dar şi cu Ungaria, Roman făgăduieşte să nu aibă în afară de regele polon un alt suzeran, urmînd să slujească numai acestuia. Se promite trimiterea de ajutor armat împotriva duşmanilor Poloniei, nu însă în ţinuturi prea depărtate, ca Prusia, Litvania şi ţinuturile de dincolo de Cracovia [2]. Se pare că înclinarea ulterioară a lui Roman către o politică de apropiere de Ungaria, intervenţia sa de partea lui Fedor Koriatovici în conflictul izbucnit pentru Podolia între acesta şi Vitold, care iese învingător, face ca domnul Moldovei să-şi piardă tronul (1394) [3]. În locul lui, cu ajutor polon, ocupă scaunul domnesc Ştefan, în vremea căruia Moldova ajunge subordonată aproape complet intereselor Poloniei. La 6 ianuarie 1395 el depune omagiu de vasalitate regelui polon, promiţînd să-l ajute cu toată puterea sa armată „împotriva craiului Ungariei, împotriva voevodului Basarabiei [4], împotriva turcilor, împotriva tătarilor, împotriva prusilor. De asemenea — se obliga Ştefan — cînd s-ar întîmpla să dăm ajutor crăiei Poloniei, în ţinuturi mai depărtate, dincolo de Cracovia şi dincolo de Polonia, contra nemţilor cruciaţi, cînd ne va trimite şi ne va face cunoscut craiul Vladislav şi urmaşii lui, îi vom ajuta cu toate puterile noastre" [5]. Jurămîntul domnului este întărit în aceiaşi termeni şi de cel al boierilor. Chiar în cursul aceluiaşi an, în luptele pe care le poartă cu teutonii, regele polon a primit, se pare, şi ajutorul domnului Moldovei [6].

Legăturile strînse ale Moldovei cu Polonia în vremea lui Ştefan I nemulţumesc pe Sigismund care, căutînd să readucă Moldova în sfera de influenţă a regatului maghiar, întreprinde o expediţie — lipsită de succes de altfel — la est de Carpaţi. Ştefan I mijloceşte probabil apropierea de Polonia a lui Vlad Uzurpatorul, ajuns vremelnic cu ajutorul turcilor domn al Ţării Romîneşti, în locul lui Mircea cel Bătrîn. La 28 mai 1396 Vlad adresa din Argeş un act de omagiu către Vladislav Jagello şi soţia sa Hedwiga, promiţînd sprijin împotriva tuturor duşmanilor [7]. Căutînd să lăr-

[1] Hurmuzaki, *Documente*, I², p. 315—316.
[2] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 608.
[3] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 234—235.
[4] Este vorba de Mircea cel Bătrîn care se apropiase de Ungaria, cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 250.
[5] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 613—614.
[6] Cf. P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în *Romano-slavica*, vol. IV, p. 226—227.
[7] Hurmuzaki, *Documente*, I², p. 374—375.

www.dacoromanica.ro

gească sistemul de alianţe îndreptat împotriva Ungariei, aliată Ordinului teutonic, menit să neutralizeze eventualele ei acţiuni întreprinse împotriva regatului polon, Vladislav Jagello intră, probabil, prin intermediul lui Vlad — în legătură chiar cu turcii, care ameninţau dinspre sud frontiera Ungariei.

Leşi înţelegerea Poloniei cu Moldova, Ţara Romînească şi turci era îndreptată în special împotriva Ungariei [1], ea a fost folosită de statul polono-lituanian şi împotriva altor duşmani ai săi. În cazul Moldovei, cel puţin, vecină cu statul polono-lituanian, acest fapt este indubitabil. Lupă cum s-a văzut, prin omagiul depus regelui polon în 1395, Ştefan I se obliga în termeni categorici să-l ajute cu toate forţele, oriunde va fi nevoie şi împotriva oricărui duşman. Am amintit — pe baza cercetărilor mai noi — că în vremea lui Ştefan I a avut loc prima participare a unui contingent romînesc la luptele cu teutonii. Tot în vremea aceluiaşi domn moldovenii participă, alături de litvani şi poloni, la expediţia organizată în 1399 de Vitold împotriva tătarilor [2]. Prost pregătită, această expediţie s-a terminat cu o grea înfrîngere. În lupta de la Worskla tătarii au reuşit să distrugă întreaga armată condusă de Vitold [3]. O reacţie puternică se produce, se pare, în Moldova, faţă de politica dusă de Ştefan, care dispare curînd, în împrejurări necunoscute.

În ciuda încercărilor lui Vitold de a susţine ca domn, mai întîi pe Iuga, mai apoi pe un Ivaşco, fiul lui Petru Muşat — care la 25 martie 1400, depunea în Polonia, la Brest, jurămîntul de vasalitate regelui Vladislav renunţînd atît la ţara Şepeniţului, cît şi la banii împrumutaţi de Petru Muşat [4] — tronul Moldovei este ocupat de Alexandru, fiul lui Roman I, ajutat de Mircea cel Bătrîn. Conjunctura politică din anii 1399 —1400 îl obligă pe Vitold să trimită soli la Mircea cel Bătrîn [5] al cărui prestigiu politic crescuse mult în urma victoriilor repurtate împotriva turcilor şi să recunoască noua stare de lucruri din Moldova.

★

Domnia lui Alexandru cel Bun marchează o perioadă importantă în istoria Moldovei şi a relaţiilor moldo-polone. În vremea lui, Moldova cunoaşte o perioadă de prosperitate economică, de consolidare a statului feudal în interior, de creştere a rolului său pe plan internaţional. Chiar din primii ani de domnie, Alexandru cel Bun înţelege că interesele statului moldovean îl obligă la o politică de apropiere de Polonia. Era prea puternică tradiţia creată în această direcţie, prea strînse legăturile economice dintre cele două ţări ca Moldova să poată renunţa la alianţa cu Polonia. De aceea, la 12 martie 1402, Alexandru cel Bun depune omagiul către regele Poloniei, făgăduind să-l slujească credincios, să-i dea ajutor şi să-l sfătuiască cît va trăi „contra oricărui duşman al său, neexceptînd niciodată pe nimeni" şi să nu caute alt suzeran în afară de regele polon şi coroana Poloniei [6].

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 260.
[2] *Полное собрание русских летописей*, VIII, p. 72—73 şi XV, p. 458—459.
[3] *История Польши*, t. I., Moscova, 1954, p. 121.
[4] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 620.
[5] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 281.
[6] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 622.

www.dacoromanica.ro

Pentru a fi sigur de fidelitatea domnului, regele polon cere şi însemnatului boier moldovean Costea un act special, prin care acesta făgăduia să-l sfătuiască pe domn să ţină credinţa jurată faţă de coroana Poloniei, iar în cazul în care Alexandru ar întreprinde ceva împotriva regelui să-l înştiinţeze pe acesta [1]. În 1403 Mircea cel Bătrîn reînnoieşte şi el, probabil prin intermediul lui Alexandru cel Bun, tratatul de alianţă cu regele Vladislav [2]. Din acelaşi an datează — se pare — şi privilegiul de comerţ acordat de Mircea negustorilor din Polonia şi Lituania cărora li se asigură mari înlesniri în desfacerea mărfurilor în Ţara Romînească [3]. Credincios regelui polon, Alexandru cel Bun, reînnoieşte la 1 august 1404, la Cameniţa, omagiul de vasalitate, jurînd să-l slujească şi să-i dea ajutor „contra tuturor duşmanilor lui, neexceptînd pe niciunii" [4]. În baza acestor obligaţii, oştile moldoveneşti, alături de cele polone şi lituaniene, încep să ia parte la luptele împotriva cavalerilor teutoni. Deşi reduse ca număr, detaşamentele moldoveneşti, formate mai ales din arcaşi, nu rareori s-au acoperit de glorie în aceste lupte. Din anul 1406 ele încep deja să fie amintite frecvent printre oştile aliate Poloniei şi Lituaniei în lupta cu ordinul teutonic [5].

Temîndu-se ca domnul Moldovei să nu-şi schimbe atitudinea politică şi prin aceasta să piardă ajutorul lui împotriva Ordinului teutonic, Vladislav Jagello cere şi Alexandru reînnoieşte în 1407, octombrie 6, la Liov, împreună cu boierii săi jurămîntul de credinţă prestat la Cameniţa. Ca şi prin omagiul din 1404, el se angaja să slujească regelui şi să-i dea ajutor cu toată puterea lui [6].

Ca urmare a strînselor legături politice care se stabilesc între Polonia, Moldova şi Ţara Romînească, se lărgesc şi legăturile economice, creşte activitatea negustorilor din regatul polono-lituanian în cele două ţări romîneşti, încep să fie tot mai frecvent menţionaţi în izvoarele vremii şi negustorii moldoveni participanţi la viaţa comercială a marilor oraşe din Polonia : Liov, Cracovia şi altele. În 1408 Alexandru cel Bun acorda un privilegiu de comerţ liovenilor, în care se indicau articolele de export ale Moldovei şi se precizau taxele de vamă [7]. În 1409 Mircea cel Bătrîn dădea şi el un nou privilegiu de comerţ negustorilor din Polonia şi Lituania, prin care se confirmau prevederile privilegiului din 1403 şi se aduceau preciziuni în legătură cu taxele vamale la care erau obligaţi negustorii poloni şi cu mărfurile care se exportau în Ţara Romînească [8].

---

[1] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 623—624.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, I[2], p. 824.

[3] *Arhiva istorică*, I—1, p. 3—4. Discuţia privilegiului la P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 101—102.

[4] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 626.

[5] A. Czołowski, *Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1412* (Probleme moldoveneşti în Polonia pînă la 1412), în *Kwartalnic Historyczny*, anul V, 1891, p. 590. Ştefan M. Kuczyński, *Wielka Wojna z zakonem krzyzackim w latach 1409—1411* (Marele război cu Ordinul teutonic în anii 1409—1411), Varşovia, 1960, p. 251.

[6] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 629.

[7] *Ibidem*, p. 635—636.

[8] E. Kałusniacki, *Documenta mołdawskie i mułtanskie z archiwum miasta Lwowa* (Documente moldoveneşti şi munteneşti din arhiva oraşului Liov), Liov, 1878, p. 22—23. Anexa II, cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 102—103.

www.dacoromanica.ro

În preajma marelui război îndreptat împotriva cavalerilor teutoni (1409—1411) şi în care victoria de la Grünwald (15 iulie 1410) constituie un glorios moment, relaţiile politice şi economice dintre statul polono-lituanian şi cele două ţări romîneşti, de la sud şi est de Carpaţi, erau deci aşa de strînse încît participarea acestora la efortul comun al popoarelor din răsăritul Europei de stăvilire a expansiunii germanice era un fapt firesc.

Cauzele care au dus la declanşarea războiului din 1409—1411 sînt — o arată istoricul polonez Ştefan M. Kuczyński, autorul unei mari monografii asupra acestui eveniment[1] — în primul rînd de natură economică. Pămînturile poloneze şi lituaniene constituiau pentru economia Ordinului un „hinterland" indispensabil. De altă parte, oraşele Prusiei şi Pomeraniei, mai ales Gdansk şi Torun, constituiau locuri de trecere necesare exportului polonez. Relaţiile de permanentă ostilitate dintre Polonia şi Ordinul teutonic făceau ca această din urmă putere să nu poată să transporte prin teritoriile poloneze materiile prime procurate din Polonia, Lituania, Rusia şi Ungaria. Incursiunile devastatoare în ţinuturile poloneze şi lituaniene ale „lotrilor însemnaţi cu semnul crucii" au dus la creşterea urii maselor populare, la solidarizarea acestora în jurul puterii centrale în acţiunea îndreptată împotriva Ordinului. Mulţi dintre supuşii Ordinului teutonic, nemulţumiţi de politica pe care stăpînii lor o duceau, doreau unirea cu Polonia. Chiar populaţia de origine germană — care forma, de altfel, o minoritate în statul Ordinului — era ostilă cavalerilor teutoni. Pregătind războiul contra Poloniei, cavalerii teutoni au încercat să pună mîna pe castelele de frontieră ale Noii Mărci (Neumark), a căror stăpînire constituia obiect de litigiu, au cumpărat apoi de la Sigismund al Ungariei Noua Marcă în întregime, fapt ce a agravat relaţiile între poloni şi Ordin, populaţia din această regiune fiind în majoritatea ei de origine poloneză.

Stăpînirea de către teutoni a Samogiţiei, una din cele mai vechi provincii ale Lituaniei, a făcut ca şi Lituania, alături de Polonia, să fie interesată în lupta cu teutonii. La 14 septembrie 1408 se încheie o înţelegere între Polonia, Lituania şi marele cnezat al Moscovei, îndreptată împotriva Ordinului.

În 1409, se produce în Samogiţia, o răscoală generală împotriva Ordinului teutonic, condusă de Vitold. Marele maestru Ulrich von Jungingen ameninţă pe Vitold cu război şi cere totodată Poloniei să nu ajute Lituania. La răspunsul negativ al Poloniei, la 6 august 1409, Ordinul teutonic îi declară război. La 16 august armatele Ordinului trecuseră deja frontiera, devastînd teritoriile poloneze şi masacrînd populaţia. Ele pun stăpînire pe ţinutul Dobrzyn, apoi — graţie trădării unor elemente de origine germană — şi pe locul întărit Bydgoszcz. Vladislav Jagello îşi adună în grabă oştile, atacă şi recucereşte Bydgoszcz. Luptele care se poartă ulterior au caracter schimbător.

La intervenţia regelui Boemiei Wacław de Luxemburg, se încheie un armistiţiu, de care aveau nevoie, de altfel, ambele părţi beligerante, în

[1] Ştefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 91 şi urm.

www.dacoromanica.ro

vederea luptei hotărîtoare, aceasta cu atît mai mult cu cît venirea iernii îngreuna şi ea acţiunile militare.

În perioada cît a durat armistiţiul s-au făcut pregătiri de luptă din ambele părţi. Ordinul duce o propagandă intensă în Europa occidentală şi centrală, cerînd ajutor „pentru salvarea creştinismului"; sînt angajaţi mercenari de peste tot. Cu Sigismund de Luxemburg, Ordinul încheie o alianţă, în virtutea căreia regele Ungariei urma să angajeze cu banii Ordinului 30 000 de mercenari şi să atace Polonia dinspre sud [1]. Prin bani şi prin ameninţări, Ordinul a reuşit să încheie alianţă şi cu ducele Pomeraniei Occidentale împotriva Poloniei. Dinspre nord, sud şi vest Polonia era astfel înconjurată de duşmani.

Printr-o abilă diplomaţie, Vladislav Jagello a reuşit să spargă încercuirea în care se afla regatul polon, să împiedice concomitenta acţiune a duşmanilor, să facă chiar ca unii aliaţi ai Ordinului să nu intervină în luptă. După ce au fost rezolvate unele probleme politice — ca : înţelegerea cu hanul Djelel Eddin, pretendent la tronul Hoardei de Aur, alianţa cu domnul Moldovei şi cel al Ţării Romîneşti, poziţia care trebuia luată faţă de o nouă trădare a lui Swidrygiello, fratele regelui, care a încercat să fugă la teutoni, pregătirea unei întîlniri între Jagello şi Vitold, pe de o parte, şi regele Sigismund de Luxemburg, de alta, măsurile care trebuiau luate pentru a adînci neînţelegerea dintre marele maestru al Ordinului teutonic şi maestrul Ordinului din Livonia — Jagello, Vitold şi într-o oarecare măsură subcancelarul Mikolaj Traba, au trecut la elaborarea planului de campanie. Ei au fixat ziua şi locul concentrării armatei ; au hotărît construirea unui pod plutitor peste Vistula, direcţia ofensivei, aplicînd principiul mongol al unui atac concentric asupra capitalei duşmanului ; ca să ducă în derută pe inamic ei au pregătit o serie de demonstraţii în diverse puncte de frontieră [2]. La 24 iunie 1410, „după asfinţitul soarelui" cînd lua sfîrşit armistiţiul, armata aliată a început ostilităţile [3]. La intervenţia solilor regelui Sigismund, Nicolae de Gara, palatinul regatului Ungaria, Ştibor, voevodul Transilvaniei şi Cristofor de Conscendorf [4], armistiţiul se prelungeşte cu încă 10 zile. În primele zile ale lunii iulie are loc concentrarea trupelor aliate în locurile dinainte stabilite, la 9 iulie ele trecînd deja frontiera. La 13 iulie este ocupat Dobrowno.

La 15 iulie are loc marea bătălie de la Grünwald. Ea a început cu un schimb de salve de artilerie, care nu a adus nici uneia din tabere pierderi prea însemnate. A început apoi atacul cavaleriei aripii din stînga a armatei aliate, condusă de Vitold. Teutonii au reuşit însă să-l respingă. Trecînd la ofensivă ei au reuşit să producă învălmăşeală în oştile polone şi cehe,

[1] Înainte însă ca Sigismund să poată da ajutor eficace, Ordinul teutonic a fost înfrînt la Grünwald. Atacul maghiar, condus de Ştibor s-a produs cu încetineală şi s-a mărginit la hărţuieli de graniţă. Armata ungurească care pătrunsese pînă la Sandecz, a fost aruncată înapoi peste graniţă (cf. I. Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra Neamţ, 1900, p. 37; I. Minea, *Principatele romîne şi politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, Bucureşti, 1919, p. 125).

[2] Ştefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 247 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 302.

[4] *Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum cruciferis*, editată de Z. Celichowski, Poznan, 1911, p. 16—17, cf. şi Şt. M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 303.

www.dacoromanica.ro

lovindul-le din flanc. În acest moment critic al luptei, situaţia a fost salvată de contingentele din Smolensk. Ele erau amplasate în centru şi asupra lor a fost îndreptată principala lovitură a cavaleriei teutone. Cu toate marile pierderi pe care le-au avut, oştenii din Smolensk au rezistat cu dîrzenie şi au imobilizat forţele de şoc ale cruciaţilor. Aceasta a permis forţelor principale polone să iasă din învălmăşeală şi să treacă la ofensiva hotărîtoare. Către seară lupta s-a terminat cu înfrîngerea deplină a armatei Ordinului. Au căzut în luptă circa 18 000 cruciaţi, în afară de răniţi şi prizonieri. A pierit aproape toată „floarea" armatei Ordinului, în frunte cu Ulrich von Jungingen.

Numeroase oraşe şi cetăţi ale Ordinului s-au predat fără luptă. Statul Ordinului se afla la marginea prăpastiei [1]. Oştile aliate ajung să asedieze Malbork-ul, apărat de Henric von Plauen devenit locotenent al Ordinului. Primind întăriturі din Germania, îndemnat de Sigismund şi Wacław de Luxemburg, Henric von Plauen cu restul armatei teutone rezistă; cu tot efortul pe care-l fac aliaţii, Malborkul nu poate fi cucerit. Apariţia unor defecţiuni în armata aliată, ca: neputinţa de a plăti pe mercenari şi nemulţumirea unora dintre feudali de prelungirea războiului — ei fiind chemaţi numai pentru o campanie de cîteva săptămîni — a dus la ridicarea asediului. La 18 septembrie Vladislav Jagello a dat ordin de retragere. Oştile conduse de Vitold au plecat primele, urmate la 19 septembrie şi de cele poloneze. În timpul retragerii trupelor aliate, cavalerii teutoni ocupă aproape toate castelele pierdute şi reiau lupta. Primind întăriturі, Ordinul ajunge să dispună în noiembrie de circa 18 000 de ostaşi. Cu toate acestea în octombrie polonii repurtează noi victorii la Koronovo şi în noiembrie la Golub şi Tuchola, ceea ce duce la refuzul trupelor Ordinului de a mai lupta cu armata polonă în loc deschis. Acest fapt îl obligă pe Henric von Plauen, ales la 9 noiembrie mare maestru al Ordinului, să încheie armistiţiu şi apoi pacea. Tratatul de pace a fost semnat la 1 februarie 1411. El prevedea printre altele: schimbul de prizonieri fără răscumpărare, înapoierea teritoriilor ocupate, restituirea Samogiţiei Lituaniei pînă la moartea lui Jagello şi Vitold, restituirea pămînturilor de dincolo de Wkra ducelui Ziemovit de Mazovia, restituirea teritoriului Dobrzyń Poloniei, arbitrajul papei pentru Drezdenko şi Santoc. Ca despăgubire de război Ordinul trebuia să plătească Poloniei 100 000 de dinari [2].

Cu toate condiţiile relativ modeste ale păcii de la Torun, lupta de la Grünwald constituie un important moment în istoria întregii Europe răsăritene. Puterea militară a Ordinului teutonic a fost mult redusă, a scăzut prestigiul său pe plan internaţional, el consimţind prin tratatul de pace „să nu se mai ridice niciodată împotriva Poloniei şi Lituaniei şi să nu se alieze niciodată cu duşmanii lor" [3].

★

La întrebarea dacă au participat sau nu la lupta de la Grünwald şi detaşamente romîneşti s-a răspuns în mod diferit în istoriografia din trecut şi chiar în cea actuală. Într-un prim studiu monografic închinat

[1] *История Польши*, p. 122—123
[2] Ştefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 475 şi urm.
[3] *Ibidem*, p. 478.

www.dacoromanica.ro

domniei lui Alexandru cel Bun, Émil Picot şi G. Bengescu, folosind ştirile din cronicarii germani publicate în *Scriptores rerum prussicarum*, vol. III, IV, au susţinut — pentru întîia oară — că în armata aliată a participat şi un contingent de ostaşi moldoveni [1]. În importanta sa sinteză A. D. Xenopol şi-a afirmat adeziunea la cele susţinute de É. Picot şi G. Bengescu [2]. Acelaşi lucru l-a făcut şi I. Ursu [3]. Ulterior, I. Minea considera şi el că în lupta de la Grünwald trupelor polone li s-a alăturat şi un însemnat contingent moldovenesc" [4]. În lucrarea „*Polonais et roumains*", N. Iorga sublinia de asemenea ajutorul dat de Moldova Poloniei în 1410, „în cel mai greu război" [5]. Mai tîrziu, însă, în sinteza *Istoria Romînilor*, N. Iorga scria că polonii nu s-au folosit „în lupta cu ordinul teutonic, bătut la Tannenberg, în 1410, de un contingent moldovenesc, care figurează, dar mai tîrziu, în 1422 abia, la asediul Marienburgului" [6]. C. I. Karadja, din felul în care scria într-un studiu — interesant în multe privinţe — se vede că admitea ca sigură participarea romînilor alături de poloni şi lituanieni la războiul din 1409—1411 [7]. Pentru participarea la Grünwald a unui corp de oaste moldovenesc s-a pronunţat de asemenea şi C. C. Giurgescu. „Victoria de la Tannenberg din 1410 se datoreşte, în parte, — scria el — şi corpului de oaste trimis în ajutor de domnul Moldovei" [8]. Oarecare rezervă faţă de această afirmaţie a exprimat C. Racoviţă. „Informaţia că Alexandru trimite un corp de oaste în 1410 împotriva teutonilor, la Tannenberg — scria C. Racoviţă — n-am putut s-o verific. Este probabil — adăuga totuşi el — ca lucrul să fie exact, deoarece prin actul de la 1404, reînnoit în 1407, Alexandru se obliga să dea ajutor împotriva tuturor duşmanilor Poloniei fără excepţie; şi cum în 1410 Polonia mobilizase toate forţele atît polone cît şi lituaniene, cît şi ale statelor vasale, ca ruşi, tătari, probabil că vor fi fost aici şi ostaşi ai lui Alexandru" [9].

Într-un studiu recent publicat, P. P. Panaitescu susţine că romînii n-au luat parte la lupta de la Grünwald. „Prezenţa moldovenilor — scrie P. P. Panaitescu — în bătălia de la Grünwald, care cu tot aspectul ei spectaculos, nu a fost decisivă nu este atestată de izvoare serioase" [10]. Autorul crede că nu trebuie să se acorde credit ştirilor din cronicile germane, publicate în *Scriptores rerum prussicarum*, care amintesc pe romîni în tabăra

---

[1] Émil Picot et G. Bengesco, *Alexandre le Bon. Prince de Moldavie 1411—1433*, Vienne, 1882, p. 6—8.

[2] A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a III-a, Bucureşti (I), p. 126—127.

[3] I. Ursu, *op. cit.*, p. 37.

[4] I. Minea, *op. cit.*, p. 125.

[5] N. Iorga, *Polonais et Roumains, Relations politiques, economiques et culturales*, Bucureşti, 1921, p. 9.

[6] N. Iorga, *Istoria Romînilor*, vol. III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 327.

[7] Constantin I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, Extras din *Acad. Rom. Mem. Secţ. ist.*, seria III, t. VII; mem. 2, 1926—1927, p. 15.

[8] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, vol. I, ed. a V-a, Bucureşti, 1946, p. 505.

[9] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *Revista istorică română*, X (1940), p. 286.

[10] P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, p. 228.

www.dacoromanica.ro

polono-lituaniană, cronicarii germani avînd tot interesul să exagereze lucrurile; ca să justifice pierderea suferită de Ordin, ei vorbesc de superioritatea numerică a oştilor conduse de Vladislav Jagello şi Vitold care au reuşit să ridice împotriva teutonilor „un potop uriaş de duşmani". Dar nu numai numărul oştenilor — adaugă P. P. Panaitescu — este de necrezut, ci şi compoziţia armatei adverse. Cronicile prusiene vor să arate pe cavalerii cruciaţi în îndeplinirea misiunii lor de apărători ai credinţei catolice de aceea subliniază prezenţa între duşmani a păgînilor şi schismaticilor turci, care nu aveau ce căuta în Prusia, tătarii păgîni, ruşii şi moldovenii schismatici. Nicăeri în cronicile prusiene, moldovenii nu sînt pomeniţi în lupta de la Grünwald, ca un element distinct de înşirarea suspectă a tuturor popoarelor din răsăritul Europei. Ei figurează numai în această listă generală, care trebuie respinsă în bloc de critica istorică" [1]. „În afara cronicilor prusiene — arată în continuare P. P. Panaitescu — nici un alt izvor nu pomeneşte de participarea moldovenilor la lupta de la Grünwald". Împrejurările politice ar fi împiedicat — după P.P. Panaitescu — o atare participare. În acea vreme „Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, vecin primejdios al Moldovei, sprijinea pe cavalerii teutoni, cu care era aliat. În asemenea condiţii, o prudenţă politică elementară dicta lui Alexandru cel Bun să nu-şi trimită oastea în Prusia, aţîţînd prin aceasta pe puternicul rege al Ungariei şi Germaniei" [2]. Prezentînd izvoarele vom vedea dacă şi în ce măsură această concluzie — atît de ferm exprimată — mai poate fi susţinută.

Înainte de aceasta însă, cîteva cuvinte despre istoriografia străină în această problemă. Dintre istoricii poloni care, în cercetările lor, s-au ocupat şi de problema relaţiilor polono-romîne amintim în primul rînd pe Al. Jabłonowski. În lucrarea sa *Sprawy wołoskie za Jagiellonów*, Al. Jabłonowski considera că steagurile moldoveneşti n-au participat la lupta de la Grünwald; ele s-au distins însă la Marienburg în 1422 [3]. La un deceniu după apariţia cărţii lui Al. Jabłonowski, alt istoric polon A. Prochasca, referindu-se la relaţiile moldo-polone în vremea lui Alexandru cel Bun, sublinia credinţa păstrată în îndelungata sa domnie de voievodul moldovean coroanei polone şi arăta că, potrivit obligaţiilor asumate prin omagiile de vasalitate, Alexandru cel Bun a sprijinit pe Vladislav Jagello în lupta împotriva teutonilor [4]. Destoinicia şi eroismul arcaşilor moldoveni ajunsese să fie cunoscute şi apreciate mult de contemporani, fapt ce făcea ca regele polon să apeleze la ei în marile lupte. A. Prochasca vorbea în general de ajutorul dat de domnul Moldovei lui Vladislav în lupta împotriva teutonilor — pe care-l considera ca ceva permanent — nu se referea în mod special la lupta de la Grünwald. A. Czołowski, referindu-se şi el la rolul deosebit al arcaşilor moldoveni în luptele polonilor cu teutonii preciza—pe

[1] P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, p. 229.

[2] *Ibidem*.

[3] Al. Jablonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów* (Probleme moldoveneşti în vremea Jagellonilor), Varşovia, 1878, p. XXV.

[4] A. Prochasca, *Sprawy wołoskie w wieku XV* (Probleme moldoveneşti în secolul XV), *Przewodnik Naukowy i Literacki*, anul XVI, t. XVI, 1888, p. 793—794.

www.dacoromanica.ro

baza ştirilor din *Scriptores rerum prussicarum* — că ei s-au distins şi în lupta de la Grünwald [1].

Recent, Ştefan M. Kuczyński, în monografia deja amintită, vorbeşte de încadrarea ţărilor romîne, Moldova şi Ţara Romînească, în sistemul de alianţe în fruntea căruia era regele Vladislav Jagello admite că detaşamente romîneşti au luat parte la lupta de la Grünwald [2].

Istoriografia germană consideră că printre cei care au ajutat Polonia şi Lituania în lupta cu teutonii la Grünwald au fost tătarii, ruşii, valahii şi cehii [3].

★

După această sumară prezentare a istoriografiei romîne şi străine vom căuta să urmărim informaţiile din izvoare, unele dintre acestea comentate diferit — după cum s-a văzut — de istorici. Izvoarele de bază în care se găsesc ştirile despre romîni ca participanţi alături de poloni şi lituanieni în lupta de la Grünwald sînt cronicile prusiene. În ciuda unor vădite exagerări în ce priveşte numărul oastei conduse de Jagello şi Vitold, ştirile din aceste cronici nu pot fi neluate în seamă. De altfel, trebuie spus că în general critica istorică le-a acordat şi le acordă credit. Curios este faptul că P. P. Panaitescu neagă valoarea ştirilor din cronicile prusiene numai pentru 1410. Aceleaşi cronici sînt considerate de dînsul ca izvoare ale căror ştiri nu pot fi puse la îndoială pentru anul 1414 [4]. De ce aceste aprecieri diferite? Se invocă ca unic argument situaţia internaţională din 1414 diferită de cea din 1410.

Arătam, vorbind de relaţiile romîno-polone în perioada premergătoare luptei de la Grünwald, că situaţia internaţională impunea prezenţa romînilor alături de poloni la războiul cu teutonii. Ştirile din cronicile prusiene confirmă ceea ce de fapt reieşea din analiza conţinutului actelor de omagiu depuse de domnii moldoveni sau al tratatelor de alianţă încheiate de Mircea cel Bătrîn cu regele polon, precum şi din prezentarea situaţiei internaţionale în preajma marelui război. Analistul din Torun, relatînd pregătirile de luptă de la începutul lui iunie 1410 din tabăra aliată, arăta că regele Poloniei a adunat o mare armată, mulţi ostaşi plătiţi din Boemia, Moravia *şi din alte ţări* (sublinierea noastră) ; lor li s-a adăugat Vitold cu toată puterea sa, precum şi hanul tătarilor cu o mulţime de ostaşi. Se aminteşte facerea podului peste Vistula şi trecerea prin Mazovia a oastei aliate. Referindu-se la acelaşi lucru Johan von Posilge înşira popoarele aliate cu Vladislav Jagello şi Vitold, menţionînd prezenţa în armata condusă de aceştia a romînilor (und walachin mit so eyme grossin here) [5]. Johannes Schiphower, enumerînd popoarele care ar fi alcătuit tabăra antiteutonă, apreciază efectivele lor la nişte cifre vădit exagerate. Regele Poloniei ar fi avut în armata sa 30 000 de ostaşi, hanul tătarilor vreo 240 000,

[1] A. Czołowski, *op. cit.*, p. 590.

[2] Şt. M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 251.

[3] Dr. P. Maryan Tumler, *Der deutsche Orden im Werden-Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neusten Zeit*, 1955, p. 550.

[4] P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, p. 232—233.

[5] *Scriptores rerum prussicarum*, III, p. 314.

www.dacoromanica.ro

turci 150 000, ruşi 170 000, samogiţi 200 000, ducele Vitold 150 000, lituani 230 000, valahi (dominus valachiae) 200 000[1] — în total 1 370 000 de ostaşi, cifră desigur fantastică pentru vremea aceea. Este de reţinut totuşi, că numărul moldovenilor va fi fost destul de însemnat din moment ce cronicarul îi aminteşte printre cei cu efectivul cel mai mare: după tătari şi lituani, ei şi samogiţii erau cei mai numeroşi. În *Diarium minoritarum Wisbyensium*, sub data de 14 în loc de 15 iulie 1410, se aminteşte de războiul crunt care a avut loc în Prusia împotriva lui Vladislav, regele Poloniei, Vitold regele Lituaniei, contra împăratului tătarilor şi a rutenilor, samogiţilor şi valahilor, care aveau în armata lor peste 400 000 de luptători" [2]. Această cifră este, se înţelege, şi ea exagerată. Laurenţiu Blumenau, în *Historia de ordine Theutonicorum cruciferorum*, arată că în anul 1410 regele Vladislav, odinioară mare duce al Lituaniei, a îndreptat împotriva cavalerilor cruciaţi o puternică armată, adunată din Polonia, Boemia, Silezia, Lituania, Samogitia, Rusia, Tartaria şi Valahia[3].

Faptul că nu un singur izvor ci mai multe şi în chip diferit atesta prezenţa moldovenilor în armata aliată face să considerăm ca neîndreptăţită îndoiala asupra participării lor la lupta de la Grünwald. Dacă menţionarea moldovenilor ar fi fost făcută — ca de exemplu a turcilor — numai într-un singur izvor care este vizibil că exagerează într-un anumit fel faptele, ar fi putut fi pusă sub semnul întrebării această participare. Cînd, însă, mai multe izvoare vin să confirme ceea ce din studierea relaţiilor moldo-polone din perioada premergătoare „marelui război" părea a fi ceva firesc, este neîndreptăţită plasarea pe o poziţie de negare a unor fapte incontestabile.

La cele relatate adăugăm încă cîteva ştiri documentare de valoare neîndoielnică, unele cunoscute, altele mai puţin cunoscute şi folosite în istoriografia de pînă acum. O ştire nouă, importantă, de care am luat cunoştinţă, din păcate, numai dintr-un scurt regest, este din 30 septembrie 1409. La această dată komturul de Osterode informa pe marele maestru al Ordinului despre marele cneaz Vitold şi poloni, ca şi despre sosirea în tabăra polono-lituaniană a „valahilor" [4]. Aceasta este o primă menţiune documentară din care se vede că romînii apar ca un contingent distinct, de cele ale altor popoare. Prin urmare, cade afirmaţia lui P. P. Panaitescu că romînii sînt pomeniţi numai în lista generală a popoarelor din răsăritul Europei „care trebuie respinsă în bloc de critica istorică".

În perioada cît a durat armistiţiul între cele două tabere în luptă, din toamna anului 1409 şi pînă în iulie 1410, de o parte şi de alta se duce o activitate febrilă de pregătire de război, de încheieri de alianţe, de spionare reciprocă. La 6 februarie 1410 Vladislav Jagello făcea cunoscut din Jedlno că vrea să întărească în chip definitiv tratatele încheiate cu Mircea cel Bătrîn („amico nostro sincere nobis dilecto"), acesta trebuind

[1] *Scriptores rerum prussicarum*, III, p. 411.
[2] *Ibidem*, p. 459.
[3] *Ibidem*, IV, p. 57.
[4] E. Joachim — W. Anbatsch, *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198—1525*. Pars. I: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*, vol. 1: 1198—1454, Göttingen, 1948, p. 68.

www.dacoromanica.ro

la rîndul lui să țină necălcate cele făgăduite anterior regelui polon [1]. Inițiativa întăririi alianței cu Mircea cel Bătrîn avînd-o regele polon, care confirmă el mai întîi vechile tratate de alianță și cere apoi ca același lucru să-l facă și Mircea [2], denotă că în împrejurările politice existente — cînd Ungaria făcea cauză comună cu teutonii — Vladislav Jagello acorda o mare atenție alianței cu domnul Țării Romînești.

Trecerea țărilor romîne în tabăra polono-lituaniană, strînsele legături politice, în special ale Moldovei — asupra căreia continuau să aibă pretenții de stăpînire regii unguri — cu regatul polon a nemulțumit pe Sigismund de Luxemburg. La 31 martie 1410, la Marienburg se încheia tratatul de alianță între acesta și cavalerii teutoni. În el Sigismund ținea să arate, printre altele, că Moldova, numită în mod obișnuit Valahia Mică (Walachia minor), a fost desprinsă de Ungaria de către regele polon și își reafirmă totodată pretenția că ea va trebui restituită Ungariei [3]. La data încheierii tratatului, Moldova era atît de strîns legată de Polonia încît regele maghiar o considera ca fiind anexată regatului polono-lituanian. Cît de mult ținea regele maghiar să nu piardă dreptul de suzeranitate asupra Moldovei și cît de puternică era rivalitatea între Polonia și Ungaria pentru Moldova se vede și din acest fapt că, în tratatul de alianță cu teutonii, Sigismund ținea să-și formuleze în scris „dreptul" asupra Moldovei, „drept" uzurpat de poloni, ceea ce va fi contribuit la trecerea lui Sigismund de partea cavalerilor cruciați [4].

Dacă Moldova și Țara Romînească se găseau legate prin tratate de statul polono-lituanian — și izvoarele o dovedesc cu prisosință — este neîndoielnic că, în virtutea obligațiilor contractate, oști ale lor au participat la lupta de la Grünwald. Am avut prilejul să arătăm că în vederea marii încleștări ce se pregătea, ambii beligeranți au făcut apel la toți aliații lor. Chiar dacă izvoarele nu ar fi amintit de loc participarea romînilor la lupta de la Grünwald, această participare — ținînd seama de cele spuse — era de presupus.

Adăugăm știrilor cunoscute și comentate pînă acum și o altă știre nefolosită încă în istoriografia noastră. Ea se află publicată ca anexă la un studiu închinat războiului din 1409—1411 de către istoricul polonez Marian Biskup [5], care a lucrat mai mult timp în arhiva Ordinului teutonic, aflată la Göttingen. Este vorba de relatarea pe care o face un cruciat, fost spion la poloni, către conducerea Ordinului, în care se vorbește despre starea de lucruri din tabăra polono-lituaniană în perioada 1.IV.—11.V.1410, despre măsurile de spionaj luate în vederea unei ample informări a Ordinului în legătură cu pregătirile de luptă ale părții adverse. După ce sînt amintite unele măsuri luate de poloni în vederea reînceperii luptei, mișcările de trupe ale acestora, se vorbește de faptul că unul dintre

[1] *Codex Epistolaris saeculi decimiquinti*, t. II, Kraków, 1891, p. 34.
[2] Vezi și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 322—323.
[3] *Codex Epistolaris saeculi decimiquinti*, t. II, Kraków, 1891, p. 34.
[4] I. Ursu, *op. cit.*, p. 37.
[5] Marian Biskup, *Z badań nad „Wielka wojna" z zakonem krzyzachim* (Din cercetările asupra „marelui război" cu Ordinul teutonic), în *„Kwartalnik historyczny"*, nr. 3, 1959, p. 671—715.

www.dacoromanica.ro

spionii cruciaţi aflaţi în tabăra polono-lituaniană avea să urmărească şi să informeze ce hotărîre vor lua Vladislav Jagello împreună cu Vitold şi ceilalţi principi privitoare la locul de concentrare al oştilor şi a planului de luptă. El trebuia să meargă la Luck, locul de concentrare al oştilor de sub conducerea lui Vitold, şi să vadă ce oameni vin din Lituania, Rusia, din părţile tătăreşti, din Podolia, Ţara Romînească, Moldova şi de la turci, cît de numeroşi sînt şi încotro se îndreaptă; după aceea urma să plece de acolo şi pînă la sărbătoarea rusaliilor să aducă Ordinului ştiri adevărate, despre cele văzute şi aflate. Se spune de asemenea că s-a aflat — şi „să dea dumnezeu să nu fie aşa" — că ducele Vitold a ordonat oamenilor săi să se pregătească de război „şi eu — adăuga spionul venit din tabăra polono-lituaniană — am auzit de la un preot din Mazovia că turcii vor veni peste noi, dar aceasta o va afla spionul nostru în scurt timp". Se relatează în continuare munca intensă ce se desfăşura în tabăra polonă zi şi noapte în vederea construirii unui pod plutitor peste Vistula, se arată că, în caz că războiul va începe spionul cruciat, rămas să culeagă informaţii în tabăra polonă, se va întoarce sigur şi le va raporta cîte poduri s-au făcut, indicînd şi drumurile de pătrundere prin Mazovia în Prusia [1].

Relatarea spionului cruciat este importantă prin faptul că un martor ocular confirmă de fapt ştirile din cronici, ceea ce ne obligă să le acordăm acestora mai mult credit. Se confirmă astfel ştirea din cronicile germane despre recrutarea de către Vladislav Jagello şi Vitold şi de oşti romîneşti, ştirea din cronica Analistului din Torun despre construirea podului plutitor peste Vistula. Se vede că pînă şi ştirea din cronica lui Johannes Schiphower eă la Grünwald au participat şi turci — şi care l-a făcut pe P. P. Panaitescu să nege seriozitatea acestui izvor şi plecînd de aci prin generalizarea tuturor ştirilor din cronicele germane — pornea de la nişte

[1] Dată fiind marea importanţă a noii ştiri documentare publicată de Marian Biskup reproducem în extenso fragmentul care ne interesează mai mult. „Item am dinstage noch Quasimodogeneti (1.IV.1410) haben die herczogen yan der Maszaw heerschaw gehalden und sien vordan geczogen yenseyt Ruschen Brisken (Brzesć) czu eyme tage, den der konig von Polan, herczoge Wytawt unde andere heydenische forsten sampt mit in werden halden. Was sie do begynnen, das sal der warner wol dirfaren, wen ich im manchirleye kauffenschacz geschickt habe, das her do hin unde vordan bis ken Lawczken (Łuck) czihen sal, czubesene, welchirleye reyszeluthe von Littauwen, von Ruessen, von Tattern, von Podoligen, von Ormenien unde Bessirmeynigen (Besarabia) von Walachien und Turken czihen werden und wie stark unde wo hin das sie denne sich lencken werden, der sal ner dirbeyten mit synem kouffenschafcz so lange, bis das her sie besihct; so sal her denne so balde sich von dannen dirheben unde yn synés selbins persone so balde noch Pfingesten (11 V 1410) woerhaftige czeytunge brengen, was her do wirt senen unde vornemen. Got gebe, das davon nicht werde wen yo herczoge Wytawt alle desse czeyt synen luethen nat gebothen, off krig sich czurichten. Unde ich habe von eyme masawschen pfarrer vornomen, nicht von warner, das die Torken ouch obir uns czihen werden sunder das wirt der warner nue nehest wol dirfaren.

Item man lest tag und nacht delen sneyden czu den broecken und was nu nehest von roenen und von waynschos spete wirt geflossen das wellen sie off der Weyzel offhalden, domete sie die woyszel wellen vorronen, das sie deste bas haben czubrucken.

Item wirt is krig, so wil der warner von den Polan entrynncn unde wirt gewisslichen czu uns komen, wen her vil wege dessehalben hate yenenalben der Nare unde der Weyszel, dorczu vil foerte gemerkit, hat unde noch merkin wirt, ap is not thut, die her denne ganczlich sal usrichten unde weis welde, bruechen unde alle gelegenneit yn der Maszaw woluszurichten. (Marian Biskup, *op. cit.*, p. 696).

www.dacoromanica.ro

zvonuri care circulau şi care îşi aveau o bază reală în alianţa polonilor cu turcii. Se desprinde de aici concluzia că, cu toate exagerările pe care le cuprind în ce priveşte cifrele pe care le dau asupra efectivelor armatelor aliate, ştirile din cronicile germane nu pot fi ignorate ca izvoare istorice. În ce priveşte participarea la Grünwald a oştilor romîneşti, ştirile din cronicile germane confirmă aşadar ceea ce în mod firesc se desprindea din tratatele de alianţă încheiate între domnii ţărilor romîne şi regele polon. Ştirea recent publicată confirmînd pe cele din cronică constituie — considerăm — un argument în plus pentru participarea oştilor romîneşti la Grünwald. J. Długosz, care scrie de altfel mai tîrziu, nu aminteşte steagurile romîneşti nu pentru că ele nu au fost prezente, ci pentru că oştile romîneşti erau, probabil, printre cele a căror comandă o avea atunci, ca şi în alte împrejurări, Vitold.

Contribuţia oştilor romîneşti la victoria de la Grünwald a făcut să crească pe plan internaţional prestigiul Moldovei şi Ţării Romîneşti. După pacea de la Torun (febr. 1411) relaţiile dintre ţările romîne şi Polonia continuă să fie cîtva timp foarte strînse. Rolul jucat de contingentele romîneşti în marele război din 1409—1411 a influenţat natura tratatelor ce au urmat curînd după pacea de la Torun între ţările romîne şi Polonia. Vladislav Jagello încheie şi cu Alexandru cel Bun un tratat — nu ca mai înainte de la suzeran la vasal ci similar celor încheiate cu Mircea cel Bătrîn — bazat pe principiul egalităţii în drepturi.

Nerecunoaşterea de către Ungaria a păcii de la Torun făcea să se menţină pericolul unui atac din partea ei asupra ţărilor romîne şi Poloniei, obliga cele trei ţări să fie unite.

La 17 mai 1411 Mircea cel Bătrîn confirma alianţa cu Vladislav Jagello împotriva regelui Ungariei. În ea se menţiona că, în cazul în care, regele Ungariei ar ataca stăpînirile polone, Mircea va lovi hotarele regatului maghiar cu oştile sale. O obligaţie similară îşi asuma şi Vladislav faţă de Mircea [1]. În cursul aceluiaşi an, la 25 mai 1411, Alexandru cel Bun reînnoieşte şi el tratatul de alianţă cu Vladislav Jagello, făgăduindu-şi unul altuia ajutor contra regelui Ungariei. „Ne-am legat — spunea Alexandru cel Bun — că vom sta în ajutor lui Vladislav şi coroanei sale, cînd va fi nevoie, fără înşelăciune şi fără viclenie, împotriva craiului unguresc şi împotriva fiecăruia din duşmanii săi". Regele polon urma de asemenea să-l ajute pe Alexandru în cazul unui eventual atac din partea Ungariei [2]. Prin convenţia încheiată cu Alexandru cel Bun în ziua de Paşti, 1411, Vladislav Jagello se obliga să plătească în termen de 2 ani suma de 1 000 de ruble de argint frîncesc ce-i fusese împrumutată ca să facă faţă cheltuielilor de război de voievodul Moldovei, se angaja că dacă nu i-o va plăti în termen să-i dea lui Alexandru şi fiilor lui cetatea Sneatyn şi Colomeia şi Ţara Pocuţiei pe care ei urmau să le stăpînească „cu tot venitul şi cu tot dreptul şi cu toate graniţele", pînă li se va plăti datoria [3].

[1] Hurmuzaki, *Documente*, 1—2, p. 472—473 cf. şi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 323.

[2] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 638.

[3] *Ibidem*, II, p. 641.

www.dacoromanica.ro

În luptele împotriva teutonilor, Vladislav Jagello şi Vitold continuă să aibă ajutorul oştilor romîneşti. În 1411 se menţionează pe Vistula un corp de oaste moldovenesc [1]. În [1412] Vitold, în fruntea lituanienilor, samogiţilor, tătarilor, romînilor şi ruşilor, atacă ţinuturile stăpînite de Ordinul teutonic [2].

În 1414 oştile moldoveneşti sînt din nou alături de cele polono-lituaniene împotriva teutonilor [3]. La Conciliul de la Constanţa solii Moldovei şi Ţării Romîneşti au venit împreună cu cei ai lui Vitold, reprezentînd un punct de vedere comun; ei au condamnat acţiunile teutonilor care s-au plîns că regele Poloniei şi ducele Vitold „îi atacaseră pe nedrept şi îi învinseseră împotriva lui Dumnezeu, a onoarei şi a dreptăţii, luîndu-le ţara şi gonidu-i" [4]. Mai tîrziu, în 1422, la Marienburg, arcaşii moldoveni s-au acoperit de glorie, stîrnind admiraţia contemporanilori[5].

Din şirul luptelor comune şi al victoriilor repurtate de popoarele din Europa răsăriteană împotriva teutonilor, Grünwaldul prezintă o deosebită însemnătate. Înfrîngerea Ordinului a făcut să se spulbere mitul despre invincibilitatea militară a teutonilor, a dus la criza internă a Ordinului, la pierderea încrederii în propriile sale forţe. Victoria de la Grünwald a frînat pentru mult timp expansiunea germană spre răsărit. Ea a dus la creşterea însemnătăţii internaţionale a statului polon şi a pregătit succesul luptei Poloniei pentru ieşirea la Marea Baltică [6]. Grünwaldul rămîne pentru istoria Europei răsăritene un simbol al unităţii şi victoriei ei contra expansiunii germane.

УЧАСТИЕ РУМЫН В БИТВЕ ПРИ ГРЮНВАЛЬДЕ
(15 июля 1410 г.)

РЕЗЮМЕ

После краткого обзора общей политической истории Центральной и Восточной Европы в конце XIV и в начале XV в. автор переходит к рассмотрению положения румынских княжеств — Молдавии и Валахии — в политической системе Восточной Европы. Рассматриваются и анализируются союзные договоры, заключенные между Мирчей Старым, господарем Валахии, и Владиславом Ягеллой, королем Польши, а также документы, свидетельствующие о вассальной зависимости молдавских госпо-

---

[1] C. Racoviţă, *Inceputurile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, p. 286.

[2] *Codex epistolares Vitoldi*, editat de A. Procnaska, Cracovia, 1882, p. 236.

[3] P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, p. 230—231.

[4] C. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, p. 15.

[5] P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, p. 234—235.

[6] Ştefan M. Kuczynski, *Wielka Wojna*, p. 479 şi urm. *История Польши*, p. 123, *Всемирная история*, tom. III, Moscova, 1957, p. 714.

www.dacoromanica.ro

дарей по отношению к польскому королю в период, предшествовавший великой битве при Грюнвальде.

Крепкие политические и экономические связи между румынскими княжествами к югу и к востоку от Карпат и польско-литовским королевством стали в такой мере прочными в начале XV в., что участие румынских княжеств в общем усилии народов Восточной Европы остановить немецкую экспансию явилось естественным и нормальным.

Используя новые данные польской историографии, автор вкратце излагает причины, приведшие к войне 1409—1411 гг., а также говорит и о расстановке сил в этой борьбе.

В связи с вопросом, исследуемым в данной работе — участие румынских войск в битве при Грюнвальде — автор показывает каким образом он рассматривается в румынской, польской и немецкой историографии, в прошлом и в настоящем. Особое внимание уделяется недавно появившейся работе П. П. Панаитеску, который считает, что румыны не принимали участия в битве при Грюнвальде. Не разделяя точки зрения П. П. Панаитеску, автор приводит факты, которые подтверждают участие румын в войне 1409—1411 гг. К общеизвестным сведениям из „Scriptores rerum prussicarum" (том III—IV) прибавляются новые данные, не использованные до сих пор в румынской историографии, почерпнутые из архива Тевтонского ордена. Некоторые из них были недавно опубликованы польским историком Марианом Бискупом.

Вклад румынских войск в дело победы при Грюнвальде привел к росту престижа Молдавии и Валахии в международном масштабе, повлиял на характер договоров, которые вскоре, после мирного договора в Торуне, были заключены между этими двумя княжествами и Польшей: с этого момента отношения между Молдавией и Польшей основаны на принципе равноправия, а не на принципе вассальной зависимости, как это было раньше.

В заключение говорится, что битва при Грюнвальде остается в истории Восточной Европы символом единства и его победы в борьбе с немецкой экспансией.

LA PARTICIPATION DES ROUMAINS À LA BATAILLE DE GRUNWALD (15 juillet 1410)

RÉSUMÉ

Après avoir présenté succinctement le cadre général historique et politique de l'Europe Centrale et Orientale à la fin du XIVe et au début du XVe siècle, l'article nous montre quelle a été la place occupée par les Principautés roumaines, à savoir la Moldavie et la Valachie, dans le système politique de l'Est de l'Europe. L'auteur passe en revu et analyse les traités d'alliance conclus par Mircea le Vieux — prince de Valachie — et par Ladislas Jagellon, roi de Pologne, ainsi que les hommages de vasselage rendus par les princes de Moldavie au souverain polonais, jusqu'à l'époque de la grande bataille de Grunwald.

Les relations politique et économiques qui s'étaient établies entre les Principautés roumaines du Sud et de l'Est des Carpates et le royaume polono-lithuanien étaient devenues si

www.dacoromanica.ro

étroites au début du XVe siècle que leur participation aux efforts communs des peuples de l'Europe Orientale pour barrer la route à l'expansion germanique apparaissait comme toute naturelle.

Mettant à profit les résultats récents de l'historiographie polonaise, l'auteur analyse succinctement les causes de la guerre de 1409—1411 ainsi que les forces engagées dans la bataille.

En ce qui concerne le problème qui fait l'objet du présent article — à savoir la participation des armées roumaines à la bataille du Grunwald — l'auteur expose la manière dont ce problème a été envisagé par l'historiographie roumaine, polonaise et allemande, tant par le passé qu'aujourd'hui. L'auteur s'occupe tout spécialement d'une étude récente de P. P. Panaitescu, qui considère que les Roumains n'ont pas participé à la bataille de Grunwald. Repoussant le point de vue de P. P. Panaitescu, l'auteur reprend et présente les données documentaires qui attestent la participation des Roumains à la guerre de 1409—1411. Aux données bien connues des *Scriptores rerum prussicarum* (vol. III—IV), l'auteur ajoute quelques données, encore non utilisées par l'historiographie roumaine, provenant des archives de l'Ordre teutonique. Certaines d'entre elles ont été publiées récemment par l'historien polonais Marian Biskup.

La contribution des armées roumaines à la victoire de Grunwald a fait croître sur le plan international le prestige de la Moldavie et de la Valachie et a influencé le caractère des traités conclus peu après la paix de Torun entre les deux Principautés et la Pologne, traités qui — même dans le cas de la Moldavie — ne sont plus des traités de suzerain à vassal, mais sont étayés sur le principe de l'égalité.

L'article montre en conclusion que la bataille de Grunwald reste dans l'histoire de l'Europe Orientale un symbole de son unité et de sa victoire contre l'expansion allemande.

www.dacoromanica.ro

POLITICA DE DISTRUGERE A NAȚIUNII CEHE DUSĂ DE OCUPANȚII FASCIȘTI ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL*

DE

VÁCLAV KRÁL (Praga)

Încă din timpul primului război mondial, cînd imperialismul german a încercat să schimbe raportul de forțe din Europa în favoarea sa, poporul ceh a manifestat o rezistență dîrză și hotărîtă împotriva planurilor agresive ale Germaniei wilhelmiste [1]. Statul cehoslovac a apărut în anul 1918 ca o consecință a luptei revoluționare a poporului ceh și slovac împotriva burgheziei și aristocrației germane și maghiare care erau aliatele imperialismului german [2]. Încă de la începutul existenței primei republici cehoslovace, forțele revoluționare ale poporului au constituit garanția principală pentru menținerea independenței naționale. Orice compromis al Cehoslovaciei cu Germania imperialistă însemna nu numai sfîrșitul independenței statului cehoslovac, dar și pieirea popoarelor ceh și slovac.

În anul 1935, între Cehoslovacia și Uniunea Sovietică s-a încheiat un pact de asistență mutuală. Acest pact prevedea obligația U.R.S.S. de a veni în ajutorul Cehoslovaciei în cazul unei agresiuni; el intra în vigoare numai dacă Franța consimțea să dea ajutor. Împreună cu pactul încheiat cu Franța, acest pact ar fi putut să devină o puternică bază împotriva acțiunilor agresive ale Germaniei fasciste. Dar în cercurile conducătoare de la Paris și de la Praga precumpăneau adepții po-

* Studiul de față e o prezentare a celui de-al doilea capitol din lucrarea noastră *Problemele evoluției sociale și economice din țările cehe în anii 1938—1939*, apărută în 1957. Traducerea studiului de față a fost făcută de Tr. Ionescu-Nișcov.

[1] Literatura în legătură cu această problemă s-a îmbogățit în ultimul timp, cu publicarea ediției de izvoare pregătită de L. Otáhalová, *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915—1918*. Ed. Acad. cehoslovace de științe, Praga, 1957.

[2] Vezi în legătură cu aceste împrejurări, lucrarea prețioasă a lui O. Řiha, *Ohlas Říjnové revoluce v ČSSR*, Praga, 1957.

www.dacoromanica.ro

liticii de înțelegere cu hitleriștii. Clasele dominante, și, în primul rînd, reprezentanții intereselor acestora — guvernele Franței și Cehoslovaciei — au început să saboteze pactele încheiate cu U.R.S.S., lăsîndu-le fără nici o aplicare practică. Cînd hitleriștii au început să amenințe Cehoslovacia, U.R.S.S. a fost gata să-i vină în ajutor chiar și în cazul cînd Franța nu și-ar fi respectat angajamentele, cu condiția ca Cehoslo acia să accepte acest ajutor și să opună rezistență agresorului. Dar guvernul burghez al Cehoslovaciei a refuzat acest sprijin, a capitulat și a enunțat să se împotrivească, trădînd astfel interese'e naționale ale țării și devenind, în felul acesta, complice al agresorilor fasciști.

În anul 1938 și 1939, țările cehe au fost ocupate de către Germania fascistă; existența națională a cehilor s-a aflat atunci în cea mai mare primejdie. Ocupanții nu s-au mulțumit numai cu înrobirea națiunii cehe, ci pregăteau în mod conștient distrugerea și exterminarea ei totală.

Fascismul german și-a găsit însă în poporul ceh un adversar dîrz și implacabil. Din primele zile ale ocupației, poporul ceh a respins în mod hotărît toate încercările fasciștilor germani și ale cozilor de topor aflate în slujba lor. Ținînd seama de rezistența poporului ceh împotriva ocupației cu forța, reprezentanții imperialismului german fascist au ajuns la concluzia că supremația monopolului german în țările cehe nu poate fi asigurată definitiv decît dacă poporul ceh va fi cu desăvîrșire exterminat [1]. Fascismul a ascuns poporului german adevăratele sale interese, contradicțiile de clasă, i-a infiltrat ura și trufia față de popoarele vecine. Hitleriștii pretextau că dușmanii poporului german sînt popoarele vecine și nicidecum imperialismul german avid de război. Marea majoritate a poporului german a fost înșelată de planul monstruos al ideologiei fasciste, care a influențat și cea mai mare parte a populației germane din țările cehe.

Reprezentanții partidului lui Henlein, care constituiau coloana a V-a a N.S.D.A.P. în Cehoslovacia, cunoșteau, desigur, intențiile conducătorilor Reichului nazist și nu tăinuiau niciodată ideile îmbibate de ură în legătură cu soarta poporului ceh [2]. De aceea, conducătorii fascismului german din țările cehe au devenit după 15 martie 1939 vîrfuri ale regimului de ocupație, avînd puteri discreționare. În oameni de tipul lui Konrad Henlein și K. H. Frank, guvernul german a găsit cea mai bună garanție că politica de lichidare a poporului ceh va fi înfăptuită în mod sigur.

Programul fascist de acțiune al partidului lui Henlein, elaborat înainte de evenimentele din septembrie 1938 în cabinetul acestuia de la Ași, poartă denumirea de „Grundplanung O.A." [3]. În acest document se afirmă că republica cehoslovacă va fi distrusă în războiul cu Germania

[1] Despre activitatea monopolurilor germane în țările cehe se ocupă vol. 2 din lucrarea noastră, *Problemele evoluției sociale și economice din țările cehe în anii 1938—1945*, Praga, 1958.

[2] Arhiva Ministerului de Justiție, procesul lui K. H. Frank.

[3] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

hitleristă. Tot acolo se analiza amănunțit activitatea partidului lui Henlein în cazul unui atac împotriva Cehoslovaciei, cît și în eventualitatea unui război. Mai departe, se arăta că după sfîrșitul războiului, care trebuia să fie de scurtă durată, Slovacia va căpăta un fel de autonomie palidă, iar țările cehe vor fi încorporate la Germania.

În imaginația adepților lui Henlein, „terminarea construcției marelui imperiu german" urma să se anunțe în mod solemn la castelul Hradčany din Praga. Conform acestui program, reprezentantul germanilor sudeți, Konrad Henlein, trebuia să ocupe postul de protector în țările cehe, urmînd să înceapă executarea măsurilor care să ducă la distrugerea națiunii cehe; limba germană trebuia să fie introdusă ca limbă oficială unică, școlile cehe și instituțiile de cultură închise, iar presa cehă interzisă; cehii puteau să emigreze numai cu condiția să-și lase în țară bunurile. În sfîrșit, hitleriștii urmau să acapareze toate pozițiile economice cheie, restul populației cehe trebuia să fie împrăștiată pe tot întinsul Germaniei, iar în locul acestei populații să fie strămutată populația germană pe scară cît mai mare. De asemenea, urma să se creeze treptat în Moravia o zonă independentă care să separe pe cehi de slovaci. Toate posturile în administrația de stat: poștă și căi ferate, posturi de conducere în industrie și comerț erau destinate exclusiv funcționarilor germani. De asemenea, în agricultură trebuia înfăptuită o acțiune largă de colonizare. Cehilor nu li se îngăduia cumpărarea de pămînturi; agricultorii cehi urmau să fie deposedați de pămînturile lor. Băncile cehe, societățile pe acțiuni și în general industria cehă urmau să fie transferate în proprietate germană. Documentul afirma că „niciodată în istorie să nu se mai ajungă la redeșteptarea naționalității cehe. Orice încercări în acest sens trebuiesc ucise în față. De aceea limba cehă trebuie oprimată. Nimicirea ei completă este în interesul Germaniei... Scopul final este: destrămarea conștiinței naționale cehe. Actualul teritoriu ceh să fie colonizat cu germani și integrarea indisolubilă spirituală și fizică (prin colonizarea parțială) a poporului ceh în poporul german".

Din punct de vedere istoric, documentul de mai sus e foarte clar. El dovedește că adepții lui Henlein, manifestînd sub lozinca eliberării nemților sudeți, urmăreau o înțelegere cu politica Germaniei hitleriste, îndreptată împotriva existenței poporului ceh. În anii ocupației, vîrfurile partidului lui Henlein au devenit primii funcționari ai administrației de ocupație în țările cehe și au început să înfăptuiască politica de germanizare potrivit principiilor lor barbare, pe care și le însușiseră încă înainte de evenimentele de la München.

Politica de germanizare a început să fie aplicată pentru prima oară în toamna anului 1938, cînd burghezia cehă, capitulînd în fața dictatului de la München, a cedat fascismului german ținuturile de frontieră. Conducătorii Germaniei fasciste n-au avut de gînd să aplice principiul autodeterminării, în sensul înțelegerii de la München; ei au ocupat și regiunile locuite exclusiv de populație cehă. După informațiile Ministerului de Interne, în ținuturile cehe ocupate de pe frontieră, locuiau în total 341 464 cetățeni de naționalitate cehă, în ținuturile de la granița Moraviei

www.dacoromanica.ro

471 294 cetățeni cehi, și în Teșinul cedat, care, după înfrîngerea Poloniei în 1939, a fost de asemenea alipit la Germania fascistă, trăiau 120 639 cetățeni de naționalitate cehă. Deci, în total, pe teritoriile cedate din Cehia și Moravia trăiau 973 397 cehi [1]. Regiunile cehe au fost colonizate cu funcționari germani, școlile cehe închise, iar copiii cehi siliți să meargă la școlile germane. Bibliotecile cehe au fost confiscate, presa cehă interzisă, instituțiile economice și culturale desființate și bunurile lor confiscate în favoarea organizațiilor similare germane [2]. Bunurile cehe au fost jefuite și confiscate în mod silnic, iar meseriașii și negustorii cehi boicotați. Populația cehă a fost alungată în masă peste graniță. În timp ce un mare număr de fugari cehi părăseau zilnic ținuturile ocupate de la graniță, guvernul german interzicea germanilor rămași în Cehoslovacia, după München, să se mute în zona de frontieră.

Încă de atunci Germania hitleristă urmărea să-și consolideze poziția în viața economică cehă ca o platformă pentru viitoarea politică de germanizare.

În acest timp, Henlein cu colaboratorii săi, printre care personajul de tristă amintire K. H. Frank, redactau propuneri pentru rezolvarea „problemei cehe". Memoriul cunoscut sub titlul „Cu privire la rezolvarea problemei cehe", cuprinde patru propuneri privitoare la organizarea raporturilor dintre țările cehe și Germania. Primele trei propuneri prevedeau ca Cehoslovacia de după München să-și continue existența ca un stat vasal, care să fie mai mult sau mai puțin dependent de Germania. Aceste propuneri n-au fost acceptate, motivîndu-se că în felul acesta poporul ceh s-ar bucura de o libertate deplină și s-ar putea menține pe o poziție dușmănoasă față de național-socialismul german. De aceea, s-a preconizat o a patra soluție care presupunea ocuparea teritoriului Cehiei și Moraviei. Proiectul acesta a fost preferat, deoarece ocupația directă putea împiedica poporul ceh de a organiza o rezistență împotriva germanilor : Germania urma să stăpînească complet economia și transporturile, și în sfîrșit, Germania urma să cîștige posibilitatea „de a dirija mai departe evoluția poporului ceh din punct de vedere biologic și colonizarea", adică să-i pregătească lichidarea. Și ca să se arunce praf în ochii opiniei publice internaționale, în ceea ce privește adevăratul caracter al acestei anexiuni, se recomanda ca, după un anumit timp, să se acorde cehilor un fel de autonomie anemică [3].

Planurile de germanizare ale fasciștilor lui Henlein n-au rămas numai în teorie. După ocuparea Cehoslovaciei, vîrfurile mișcării henleiniste au pus mîna pe posturi importante în administrația de ocupație, unde, potrivit indicațiilor guvernului german, puteau să pună în practică planurile lor de germanizare.

[1] Arhiva Centrală de stat, fondul Ministerului Asigurărilor Sociale (p. 3186/19/10—1938).

[2] Arh. Centr. stat, fond. Minist. Asig. Soc. (p. 3185/27(10)), adresa Ministerului Inv. din 15 oct. 1938. Înainte de sept. 1938 se aflau în școlile de pe teritoriul ocupat 152 003 elevi cehi, fără cei din Teșin, unde existau încă 33 490 elevi cehi.

[3] Arhiva Ministerului de Justiție, procesul lui K. H. Frank.

www.dacoromanica.ro

Însuși Henlein a devenit, chiar în primele zile de ocupație, așa-numitul șef al administrației civile.

După înființarea unui cabinet al protectorului, în aprilie 1939, K. H. Frank a fost numit împuternicitul protectorului, iar în 1943 i s-a încredințat postul de ministru de stat pentru Cehia și Moravia. La îndemnul lui Frank, protectorul a pus în posturi importante ale administrației de ocupație pe toți conducătorii fasciști ai lui Henlein. Tot din rîndurile acestora s-au recrutat și cadrele superioare ale organelor de ocupație. În special funcționarii gestapoului și ai serviciului siguranței, care au săvîrșit acte de sugrumare a populației cehe, au fost în majoritate germani din Cehia, care cunoșteau mediul și limba cehă.

Planurile de germanizare ale ocupanților fasciști în țările cehe puteau fi îndeplinite cu ușurință, deoarece puterea de stat era în mîna lor. Protectorul era reprezentantul direct al lui Hitler și, în același timp, cel mai înalt organ legislativ. Guvernul Protectoratului, cu întreg aparatul lui, reprezenta numai o parte din puterea executivă a ocupanților. Toată activitatea acestui guvern era controlată de cabinetul protectoratului. Avînd în vedere această stare de lucruri, administrația de stat era unul din primele sectoare ale vieții publice supus germanizării totale. Dacă pînă în anul 1942, pe lîngă aparatul de administrație german mai funcționa și o administrație publică cehă, în urma reformei lui Heydrich din 1942 acestea au fost contopite sub o singură conducere fascistă.

Concentrarea puterii de stat în mîna ocupanților a permis apoi ca acțiunea de germanizare a vieții economice și culturale să devină și mai accentuată.

Poporul ceh, a cărui istorie e plină de lupte pentru libertatea națională, nu s-a putut împăca cu ocupația fascistă, care însemna o amenințare gravă a existenței sale. De aceea, ocupanții vedeau în distrugerea fizică a poporului cea mai sigură garanție a faptului că rezistența cehă împotriva imperialismului german va fi zdrobită o dată pentru totdeauna.

Considerații principale în legătură cu metodele politicii de germanizare s-au ivit încă din anul 1939. La procesul său, K. H. Frank a recunoscut în fața tribunalului popular extraordinar următoarele: „În chestiunea germanizării pot să afirm că în anul 1939 mai întîi în cercurile partidului (ca și în birourile partidului de la München) s-a discutat din nou problema deportării cehilor și moravilor, adică germanizarea unei părți a poporului ceh" [1].

Ca o mărturie a acestor discuții s-a păstrat memoriul intitulat: „Problema cehă", al cărui autor e generalul Friederici, atașat militar pe lîngă biroul protectorului [2]. Memoriul a fost elaborat pentru comandamentul suprem al armatei germane. Friederici propunea ca poporul ceh să fie lichidat, pe de o parte pe calea deportării, iar pe de altă parte prin asimilare. Propunerile lui Friederici n-au devenit un program pentru politica de germanizare care oricum continua. Nu era întîmplător faptul că în anul 1939 conducerea fascistă din Germania nu avea încă o linie bine

[1] Arhiva Ministerului de Justiție, protocolul anchetei lui K. H. Frank din 30 nov. 1945.

[2] Arhiva Ministerului de Interne, fondul de arhivă al protectorului, memoriul gen. Friederici: „Das tschechische Problem" — purtînd data de 12 iulie 1938.

www.dacoromanica.ro

stabilită în politica de germanizare. În această privinţă, lipsa de claritate reflectă o anumită ezitare a politicii externe germane, care nu excludea anumite compromisuri în chestiunea îmbunătăţirii relaţiilor din Europa centrală. O dată cu căderea Franţei, în 1940, situaţia s-a simplificat considerabil în această privinţă; elementele conducătoare ale administraţiei de ocupaţie şi-au dat seama că a sosit momentul necesar pentru a da pe faţă politica germană în ţările cehe.

În ziua de 9 octombrie, în cabinetul protectorului, a avut loc o conferinţă în legătură cu aceste probleme. Baza discuţiilor a fost memoriul lui Frank asupra problemei cehe [1]. În partea introductivă a acestui document, se constată că înfiinţarea aşa-zisului Protectorat nu poate fi socotită drept o rezolvare definitivă a situaţiei juridice a ţărilor cehe, în cadrul celui de-al treilea Reich. Crearea protectoratului n-a fost decît un pretext pentru procesul de germanizare; desfăşurarea acestui proces urma să fie condiţionată de evoluţia războiului. Într-un timp scurt, datorită victoriilor obţinute, Germania cîştigase o astfel de poziţie încît nu mai trebuia să ţină seama de factorii externi, aşa cum fusese nevoită să procedeze în martie 1939. Războiul crease deci condiţii favorabile germanizării. În acelaşi timp, se recomanda o anumită prudenţă, deoarece economia cehă constituia un element important în potenţialul de război german, şi deci administraţia de ocupaţie avea tot interesul ca mersul acestei economii să nu fie stingherit. Se prevedea, de asemenea, ca în toată această acţiune de dominare a ţărilor cehe să fie folosită, într-o anumită măsură, şi colaborarea guvernului ceh din Protectorat.

Din cauza aceasta — se arată în memoriul lui Frank — protectorul e silit să menţină statu quo şi să se limiteze mai mult sau mai puţin la o activitate pur administrativă. „Şi totuşi — sublinia Frank în memoriul său — nu ne putem mulţumi la infinit cu acest fel de politică de armistiţiu, ci va trebui într-o zi să părăsim această poziţie pasivă şi să trecem la atac împotriva acestui spaţiu geografic şi împotriva poporului ceh după planurile marelui Reich. Aceasta presupune, bineînţeles, o schimbare în structura juridică a Protectoratului, fiindcă actuala activitate a aparatului administrativ al Protectoratului nu va putea duce de la sine nici la asimilare, nici la germanizare".

„Sub acest aspect, spune Frank mai departe, în Reich sînt mulţi care se interesează de problema reglementării situaţiei din ţările cehe. Aproape toate soluţiile propuse tind la desfiinţarea Protectoratului şi la o împărţire a ţărilor cehe în trei sau patru ţinuturi. Toate aceste proiecte presupun că, după împărţirea cehilor în trei sau patru ţinuturi, administraţia va fi simplificată şi germanizarea completă va putea fi făcută în cel mai scurt timp. Conducerea regiunii Dolní Dunaj (Niederdonau) tinde la separarea Moraviei şi la alipirea acesteia la Austria de jos, formînd o nouă regiune, a cărei capitală să rămînă Brno. Între Austria de jos şi Silezia, s-ar crea un coridor german, iar Cehia să rămînă un fel de „rezervaţie".

Frank a respins toate aceste proiecte nu pentru că n-ar fi fost de acord cu ţelurile lor, adică cu germanizarea totală, ci pentru că şi-a dat

[1] Ibidem, *Memoriul lui Frank despre problema cehă*, datat 28 septembrie 1940.

www.dacoromanica.ro

seama că tocmai aceste căi n-ar duce forțele de ocupație la țelul propus.

Împărțirea țărilor cehe ar fi provocat noi încordări; afară de aceasta, naziștii nu doreau să se demaște recunoscînd în mod deschis scopurile propriei lor politici, — mai ales în perioada cînd pregăteau pentru statele balcanice o acțiune analoagă cu aceea din țările cehe.

În acest timp, consulii statelor balcanice din Praga urmăreau cu atenție politica germană față de poporul care „ceruse ajutor". Atitudinea lui Frank față de proiectele amintite privind distrugerea poporului cehoslovac dovedește ceva mai mult decît considerații în legătură cu oportunitatea uneia sau alteia dintre propuneri. În concepția lui trebuie să vedem problema apărării intereselor particulare ale burgheziei germane din ținuturile cehe de pe graniță, care își proclama apartenența față de Germania și era totdeauna dispusă să se pună în slujba imperialismului german. Dar această burghezie socotea țările cehe ca un dom niu al ei și nu vedea cu ochi buni acțiunea capitalului din Reich sau ale burgheziei austriace de a pune mîna pe cele mai diverse poziții economice în țările cehe, fără să țină seama de interesele burgheziei locale.

După diferite propuneri de germanizare, Frank își expune și propriul său punct de vedere. „Scopul politicii Reichului în Cehia și Moravia trebuie să fie germanizarea totală a țării și a oamenilor", scrie Frank. După părerea lui, acest țel putea să fie atins pe două căi. O cale era deportarea tuturor cehilor în afara granițelor Germaniei, urmînd ca spațiul liber să fie colonizat cu populație germană. Dar, acest proiect era greu de realizat într-o perioadă scurtă de timp, deoarece Germania nu dispunea de un ținut liber unde să poată strămuta cehii și nici nu avea la dispoziție un număr suficient de cetățeni cu care să colonizeze țările cehe. Afară de aceasta, pentru Germania n-ar fi fost rentabil să se lipsească în perioada războiului de șapte milioane de brațe de muncă.

A doua cale de germanizare preconiza ca majoritatea cehilor să rămînă în țară; împotriva lor, urma să se folosească, după un plan desfășurat în timp, cele mai felurite metode pentru a ajunge să se îndeplinească condițiile bazate pe principiile „rasiale" și să fie primiți alături de germani. Cei care nu reușeau să îndeplinească aceste condiții, erau considerați ca elemente care își manifestau deschis dușmănia față de Germania și ca atare puteau fi deportați sau eventual exterminați (Sonderbehandlung) [1].

Propunerea lui Frank însemna deci o îmbinare între asimilare, deportare, lichidare forțată și colonizare. În continuarea memoriului său, Frank propunea măsuri concrete pentru executarea acestui plan. În primul rînd se propunea constituirea de comisii, care, sub pretextul unei „examinări medicale", să consulte în masă populația cehă din punct de vedere „al valorii rasiale" și să se pregătească listele cetățenilor desemnați pentru deportare sau exterminare. Într-adevăr, aceste comisii au fost mai tîrziu constituite și și-au desfășurat activitatea în acest sens.

[1] Arhiva Ministerului de Interne, dosarul procesului p. 336. În timpul procesului, Frank a dat următoarea explicație în legătură cu această chestiune: „Sonderbehandlung înseamnă executarea oamenilor fără o hotărîre judecătorească".

www.dacoromanica.ro

Germanizarea muncitorilor urma să se facă prin trimiterea la muncă în Germania, pe cît va fi cu putință împreună cu familiile. Acești muncitori nu aveau voie să se mai întoarcă înapoi; ei erau condamnați să fie asimilați de mediul german. De asemenea, se prevedea ca alți muncitori să fie trimiși în mare număr în Germania ca servitori, chelneri etc. Față de țărani, erau în proiect două metode: pe de o parte vor fi sărăciți, deposedați de pămînt, iar pe de altă parte vor fi primiți în rîndurile țăranilor germani. În ceea ce îi privea pe proprietarii întreprinderilor industriale, dacă aceștia renunțau la naționalitatea cehă li se ofereau tot felul de privilegii materiale, pentru a fi astfel cîștigați de partea fasciștilor germani.

Măsuri importante erau prevăzute în legătură cu educația tineretului. Istoria cehă trebuia să dispară ca obiect de învățămînt, iar în locul ei să se introducă educația în spiritul „ideei germane". La început, urmau să fie închise școlile cehe medii, mai tîrziu și școlile elementare. Facultățile nu trebuiau să se mai deschidă niciodată. Se va introduce munca obligatorie de doi ani și apoi serviciul militar.

Colonizarea populației cehe va creea în toată Germania insule, care, cu vremea, vor dispărea în masa germană. Înainte de toate, Germania urma să-și lărgească granițele dinspre nord pînă în suburbiile orașului Praga. Limba cehă, ca și în secolele XVII și XVIII, trebuia să dispară ca limbă oficială, și să devină un simplu dialect. Concomitent cu adeziunea permanentă la privilegiile germane oferite ca momeală se prevedea folosirea celor mai aspre metode polițienești: „deportarea și Sonderbehandlung". Principiul era „Pîine dulce și bici" — Zuckerbrott und Peitsche — și „Desbină și domnește" — „Teile und behersche".

Pentru executarea planificată a germanizării era nevoie să se organizeze oficii speciale. De îndată ce s-ar fi realizat anumite progrese în germanizarea țării, autonomia Protectoratului trebuia desființată, iar țara împărțită în cîteva regiuni germane. Memoriul lui Frank poartă data de 28 septembrie 1940. A doua zi, 29 septembrie, Frank a fost primit la cancelariatul Reichului de Hitler, căruia i-a cerut încuviințarea prealabilă pentru aplicarea principiilor cuprinse în memoriul său.

În ziua de 9 octombrie, în cabinetul protectorului s-a ținut conferința amintită mai sus, în cursul căreia memoriul lui Frank a fost recomandat ca bază a viitoarei politici de germanizare. În ziua de 11 și 12 octombrie 1940, Frank a fost din nou la Hitler, care „a acceptat metoda asimilării ca o directivă pentru rezolvarea problemei cehe" și a hotărît, ca, „în timp ce va fi menținută autonomia Protectoratului, germanizarea trebuie făcută de la centru prin protectorul german" [1]. Hitler a declarat atunci lui Frank că polița va fi prezentată cehilor după război [2]. Aceasta

[1] Informație dată de generalul Friederici comandamentului suprem al armatei germane în 15 octombrie 1940. Documentul a fost prezentat la procesul de la Nürenberg sub nr. 862 PS. Traducerea lui se află în cartea *O* și a fost prezentat și la procesul lui K. H. Frank, ca supliment la dosar, nr. 154.

[2] Ibidem, supliment la dosarul de acuzare nr. 234. Declarațiile lui Frank asupra vizitei la Hitler în zilele de 11 și 12 oct. 1940.

www.dacoromanica.ro

însemna că simulacrul de autonomie urma să dispară imediat ce Germania va cîștiga războiul.

Deci, victoria Germaniei fasciste în al doilea război mondial ar fi însemnat sfîrșitul definitiv al poporului ceh, care urma să împărtășească astfel soarta slavilor polabi[1]. Memoriul lui Frank și propunerile lui de germanizare au fost acceptate favorabil și de organizația S.S. Comisariatul berlinez pentru problemele rasiale și ale colonizării a elaborat un proiect preliminar în legătură cu componența rasială a poporului ceh: în concluzie, se presupunea că populația cehă în stare de a fi germanizată ar putea atinge o proporție de 45% [2].

Propunerea lui Frank a devenit, cu consimțămîntul lui Hitler, baza politicii de germanizare a ocupanților și s-a menținut pînă la sfîrșitul războiului, în timpul căruia, valabilitatea ei a fost de cîteva ori confirmată [3]. Instituția care a pregătit germanizarea planificată a fost așa-numitul Comisariat pentru problemele rasiale și ale colonizării (S.S. Rassen und Siedlungsamt), care a colaborat foarte strîns cu Oficiul funciar cadastral (Bodenamt). Acesta din urmă avea misiunea să pregătească loturile de pămînt pentru coloniștii germani [4].

Venirea lui Heydrich în fruntea administrației de ocupație în 1941 a însemnat, la fel ca și în celelalte sectoare ale politicii de ocupație, o cotitură în procesul germanizării. Guvernarea lui Heydrich a fost expresia absolută a organizației S.S., care, în Germania fascistă, avea dreptul exclusiv să hotărască în chestiunile de „componență rasială" a poporului german. Reforma administrativă a lui Heydrich era de fapt o germanizare totală a administrației publice. Din inițiativa lui s-a înființat așa-numitul Curatorium pentru educația tineretului, al cărui rol era — după cuvintele lui Heydrich — să pregătească tinerii „pentru rolul de viitori cetățeni ai marelui Reich" [5].

În același timp, s-au făcut în mod practic primii pași în vederea deportării populației cehe sau eventual pentru asimilarea ei.

---

[1] La ședința împuterniciților regionali ai Comisariatului pentru problemele rasiale și ai oficiului de frontieră din regiunea Niederdonau — care a avut loc în zilele de 19—21 iulie 1942 la castelul Wasserburg — unul din participanți a declarat următoarele: „Noi nu trebuie să dăm prea devreme cărțile pe față. În 2—3 ani vom folosi împotriva cehilor cea mai aspră și neîndurată brutalitate" (*Československo a norimberský proces*, Praga, 1946, p. 215).

[2] Arhiva Centrală de stat, fondul Cabinetul protectorului, secția 7/32; W. König — Beyer, *Denkschrift über die rassenpolitischen Verhältnisse des böhmisch — mährischen Raumes und dessen Neugestaltung*, Berlin, 23.X.1940.

[3] Arhiva Ministerului de Interne, fondul Cabinetul protectorului; raportul lui Lammers despre consfătuirea cu Frank și Barmann din 24 iulie 1943, la care s-a luat hotărîrea de a se recomanda lui Hitler numirea lui Frank ca protector al țărilor cehe. O dată cu numirea acestuia ca ministru de stat, s-a aprobat și linia lui politică în problema germanizării.

[4] Sarcina Comisariatului pentru problemele rasiale din țările cehe a fost astfel formulată la ședința împuterniciților regionali ai Comisariatului care a avut loc la castelul Wasserburg, în zilele de 19—21 iulie 1942: „Menirea Comisariatului pentru problemele rasiale și ale colonizării din Protectorat este de a constata felul în care s-a format structura poporului ceh și care e procentul populației cehe destinată evacuării și germanizării... Activitatea acestui Comisariat constă în faptul de a împărți populația cehă în oameni capabili și incapabili de a fi supuși germanizării" (*Československo a norimberský proces*, p. 213—214).

[5] Arhiva Ministerului de Interne, fondul Cabinetul protectorului; scrisoarea lui Heydrich către Emanuel Moravec din 21 aprilie 1942.

www.dacoromanica.ro

Într-unul din ultimele sale rapoarte, Heydrich scrie lui Bormann că schimbarea totală a buletinelor de identitate este în realitate pregătirea secretă a germanizării şi că rezultatele ei vor arăta care este procentul populaţiei cehe capabile de a fi germanizată. În acest scop, s-au pregătit cinci trenuri cu instalaţii roentgen în care „specialiştii pentru problemele rasiale" de la Comisariatul Central pentru probleme rasiale şi ale colonizării trebuiau să supună toată populaţia unui examen amănunţit. Acest examen urma să ofere „bazele ştiinţifice" pentru germanizarea de mai tîrziu. Primul tren îşi începuse deja activitatea. Populaţia era îndemnată insistent prin toate mijloacele de propagandă „să lupte împotriva tuberculozei, pentru a se găsi o formulă de acoperire pentru această acţiune". Mai departe, Heydrich vorbeşte despre alegerea persoanelor capabile de a intra în trupele guvernamentale, în poliţia şi jandarmeria Protectoratului. Operaţia de selecţionare trebuia să se facă cu asentimentul lui Himmler astfel încît, în scurt timp, aceste instituţii urmau să fie alcătuite numai din persoane care ar putea fi supuse germanizării. Alegerea era de asemenea mascată de un examen medical [1].

Raportul lui Heydrich dovedeşte în mod indiscutabil, că planurile de germanizare ale lui Frank nu au rămas numai în domeniul teoretic, ci s-a trecut şi la realizarea lor sistematică. Sosirea lui Heydrich însemna că şi în acest sector fuseseră înlăturate anumite ezitări, trecîndu-se la o politică ce urmărea un singur ţel, lichidarea poporului ceh.

Politica de germanizare practicată de ocupanţi nu se manifesta numai prin diferite acţiuni mascate, al căror sens adevărat opinia publică abia putea să-l intuiască, ci şi printr-o serie de măsuri dintre cele mai variate, ale căror scopuri de deznaţionalizare erau evidente pentru masele largi ale poporului cehoslovac. Mai întîi, dispoziţia autorităţilor de ocupaţie cu privire la limbă dădea chiar de la început în vileag felul cum trebuia înţeleasă „autonomia culturală" promisă de Hitler. Din scrisoarea lui Frank către Hacha, din ziua de 24 iunie 1939, se vede că trebuiau următoarele reguli în legătură cu folosirea limbii cehe şi germane: 1) autorităţile germane vor folosi numai limba germană; 2) autorităţile cehe în legăturile lor cu partidul german sau cu autorităţile germane vor folosi numai limba germană; 3) în relaţiile dintre ele, autorităţile cehe trebuiau să folosească limba germană şi cehă sau exclusiv numai limba germană. În relaţiile cu populaţia se vor folosi ambele limbi. Toate apostilele în limba germană urmau să fie rezolvate numai în limba germană; la fel şi reclamaţiile verbale. Potrivit ordinului lui Frank, limba germană avea peste tot întîietate. În sfera administraţiei germane nu intrau numai birourile administrative de ocupaţie, ci şi autorităţile Protectoratului în care se aflau reprezentanţi germani [2]. În urma reformei administrative a lui Heydrich, în toate ramurile administraţiei publice au fost puşi reprezentanţi germani; întreaga administraţie avea de fapt conducere germană.

Politica de germanizare forţată s-a manifestat în mod deosebit în oprimarea zilnică a învăţămîntului ceh şi în numeroasele privilegii

[1] Ibidem, Heydrich către Bormann, raport despre situaţia din 18 mai 1942.
[2] Arhiva Cancelariei Preşedintelui Republicii, T-407/39.

www.dacoromanica.ro

acordate școlilor germane. Încă din primele zile ale ocupației, în martie 1939, reprezentanții partidului lui Henlein au oprit învățămîntul în școlile cehe din comunele cu populație mixtă, în care se preda atît în limba cehă cît și în germană, precum și în raioanele politice : Německý Brod, Jihlava, Brno-venkov și Vyškov.

În cele mai multe cazuri, clădirile acestor școli au fost rechiziționate și puse la dispoziția organizațiilor germane locale [1]. Marea majoritate a școlilor au servit multă vreme drept cazărmi pentru trupele de ocupație. În toamna anului 1939, după căderea Poloniei, grosul armatei mobilizate a fost cazat în țările cehe. În această perioadă, școlile au fost din nou rechiziționate pentru unitățile militare [2]. Între timp se continua rechiziționarea lor în favoarea școlilor germane. O adresă a Ministerului școlilor din 29 aprilie 1940 aducea la cunoștință : „clădirile sau sălile care au aparținut pînă acum școlilor naționale cehe vor fi întrebuințate pentru școlile germane medii și elementare într-o serie de cazuri, care se înmulțesc ... E vorba mai ales de regiunile : Německý Brod, Jihlava, České Budějovice, Olomouc și Brno" [3]. Această politică era, chipurile, motivată de faptul că în felul acesta se dădea satisfacție germanilor pentru nedreptățile săvîrșite de autoritățile cehe, înainte de ocupație, față de cultura germană. În realitate se înființau școli germane noi pe de o parte pentru copiii funcționarilor germani care se strămutaseră în țările cehe abia după ocupație, iar pe de alta pentru copiii diverșilor renegați, care aderau la naționalitatea germană, și nu cunoșteau bine limba germană.

În vreme ce școlile cehe erau lipsite de condițiile materiale necesare pentru buna lor funcționare, toate fondurile provenite din contribuțiile publice au fost oprite și acordate școlilor germane [4].

În toamna anului 1939, ocupanții au închis toate școlile superioare cehe. Mobilierul a fost cedat școlilor germane, iar studenții tîrîți în tabere de concentrare sau la muncă forțată. În anul următor, fasciștii germani au trecut la lichidarea treptată a școlilor medii cehe. În septembrie 1940, Frank a dat ordin să se închidă cinci gimnazii (Fryštát, Terezín, Úpice, Vodňany, Židlochovice), iar din primele clase ale școlilor medii să fie excluși 1227 elevi cehi. Trecerea din clasa a IV-a într-a V-a a școlilor medi

---

[1] Arhiva Centrală de stat, fondul Cabinetul Ministerului de Interne 6074/3.5.1939.

[2] Ibidem, fondul Ministerului de Industrie; P. 2335 — 1 — 39. Copie după scrisoarea lui Neurath către Elias din 3 oct. 1939.

[3] Arhiva Centrală de stat, fondul Cabinetului Ministerului de Interne p. 2440 — 1/40.

[4] Arhiva Ministerului de Interne, fondul Cabinetul protectorului; raportul ajutorului de primar din Praga, dr. I. Pfitzner, din 3 decembrie 1940 : „După cum era și firesc, în noul an nu s-au acordat mijloace pentru construcția de școli cehe și nici pentru înființarea de noi creșe destinate copiilor cehi. În schimb, au fost satisfăcute în întregime cererile organizațiilor germane, mai cu seamă NSV și HJ".

Prin scrisoarea din 7 aprilie 1940, nr. XIV, E. IV. G_2, Neurath a interzis orice fel de construcție, reparație sau restaurare a școlilor cehe. Sumele prevăzute inițial în acest scop au fost transferate în folosul școlilor germane. De asemenea, prin scrisoarea sa din 9 septembrie 1940, nr. XIV, E. I. T_1-178/940, protectorul a condiționat înființarea oricărei școli cehe de aprobarea lui. În același timp a interzis angajarea învățătorilor cehi la școlile cehe, iar un număr de 757 învățători și institutori, care funcționau la școlile cehe în anul 1939—40, au fost îndepărtați. (Arhiva Cancelariei Președintelui Republicii, T 152/941).

www.dacoromanica.ro

era cu totul imposibilă pentru un anumit număr de elevi[1]. În aprilie 1941, Frank a ordonat să se închidă necondiționat toate școlile cehe cu o singură sală de clasă în care erau numai 20 sau mai puțini elevi, și aceasta în locurile unde populația germană era în număr mai mare. Prin aceste măsuri trebuia întărit caracterul german al unor regiuni mixte, cum era Jihlava sau o parte din regiunile Brno și Vyškov.

În același timp, s-a luat hotărîrea ca numai 35% din elevii școlilor elementare cehe să poată trece la școlile medii. Numărul total al școlilor medii cehe trebuia să se micșoreze simțitor[2]. În iunie 1941, Neurath a introdus pentru școlile medii cehe numerus clausus și a dat dispoziție să se mai închidă încă 35 școli medii[3].

Concomitent cu aceste opreliști s-au produs și schimbări în manualele școlare. Istoria, literatura cehă și geografia au fost scoase ca materii de învățămînt, pentru a nu se întări conștiința națională a tineretului ceh. După cum declară Heydrich într-unul din rapoartele sale, „învățătura acestor materii trebuia să fie înlocuită cu educația în spiritul ideilor naziste"[4]. Bineînțeles că limba germană era predată de predilecție în dauna celorlalte materii. În ultimii ani ai războiului s-a hotărît ca anumite materii de învățămînt din școlile medii să fie predate numai în limba germană. Toate aceste măsuri silnice ale ocupanților fasciști împotriva

Școli cehe	Anii școlari	Număr de			Școli germane	Anii școlari	Număr de		
		școli	clase	elevi			școli	clase	elevi
Școli medii	1938/39	159	2 393	95 164	Școli medii	1938/39	13	133	3 913
	1939/40	159	2 403	89 558		1939/40	16	185	4 687
	1940/41	152	2 318	83 424		1940/41	21	198	4 974
	1941/42	135	1 942	67 752		1941/42	21	198	5 101
	1942/43	127	1 532	49 570		1942/43	21	186	4 860
	1943/44	118	1 319	42 838		1943/44	21	171	4 697
Institute pedagogice	1938/39	53	158	6 112	Institute pedagogice	1938/39	2	6	91
	1939/40	52	133	4 534		1939/40	2	6	91
	1940/41	34	98	3 620		1940/41	6	19	482
	1941/42	35	76	2 689		1941/42	7	22	478
	1942/43	23	52	1 555		1942/43	9	46	1 079
	1943/44	22	81	2 562		1943/44	10	55	1 335
Școli complimentare	1938/39	1 118	6 662	258 031	Școli complimentare	1938/39	36	146	4 066
	1944/15	1 097	5 261	190 505		1944/45	78	309	8 317
Școli elementare	1938/39	5 710	18 768	654 515	Școli elementare	1938/39	130	362	9 217
	1944/45	5 467	16 379	587 794		1944/45	333	894	23 260

[1] Arhiva Centrală de stat, fondul Ministerului Industriei; P. 2440-40; copie după scrisoarea lui Frank adresată Ministerului Școlilor, Kapras, din 17 septembrie 1940.

[2] Arhiva Cancelariei Președintelui Republicii, I 189/41; Frank către Kapras din 2 aprilie 1941.

[3] Arhiva Ministerului de Justiție, procesul lui K. H. Frank; supliment în dosarul nr. 169 (Neurath către Elias din 27 iunie 1941).

[4] Arhiva Ministerului de Interne, fondul Cabinetul protectorului: Heydrich către Bormann din 16 nov. 1941.

www.dacoromanica.ro

școlilor cehe constituiau expresia politicii de germanizare care urmărea să pregătească tineretul ceh numai în vederea asigurării de brațe de muncă. După tabelul de mai sus se poate urmări toată evoluția învățămîntului ceh și german în perioada ocupației.

Opreliștile și opresiunea îndreptate împotriva vieții culturale cehe s-au manifestat și în alte sectoare. Muzeele, colecțiile artistice și bibliotecile au fost jefuite sistematic. De asemenea, a fost limitată și activitatea altor instituții culturale, cum ar fi de exemplu, teatrele. Asociațiile și cercurile științifice au fost dizolvate și bunurile lor confiscate în folosul diferitelor organizații germane. În felul acesta, s-a încercat distrugerea tradiției culturale cehe.

Concomitent cu limitarea tuturor drepturilor populației cehe a fost aplicat principiul promovării populației germane.

Pe lîngă Cabinetul protectorului s-a înființat un „comisar" special pentru întărirea elementului german în țările cehe; acesta avea îndatorirea să vegheze ca populația germană să se folosească din plin de privilegiile acordate, iar elementul german să sporească în mod permanent. În primii ani, acest comisariat a fost condus de șeful biroului funciar; începînd din 1942 a fost numit comisar chiar K. H. Frank. Comisarul Reichului pentru întărirea elementului german era Himmler.

Consecințele acțiunii de germanizare duse de autoritățile de ocupație nu le cunoaștem decît aproximativ. Raportul Ministerului de Interne din 10 ianuarie 1939 dă următoarele cifre asupra germanilor aflați în țările cehe (după cedarea regiunilor de pe graniță): în Cehia erau 99 256, deci 2,24% din numărul total de locuitori; în Moravia 135 542, deci 5,89% din totalul populației. După 15 martie se aflau așadar, în total, în țările cehe 234 798 de germani [1]. După datele alcătuite de direcția statisticii, situația populației germane în țările cehe evolua astfel: la 1 martie 1940 — 226 720 locuitori, la 15 decembrie 1941 — 267 458 locuitori: la 1 iunie 1943 — 272 888 locuitori și, în sfîrșit, la 1 aprilie 1944 — 284 360 locuitori [2].

Datele prezentate mai sus au fost obținute prin deducție. Deocamdată le putem compara cu datele care s-au păstrat pentru anul 1940. La 1 iunie 1940, se dădea pentru germani cifra de 234 919, la 1 septembrie erau 244 739 și la 30 noiembrie același an 261 524 [3].

Dacă comparăm situația din 1939 cu cea din 1944, observăm că numărul celor care au cerut naționalitatea germană a crescut în cursul ocupației cam cu 68 769 persoane. Această cifră dă, aproximativ, o imagine a urmărilor politicii de asimilare duse de către ocupanții fasciști.

Motivele care au determinat aceste aproape 70 000 de persoane să ceară cetățenia germană nu erau nici de cum idealiste. Practica autorităților de ocupație, care țintea „către o întărire a germanismului", nu era

[1] Arhiva Ministerului de Externe, protocolul de la München (VI/388), adresa Președinției consiliului de miniștri 741/939.

[2] *Statistický Zpravodaj*, 1945, p. 83—84. În acest număr nu sînt incluse persoanele din poliția militară, cei din așa-zisa acțiune KLW, (cazarea în masă a minorilor din orașele bombardate ș. a.).

[3] Arh. Băncii Naționale, actele rezidiului Băncii Reichului, Müller, rapoartele periodice ale Cabinetului protectorial.

www.dacoromanica.ro

nimic altceva decît o cumpărare de suflete. Cabinetul protectorului şi alte autorităţi de ocupaţie erau înzestrate cu fonduri pentru „întărirea germanismului"[1]. Aşa-numitul Volkstimsfond era înzestrat anual cu o sumă care varia în jurul a 100 milioane coroane [2]. Afară de aceste fonduri se mai oferea cetăţenilor germani sau celor care cereau cetăţenia germană, aşa-numitul ajutor german (Reichshilfe): din acest ajutor erau plătite datoriile ţăranilor germani şi ale negustorilor. Începînd din 1942, acest ajutor a fost acordat şi salariaţilor pentru achitarea datoriilor personale şi înbunătăţirea „condiţiilor de locuit". Salariile funcţionarilor germani erau mult mai ridicate decît ale salariaţilor cehi din cadrul aceleiaşi categorii. Salariaţii germani erau gratificaţi cu prime speciale pentru îngrijirea medicală şi pentru educaţia copiilor [3].

În aceste condiţii e natural că aşa-numita cetăţenie germană era solicitată în primul rînd de persoane politice fără conştiinţă naţională, de oameni lacomi de bani şi imorali. Numeroase rapoarte ale autorităţilor de ocupaţie recunosc deschis aceste realităţi. Aşa, de pildă, raportul Sicherheitsdienst-ului pe luna noiembrie 1940 aminteşte că un mare număr de ţigani nomazi au trecut cu familiile la naţionalitatea germană, imediat, în primele zile după ocupaţie. Au fost primiţi chiar şi în partidul nazist. Numai după un anumit timp li s-a ridicat cetăţenia germană, iar ceva mai tîrziu au fost internaţi în tabere de concentrare [4].

Raportul Sicherheitsdienst-ului pe luna iunie 1940 prezintă astfel această situaţie: „în ultima vreme s-a putut constata în multe cazuri că elemente indezirabile se declară de naţionalitate germană. E vorba de cetăţenii de origine amestecată sau de cehi care doresc să-şi asigure venituri de la N.S.V. [5].

În diferite cazuri dobîndeau cetăţenia germană persoane care fugeau de muncă. Printre cei care au aderat la cetăţenia germană, au fost mulţi criminali. Astfel de rapoarte s-au primit din Budějovice, Jihlava, Hradec Králové, Pardubice, Pilsen şi Tábor. La şcoala de corecţie din Pardubice, 14 deţinuţi au cerut cetăţenia germană şi parte din ei s-au înscris voluntari în armată. Toţi erau de mai multe ori recidivişti, mulţi de peste douăzeci de ori şi unul dintre ei condamnat de cincizeci şi patru de ori [6]. E de la sine înţeles că această înmulţire a numărului de germani obţinută de ocupanţii fascişti, ca şi de altfel întreaga politică de germanizare, nu putea să aibă nimic comun cu interesele poporului german.

---

[1] Arhiva Ministerului de Justiţie, procesul lui K. H. Frank. La ancheta din 10 ianuarie 1946, Frank a recunoscut că fondul politic al protectorului se ridica anual la 90 milioane coroane.

[2] Arhiva Băncii Naţionale. Lucrările rezidentului Băncii Reichului, Müller; apostila protectorului (RP-Hausch, 2432/42) din 19 septembrie 1942, stabileşte subvenţia aşa-zisului: Volkstimsfond pentru cel de-al doilea semestru al anului 1942 la 55 milioane coroane.

[3] Deoarece germanii locuiau împrăştiaţi printre populaţia cehă, şcolile germane şi asistenţa medicală pentru germani au fost organizate numai în oraşele mai mari. Era „nedemn" pentru copiii germani să frecventeze şcolile cehe, sau să fie îngrijiţi de medici cehi, şi de aceea li se ofereau despăgubiri în bani pentru mijloacele de transport şi pentru timpul pierdut.

[4] Arhiva Ministerului de Interne, fondul Cabinetului protectorului; raportul serviciului „Sicherheitsdienst" pe luna noiembrie 1940.

[5] *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*, fond NSDAP, pentru corupţii.

[6] *Ibidem*, raportul pe luna iunie 1940.

www.dacoromanica.ro

Persoane care din cele mai felurite interese cereau cetățenia germană nu posedau suficient nici cunoștințele elementare de limbă germană. Raportul din noiembrie 1940 ne informează că 50 000 de așa-zișI Streudeutsche, adică persoane care ceruseră cetățenia germană și locuiau răspîndiți printre cehi, nu știau nemțește. În regiunea Tábor numai 75% dintre germani aveau oarecare cunoștințe de limba germană, în raionul Kolin numai 60%. În secțiile tineretului hitlerist din Přerov, 80% din membrii vorbeau numai limba cehă, astfel încît „comandantul unității e adeseori silit să dea comenzile în cehă". Tineretul hitlerist de la întreprinderile Baťa și majoritatea copiilor proveniți din familii mixte, vorbesc ceha. În raionul Tábor, din numărul total de 400 de copii care frecventează școlile germane, numai 40% înțeleg mai mult sau mai puțin germana. „Un fapt care trezește uimirea tuturor e acela că în cele mai diverse regiuni ale Protectoratului, formații de cetățeni adulți, chiar demnitari de partid, în uniforme, vorbesc limba cehă" [1]. Ocupanții fasciști se străduiau ca acești renegați să se deprindă cît mai curînd și cu formele exterioare. La 1 februarie 1941 protectorul a semnat o ordonanță conform căreia persoanele care ceruseră naționalitatea germană și-și menținuseră pînă atunci numele ceh, erau obligate să-și germanizeze numele (și prenumele). Ordonanța era însoțită de o listă de nume germane care se recomandau, și de o listă cu nume cehe cărora le corespundeau prenumele germane și, în sfîrșit, de principiile transcrierii numelor cehe [2].

În noiembrie 1941, s-au dat directive pentru primirea copiilor din căsătorii mixte în școlile germane, unde era organizată o secție specială de germanizare. Pentru această primire era nevoie de încuviințarea biroului Oberlandului, a poliției, precum și a oficiului pentru problemele sociale. Copiii din căsătorii mixte erau obligați să frecventeze cursurile acestei secții de germanizare [3].

Ținînd seama de faptele de mai sus, avem tot dreptul să ne îndoim de caracterul german al așa-zisei populații germane. Trăsătura comună a acestei populații era mai curînd fascistă. Numeroase informații ne confirmă faptul că renegații cehi, care au aderat la cetățenia germană, făceau parte din fostul partid fascist, sau din diferite grupări fasciste. Așa-numita populație germană a devenit într-adevăr sprijinul regimului fascist de ocupație în țările cehe. Această populație a acceptat teroarea brutală și inumană a ocupanților, devenind de cele mai multe ori colaboratoarea entuziastă a aparatului de oprimare, mai ales a gestapoului și a S.D-ului [4]. Colaborarea cu aceste organe era socotită ca o îndatorire de onoare. Așazisa populație germană ajuta în mod direct organele de ocupație fasciste la subjugarea națiunii cehe. În aceste condiții era natural ca în țările cehe să se ajungă la o ascuțire nemaiîntîlnită a contradicțiilor naționale. Partidul nazist își educa în mod sistematic membrii în sentimentele urii fanatice împotriva cehilor. Autoritățile de ocupație dădeau directive în

[1] *Ibidem*, raportul pe luna noiembrie 1940.

[2] Arhiva Băncii Naționale, actele rezidentului băncii germane, Müller apostila de la Cabinetul protectorului din 28 II 1941 (R.P. I 3 b-978).

[3] Ibidem, R.P.-I, nr. — E. I. Sch. 1—220/41 din 6 11 1940.

[4] S. D. Sicherheitsdienst, Serviciul Siguranței N.S.D.A.P.

www.dacoromanica.ro

care arătau germanilor cum să se poarte cu cehii; aceştia nu trebuiau să uite că sînt cetăţenii unei naţiuni „disprețuite" şi oprimate.

Rezistenţa cehilor împotriva cotropitorilor fascişti s-a manifestat de la începutul ocupaţiei, în cele mai diferite feluri. Comercianţii şi achiziţionarii germani erau boicotaţi în mod curent. Pe de altă parte, negustorii cehi refuzau să vîndă germanilor. Germanii în uniforma partidului nazist erau atacaţi pe străzi şi insultaţi, iar renegaţii erau peste tot ţinta atacurilor, fiind înconjuraţi de ura generală a întregii populaţii cehe. În fruntea forţelor progresiste şi democratice ale poporului, împotriva cotropitorilor fascişti, s-a aflat de la început Partidul Comunist Cehoslovac.

Dacă rezumăm expunerea de pînă acum, în legătură cu politica de germanizare dusă de ocupanţii fascişti, putem socoti această politică drept cea mai primejdioasă încercare de distrugere a existenţei poporului ceh. Cu greu se poate descoperi în istoria cehă o perioadă de dușmănie mai crudă, mai feroce şi mai puternică decît a fascismului german. Fără victoria istorică a Uniunii Sovietice care a distrus fascismul german, poporul ceh n-ar fi putut spera în continuarea existenţei sale. Victoria fascismului german în cel de-al doilea război mondial, ar fi pregătit fără îndoială pieirea poporului ceh.

În adevăr, în timpul ocupaţiei fasciste poporul ceh şi-a dat seama foarte clar de această realitate. Primejdia deportării şi exterminării unea majoritatea poporului într-un front de rezistenţă comună. Încă din primul an de ocupaţie germanii au fost nevoiţi să constate că „cehii din Cehia şi Moravia stau într-un front unic de apărare împotriva germanismului"[1]. Primejdia germanizării a apropiat toate clasele şi păturile sociale, ajutînd obiectiv la realizarea frontului comun de rezistenţă naţională.

În timp ce o anumită parte a burgheziei cehe, prin politica ei, a dus ţara pe marginea prăpastiei, masele largi populare, însufleţite de spiritul cinstit şi fierbinte al patriotismului, au fost conştiente de primejdia iminentă care ameninţa existenţa poporului din partea ocupanţilor fascişti.

Politica de germanizare în domeniul economic pornea de la principiul de bază al politicii de ocupaţie în general: germanizarea completă a ţărilor cehe, inclusiv a vieţii economice. Procesul acestei germanizări a fost deseori frînat de grija faţă de producţia materialului de război în ţările cehe. Metoda de bază a germanizării era asimilarea, îmbinată cu deportarea şi exterminarea fizică. În ceea ce priveşte poziţia economică a burgheziei cehe, pentru ea era valabilă în special politica de asimilare. Deportarea şi masacrele erau folosite împotriva aşa-numitei burghezii evreieşti atît cehe cît şi germane.

Burghezia cehă a avut prilejul, imediat după München, să facă cunoştinţă cu metodele agresiunii economice germane. Prin crearea noilor graniţe ale statului, a încetat de drept pentru ea orice conducere a întreprinderilor comerciale, financiare şi tehnice care rămăseseră în teritoriile alipite la Germania. În aceste condiţii, rentabilitatea întreprin-

[1] Arhiva Ministerului de Interne, fondul Cabinetului protectorului; un raport general al Sicherheitsdienst-ului despre evoluţia politică în ţările cehe, în perioada de la 15 martie 1939—15 martie 1940.

www.dacoromanica.ro

derilor nu mai era garantată pentru proprietarii care au și fost astfel siliți să-și vîndă imediat întreprinderile cu prețuri de nimic. Cele mai multe întreprinderi aparținînd proprietarilor cehi au fost conduse, imediat după ocupație de așa-numiții comisari șefi sau administrativi de încredere, „Treuhänderi", care erau aleși din rîndurile șoviniștilor lui Henlein. Prin numirea unui astfel de administrator, proprietarul ceh era indirect silit să cedeze întreprinderea în condiții dictate de partidul german [1].

În ianuarie 1939, situația întreprinderilor cehe din ținuturile cehe a fost reglementată printr-o ordonanță specială a Ministerului economiei Reichului. În ordonanță se spunea că întreprinderile care au fabrici și sucursale în Sudetenland, trebuiesc invitate să se transforme în întreprinderi de sine stătătoare. Această invitație putea fi însoțită de un angajament cu privire la administrația și conducerea comercială a întreprinderii. Dacă proprietarul nu dădea curs acestei invitații devenea pasibil să i se ridice autorizația de funcționare, iar fabrica înstrăinată sau lichidată. Pînă în momentul cînd întreprinderea urma să devină de sine stătătoare, pe lîngă sucursale funcționa un „Treuhänder". În urma acestui fapt, proprietarul pierdea imediat dreptul de a mai da dispoziții privind conducerea fabricii [2]. După ocuparea integrală a țărilor cehe, însăși administrația de ocupație a devenit un instrument de pătrundere a capitalului german în economia cehă.

Dacă Hitler și guvernul său erau instrumentele plutocrației germane, putem spune că rolul Neurathilor, Heydrichilor, Frankilor și al altor reprezentanți ai puterii de ocupație se poate caracteriza în același fel, cu singura deosebire că activitatea acestora era limitată numai la țările cehe. Principiile după care s-a realizat pătrunderea capitalului german în economia cehă erau, în general, analoage cu acelea după care s-a alcătuit administrația autonomă a Reichului. Însuși Heydrich prezintă într-un raport această paralelă. El spune undeva că scopul politicii germane nu este chiar trecerea întreprinderilor importante în mîinile germanilor, ci, deocamdată, era suficientă numai asigurarea influenței, în sensul că germanii preiau o parte din capital, pătrund în consiliul de administrație sau pur și simplu sînt numiți în posturi de conducere [3].

Legătura capitalului ceh cu cel german pe această cale nu însemna totdeauna un prejudiciu adus imediat părții cehe. Lenin în analiza imperialismului arăta marea importanță a următorului fapt : capitalul monopolist nu se poate lipsi de ajutorul aparatului de stat. Prin alianța cu capitalul german, o parte din burghezia cehă a cîștigat de asemenea ajutorul aparatului de stat german. Din această fuzionare cu capitalul german au rezultat consecințe practice, în sensul că în întreprinderile trecînd drept

[1] Arhiva Centrală de Stat. Fondul Ministerului Industriei I/A — nr. 45017/16070 — 14/11 — 1938, apostila Camerei de Comerț din Pilsen : „din cercurile industriale de la Pilsen am aflat că proprietatea firmelor noastre care se află în ținuturile ocupate de germanii sudeți, a fost supusă administrației și controlului unor persoane oficiale speciale, care în decretele respective sînt denumite „komisarischer Leiter", sau „Treuhänder".

[2] „Reichgesetzstadt", Teil I, nr. 11 din 23 ian. 1939 (Ordonanța Ministerului Economiei din 20 ian. 1939).

[3] Arhiva Minist. de Interne, fond. Cabinetul protectorului, Heydrich către Bormann. Raport asupra situației din 18 mai 1942.

www.dacoromanica.ro

întreprinderi germane, se foloseau de toate privilegiile întreprinderilor germane, cum ar fi de pildă diferite înlesniri de impozite, precădere în aprovizionarea cu materii prime şi altele. În întrepătrunderea capitalului ceh cu cel german trebuie să vedem premisele obiective pentru asimilarea parţială a burgheziei cehe şi pentru trecerea totală a marii burghezii cehe în sînul burgheziei germane.

Participarea germană sau în general obţinerea influenţei germane în anumite întreprinderi comerciale sau industriale nu era lipsită totdeauna de folosirea forţei. În esenţă, capitalul a circulat fără intervenţii mari din partea aparatului de stat în sectoarele economice ale capitalului financiar ceh, care, cu mult înaintea ocupaţiei, avea numeroase relaţii de colaborare cu capitalul german.

De altfel, poziţiile economice ale capitalului financiar nu aveau exclusiv un caracter naţional. Proprietatea capitalului pe acţiuni era fărîmiţată în mîna diferitelor grupări, adeseori chiar internaţionale; la conducerea tehnică şi comercială a marilor întreprinderi industriale erau mulţi germani, încă înainte de ocupaţie.

Alta era însă situaţia în sectoarele economice ale burgheziei mijlocii. Aci caracterul naţional al întreprinderii era indicat de propria apartenenţă naţională a proprietarului. În aceste sectoare economice întîlnim metode oarecum diferite, în ceea ce priveşte pătrunderea influenţei germane. Deseori această pătrundere era însoţită de presiunea gestapoului sau a altor organe de ocupaţie. Nu erau rare nici cazurile cînd proprietarul întreprinderii era închis şi întreprinderea încredinţată unui pretendent german. Motivul unei astfel de arestări nici nu trebuia căutat, fiindcă orice cetăţean ceh putea să fie de fapt arestat ca garanţie.

O altă metodă era sporirea forţată a capitalului pe acţiuni în avantajul participanţilor germani. Capitalul german nu se ridica împotriva burgheziei cehe într-un front unitar. Adeseori se întîmpla că la participarea uneia sau alteia din întreprinderi se iveau cîteva grupări financiare sau mai mulţi capitalişti. În faţa acestei situaţii, capitalistul ceh avea posibilitatea să manevreze şi să liciteze în vederea obţinerii unor privilegii avantajoase.

O importanţă specială pentru germanizarea industriei a avut-o ocuparea poziţiilor din instituţiile cu economie dirijată. La Uniunea centrală a industriei se afla încă din 1939 Bernhard Adolf, element de seamă al mişcării henleiniste încă înainte de război şi secretarul Uniunii industriaşilor germani din Liberec. Bernhard era membru în consiliul de administraţie al întreprinderii bancare „Kreditanstalt der Deutschen", care s-a constituit în cursul ocupaţiei cu ajutorul substanţial al heinleiniştilor influenţi din aşa-numita Centrală a finanţei populare germane, într-una din cele mai mari bănci, cu un concern industrial propriu. Adolf Bernhard s-a folosit din plin de situaţia sa pentru a înlesni pătrunderea influenţei burgheziei germane locale în toate sectoarele economice.

De asemenea şi Frank s-a folosit de poziţia lui politică spre a ajuta interesele burgheziei germane locale.

★

www.dacoromanica.ro

Imaginea generală a pătrunderii capitalului german e redată de diferite cercetări statistice. Totuși, nu avem la dispoziție date care să ne arate ritmul acestei pătrunderi.

În mai 1941, secția economică de pe lîngă Cabinetul protectorului a trimis lui K. H. Frank un raport în legătură cu participarea capitalurilor germane la diferite ramuri industriale [1]. Potrivit acestui raport capitalurile germane care au participat la exploatarea cărbunelui de piatră însumau 90% din capitalul total al acestui sector; în producția lignitului nu exista capital german; la exploatarea petrolului atingea însă 100%, în comerțul cărbunelui 50%, la rafinăriile uleiurilor minerale 100%, în industria chimică 30—40%, în producția confecțiilor 30%, în producția de lenjerie 50%, în industria lînei 60%, în sectorul tricotajelor 20—30%, în sectorul boiangeriilor 50%, al țesăturilor de in 75%, al industriei sticlei 20—25%, în industria cimentului 90%, a cărămizilor 30%, iar în fabricația hîrtiei aproape 100%.

Această anchetă e completată de alte informații, obținute de Direcția statistică în legătură cu numărul și naționalitatea persoanelor angajate în industrie pînă la 30 septembrie 1941 [2].

Potrivit acestor informații, pînă la data de mai sus în 12 900 fabrici, au fost angajate în total 739 000 persoane. Dintre acestea un număr de 32 300 erau germani, adică 4,38%. Numărul proprietarilor activi și salariaților din posturile de conducere se ridica la 14 900 persoane, funcționari 102 000, lucrători 622 000. Printre proprietarii activi și salariații din posturile de conducere se găseau 2 400 germani, adică 16% din numărul total; 35% dintre funcționarii administrației centrale și directori generali ai marilor concerne erau germani, iar dintre lucrători numai 3,3% germani.

Proprietarii germani ai întreprinderilor industriale, organizați în diferite grupări, aveau majoritatea absolută în producția fierului; în sectorul producției de hîrtie numărul germanilor era 28% din numărul total al proprietarilor, în sectorul confecțiilor 25%, în sectorul producției chimice 25%, în industria textilă 22%, în industria tăbăcăriei, a berei peste 20%; în industria alcoolurilor 18%; media generală era de 15,8%. În industria pentru prelucrarea lemnului proprietarii germani erau foarte slab reprezentați.

Datele din sectorul economic și cele obținute de Direcția statistică redau situația din 1941, deci din vremea cînd intervențiile ocupanților în economie erau încă în plin avînt. Din comparația acestor două statistici rezultă că participarea capitalului german era plasat în special în acele ramuri industriale care beneficiau de conjunctura războiului (cărbuni și fier); apoi participarea capitalurilor era importantă în sectoarele care erau atinse mai mult de arianizare. Comparația dovedește, de asemenea, că influența germană s-a resimțit într-o măsură mai mare în societățile pe acțiuni și în societățile de exploatare față de întreprinderile conduse de persoane fizice.

[1] Arhiva Ministerului de Interne (Gruppe Wirtschaft), către Frank la 9 mai 1941.
[2] „Statistický Zpravodaj", 1942, p. 118.

www.dacoromanica.ro

Contribuția generală a participării capitalului german în economia cehă e redată de următoarele date stabilite de Direcția statistică după eliberare [1]. Cifrele se referă numai la participarea capitalurilor germane din Reich și a capitalurilor austriace, nu și la capitalurile burgheziei germane locale. Aceasta însemnă că, în realitate, participarea capitalului german în economia cehă era mult mai mare decît e prezentată aici. În anul 1938, participarea capitalului german din Reich atingea, după aceste date, în țările cehe, fără ținuturile de pe graniță, 208 528 000 coroane, participarea capitalului austriac 207 099 000 coroane, împreună deci 415 627 000 coroane. În anii 1938—45 participarea capitalului german din Reich a crescut la 1 884 242 000 coroane, cel austriac la 73 204 000 coroane deci, în total, sporul general era de 1 957 446 000 coroane. La sfîrșitul războiului, situația participării capitalului german din Reich ajunsese 2 092 770 000 coroane, situația participării austriace la 280 303 000 coroane, în comun 2 376 073 000 coroane. Aceasta însemna că participarea capitalului german în țările cehe, fără regiunea de graniță, a crescut în epoca ocupației aproape cu două miliarde de coroane. Dacă notăm situația participării capitalurilor în anul 1938 cu cifra medie de 100, înseamnă că participările germane au crescut la 1 004, cele austriace la 135, germane și austriace în comun la 571.

Felul întreprinderii		Totalul activului	Capital pe acțiuni	Participarea absolută a capitalului german
Bănci	germane:	14 951 702 000	301 000 000	232 596 000
	austriace:	5 888 594 000	270 000 000	56 040 000
Întreprinderi industriale	germane:	15 820 457 000	3 280 217 000	1 578 643 000
	austriace:	852 098 000	99 050 000	47 144 000
Finanțarea societăților de reprezentare	germane:	4 000 000	4 000 000	2 050 000
	austriace:	—	—	—
Întreprinderi comerciale	germane:	262 663 000	72 800 000	37 941 000
	austriace:	29 913 000	2 700 000	2 700 000
Societăți de transporturi	germane:	808 000	400 000	400 000
	austriace:	—	—	—
Birouri de voiaj și societăți cu scopuri similare.	germane:	2 019 000	250 000	128 000
	austriace:	3 575 000	200 000	200 000
Asigurări	germane:	1 277 477 000	136 346 000	73 811 000
	austriace:	492 557 000	184 146 000	64 752 000
Total	germane:	32 319 126 000	3 795 013 000	1 925 569 000
	austriace:	7 266 737 000	556 096 000	170 866 000
			Total	2 096 402 000

[1] Arhiva Direcției Statistice, materialul în legătură cu producția industrială.

www.dacoromanica.ro

Participarea capitalului german era de fapt hotărîtoare cu toate că cifra era cînd mai mică, cînd mai mare. Tabelul de mai sus arată influența reală a noilor capitaluri germane în diferitele sectoare de întreprinderi [1].

Capitalul tuturor societăților pe acțiuni se ridica, la sfîrșitul războiului, aproximativ la 10,5 miliarde coroane, capitalul pe acțiuni al societăților, unde germanii reușiseră să pătrundă, la 4,3 miliarde coroane. Această comparație ne arată că capitalul german din Reich deținea prin participarea lui cam jumătate din capitalul total aflat în țările cehe. În realitate, influența germană era mai mare. Pe de altă parte participarea capitalului burgheziei germane locale nu era chiar așa de neînsemnat. În același timp, nu s-a putut constata capitalul societăților pe acțiuni, în care se găseau participări germane încă din 1938. Afară de asta, în foarte multe cazuri influența germană s-a infiltrat nu pe baza participării capitalului, ci pe cale personală, prin angajarea directorilor germani. De fapt, au fost puține pozițiile economice din care burghezia cehă n-a fost silită să se retragă, și unde să nu fi cedat influenței hotărîtoare a concurenților germani. În concluzie, putem deci spune că metodele de germanizare ale ocupanților în sectoarele industriale și comerciale urmau mai degrabă linia asimilării, cum ar fi fuzionarea unei mari părți a burgheziei industriale și comerciale cehe cu burghezia germană.

O politică consecventă de asimilare s-a realizat mai ales în sfera de interese a cercurilor cehe unde încă din prima jumătate a anului 1941 s-a ajuns ca tot capitalul majorității concernelor cehe să fuzioneze cu capitalurile germane. Îndeosebi, capitalul politicii de germanizare în sectorul economiei a creat bineînțeles o acțiune de arianizare prin violență. Burghezia evreiască din Cehoslovacia de dinaiute de München deținea 30—40% din capitalul tuturor societăților pe acțiuni; ea a fost expropriată și în cea mai mare parte exterminată în taberele de concentrare. Proprietatea expropriată a devenit aproape exclusiv prada monopolului german. Controlul tuturor întreprinderilor comerciale și industriale importante cu capital german a fost iarăși un instrument al politicii de germanizare, care voia să folosească dependența economică a salariaților față de conducerea întreprinderilor pentru deplina lor deznaționalizare.

Dacă germanizarea industriei și a comerțului trebuia să deschidă calea către deznaționalizarea populației din orașele cehe, confiscarea pămîntului agricol ceh urmărea același scop la sate [2]. Chiar desfășurarea evenimentelor în ținuturile ocupate de la graniță a lăsat să se întrevadă pe ce căi va merge politica germană după ocuparea întregii țări. În aceste ținuturi, cetățenii de naționalitate cehă și-au pierdut imediat naționalitatea după sosirea ocupanților. Aceasta s-a petrecut pe o întindere de 100 000 ha. Autoritățile de ocupație au înființat o societate specială de colonizare cu

[1] Acest tabel a fost alcătuit de Direcția statisticii înainte de clarificarea cîtorva cazuri. După clarificarea lor, creșterea capitalului german a fost stabilit definitiv după cum s-a arătat mai sus, adică 1 957 446 000 coroane. Datele din tabel arată un plus de 138 956 000 coroane.

[2] Toate aceste date și informații sînt culese din dosarele foștilor funcționari superiori germani ai Ministerului Agriculturii din anii 1939—1945 (Arhiva Centrală de stat, secția silvico-agricolă, fond funcționari germani).

www.dacoromanica.ro

sediul la Karlovy Vary; în anii ocupației această societate se îndeletnicea cu confiscarea pămînturilor cehe în ținuturile de graniță și trecerea lor în proprietatea germană. În Cehia de apus și în Moravia de nord, în zona de frontieră alipită la Germania, se găsea un ținut cu populație cehă așezată acolo de sute de ani, unde agricultorii cehi au fost supuși unei politici violente, de germanizare. Prin confiscarea pămînturilor se tindea la deplina deznaționalizare a acestui ținut.

La scurt timp după ocupația întregii țări, germanii au pus mîna pe oficiul cadastral, pe care l-au folosit treptat ca instrument al politicii lor de germanizare. Încă din anul 1939 diferite bunuri de stat au fost trecute în administrația oficiului cadastral, iar pămînturile au devenit o bază pentru o întinsă acțiune de colonizare în satele cehe. De asemenea, proprietățile funciare ale persoanelor atinse de legile rasiale de la Nürenberg au fost confiscate și trecute în administrația Oficiului cadastral.

Acest oficiu a devenit foarte curînd sucursala Comisariatului pentru problemele rasiale și ale colonizării de la Berlin, al cărui șef era un reprezentant al lui Himmler și comisar pentru întărirea germanizării în țările cehe. În afară de confiscarea pămîntului agricol, Oficiul cadastral a hotărît și evacuarea unor ținuturi cehe, care a fost făcută sub pretextul organizării exercițiilor militare. În anii 1942—1944, au fost evacuate în regiunea Beneșov din Cehia centrală 62 comune și confiscate 44 000 ha de pămînt arabil. S-au amenajat acolo 39 ferme care erau proprietatea organizații S.S. Foștii proprietari ai acestor pămînturi au fost în parte siliți să lucreze la aceste ferme ca zilieri. În anul 1941, au fost evacuate comunele din raionul Vyškov din Moravia, cu care prilej ocupanții au pus mîna pe 19 450 ha pămînt arabil. Strămutarea populației în raioanele unde erau insule de populație germană era interzisă, fiindcă ar fi întărit elementul ceh. După ce populația cehă a fost evacuată din raionul Vyškov, ocupanții au intenționat să înființeze un coridor german de legătură care să unească insulele de populație germană din regiunea Brno și din împrejurimile Olomouc-ului. Acest coridor german trebuia să împiedice legătura dintre cehi și slovaci și să creeze din restul țărilor cehe un fel de rezervație în mijlocul statului german.

La fel ca și la Vyškov au fost înființate și lărgite treptat cîmpuri pentru exerciții militare și în Cehia de mijloc. În împrejurimile localității Milovice, la nord-est de Praga, au fost confiscate 7 000 ha teren arabil, la Brdech la sud-vest de Praga au fost confiscate 5 200 ha de pămînt. În ultimii ani ai ocupației au fost expropriați agricultorii cehi din raioanele Roudnice, Mělník, Mladá Boleslav, Tábor și České Budějovice. Raioanele Roudnice și Mělník se află la nord de Praga și prin germanizarea acestor raioane se urmărea realizarea unei legături între regiunea germană din Cehia de nord și zona Velká Praha, grăbind astfel germanizarea capitalei țării.

Întreaga suprafață de pămînt arabil, confiscată de ocupanți pentru scopuri militare, se ridica la aproximativ 80 000 ha.

www.dacoromanica.ro

În cursul războiului, aceste terenuri au rămas în proprietatea administrației militare germane, iar la sfîrșitul războiului urmau să fie folosite în scopuri de colonizare. În afară de aceste terenuri, Oficiul cadastral a mai obținut un mare număr de mari proprietăți pe calea așa-zisei administrații forțate. În anul 1943, cifra la care se ridicau așezările agricole grevate de administrația forțată era de 337 000 ha. Din punct de vedere practic, această administrație era tot una cu exproprierea. Și aceste terenuri erau de asemenea pregătite în vederea colonizării. O colonizare parțială a avut loc și în anii ocupației. În numeroase cazuri administrația forțată a servit ca mijloace de opresiune împotriva foștilor latifundiari spre a-i sili să treacă la cetățenia germană. De fapt, o mare parte a acestor latifundiari, care în perioada Republicii dinainte de München, ceruseră cetățenia cehă din primii ani ai ocupației, s-au declarat de naționalitate germană.

De pildă, Asociația latifundiarilor cehi dispunea, la începutul anului 1939, de 239 000 ha, iar la începutul lui 1940, după trecerea unui mare număr de membrii în Verband-ul german, numărul hectarelor a scăzut la 150 000.

Nobilimea cehă, care în ultimele secole a manifestat în cel mai înalt grad un așa-zis patriotism local, s-a dovedit a fi în anii ocupației un element foarte puțin rezistent la politica de germanizare a ocupanților.

În concluzie, se poate spune că politica de germanizare a ocupanților s-a manifestat în satele cehe prin confiscarea de terenuri în scopuri militare, prin grevarea administrației forțate, prin trecerea în masă a fostei nobilimi cehe la cetățenia germană. Toate aceste măsuri au creat în agricultură condiții de proprietate defavorabile poporului ceh. Sensul și scopul tuturor acestor măsuri era pregătirea satului ceh în vederea colonizării germane. Numai evoluția războiului a oprit autoritățile germane să realizeze această colonizare pe o scară întinsă încă din anii ocupației.

Dacă analizăm politica de germanizare a ocupanților fasciști sub toate aspectele și manifestările ei, din punct de vedere administrativ, cultural și economic, putem califica aceste fapte drept cea mai periculoasă încercare a clasei conducătoare germane de a distruge ființa poporului ceh.

Dictatul de la München, prezentat opiniei publice internaționale ca o încercare de salvare a păcii, a fost în realitate primul pas către distrugerea deplină a independenței statale și naționale a poporului ceh, care s-au dovedit a fi în cursul secolului al XX-lea un hotărît adversar al imperialismului agresiv german.

În ce privește Slovacia, trebuie să spunem că ea a fost un Protectorat ca și Țările cehe, poate cu deosebire că burghezia slovacă a intrat de bună voie în mișcarea fascistă. În urma acestui fapt, sute de mii de slovaci au fost predați fascismului lui Horthy, care a trecut în sudul și răsăritul Slovaciei la o nerușinată maghiarizare.

www.dacoromanica.ro

Popoarele Cehoslovaciei au fost puse, în anii celui de-al doilea război mondial, în fața problemei apărării existenței lor naționale. Trădarea burgheziei interne, unită cu imperialismul occidental, a provocat nu numai pierderea Republicii, ci a primejduit și existența națională a cehilor și slovacilor. Rămînea în sarcina clasei muncitoare, condusă de Partidul Comunist Cehoslovac, ca în fruntea maselor populare să conducă lupta pentru eliberarea țării. Victoria istorică a armatei sovietice asupra fascismului german a creat condițiile eliberării Cehoslovaciei.

München în anul 1938 și apoi ocupația fasciștilor au dovedit că Cehoslovacia ca stat capitalist nu putea exista în mijlocul Europei din secolul al XX-lea. Revoluția socialistă realizată sub conducerea Partidului Comunist Cehoslovac a fost nu numai o necesitate istorică, dictată de situația economică și socială a țării, ci, în același timp, singura cale posibilă pentru existența statală și națională a cehilor și slovacilor.

ПОЛИТИКА ИСТРЕБЛЕНИЯ ЧЕШСКОЙ НАЦИИ, ПРОВОДИВШАЯСЯ ФАШИСТСКИМИ ОККУПАНТАМИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

РЕЗЮМЕ

Прежде всего автор рисует политическую обстановку создания первой Чехословацкой республики в 1919 г. Национальную независимость молодого государства охраняло сопротивление революционных сил народа. В 1939 г. чешские земли (Чехию и Моравию) захватила фашистская Германия, подготовившая истребление чешской народности. План истребления был составлен с ведома и при участии немецких фашистов в чешских странах до сентября 1938 г. Этот план носил наименование „Grundplanung O. A.”; он охватывал все мероприятия по истреблению чешского народа. Политику онемечивания стали, однако, проводить уже с осени 1938 г., когда чешская буржуазия капитулировала перед мюнхенским диктатом.

Кроме этого, руководитель немецких фашистов в Чехословакии Конрад Генлейн вместе с К. Г. Франком составили памятную записку, озаглавленную „О разрешении чешского вопроса”. Она содержит четыре предложения об установлении отношений между чешскими землями и Германией. Наконец, третий план в связи с чешским вопросом был разработан генералом Фридерици для верховного командования германской армии. Планы германизации проводились в жизнь прежде всего при помощи фашистов Генлейна.

Далее автор разбирает мероприятия, рекомендованные в памятной записке Франка для осуществления планов германизации. Фактически предложения Франка представляли собой сочетание ассимиляции, ссылки, насильственной ликвидации и колонизации чешского народа. В связи с этим автор останавливается на методах, применявшихся фашистскими оккупантами в их кампании онемечивания. Он упоминает

www.dacoromanica.ro

о германизации чешских рабочих, отправляемых на работу в Германию, о воспитании молодежи в духе „германской идеи", о введении немецкого языка в местном управлении и школах, о закрытии высших учебных заведений, о подавлении среднего образования, о материальных привилегиях для немецких школ и для тех, кто отказывался от чешского гражданства, а также о других ограничениях культурной жизни чешского парода.

Наконец, автор переходит и к вопросу о политике германизации в области народного хозяйства, где применялись методы экономической агрессии Германии. В заключение, можно сказать, что проводившаяся фашистскими оккупантами политика онемечивания была опаснейшей попыткой истребления чешского народа. Руководимые Чехословацкой Коммунистической партией широкие массы населения всемерно боролись с фашистскими захватчиками до победного конца.

LA POLITIQUE DE DESTRUCTION DE LA NATION TCHÈQUE MENÉE PAR LES OCCUPANTS FASCISTES DURANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

L'auteur commence par montrer les conditions politiques qui ont présidé à la formation de la première République Tchécoslovaque, en 1918. L'indépendance nationale du nouvel Etat a pu être maintenue grâce à la résistance des forces révolutionnaires du peuple. En 1939, les pays tchèques (Bohême et Moravie) ont été occupés par l'Allemagne fasciste qui a entrepris de détruire la nation tchèque. Le plan d'extermination a été élaboré de connivence avec les fascistes allemands des pays tchèques, dès avant septembre 1938. Ce plan portait le nom de « Grundplanung O. A. » et comprenait toutes les mesures visant à l'anéantissement du peuple tchèque. Mais la politique de germanisation a commencé à être mise en pratique dès l'automne de 1938, lorsque la bourgeoisie tchèque a cédé devant le diktat de Munich.

Par ailleurs, Konrad Henlein, le chef des fascistes allemands de Tchécoslovaquie et K. H. Frank ont rédigé un mémoire connu sous le nom de « La solution du problème tchèque ». Ce mémoire comprenait quatre propositions portant sur l'organisation des rapports entre les pays tchèques et l'Allemagne. Enfin, un troisième plan relatif au problème tchèque a été élaboré par le général Friederici pour le commandement suprême de l'armée allemande. Les plans de germanisation ont été mis en pratique, en premier lieu, avec le concours de fascistes de Henlein.

Plus loin, l'auteur analyse les procédés préconisés par le mémoire de Frank pour la mise en œuvre des plans de germanisation. En fait, les propositions de Frank combinaient entre elles l'assimilation, la déportation, la liquidation forcée et la colonisation de la population tchèque. L'auteur s'occupe à cet égard des moyens utilisés par les occupants fascistes dans leur œuvre de germanisation. La germanisation des ouvriers tchèques devait être assurée par leur envoi en Allemagne, dans les camps de travail forcé ; de même, on préconisait l'éducation de la jeunesse dans l'esprit de « l'idée allemande », l'introduction de la langue allemande dans l'administration et l'enseignement, la suppression des écoles supérieures, la persécution des écoles

www.dacoromanica.ro

moyennes, l'octroi de privilèges et de subsides matériels aux écoles allemandes et à ceux qui renonçaient à la citoyenneté tchèque, ainsi que d'autres mesures dirigées contre la vie culturelle tchèque.

Pour finir, l'auteur s'occupe de la politique de germanisation dans le domaine économique, politique mettant en œuvre les méthodes de l'agression économique allemande. En conclusion, l'auteur affirme que la politique de germanisation, menée par les occupants fascistes, a été la plus dangeureuse tentative de détruire l'existence du peuple tchèque. Mais sous la direction du Parti Communiste Tchécoslovaque, les larges masses du peuple ont lutté de toutes leurs force contre les envahisseurs fascistes, jusqu'à l'heure de la victoire finale.

www.dacoromanica.ro

TEZAURUL DOMNESC

Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Romînească și în Moldova

DE

P. P. PANAITESCU

I

Importanța tezaurului în statul feudal. Tezaurul domnesc, adică rezerva de metale prețioase și alte obiecte de valoare adunate pentru a fi la dispoziția șefului statului feudal constituie o instituție, care stă la baza finanțelor de stat în timpul orînduirii feudale. Afară de rare mențiuni, nu posedăm pînă acum o cercetare asupra rolului tezaurului domnesc în istoria țărilor romîne, deși studiul acestei instituții lămurește multe laturi ale organizării statului și aruncă lumină asupra cauzelor conflictelor adînci dintre cîrmuirea feudală și producătorii direcți, supuși jafului și răpirii fructului muncii lor.

Domnul, șeful statului feudal, formează o rezervă cu scopul unei concentrări de avere, adică a puterii economice, provenită din exploatarea maselor și îndreptată (ca o energie potențială) tocmai împotriva acestor mase, pentru a servi intereselor de clasă ale exploatatorilor. Izvorul tezaurului este răpirea produselor țărănimii iobage și libere, iar scopul adunării lui este asigurarea stăpînirii feudalilor.

Tezaurul, adunarea și retragerea din circulație a monetelor, lingourilor, metalelor prețioase, țesături rare etc., apare în perioade de dezvoltare redusă a relațiilor de marfă-bani. Marx scrie: „Cu cît producția de mărfuri este mai puțin dezvoltată, cu atît mai importantă este prima separație independentă a valorii de schimb ca bani, tezaurizarea, care joacă de aceea un rol important la popoarele vechi, în Asia chiar pînă în ziua de azi și la popoarele moderne de țărani, la care valoarea de schimb n-a pus încă stăpînire pe toate relațiile de producție".[1]

[1] Karl Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, Ed. de stat pt. literatură politică, București, 1954, p. 141.

www.dacoromanica.ro

Caracteristica tezaurelor este faptul că nu circulau ca valori de cumpărare a mărfurilor: „Tezaurizarea însă se baza pur şi simplu pe izolarea actului M(arfă) — B(ani), care nu trecea mai departe în B(ani) — M(arfă), ci era numai o dezvoltare independentă a primei metamorfoze a mărfii, banii, dezvoltaţi ca existenţă înstrăinată a tuturor mărfurilor, în opoziţie cu mijlocul de circulaţie ca existenţă a mărfii sub forma ei mereu pe cale de a fi înstrăinată... Ca mijloc de circulaţie, banii erau întotdeauna mijloc de cumpărare; acum ei acţionează ca non-mijloc de cumpărare" [1].

Istoricul sovietic B.F. Porşnev închină cîteva pagini din lucrarea sa *Studii de economie politică a feudalismului*, problemei rolului tezaurului în economia feudală şi consideră că formarea tezaurelor în epoca feudală este rezultatul nedezvoltării circulaţiei mărfurilor, ceea ce favorizează retragerea banilor din circulaţie: „oamenii din toate categoriile sociale se abţineau să cheltuiască banii considerîndu-i ca o întruchipare a bogăţiei" [2]. Unele tezaure erau ascunse, altele, dimpotrivă erau arătate în public sub formă de podoabe, care, după credinţa lor ridicau prestigiul celor ce le purtau (de pildă bijuterii, coroane, sceptre). Banii formau o parte importantă a tezaurelor: „Funcţia banilor ca tezaur este deosebit de caracteristică tocmai societăţii feudale" [3].

Tezaurele au un caracter generalizat în rîndurile claselor exploatatoare din societăţile cu predominarea economiei naturale şi a schimbului limitat. Nu numai regii, ci şi boierii, nobilii, oraşele, mănăstirile negustorii posedau tezaure. Se poate considera şi salba cu monete de aur ca un tezaur, de vreme ce reprezintă valori destinate schimbului retrase din circulaţie şi tezaurizate. Ceea ce ne interesează în prezentul studiu este în special tezaurul statului feudal care stătea la dispoziţia domnului.

Formarea unui tezaur al şefului statului feudal trebuie deci înţeleasă în cadrul mai general al unei vieţi de predominare a economiei naturale care impunea această rezervă şi pentru comunităţi, cît şi pentru particularii cîţi aveau mijloace să acumuleze bani şi obiecte de valoare.

Principala cauză a formării tezaurelor stă în nesiguranţa adunării veniturilor statului feudal în perioade şi cantităţi stabilite dinainte, deoarece aceste venituri se bazau pe spolierea ţăranilor şi orăşenilor, şi din pricina împotrivirii acestora, fugii, răscoalelor, precum şi a lipsei de organizare a aparatului fiscal, domnul nu se putea niciodată bizui pe dobîndirea unei sume precise, stabilită dinainte.

Dar nu numai acesta era rolul tezaurului, fie al monarhilor, fie al oamenilor bogaţi. Deşi tezaurizarea însemna retragerea de valori din circulaţia schimbului, această retragere nu era decît momentană, tezaurul reprezenta o rezervă, care putea fi desfăcută în anume cazuri de nevoie. Nesiguranţa vremilor, războaiele neaşteptate, atacurile tîlharilor şi ale nobililor care dispuneau de cete prădalnice într-o epocă de

[1] Karl Marx, *op. cit.*, p. 145.

[2] B. F. Porşnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957, p. 116.

[3] *Ibidem*, p. 117.

www.dacoromanica.ro

redusă putere a autorității și a aparatului de represiune a statului, foametele periodice, făcea necesară retragerea temporară a obiectelor de preț, pentru vreme de nevoie. Lipsa de securitate era deci și ea o cauză a formării tezaurelor. Acest fenomen se poate urmări, în anumite forme, pînă în perioada capitalistă,deși este caracteristic în primul rînd pentru cea feudală. „În legătură cu stocarea bancnotelor în vremuri de jenă, trebuie să observăm că aci se repetă tezaurizarea metalelor prețioase, așa cum se întîmplă în vremuri de nesiguranță în stadiile cele mai timpurii ale societății" [1].

Nesiguranța permanentă în evul mediu nu privește, pentru statul feudal, numai catastrofele, năvălirile, răscoalele țărănești, răzmerițele nobililor, ci și neputința de a prevedea, chiar pentru un timp limitat, cuantumul veniturilor de încasat, nici al cheltuielilor. Finanțele statului feudal nu erau întemeiate pe un buget de prevederi ale încasărilor și cheltuielilor, bugetul statului formează o instituție capitalistă, necunoscută în evul mediu. În acea perioadă cheltuielile regulate periodice, erau aproape inexistente, cele neprevăzute la date fixe, războaie, răsplata serviciilor, ridicări de palate și mănăstiri, cumpărarea de obiecte de lux de la negustori sosiți din țări îndepărtate, formau regula. De aceea era necesară o rezervă, care creștea pe măsură ce veniturile suveranului se acumulau la curtea sa și scădea cu prilejul ivirii cheltuielilor neprevăzute. O politică prevăzătoare, din punctul de vedere al intereselor sale, obliga pe suveran să cruțe chiar să mărească tezaurul său, să nu-l risipească, deoarece vremile nesigure îl puteau oricînd aduce la strîmtoare.

Se înțelege, că originea acestor tezaure stătea în exploatarea supușilor, a muncii țăranilor și meseriașilor, direct sau prin mijlocirea vasalilor și a dregătorilor.

Nu trebuie uitat că moneta, în special în epoca fărîmițării feudale, era rară și că monarhii făceau față nevoilor mai ales prin concedere de pămînt de supuși și privilegii celor ce-i serveau, dar erau împrejurări care cereau neapărat plăți în bani : tributuri, cumpărare de odăjdii pentru biserică, de obiecte de lux pentru curte, de arme aduse de peste granițe pentru oștire. De aceea toți suveranii medievali căutau să-și formeze un tezaur, să răpească tezaurele dușmanilor și să mărească pe al lor.

Tezaurele monarhilor feudali sînt o formă a finanțelor de stat care nu lipsește din nici o țară în evul mediu, este o instituție istorică generală. Tezaurul regilor Angliei era păzit cu strășnicie în turnul Londrei, al țarilor ruși la Kremlinul din Moscova. În Franța, în vremea regilor merovingieni din secolele V—VIII, se formase pe baza dărilor un tezaur compus din lingouri de aur, care se acumulau în „cămara" (camera) regelui, păzită de camerarii [2]. În Imperiul Bizantin împăratul Anastasie (491—518) lăsase, după o domnie de 27 de ani, o rezervă-tezaur evaluată de istoricii moderni la 355 de milioane de franci aur, iar împărăteasa regentă Theodora (842 —856), 140 de milioane, Vasile II Bulgaroctonul, (976—1025) 250 de milioane [3].

[1] Karl Marx, *Capitalul*, III—2, ed. 1956, p. 541.
[2] Ferdinand Lot, *La France des origines à la guerre de cent ans*, p. 46.
[3] Steven Runciman, *La civilisation byzantine*, Paris, 1934, p. 99—100.

www.dacoromanica.ro

În Bulgaria medievală regele poseda un tezaur al coroanei, în care se cuprindeau insignele monarhiei. Cînd ţarul Mihai (de Vidin) a fost învins de sîrbi la Velbujd (1330), boierii cîntau la înmormîntarea lui: „Unde este acum tronul tău de aur? Unde este faima bogăţiilor tale? Unde sînt mărgăritarele tale cele nepreţuite şi pietrele scumpe şi feluritele stofe de aur?"[1]. În Serbia medievală tezaurul crailor se numea *rizniţa* (locul de păstrare al hainelor de paradă), casa (Kucea) craiului *cămara* (camera domini), el constituia tezaurul privat al monarhului şi în acelaşi timp al statului[2]. Nici nu se poate concepe un suveran feudal fără tezaur.

Tezaurele domnilor Ţării Romîneşti şi ai Moldovei constituie deci o instituţie care nu lipseşte niciodată din structura statelor feudale. Studierea lor ca instituţie se impune pentru înţelegerea organizării feudale. Scopul prezentului studiu nu este cercetarea finanţelor domneşti în general, care cuprinde problema veniturilor şi a cheltuielilor statului, ci ne vom mărgini numai la chestiunea tezaurului. Urmează să fie analizate unele aspecte speciale ale acestei instituţii în istoria Ţării Romîneşti şi a Moldovei: nomenclatura, deosebirea între tezaurul de stat şi cele particulare, acumularea tezaurului, compoziţia şi depozitarea lui, apoi o privire evolutivă a instituţiei tezaurului în diferitele faze ale perioadei feudale în istoria noastră, pînă în momentul cînd împrejurări economice au impus schimbarea sistemului financiar bazat pe tezaur cu alte sisteme mai moderne.

Nomenclatura. În orice cercetare a instituţiilor în decursul istoriei analiza nomenclaturii instituţiei respective are o importanţă deosebită pentru recunoaşterea ei în textele izvoarelor. Trebuie însă să ţinem seama, în cursul acestei analize de faptul că aceeaşi denumire nu acoperă în chip necesar aceeaşi realitate în decursul evoluţiei istorice şi de asemenea că mai multe denumiri pot reprezenta de fapt o instituţie identică.

Denumirile sub care este cunoscut tezaurul domnesc din Ţara Romînească şi din Moldova sînt diferite. Cea mai generală este *vistierie* (în texte slavone interne: *vistiiar*). Cuvîntul înseamnă tezaur în general. „Cela ce scoate vînturi din visteriile lui". În acest pasaj din Biblia romînească din 1688, tradusă din greceşte, cuvîntul „visteriile", corespunde în pasajul respectiv al textului grecesc cu 'Εκ θησαυρῶν (din *tezaurul*)[3]. În sensul de tezaur de stat, întîlnim acest termen de pildă în scrisoarea domnului Ţării Romîneşti, Alexandru Aldea, adresată braşovenilor; în 1431—1433, în care se plînge că duşmanii au răpit „visteria Ţării Romîneşti" (Кнстїаръ Клашкон Земли)[4]. Visteria era şi o încăpere a palatului domnesc în care se făceau socotelile şi se păstra o parte a tezaurului, spre a fi la îndemîna domnului: „Cum au intrat serdariul în visterie ş-au vădzut pază de siimeni..."[5]. În sfîrşit, visteria

[1] C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 289.
[2] Idem, *Geschichte der Serben*, II-1, Gotha, 1918, p. 67—68.
[3] Citat după H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, sub *vislerie*.
[4] I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească*, I, Bucureşti, 1905, p. 47—48.
[5] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 139.

www.dacoromanica.ro

în secolul al XVII-lea înseamnă într-un sens mai general venitul statului feudal : „să oprească dările visteriei" [1]. Vistiernicul (în Țara Romînească : vistier) era boierul care îngrijea de visteria domnului. În actele latine el se intitula *thesauriarius* [2]. Cuvîntul *visterie* este de origină latină medievală, din *vestiarium*, care la început însemna locul de păstrare a hainelor (vestis), ulterior locul de păstrare al tezaurului. Cu acest din urmă înțeles apare la Bizanț, apoi în Serbia și în Bulgaria medievală, de unde termenul a fost adoptat și de romîni. Hainele de paradă ale monarhului, care reprezentau o valoare foarte mare, din cauza stofelor rare cusute cu aur și împodobite cu pietre prețioase, făceau parte integrantă din tezaurul lui și, cum vom vedea mai jos, sînt pomenite și în tezaurele Țării Romînești și ale Moldovei. Astfel se explică transformarea sensului cuvîntului latin medieval *vestiarium* din locul de păstrare al hainelor, în acela de loc de păstrare al tezaurului [3].

Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab, alături de alți termeni care denumesc tezaurul în textul slav se găsește și acela de *rizniță* [4]. În textele slave sîrbești și vechi bulgare acest termen traduce pe grecescul θησαυρός și derivă de la cuvîntul *riza*, haină este deci un decalc după sensul etimologic al lui *vestiarium*.

În textele diplomatice slave moldovenești pentru tezaur se folosește termenul *skarb*, care este de origine polonă și rusească. Acest termen este folosit în tratatele Moldovei cu Polonia redactate în limba rusă apuseană, folosită în cancelariile amînduror statelor [5]. Astfel în scrisoarea din 1523 martie 24, regele Sigismund al Poloniei scrie lui Ștefan cel Tînăr despre averea boierului Șarpe, fugit în Polonia cu *skarby* și „statki" (acest din urmă cuvînt însemnează : scule, obiecte de metal prețios) [6]. În tratatul încheiat de domnul Moldovei Petru Rareș cu Polonia, cel dintîi cere ca, în caz de primejdie, să poată afla adăpost în țara vecină съ нашим скарбом и имѣніем (cu tezaurul și cu averea noastră) [7].

În cronicele slave moldovenești din secolele al XV-lea și al XVI-lea, precum și în Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab pentru tezaurul domnilor din amîndouă țările se folosește termenul *skroviște* [8]. Acest cuvînt slav derivă de la *săkroviti*, a ascunde, pentru că tezaurele erau așezate de obicei în locuri ascunse, spre a fi ferite de furt, adesea îngropate în pămînt.

În veacul al XVII-lea, cînd centralizarea statului feudal în Țara Romînească și în Moldova făcuse progrese, în sensul creării unui aparat administrativ mai numeros, visteria nu mai este în primul rînd un tezaur, sau locul de păstrare al tezaurului, ci, ca să zicem așa, centrul adminis-

[1] Miron Costin, *op. cit.*, p. 294.

[2] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 326 (din 1460, scrisoare a lui Dan pretendentul muntean).

[3] Const. C. Giurescu, *Contribuții la studiul marilor dregători în secolele XIV—XV*, Vălenii de Munte, 1926 p. 110, crede că vistiernicul „avea grijă să aprovizioneze curtea domnească cu vesminte, stofe, blănuri" și de aci legătura cu sensul primitiv al cuvîntului, de *vestis*, haină.

[4] *Cronicele slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 280.

[5] Cf. Fr. Miklosič, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862, 1865, sub vocc.

[6] Al. Jablonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów*, în *Zródla Dzieiowe*, X, p. 116—117.

[7] Inedit, Acad. R.P.R., foto XXIII/100 (21 octombrie 1527).

[8] *Cronicele slavo-romîne*, ed. citată, p. 8, 45, 58, 112, 226.

www.dacoromanica.ro

trativ al finanțelor domnești, cu catastifele de socoteli și cu dregătorii care înregistrau și controlau încasarea veniturilor și plata cheltuielilor. De aceea în acea epocă scriitorii care vor să vorbească de tezaurul domnesc, nu-l mai identifică cu visteria, ci folosesc alt termen. Astfel în Letopisețul Moldovei de Grigore Ureche, se vorbește într-un singur loc de „visteriile domnești" (numai la plural), cu înțeles de tezaur [1], dar de obicei cronicarul deosebește „avuțiia" domnului de visterie, folosind și termenul de *avere* (Ilie vodă avea de la regele Poloniei Haliciul, „ca să-și ție avérea", Petru Rareș „avusése mai di demult avuțiia sa scoasă la Ciceu" [2].

Un termen privitor la tezaur, care poate da naștere încă la discuții este acela de *cămară*. Termenul cămară pentru tezaur, locul de păstrare al tezaurului, apare și în latina medievală: *camera* de la care derivă și denumirea dregătorilor care au grija ei: *camerarii*, despre care avem știri încă din vremea Merovingienilor în Franța (sec. VI—VIII) [3]. Numele instituției romînești a *cămării domnești* face parte deci din nomenclatura feudală a întregii Europe medievale. În latina medievală *camera* însemna tezaurul, locul de păstrare al tezaurului și cuprindea sub aceeași denumire și instituțiile dependente de tezaurul regal (monetăria, ocnele și minele etc.) În limba romînă termenul latin medieval camera a intrat pe două căi și a dat naștere la două cuvinte deosebite, dar care au înțeles înrudit: unul este *cămară*, care în perioada feudală însemna locul de păstrare a tezaurului domnesc. Acest cuvînt derivă din latinul medieval *camera*, probabil prin filieră neogreacă [4]. Al doilea derivat este *comoară*, care înseamnă tot tezaur și se trage tot din latinul medieval *camera*, prin mijlocirea cuvîntului slav *komora* (tezaur) [5].

Instituția romînească a *cămării domnești* de la sfîrșitul veacului al XVII-lea alcătuia averea particulară a domnului, deosebită de *visteria* țării [6]. Dar în veacurile precedente, averea statului se confundă cu averea domniei ca în toate formele începătoare ale finanțelor medievale. Totuși termenii *cămară* și *cămăraș* coexistă cu cei de *visterie* și *vistiernic*, în Moldova și Țara Romînească, încă de la începutul secolului al XV-lea [7]. Visteriia fiind, cum s-a văzut, tezaurul domnesc, definirea raportului ei cu cămara înainte de mijlocul secolului al XVI-lea, înainte de despărțirea averii țării de averea domnească, este încă greu de precizat, dar putem prezenta o ipoteză valabilă.

S-a propus definirea cămarei ca monetărie domnească în veacul al XV-lea [8] deoarece în 1431 Anton cămărașul Țării Romînești scrie bra-

[1] Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, p. 98.
[2] *Ibidem*, p. 83, 98, 159, 166, 167, 174, 214.
[3] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, sub voce.
[4] *Dicționarul limbii romîne moderne*, ed. 1958, sub *cămară*.
[5] *Ibidem*, sub *comoară*.
[6] Vezi mai jos, paragraful *Sfîrșitul tezaurului domnesc*.
[7] În Țara Romînească prima menționare documentară a cămărașului este din 1431, I. Bogdan, *Relațiile Țării Romînești cu Brașovul*, I, p. 56; în Moldova din 1443, Academia R.P.R., *Documente privind istoria Romîniei*, A., sec. XIV—XV-1, p. 185 (sub forma rusească și poloană a denumirii cămărașului: *comornic*).
[8] Const. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, II-1, ed. IV, p. 390.

www.dacoromanica.ro

şovenilor despre însărcinarea ce o are de la domn pentru monetărie, pe care o numeşte, în textul slavon : *Camera*[1]. Pe de altă parte, în privilegiul latin dat de Dan II braşovenilor, domnul Ţării Romîneşti aminteşte în 1424 de denarii pe care-i bate în monetăria lui numită în textul latin : „Kamera nostra" [2]. Totuşi nu putem admite ca semnificaţie generală pentru secolele XV—XVII, identitatea între cameră şi monetărie. Monetăria, ca şi ocnele şi alte surse şi depozite ale averii domneşti, făcea parte din cămară, dar de obicei purta o denumire specială ; *hereghie*, termen de origine bizantină [3]. Ţinînd seama de semnificaţia mult mai largă în latina medievală de cancelarie a cuvîntului *camera*, care înseamnă tezaur şi avere mobilă a suveranilor feudali, nu putem reduce activitatea *cămărei* domneşti în istoria noastră numai la baterea monedei, adică la transformarea în bani a unei părţi a tezaurului. Încă din veacul al XVI-lea funcţionau în cele două ţări romîne cămărăşii de ocne, ceea ce arată că ocnele domneşti şi venitul lor făceau parte tot din cămară [4]. Un fapt hotărîtor pentru definirea cămării este încetarea baterii monetei domneşti în Ţara Romînească la mijlocul veacului al XV-lea, iar în Moldova în primele decenii ale veacului următor, sub Ştefan cel Tînăr (1517—1527), cu scurte reveniri în a doua jumătate a veacului. Totuşi şi după data încetării baterii monetei de ţară, actele continuă să amintească pe cămăraşii munteni şi moldoveni, ceea ce arată că activitatea lor şi a cămării nu era legată numai de monetărie [5].

În actele slavone interne din cele două ţări termenul cămară, care este un cuvînt romînesc, apare foarte rar. În schimb, de la primele privilegii date de domnii Ţării Romîneşti ne întîmpină noţiunea de *casa* (slav : *dom*) domnului. Prin casa domnului se înţelege depozitul şi gospodăria averilor mobile ale monarhului, care şi el, întocmai ca boierii avea o gospodărie a domeniului său. Chiar în primul privilegiu dat de un domn romîn, din cîte cunoaştem, apare „casa" domniei. În 1374 Vladislav voievod acordă mănăstirii Vodiţa „o mie de perperi din casa (*dom* în slavoneşte) domniei mele şi să împartă săracilor 300 de perperi şi 12 burdufe de brînză şi 12 caşcavale şi o maje de ceară şi 12 postavuri de încălţăminte şi 12 păturі " [6]. În 1385 Dan vodă întăreşte această donaţie din „casa" domniei, adăugînd şi „miere şi ceară, pe măsură cît va aduce anul" [7]. Asemenea donaţii din *casa* domniei se repetă şi mai tîrziu. Din textul citat rezultă limpede că prin *dom* (casa) se înţelege gospodăria domeniului domnesc [8], care cuprindea veniturile acestui domeniu, atît în bani, cît şi în produse naturale cuvenite din dijme, ca

[1] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 259.

[2] *Ibidem*, p. 24—25.

[3] *Ibidem*, p. 21, 22, 58, 69. Pentru Moldova : Acad. R.P.R., *Documente privind istoria Romîniei*, A., sec. XIV—XV-1, p. 240—241, (din 1449).

[4] Acad. R.P.R., *Documente*, sec. XVI-6, p. 97. B.

[5] *Ibidem*, B. sec., XVI-3, p. 288 (1568), 279 (1568—1571) sec. XVI-5, p. 74 (1582); pentru Moldova : *ibidem*, A, sec. XVI-3, p. 432—433 (1589) sec. XVII-2, p. 157 (1608), *ibidem*, p. 158 (1608) şi multe alte cazuri.

[6] *Ibidem*, *B. Secolele XIII—XV*, p. 27.

[7] *Ibidem*, p. 32.

[8] Cf. V. Costăchel, *Termenul dom în actele slavo-romîne*, în *Studii*, VI-1, 1953, p. 244—248.

www.dacoromanica.ro

burdufe de brînză, caşcavale, miere, pături, depuse în magaziile domnului. Socotim că slavul *dom*, cu sensul de gospodărie a domeniului domnesc, corespunde cu romînescul *cămară* domnească. Aşadar, în acest înţeles care corespunde cu latinul medieval *camera*, casa sau cămara domniei cuprindea în primele secole după întemeierea statului feudal depozitele tuturor veniturilor domniei din domeniile sale şi din dijme în natură, precum şi averea în bani. Visteria era partea mai preţioasă a averii domneşti, în parte inalienabilă, tezaurul propriu-zis, care se afla sub paza unui boier de încredere, vistiernicul, pe cînd cămara, cu depozitele de produse şi cu banii de cheltuială stătea sub îngrijirea cămăraşilor. În primele vremi ale organizării domniei, în special în epoca fărîmiţării feudale, diferenţierea între cămară şi visterie nu trebuie să fi fost precisă, ea s-a precizat mai tîrziu, căpătînd un sens special în secolul al XVII-lea, cînd se face despărţirea între averea domnească şi aceea a ţării.

În prezentul studiu ne interesează în primul rînd tezaurul, adică averea domnească formată din materii şi obiecte preţioase retrase din circulaţie sub formă de rezervă. Aceasta constituia depozitul visteriei.

Tezaurele boierilor şi ale mănăstirilor. Sistemul adunării tezaurelor, retragerea din circulaţie economică a metalelor şi stofelor preţioase pentru a alcătui o rezervă destinată să întărească puterea domnului, reprezentantul clasei stăpînitoare, împotriva încercărilor de împotrivire ale celor exploataţi, nu se mărginea la domnie. Şi boierii, ca şi mănăstirile, aveau tezaurele lor, ceea ce dovedeşte că tezaurul nu era o formă a instituţiilor financiare de stat, ci dimpotrivă un aspect obişnuit în perioada feudală pentru viaţa economică a stăpînilor de domenii, a întregii clase stăpînitoare. Tezaurul domnesc era, aşadar, măcar la începuturile sale, o avere particulară a unui mare stăpîn feudal, care îmbrăca formele obişnuite pe atunci la toţi stăpînii feudali.

Despre tezaurele boiereşti în perioada feudală se pot găsi amănunte precise în izvoare. Astfel în tratatul încheiat de Moldova cu Polonia la 21 octombrie 1527, în exemplarul moldovenesc, se arată că domnul, Petru Rareş, va putea trece, în caz de primejdie, în ţara vecină, unde va afla adăpost, „cu tezaurul şi averea noastră" (*skarbom i imeniem*) şi împreună cu boierii, „cu tezaurele şi averile lor"[1]. De observat se face deosebirea între tezaur, averea în obiecte preţioase şi cealaltă avere mişcătoare, care poate cuprinde vite sau unelte. Boierii, întocmai ca şi domnul, au fiecare tezaurul lor, toţi împreună sînt socotiţi ca nişte particulari cu averile respective, nicăieri nu e vorba de tezaurul ţării Moldovei.

Cu cîţiva ani înainte, în 1523, boierul Şarpe fugise din Moldova în Litvania, dar regele Sigismund I roagă pe domnul Moldovei, Ştefan cel Tînăr, să-l primească în graţie, „cu copiii şi cu prietenii lui (clientela feudală), cinstea, moşiile, averile şi tezaurele (skarby) şi sculele (statki), toate să-i fie restituite"[2]. Acest preţios document înşiră toate

[1] Academia R.P.R., foto, XXIII/100 (inedit, text slavo-rus).

[2] Al. Jablonowski, *Sprawy woloskie za Jagiellonów* (Chestiunile moldoveneşti sub Jagelonii), în *Zródla Dzieiowe*, X, p. 116—117.

www.dacoromanica.ro

elementele puterii unui mare boier de la începutul veacului al XVI-lea, fără a omite tezaurul şi separat „sculele", dintre care unele puteau fi şi ele din materiale preţioase.

În vremea domniei lui Petru Rareş are loc un proces pentru un tezaur particular, de origine domnească. Sora domnului Moldovei, deci o fiică a lui Ştefan cel Mare, fusese căsătorită cu cneazul Fedor Vişnovieţchi, cneaz rus din Litvania. La moartea ei, în 1529, Petru Rareş reclamă zestrea dată surorii sale de tatăl său, „tezaurul în preţ de cîteva mii de zloţi". Procesul între cneazul Fedor, văduvul cneaghinei moldovence, şi domnul Moldovei, reprezentat prin boierii Duma Cuzmici şi Toma Zîşcovici, este judecat de regele Poloniei, care dă cîştig de cauză lui Feodor, pe baza testamentului scris, cu martori, al soţiei sale [1].

Şi la mijlocul veacului al XVII-lea boierii aveau tezaurele lor. Cronicarul Miron Costin povesteşte cum el, tînăr fiind în vremea războiului din Moldova, în 1653, care a adus căderea din domnie a lui Vasile Lupu se afla în clientela boierului Toma Cantacuzino. Atunci „inema agonisitei lui am trecut la Cameniţa şi o am dat la un priiatin a tătîne mieu, anume Mihai stegariul"[2]. „Inema agonisitei", adică partea cea mai preţioasă a averii acestui boier, era firesţe tezaurul său de obiecte scumpe.

Nu toţi boierii moldoveni izbutiră să-şi salveze tezaurele în acele împrejurări de tulburări interne. Cînd carele cu tezaurele boiereşti încercară să treacă în Polonia, după cum povesteşte acelaşi cronicar, au fost atacate de tîrgoveţii din Hotin. Cu acest prilej, spune cronicarul, tîrgoveţii, „multe haine scumpe, arginturi au apucat, cît de atuncea ştiu îmbogăţiţi pre cîţiva hotinceni" [3]. Aveam astfel o indicaţie asupra compoziţiei tezaurelor boiereşti; în primul rînd „haine scumpe", de curte şi de paradă, apoi obiecte de argint. Pentru această epocă nu mai e vorba de lingourile de aur care alcătuiau baza vechilor tezaure [4].

Cît priveşte tezaurele mănăstirilor, ele s-au păstrat, în parte, pînă în zilele noastre, fiind alcătuite din obiecte şi odăjdii de cult, principial inalienabile. Tezaurul de la Putna, cel de la Secul se păstrează şi astăzi [5]. Unii domni, în special ai Moldovei, ca Despot vodă (care era luteran) şi Ioan Vodă cel Cumplit, pentru nevoia apărării ţării împotriva turcilor, au apelat la tezaurele mănăstireşti, spre marea indignare a călugărilor. „Sub pretextul de a vizita unele mănăstiri foarte bogate, scrie unul dintre biografii lui Despot, vodă, acesta a ridicat de acolo o mare cantitate de argint şi de bani" [6]. Argintul era probabil compus din obiecte de cult, pe care domnul le-a topit. Şi cronicarul moldovean Grigore Ureche scrie despre acelaşi domn: „bisericile dezbrăca, arginturile le lua, de făcea bani" [7]. Cît priveşte pe Ioan vodă, un cronicar contemporan

[1] Al. Jablonowski, *op. cit.*, p. 121—122.
[2] Miron Costin, *Opere*, ed. citată, p. 137.
[3] *Ibidem*, p. 141.
[4] Vezi mai jos, paragraful: *Compoziţia tezaurelor.*
[5] Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamţ şi Secu*, Bucureşti, 1911; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I—II, Bucureşti, 1934, 1935.
[6] N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basillicos l'Héraclide dit le Despote*, Bucarest, 1900, p. 7.
[7] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, p. 175.

www.dacoromanica.ro

precizează că a luat toate veniturile mănăstirilor [1]. Acest domn a ucis pe episcopul de Roman, Gheorghe, „om lacom și foarte sgîrcit", confiscînd averea lui cea mare[2], („auzind că are strînsură de avuție"[3]) ceea ce înseamnă de sigur un tezaur.

Mănăstirile moldovenești construiau depozite speciale pentru păstrarea și paza tezaurelor, fie în locuri puternic întărite, ca la Putna, care posedă în incinta sa un turn gros denumit tradițional : *turnul tezaurului* [4], fie în locuri ascunse, „tainițe". Mănăstirile Humor, Vatra Moldoviței, Sucevița posedă tainițe sau camere ale tezaurului chiar în biserică. Deasupra camerii mormintelor se află o încăpere semicilindrică, la care accesul se putea face numai printr-o scară strimtă și în spirală în grosimea zidului, pornind din camera întunecoasă a mormintelor [5].

Din aceste date rezultă că feudalii din țara noastră, boieri și mănăstiri, retrăgeau din circuitul economic o mare parte din valorile obținute din exploatarea supușilor de pe domeniile lor imobilizîndu-le sub formă de tezaure. Cel mai puternic feudal al țării era domnul și de aceea tezaurul său a fost cel mai important.

Constituirea tezaurului domnesc. Tezaurele suveranilor feudali se moșteneau și formau adesea depozite, a căror origine data de veacuri. În Țările Romîne trebuie să admitem o oarecare instabilitate a tezaurelor domnești. Repedea schimbare a domnilor, războaiele cu turcii și cele interne aduceau risipirea și înstrăinarea tezaurelor, pe care mulți domni trebuiau să le refacă de la început. Totuși avem indicație despre transmiterea timp de veacuri măcar a unei părți a tezaurului domnesc în Țara Romînească și în Moldova. Cronicarul moldovean Eftimie vorbește, pentru epoca domniei lui Ilie Rareș (1546—1551), de „tezaurele adunate și păstrate de la început de domnii Moldovei"[6], deci de la întemeierea țării. Un scriitor hagiografic contemporan scrie și el despre domnul Țării Romînești, Radu Paisie, care la depunerea sa, în 1545, a luat cu sine „toate marile tezaure, cele rămase de la domnii cei vechi [7].

Constituirea tezaurului însemna retragerea din circulație a unei părți a veniturilor domniei și depozitarea lor ca rezervă sub formă de materiale prețioase. Sivori, secretarul lui Petre Cercel spune că domnul țării, după ce plătește din venitul său sumele cerute de turci și cheltuielile întreținerii curții sale, „cu restul (venitului) poate să-și constituie un tezaur" [8]. De asemenea, cronicarul Radu Popescu, vorbind de domnia lui Matei Basarab, spune că „șase ani în visteriia lui grămadă de bani n-au strîns, pînă ce au plătit datoriile și cheltuielile ce le făcuse pînă

[1] *Letopisețul lui Azarie*, în *Cronicile slavo-romîne*, ed. cit., p. 149.
[2] *Ibidem*.
[3] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 197.
[4] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările romîne*, Buc., 1959, p. 636.
[5] *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R. Arta romînească în epoca feudală*, București, 1957, p. 149.
[6] *Cronicile slavo-romîne publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, p. 121.
[7] P. Sîrku, Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов, Житие (в Миколоид Иоваго Софиискаго, St. Petersburg, 1901, p. 58.
[8] Șt. Pascu, *Petre Cercel și Țara Romînească*, Sibiu, 1944, p. 177.

www.dacoromanica.ro

şi-au aşezat domnia; după aciaia au strîns şi avuţie, care pre urmă găsind-o alţii, au răsipit şi o au cheltuit făr de treabă"[1]. Este clar că tezaurul se constituia prin retragerea din circulaţia economică a unei părţi a venitului domnesc.

La începuturile organizării statelor feudale romîneşti predominarea economiei naturale, adunarea dărilor în produse îngreuna constituirea tezaurului monarhului feudal. Totuşi, este incontestabil că încă de la începutul vieţii de stat, atît în Moldova cît şi în Ţara Romînească, domnul încasa un venit în bani, pe lîngă cel în natură, anume de la bir, numit în Moldova dan (dare)[2]. Şi mai tîrziu se menţine dualitatea între veniturile în bani şi cele în natură ale domniei. La începutul veacului al XVII-lea această situaţie este foarte bine definită de Montalbani, fostul secretar al domnului Moldovei, Gaspar Gratiani (1619—1620): „Domnii pretind, în afară de vămi, dijma din toate produsele agricole, precum şi de la vite, iar pe de altă parte impun, după aprecierea lor, biruri (tributa), ce apasă separat asupra fiecărei case, numai în bani de argint, pe care le percep birarii peste tot în timp de cincisprezece zile, folosind şi forţa, dacă este nevoie. Domnul Ţării Romîneşti are venit anual de peste trei sute de mii de galbeni, iar al Moldovei cu mult mai mult"[3]. Indiferent de cifre, care sînt nesigure, reiese de aci importanţa pe care domnii o acordau strîngerii veniturilor în bani. Finanţele domneşti aveau nevoie în primul rînd de venituri în bani, căci cele în natură erau greu de transportat de la distanţe mari din toată ţara, iar nevoile curţilor domneşti din oraşul de scaun şi din alte locuri nu erau aşa de mari ca să consume toate dijmele în natură cuvenite domnului de la toate gospodăriile, cîte nu se bucurau de imunităţi. Pentru a-şi asigura plata cheltuielilor şi constituirea tezaurului, domnul era silit să vîndă o parte din dijme, mai ales peste graniţe, unde vitele, care se deplasau uşor, puteau găsi cumpărători pe bani. Exemplul lui Alexandru Lăpuşneanu, domnul Moldovei, a cărui corespondenţă cu Bistriţa în Transilvania este plină de date asupra vînzării boilor şi porcilor domneşti pe piaţa oraşului ardelean, este reprezentativă în această privinţă. Într-una din aceste scrisori domnul Moldovei scrie bistriţenilor că trimite porci bine îngrăşaţi cu un om al său; „i-am poruncit ca să primească orice fel de monetă"[4].

Arendarea temporară către boieri a vămilor, a veniturilor de la ocne, a dărilor din anumite judeţe, a pescăriilor domneşti[5], produceau venituri pe care arendaşii le strîngeau cu mijloace proprii, iar domnului îl plăteau o sumă în bani, conform înţelegerii făcute cu visteria. Este de asemenea de observat că produceau pe măsură ce economia de schimb în bani

[1] Constantin căpitanul Filipescu, *Istoriile Ţării Romîneşti*, Bucureşti, 1902, ed. N. Iorga, p. 118.

[2] D. Mioc, *Despre modul de impunere şi percepere a birului*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 49—116.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, XX, p. 56.

[4] Hurmuzachi, *Documente*, XV-1, p. 533, cf. *Ibidem*, p. 542, 545, 554, 608, 611—612.

[5] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 177. Sivori vorbeşte de „arendarea multor pescării", care aduc domniei un venit de 60 000 de scuzi anual.

www.dacoromanica.ro

capătă dezvoltare în Țările Romîne, se remarcă tendința de a se converti în bani toate dijmele datorite domniei, care primitiv se încasau în natură. O monografie științifică asupra veniturilor domniei în Țările Romîne în perioada feudală ne lipsește încă și nu este cazul să cercetăm această problemă cu prilejul prezentei lucrări închinate exclusiv tezaurului. Ne mulțumim cu constatarea că tezaurele erau constituite pe baza veniturilor domnești în bani, a convertirii în bani a veniturilor în natură, dintre care o parte erau transformate în rezervă financiară.

Dar veniturile obișnuite ale domniei nu erau singura sursă de aprovizionare a tezaurelor ei. În această privință *Letopisețul lui Azarie* din Moldova, scris în mijlocul secolului al XVI-lea cuprinde un pasaj foarte interesant, deși nu destul de lămurit: „În acel an (1552) a fost multă moarte de boală în țara Moldovei. Iar voievodul (Alexandru Lăpușneanu) a cercetat toate casele în care se păstra aur și le-a văzut pe toate goale și neavînd nimic; voia să împartă poporului ajutoare și neavînd de unde, era supărat ... Însă nu după mult timp a adunat tezaure foarte bogate de la aducătorii de daruri (slav: *daronosța*) și din venituri"[1]. Alături de „venituri" apar aci „aducătorii de daruri" ca sursă pentru refacerea tezaurului secătuit. Nu se precizează cine erau aceștia și nici nu-i cunoaștem din alte izvoare istorice. Socotim că era un obicei ca vasalii domnului, boierii care voiau să capete privilegii și demnități, să aducă domnului daruri (de fapt cumpărarea avantajelor) din tezaurele lor particulare.

Firește, ținînd seamă de caracterul abuziv și violent al regimului feudal, răpirea cu forța a averilor celor fără apărare și chiar a tezaurelor boierești și mănăstirești, a fost un mijloc de a mări tezaurele domniei. Esența tezaurului era în chip lămurit legată de exploatarea și silnicia maselor populare. Istoricul ungur N. Istvanffy amintește de tezaurul uriaș al lui Alexandru Lăpușneanu, adunat în chip prea crud pentru țară [2].

Tocmai pentru că sistemul tezaurului reprezenta o acumulare și o retragere din circulație de valori din venitul general al populației țării, el avea ca urmare suferința maselor exploatate și abuzuri din partea stăpînilor, fără de care acest sistem nici nu se poate concepe.

Folosirea tezaurului. Anume părți ale tezaurului erau inalienabile, ca de pildă coroana și insignele domnești. Restul, partea cea mai importantă, era rezerva pentru cazuri neprevăzute. Nu trebuie să ne închipuim statul feudal ca avînd sarcinile unui stat modern, care constă mai ales în întreținerea instituțiilor de stat. Cheltuielile obișnuite ale domnilor stăteau în întreținerea curții și în plata tributului cu anexele sale. Cheltuielile neprevăzute, erau războiul și operele pioase. Acestea din urmă, stau în legătură cu rolul bisericii în orînduirea feudală, care forma un sprijin al clasei exploatatoare, atît prin existența domeniului

[1] *Cronicile slavo-romîne*, ed. cit., p. 130 și 140.
[2] N. Istvanffy, *Historia regni Hungarici*, Colonia Agripinae, 1724, p. 248.

www.dacoromanica.ro

feudal mănăstiresc, cît şi prin rolul spiritual de sprijinire a stăpînirii şi de adormire a rezistenţei celor exploataţi.

Se înţelege că pentru cheltuielile neprevăzute (în care de la o vreme intrau şi cererile neaşteptate de bani şi de materiale din partea turcilor) domnia trebuia să recurgă la tezaur.

În ce priveşte războiul, domnul era nevoit să aibă tezaurul pe lîngă dînsul, ca să poată plăti mercenarii, să cumpere arme şi muniţii, să răsplătească pe oştenii care se distingeau în serviciul său. Pseudo-Neagoe Basarab scrie în *Învăţăturile* sale vorbind de purtarea războiului: „Iar visteria din care să împarţi acelor ostaşi, ea trebuie să fie pe lîngă tine pentru că domnul care este la nevoie, mai întîi are nevoie de avuţie multă, ca să miluiască pe ostaşii lui ... Şi averea ta să fie întotdeauna pe lîngă tine, ca să hrăneşti şi să miluieşti pe ostaşii tăi"[1].

Prin urmare, în timp de război, tezaurul domnesc sau o parte a lui se afla încărcat în căruţe, în oaste, la dispoziţia domnului. Faptul este explicabil şi prin aceea că, în caz de înfrîngere, domnul se putea retrage cu tezaurul, fără a mai fi nevoit să-l caute în locuri poate inaccesibile pentru dînsul.

Nu este vorba numai de un sfat dat de autorul *Învăţăturilor* ci el corespunde practicii folosite, dacă nu totdeauna, desigur de multe ori, de către domnii munteni şi moldoveni. Un privilegiu de danie al lui Radu Paisie domnul Ţării Romîneşti (din 1542—1543) lămureşte foarte clar prezenţa tezaurului în mijlocul oştirii în timp de război. Radu Paisie fusese atacat de boierii pribegi veniţi din Transilvania, în frunte cu Stroe Pribeagul, care izbutiră să se menţină scurt timp în ţară. În acele împrejurări Radul vistierul a salvat visteria, pentru care faptă a fost răsplătit de Radu Paisie cu o donaţie de trei sate. „Am miluit, spune privilegiul, pe Radul vistier pentru credincioasa şi dreapta slujbă pe care mi-a slujit-o, cînd a fost prima luptă cu Stroe Pribeagul şi ne-au învins Stroe şi s-a risipit oastea şi s-au împrăştiat toţi şi au fugit toţi şi au lăsat visteria domniei mele. Şi au început (duşmanii) să jefuiască visteria domniei mele şi au sfărîmat căruţele. Iar Radul vistier nu a lăsat visteria domniei mele, ci a scos-o cu bărbăţia sa şi a dres căruţele şi a adus toată visteria la domnia mea, la Turnu Nicopolului. Atunci domnia mea foarte m-am bucurat şi m-am veselit pentru dreapta slujbă pe care mi-a slujit-o Radul vistiernic" [2].

Prin urmare, visteria era încărcată în căruţe în mijlocul oastei şi a fost salvată de vistiernic, care avea grija pazei ei, desigur cu o gardă înarmată.

Una din funcţiile tezaurului era tocmai menţinerea şi întărirea puterii întregei clase a feudalilor. Armata cu care se împotrivea turcilor sau altor duşmani din afară, cît şi luptei de clasă a ţărănimii, era întreţinută cu banii tezaurului, pentru că, — armata — începînd de la sfîrşitul veacului al XVI-lea era constituită în mare parte din mercenari, şi în toate vremile a necesitat cheltuieli pentru arme, căruţe, alimente.

[1] *Cronicele slavo-romîne*, p. 294.
[2] Academia R.P.R., *Documente privind istoria Romîniei*, B, sec. XVI-2, p. 254.

www.dacoromanica.ro

Prezența tezaurului era astfel un îndemn permanent pentru cei ce slujeau pe stăpînul lor feudal.

În ce privește darurile către mănăstiri și biserici, fie în bani sau în odăjdii, ele aveau atunci o mare însemnătate, dat fiind sprijinul reciproc permanent între cele două instituții feudale : monarhia și biserica. Ajutoarele acordate de domnie bisericii se intitulau *milostenii*, dar sub această denumire se înțelegeau toate daniile acordate de domn, nu numai bisericii, ci și boierilor și slugilor domnești. „Miluirea" era titlul avantajelor, privilegiilor, darurilor date de suzeran vasalilor săi, laici și clerici. Firește că pentru asemenea „miluiri" domnul trebuia să facă apel adeseori la tezaur, adică la rezerva sa.

Este caracteristică în această privință o formulă folosită consecvent în privilegiile de imunitate acordate domeniilor boierești și mănăstirești de domnii Țării Romînești din veacul al XV-lea. Domnul interzice pătrunderea pe domeniul ohabnic (imun) a dregătorilor săi (*rabotniki*), „trimiși pentru milosteniile (milosteh) și pentru muncile domnii mele" [1]. Prin această formulă se înțelegeau toți agenții fiscului domnesc, cei ce pretindeau executarea prestațiilor în muncă pentru domnie și deosebit cei ce încasau dările pentru domnie, în bani sau în natură. Aceste dări purtau numele general de „milostenii", după destinația lor, erau deci sumele sau bunurile destinate pentru milostenii.

Ar fi interesant de studiat, cercetarea merită un studiu special de istorie comparată a instituțiilor, legătura ce există între denumirea de dregători „trimiși pentru milostenii" din cele mai vechi acte muntene și așa numitele *largitiones* (care, etimologic, înseamnă tot milostenii) din Imperiul de Răsărit în secolele IV—V, cînd acest termen designa fiscul imperial. *Comes sacrorum largitionum* era conducătorul, dregătorul suprem, care conducea pe dregătorii însărcinați cu încasarea dărilor imperiale [2].

Fapt este că identificarea fiscului cu „milosteniile", adică daniile către boieri și în special către biserică, arată că și principala cheltuială din venitul și tezaurul domnesc, în primele vremi după fundarea statului feudal, consta în miluirea vasalilor, slugilor și a bisericii. Acest lucru arată clar natura tezaurului, care se dovedește a fi o forță economică a vîrfului statului pentru realizarea intereselor de clasă.

Compoziția tezaurului domnesc. Numele „visteriei" derivă, cum s-a văzut mai sus, din latinul *vestis*, care înseamnă îmbrăcăminte și această denumire se explică prin faptul că o parte a tezaurului domnesc era compusă din haine de preț și de paradă, din brocart, purpură, cusute cu aur și pietre prețioase. Prezența unor astfel de veșminte scumpe în tezaurul Țării Romînești este atestată cu prilejul căderii acestui tezaur în mîinile lui Ștefan cel Mare, în 1473, cînd domnul a cucerit *Cetatea Dîmboviței* (București). Atunci, fugind Radu cel Frumos, moldovenii

[1] Prima mențiune în privilegiul mănăstirii Snagov (1409—1418) (Academia R.P.R., *Documente*, B, sec. XIII—XV, p. 57, apoi în 1415, *ibidem*, p. 69. Textele slave respective, la P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 91 și 110.

[2] Cf. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940, p. 59.

www.dacoromanica.ro

au luat „toate comorile (tezaurele) şi toate *veşmintele* şi toate steagurile lui"[1]. În tezaurul lui Petru Rareş luat de sultanul Soliman se aflau: „numeroase vesminte de lînă şi de mătase, toate cusute cu aur"[2].

Aurul din lingouri era însă principala componentă a tezaurelor atît în alte ţări, cît şi la noi. Tezaurul lui Alexandru Lăpuşneanu din Moldova, era compus, după mărturia contemporanilor, „atît din bani, cît şi din mărgăritare şi din aur"[3], deci aurul, deosebit de monete, nu putea fi decît cel în bare. Tot cu privire la tezaurul aceluiaşi domn moldovean, cronica internă, a lui Azarie, aminteşte de „casele în care se păstra aur"[4], probabil cămări subterane. Aurul era şi după acest text forma obişnuită a tezaurului. Tezaurul lui Radu Paisie (1535—1545) în Ţara Romînească era alcătuită din „mult aur şi multe odăjdii bisericeşti de mare preţ"[5]. Prezenţa odăjdiilor bisericeşti în compoziţia tezaurului, adică retragerea acelor obiecte de la folosinţa bisericii şi trecerea lor în rezerva domniei, nu trebuie să ne mire, deoarece erau de obicei lucrate din metal preţios şi bătute cu pietre scumpe. Unii domni, cum am văzut, între care şi Despot vodă, Ioan vodă în Moldova, iar în Ţara Romînească Mircea Ciobanul[6], au confiscat odăjdiile bisericii şi le-au încorporat la tezaurul lor. În tezaur existau şi pietre preţioase libere, aşa-numiţi sîmburi (acinaces) şi geme, ca în tezaurul lui Radu cel Mare, în 1507[7].

Un amănunţit inventar al unui tezaur domnesc din Ţările Romîne este acela al lui Petru Rareş găsit de turcii lui Soliman Magnificul în cetatea Sucevei în 1538. Acest tezaur a fost descris în felul următor de către cronicarul turc Mustafa Ghelal zade: „Petru fugind, a îngropat tezaurul său în cetatea Sucevii; Husein aga fiind însărcinat cu descoperirea averilor, l-a descoperit şi anume: berbeci de argint, carafe, ibrice, pahare, săbii încrustate cu pietre preţioase, săbii germane, săbii foarte înguste şi cu vîrful ascuţit, mărgăritare, giuvaericale, vase preţioase de pus flori, cămăşi de mătase, cărţi legate în argint şi aur, cruci, evanghelii, monete în mare cantitate, obiecte de podoabă, stofe de mătase"[8]. Aurul în bare lipseşte din această înşirare, dar trebuie să ţinem seamă că tezaurul găsit de turci la Suceava nu constituia întreg tezaurul domnului Moldovei şi o altă parte a lui, probabil mai importantă, fusese adăpostită din vreme de Petru vodă la cetatea sa de la Ciceu în Transilvania[9].

În privinţa valorii şi a proporţiilor unui tezaur domnesc posedăm date din veacul al XVII-lea, privitoare la tezaurul lui Vasile Lupu. Acest tezaur, la sfîrşitul domniei lui, în 1653, fusese încărcat în o sută

---

[1] *Cronicele slavo-romîne*, p. 8 şi 17.

[2] A. Verancici, *Expeditio Solimani in Moldaviam*, în A. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 171.

[3] *Vita Despothi principis*, în *Mélanges d'histoire générale*, II, Cluj, 1938, p. 402—403.

[4] *Cronicile slavo-romîne*, p. 140.

[5] P. Sîrku, *op. cit.*, p. 57.

[6] *Ibidem*, p. 61.

[7] N. Istvanffy, *op. cit.*, p. 35.

[8] Mustafa Ghelal zade, *Expediţia sultanului Soliman împotriva Moldovei*, traducere din lb. turcă, manuscris la Institutul de Istorie, Bucureşti.

[9] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, p. 159.

www.dacoromanica.ro

de căruțe, trase fiecare de 8—12 cai, „toate pline cu aur, argint și obiecte de lux", după mărturia călătorului sirian Paul de Alep [1]. Acest tezaur era prețuit de contemporani la o valoare de două milioane de galbeni", „parte în bani, parte în giuvaeruri" [2].

În tezaurul domnesc intrau și insignele domniei. De obicei orice monarh feudal poseda o coroană, semn al rangului său, apoi un sceptru și alte insigne în materiale prețioase, precum și haine de paradă. Frescele din biserici înfățișează pe domnii romîni purtînd coroane de aur [3], dar nu avem siguranța că aceste picturi sînt reproducerea realității, sau nu cumva reprezintă figuri convenționale. Existența coroanei domnești este însă atestată pentru Moldova de un raport al solilor împăratului german trimiși la Suceava în 1562. Ei declară că o parte a tezaurului lui Alexandru Lăpușneanu a căzut în mîinile noului domn, Despot vodă, dar „lipsește o coroană, aceea a Țării de Jos, căci sînt două, cealaltă fiind a principelui țării, precum și crucea pe care o pun cu prilejul încoronării și pe care o numesc „stema", de asemenea și veșmîntul domnesc cusut cu aur". Toate acestea fuseseră răpite de un supus al împăratului și Despot intervine la acesta din urmă, ca aceste obiecte de preț să fie restituite, „deoarece această coroană este a tezaurului țării și nu o avere particulară" [4].

Se vede de aci că în Moldova erau două coroane, ale Țării de Sus și Jos, care datau din vremea împărțirii țării sub fiii lui Alexandru cel Bun din veacul al XV-lea. Coroana, împreună cu alte insigne ale domniei, se păstrau în tezaur, adică în visterie.

Despre coroana țării Moldovei exista o tradiție reprodusă într-o scriere a mitropolitului Gheorghe din 1723, care spune că împăratul Bizanțului ar fi trimis lui Alexandru cel Bun „coroană împărătească și *alurghidă* (ceea ce în grecește înseamnă: haină de purpură) care acel port la toți domnii s-au ținut, pînă la domnia lui Alexandru vodă Lăpușneanu" [5]. Trimiterea coroanei de la Bizanț este probabil o legendă, dar afirmația că domnii Moldovei au încetat un moment dat să poarte coroană are o bază reală. Și a doua coroană a Moldovei a fost pierdută cu prilejul războiului intern din 1563, care a adus căderea lui Despot vodă. Atunci s-a găsit îngropată la Suceava o bucată din coroana de aur a domnului, care fusese sfărîmată [6]. Dar motivul pentru care domnii țării n-au mai cutezat să poarte coroană, să refacă această insignă, a fost teama de turci, care nu îngăduie ca voievozii Țărilor Romîne, supușii lor, să poarte insigne care indicau suveranitatea deplină. Acest lucru reiese din descrierea demnităților curții Moldovei, datorită lui Miron Costin și care datează din anul 1684. Vorbind despre marele spătar, el spune că „se îmbracă la ceremoniile publice și la sărbători cu o haină de brocart și cu căciulă,

[1] Paul d'Alep, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, ed. B. Radu, în *Patrologia Orientalis*, XXIV-4, p. 517.
[2] Hurmuzachi, *Documente*, V-2, p. 6.
[3] Cf. N. Iorga, *Portretele domnilor romîni*, Sibiu, 1930.
[4] Hurmuzachi, *Documente*, II-1, p. 425.
[5] Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, București, 1874, p. 88.
[6] Hurmuzachi, *Documente*, XV-1, p. 595.

www.dacoromanica.ro

care amintește mitra domnească, pe care domnul însuși *în această situație*, nu o poate purta. Păşește îndată după domn, cu sabia atîrnată de brațul stîng şi purtînd în mîna dreaptă buzduganul. Acestea sînt insignele domnului ...''[1]. „Această situație'', la care face aluzie cronicarul şi care împiedica pe domnul Moldovei să poarte coroana, era fireşte supunerea față de Poarta Otomană, dar insignele suveranității continuau să fie păstrate în visterie şi erau scoase de spătarul cel mare cu prilejul unor ceremonii. Domnii nemaiputînd purta coroana, îşi creaseră alte insigne pompoase, în primul rînd *surguciul*, un fel de panaş sau egretă din pene împodobite cu pietre scumpe, care a fost insigna prin excelență a domniei în cele două țări începînd din veacul al XVII-lea. Gheorghe Ştefan domnul Moldovei a condamnat la moarte pe o slugă a lui, pentru că furase un surguciu, un lucru care se cuvenea numai unui domn[2]. Cînd seimenii răzvrătiți din Țara Romînească ridică domn pe pretendentul Hrizea, îndată „i-au pus surguciu în cap''[3]. Tot între insignele domnești păstrate în visterie era şi un sceptru de argint, despre care vorbeşte cronicarul Moldovei, Nicolae Costin, cu prilejul retragerii lui Dimitrie Cantemir în Rusia. Învățatul domn a luat cu dînsul „şi toiagul cel de argint a țării'', desigur, în nădejdea că va veni o zi, cînd va putea să-l folosească din nou[4].

Cît priveşte hainele ce le purta domnul numai în cazuri solemne, ştim că Despot vodă, cînd s-a dus la moarte, a intrat în mijlocul duşmanilor săi, „îmbrăcat în hainele de preț, pe care obişnuia să le poarte numai la marile ospețe, împodobit cu aur şi pietre scumpe ... ținînd în mînă sceptrul (steagul) cu stema țării''[5].

Costumul pentru ceremonii al lui Vasile Lupu este descris astfel de un ambasador polonez în 1643: „Măreția domnului era în adevăr un lucru vrednic de privit, întru toate era demn de admirat. Între altele, avea pe dînsul o haină împodobită, aşa de măreață, încît n-ai putea vedea una asemănătoare nici la sultanul turcesc şi nici la vreun alt monarh. Materia din care era croită, mi se pare că era altembas (stofă de mătase cusută cu fir de aur — *n. n.*), pe care erau brodate în aur flori înalte de un deget; avea două perechi de nasturi de diamante splendide, se înțelege că erau de o valoare foarte mare. Haina era căptuşită cu blană de zibelină, care desigur trebuia să fie potrivită cu restul''[6].

Toate aceste costume şi insigne formau semnele exterioare ale autorității suverane şi erau păstrate în tezaur. Dacă o parte a tezaurului forma o rezervă, ce nu urma să fie atinsă decît în împrejurări excepționale, apoi mai rămîne o altă parte a tezaurului domnesc formată din insignele permanente ale puterii domneşti, care prin natura lor erau inalienabile şi confirmau prin aceasta caracterul de valori retrase din circulație, pe care îl avea tezaurul.

[1] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 388.
[2] *Ibidem*, p. 168.
[3] *Ibidem*, p. 171.
[4] Nicolae Costin, *Letopisețul*, la M. Kogălniceanu, *Letopisețele Moldovei*, ed. II, II, p. 110.
[5] Mathias Miles, *op. cit.*, p. 95.
[6] P. P. Panaitescu, *Călători străini în țările romîne*, Buc., 1930, p. 55 (Academia Romînă, *Studii şi cercetări*, XVII).

www.dacoromanica.ro

Din ştirile relativ puţine pe care le avem despre proporţiile şi compoziţia tezaurelor domneşti din Ţara Romînească şi din Moldova deşi unele date şi cifre sînt probabil exagerate, totuşi rămîn destule valabile dintre cele expuse mai sus, ca să putem conchide că în diferite momente ale perioadei feudale aceste tezaure reprezentau o uriaşă avere, cu totul în disproporţie cu nivelul de trai al marei mase a populaţiei, dintr-o ţară care poate fi socotită cu o economie mai puţin dezvoltată faţă de aceea a altor ţări. În consecinţă ele nu pot fi caracterizate decît ca rezultatul distrugerii forţelor de producţie ale ţării. Existenţa şi componenţa tezaurelor arată intensitatea exploatării.

Depozitarea tezaurului. Din cauza valorii excepţionale a tezaurului domnesc, el atrăgea multe competiţii din partea celor puternici şi domnii erau nevoiţi să-l depoziteze în locuri ascunse sau puternic întărite şi bine păzite. Se ştie că tezaurul regilor Angliei era depozitat în Turnul Londrei, al regilor Franţei în cetatea numită Le Temple, din Paris. Şi în Ţara Romînească şi în Moldova marile tezaure domneşti erau depozitate în cetăţi cu turnuri de piatră, bine păzite, ca să poată descuraja încercările de pradă. Tezaurul Ţării Romîneşti se afla, în vremea domniei lui Radu cel Frumos, în cetatea Dîmboviţei din Bucureşti, unde a căzut în mîinile lui Ştefan cel Mare, în 1473. O cetate munteană care era destinată depozitării tezaurului a fost cea de la Poienari, pe partea superioară a Argeşului. Acolo, pe o stîncă aproape inaccesibilă, se ridică o mică cetate cu un donjon şi două turnuri, cunoscută şi sub numele de Cetatea lui Vlad Ţepeş sau a lui Negru Vodă. Istoricii s-au întrebat care era destinaţia acestei cetăţi care nu păzea nici o trecere, căci valea Argeşului în sus se înfundă în munte. Cronica Ţării Romîneşti povesteşte cum Vlad Ţepeş a ridicat pe neaşteptate în zi de sărbătoare pe tinerii din Tîrgovişte (în realitate trebuie să fi fost cei din Argeş) şi i-a pus să clădească cetatea de la Poienari [1], dar nu ne dă indicaţii asupra felului cum a fost folosită cetatea.

O geografie în limba latină datorită lui Sebastiano Compagni din Ferrara (Italia), redactată în 1509, care nu a fost amintită pînă acum în istoriografia noastră, arată precis că cetatea de la Poienari era locul de depozitare a tezaurului Ţării Romîneşti. „Castelul Poienari se ridică pe o stîncă ascuţită, unde se păzesc averile principelui ţării" [2]. Cetatea era condusă de un pîrcălab (cel dintîi apare în acte în 1481) [3], demnitatea era ocupată în primii ani ai secolului al XVI-lea de boierul Gherghina, unchiul lui Radu vodă cel Mare, ceea ce arată importanţa excepţională a micii cetăţi din munte [4]. În 1534 erau doi jupani (boieri mari) cu titlul de „mari pîrcălabi ai cetăţii Poenarilor" [5]. Cetatea poseda trei sate domneşti Cheiani, Poenari şi Căpăţîneni, „satele cetăţii Poena-

[1] *Istoria Tării Romînesti*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, p. 4.

[2] Florio Banfi, *Imago Hungariae nella cartografia italiana del Rinascimento*, în revista „Ianus Pannonius", I, Roma, 1947, p. 416—417.

[3] Academia R.P.R., *Documente privind ist. Rom.*, B, sec. XIII—XV, p. 170.

[4] Cf. I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 17, nota 5.

[5] Academia R.P.R., *Documente citate*, B, sec., XVI, II, p. 157.

www.dacoromanica.ro

rul", obligate să muncească prin clăci pentru aprovizionarea garnizoanei şi repararea cetăţii [1].

Şi în Moldova tezaurul domnilor era păzit în cetăţi de piatră, dar aci era transportat, în unele împrejurări, în locuri întărite de peste graniţă, care se aflau sub controlul acestor domni. Pe semne că răscoalele ţărăneşti, răzmeriţele boiereşti şi năvălirile duşmanilor creaseră o stare de nesiguranţă aproape permanentă care nu îngădui păstrarea tezaurului în ţară.

Cînd regele Poloniei, Vladislav, a mediat împăcarea între fiii înduşmăniţi ai lui Alexandru cel Bun, Ilie şi Ştefan, cel dintîi a rămas în stăpînirea tezaurului părintesc. Regele a dat atunci, în 1436, lui Ilie cetatea Haliciului, „ca feud" (*in tenutam*), „ca să-şi depoziteze acolo tezaurele sale şi în caz de nevoie să aibă un loc de adăpost"[2]. Aşadar, pe atunci tezaurul Moldovei era ascuns într-o cetate de pe Nistru, departe de graniţele ţării.

La fel a procedat şi Petru Rareş în 1538, în preajma năvălirii turcilor în Moldova, cînd şi-a transportat tezaurul în cetatea Ciceiului, în Transilvania, cetate pe care o stăpîneau domnii ţării încă din vremea lui Ştefan cel Mare. Cronicarul Moldovei Grigore Ureche arată că Ştefan Lăcustă, domnul lăsat de turci în scaunul din Suceava, era plin de grijă pentru faptul că tezaurul se afla în stăpînirea rivalului său, „carile avusese mai di mult avuţiia sa scoasă la Ciceu" [3]. O povestire care a păstrat tradiţia de la mănăstirea Bisericani, spune de asemenea, subliniind motivele pentru care domnii Moldovei îşi păstrau tezaurele în cetăţile din Transilvania: „Avea domnii din Moldova în vremea aceia (a lui Petru Rareş) două cetăţi în Ţara Ungurească, de-ş ţinea acolo bogăţii şi odoarele lor, pentru răutăţile şi răzmeriţele ce se întîmpla adeseori în Moldova" [4]. Se ştia deci că motivul mutării tezaurelor dincolo de graniţe era starea de continuă nesiguranţă şi de răscoale din Moldova datorită tocmai exploatării, pe care se baza acumularea tezaurelor.

Petru Rareş nu-şi mutase toată averea în Transilvania, o parte rămăsese la Suceava, unde a căzut în mîinile sultanului Soliman, care pusese să i se facă inventarul, aşa cum s-a arătat mai sus. Această parte a tezaurului domnesc rămasă în ţară, constituia încă, după aprecierile contemporanilor „un uriaş tezaur şi cu bani", pe care domnul Moldovei le îngropase în fundul cetăţii Suceava în cîteva butii de vin foarte mari [5].

Nu numai cetatea Sucevii era loc de depozit al tezaurului Moldovei, ci şi Cetatea Neamţului avea această menire de a adăposti averile acu-

---

[1] Academia R.P.R., *Documente*, B, sec. XVI-2, p. 294—295, şi 336; veaculXVI-3, p. 234. Despre vechimea cetăţii Poenari, care ar data, după unii cercetători din veacul XIII şi ar fi fost apoi reparată de Vlad Ţepeş, cf. Al. Lapedatu, *Două vechi cetăţi romîneşti*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice, III, 1910, p. 177—189.

[2] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, I-2, Leipzig, 1711, col. 691, cf. şi Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 83.

[3] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 159.

[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 235—236 (Arătare pentru mănăstirea Bisericani).

[5] A. Verancici, *Expeditio Solimani în Moldaviam*, în Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 171.

www.dacoromanica.ro

mulate de domnii acestei țări. Dimitrie Cantemir, într-o vreme cînd nu mai erau tezaure domnești, spune în *Descrierea Moldovei* că în vremile trecute domnii, de cîte ori se ivea o amenințare de război, își trimiteau copiii și tezaurele în Cetatea Neamțului [1]. În adevăr, știm precis că în această cetate își depozitase tezaurul Vasile Lupu; „la Cetatea Neamțului era toată inima avuției lui Vasile vodă", scrie Miron Costin [2].

Nu lipsesc în izvoarele istorice și știri despre ascunderi meșteșugite ale tezaurului, care amintesc unele legende folclorice. Viața slavonă a lui Vlad Țepeș povestește cum acest domn a pus pe niște meșteri să facă butii de fier, pe care le-a umplut cu aur și le-a ascuns în albia unui rîu, iar pe meșteri apoi i-a tăiat, ca nimeni să nu mai știe unde și cum și-a ascuns tezaurul [3]. Dar această povestire se regăsește în diferite alte vremuri și țări, de pildă și cu privință la tezaurele lui Decebal regele dacilor, așa că are mai mult caracterul unui motiv folcloric. Și despre Vasile Lupu spune un cronicar sas al vremii că își îngropase tezaurul „tot numai aur", pe malul Nistrului și că pe cei doi slujitori care munciseră la îngroparea averii i-a omorît cu mîna lui, ca să nu rămîie mărturie despre locul unde lucraseră [4]. Despre tezaurul lui Constantin Șerban, domnul Țării Romînești, cronica țării spune că era ascuns în mîlul „heleșteului de la Dobreni" [5].

Fapt este că depozitarea, ascunderea și paza tezaurelor domnești în Țările Romîne, ca și în alte țări din perioada feudală, forma o problemă de stat. De ea depindea securitatea domnului, posibilitatea lui de a face față împrejurărilor neașteptate și organizarea finanțelor statului, în înțelesul pe care-l aveau în această perioadă.

II

Tezaurul domnesc în epoca fărîmițării feudale. Epoca fărîmițării feudale care se prelungește în istoria noastră pînă în a doua jumătate a veacului ai XV-lea, se caracterizează prin slaba dezvoltare a schimbului de mărfuri și ca urmare a acestui fapt, autonomia economică și politică a domeniului feudal. Economia de schimb în monetă fiind puțin dezvoltată, acumularea tezaurelor a banilor, era îngreunată. În 1374 Vladislav făcînd o donație mănăstirii Vodița, donație destul de modestă: vase de cult, o cadelniță, perdele, se scuză în acest fel: „după cît a adus vremea, acum am dăruit" [6]. Vlad Țepeș chemînd oșteni din Transilvania în slujba lui, declară că-i va „hrăni", dar „leafă n-am ca să le dau" [7]. Aceasta înseamnă, nu inexistența tezaurului, ci numai nesiguranța și nestabilitatea venitului

[1] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 18.
[2] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 140 (cf. și p. 143).
[3] *Cronicele slavo-romîne*, p. 212.
[4] Georg Kraus, *Chronik, I*, în *Fontes rerum austriacarum*, III, p. 200—201.
[5] Constantin Filipescu, *Istoriile domnilor Țării Romînești*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 142.
[6] Academia R.P.R., *Documente privind istoria Romîniei*, B, sec. XIII—XV, p. 27.
[7] Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-romîne*, Buc., 1931, p. 100.

www.dacoromanica.ro

domnesc. Pentru a-şi asigura un tezaur, care, tocmai în împrejurări de impreviziune a venitului, era cu atît mai necesar, domnii recurgeau la diferite măsuri extraordinare. Mircea cel Bătrîn opreşte exportul argintului din ţară [1]. Vlad Dracul interzice exportul aramei [2]. La baza adunării tezaurului stătea birul, venit în bani [3], precum şi vămile luate de la negustorii străini. Tot între măsurile speciale luate de domnie în această epocă, pentru a-şi putea asigura un tezaur este şi baterea monetei de argint. Este caracteristic faptul că domnii Ţării Romîneşti au bătut monetă numai în epoca fărîmiţării feudale, de la Vladislav I (1364—1377), pînă la Vladislav II (1447—1456), iar în Moldova, tot în această epocă, prelungindu-se pînă în epoca următoare (pînă la Ştefan cel Tînăr). Istoricul sovietic B. F. Porşnev, vorbind de baterea monetei în perioada feudală, spune „Ea urmărea completarea vistieriei, atragerea în visterie a metalelor nobile existente, inclusiv a celor extrase recent din pămînt" [4]. Prin urmare, baterea monetei în această vreme, nu este o dovadă de mare avînt al circulaţiei mărfurilor, ci dimpotrivă un semn al încercării domnilor de a atrage şi de a tezauriza, de a scoate deci din circulaţie, metalele preţioase. În secolul al XVI-lea, cînd începe în Ţările Romîne o oarecare dezvoltare a relaţiilor de marfă-bani şi cînd moneta turcească, asprul de argint, predomină, ca urmare a dominaţiei Imperiului Otoman, activitatea monetăriilor domneşti încetează. Sforţările domnilor din epoca fărîmiţării feudale, de a-şi alcătui o rentă în bani în vederea alimentării tezaurului, în condiţiile unei slabe circulaţii monetare, reprezenta pentru popor, ţărani şi orăşeni, o cumplită silnicie întrucît izvorul de formare al tezaurului era însuşirea cu forţa a plusprodusului producătorilor nemijlociţi [5].

Tezaure aveau şi voievozii dinainte de întemeierea statului feudal, căci Bărbat, fratele voievodului Litovoi din părţile Gorjului, s-a putut răscumpăra din mîinile regelui Ungariei, Ladislau, în 1272, cu „o mare cantitate de bani" [6]. Basarab, primul domn al Ţării Romîneşti, în 1330 putea făgădui regelui Carol Robert al Ungariei şapte mii de mărci de argint, ca să se retragă din ţară cu oştile lui [7]. Această sumă reprezenta o valoare imensă, marca era egală cu 60 de groşi de argint, deci suma oferită ca despăgubiri se ridica la 420 000 de groşi sau aspri [8] (pentru comparaţie, e de observat că în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Ţara Romînească un sat costa ca la 1000 de aspri). Desigur că o asemenea sumă n-ar fi aşteptat-o Basarabă din venitul său obişnuit, ci ar fi scos-o din tezaurul său.

---

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 353.

[2] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 51.

[3] D. Mioc, *Originea şi funcţiile birului în Ţara Romînească pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1954, p. 641—662.

[4] B. F. Porşnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Buc., 1956, p. 120.

[5] Cf. D. Mioc, *op. cit.*, p. 653.

[6] Hurmuzachi, *Documente*, I—1, p. 454.

[7] *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei romînilor*, XI, Bucureşti, 1937, p. 109.

[8] Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 212—213 şi II, p. 280, n. 2,

www.dacoromanica.ro

În Moldova, unul dintre cei dintîi domni, Petru al Muşatei, împrumută, tot din tezaurul său, regelui Poloniei 3 000 de ruble de argint (în 1388)[1], (rubla fiind egală cu o jumătate de marcă)[2].

În aceste împrejurări lupta pentru stăpînirea tezaurului reprezenta principala tendinţă a diferiţilor pretendenţi, care voiau să-şi asigure prin posedarea lui scaunul domnesc şi credinţa clientelei lor. Alexandru Aldea, domnul Ţării Romîneşti (1431—1437), scria braşovenilor, plîngîndu-se că duşmanii lui i-au răpit tezaurul şi l-au dus în Transilvania. Duşmanii, scrie el, „mănîncă cămara (*komora*) mea moştenită de la părinţi şi visteria Ţării Romîneşti"[3], „În lumea feudală, tezaurele erau prada de război preferată", scrie Porşnev[4]. Şi lui Basarab cel Tînăr (Ţepeluş), duşmanii, boierii care susţineau pe alt pretendent la tronul Ţării Romîneşti, îi răpiseră tezaurul. Cu disperare el cere braşovenilor să i se restituie „visteria", „ca să ne apărăm cu ea şi să fie spre binele multor creştini (adică pentru cumpărarea bunăvoinţei turceşti)[5]. El cere poporului din Ţara Bîrsei să silească pe braşoveni să-i înapoieze averea dusă la dînşii de pribegi[6]. Boierii munteni din partida lui Basarab cel Tînăr intervin şi ei la Braşov pentru „acea visterie care este a Ţării Romîneşti", căci, „acea visterie era pregătită pentru turci, spre binele vostru"[7]. Nu se ştie dacă tezaurul a fost vreodată restituit, în această corespondenţă apare şi afirmaţia că pe atunci tezaurul domnesc juca un rol politic de primul rînd, fiind destinat să sature lăcomia turcilor în caz de nevoie. Răpirea tezaurului punea pe domn în stare de inferioritate faţă de pretenţiile Porţii, la care trebuia să facă faţă. În această situaţie s-a aflat şi Radu cel Frumos, cînd Ştefan cel Mare i-a luat tezaurul din Cetatea Dîmboviţei (Bucureşti), în 1473; în curînd el pierde definitiv domnia, nemaiputînd să se menţină în scaun[8].

Trebuie să admitem că în cursul deselor schimbări de domnie din această epocă, lupta pentru tezaurul ţării avea o funcţie politică importantă. Asigurarea moştenirii la tron se făcea în parte măcar, prin transmiterea tezaurului, al cărui stăpîn se bucura de avantajele considerabile asupra rivalilor săi. De aceea domnii căutau să pună la loc sigur visteria, ca de pildă Ilie domnul Moldovei, care o ţinea în cetatea Haliciului în Polonia[9].

Tezaurul în epoca centralizării domneşti. Pe măsură ce economia de schimb şi relaţiile de marfă-bani iau avînt în ţările romîne, puterea centrală a monarhiei voievodale se întăreşte şi probabil ar fi dus la formarea unui stat centralizat, dacă dominaţia otomană nu ar fi întrerupt evoluţia progresivă a economiei. În epoca încercării de centralizare domnească (circa 1475—1550) monarhia feudală din Ţara Romînească şi din Moldova nu

[1] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 603—606.
[2] Cf. I. Bogdan, *op. cit.*, II, indice de cuvinte slave, sub *rubl.*
[3] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 29 (traducere corectată de noi).
[4] B. F. Porşnev, *op. cit.*, p. 116.
[5] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 114—115, şi I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul*, I, p. 151—153.
[6] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 115—116 şi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 152—153.
[7] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 392—397 şi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 270—277.
[8] *Cronicile slavo-romîne*, ed. cit., p. 8 şi 17.
[9] Vezi mai sus, p. 67.

www.dacoromanica.ro

renunță la sistemul financiar al adunării tezaurelor, pentru că nici atunci veniturile domniei, deși în creștere, nu puteau fi socotite stabile și previzibile. Posesiunea unui tezaur mare, mai important cu mult decît ale boierilor, a contribuit în această epocă la întărirea și consolidarea puterii domnilor. Dar, totodată, acumularea de bani și averi de altă natură, pe baza spolierii țărănimii, au adus o mai mare împotrivire din partea celor spoliați și rapacitatea unor domni de la mijlocul secolului al XVI-lea(Mircea Ciobanul, Alexandru Lăpușneanu, Despot Vodă) a provocat reacții populare, în special sub forma unor mari răscoale țărănești.

Lupta pentru centralizarea domnească în cele două țări nu s-a făcut fără opoziția marii boierimi anarhice, care în mai multe rînduri a căutat să ia în stăpînire tezaurul domnesc. Dalmatinul Antonius Verancici observă pe la 1540 că în Țara Romînească au fost pe atunci numeroase cazuri de răsturnări de domni de către boieri și că averea domnilor detronați sau uciși a fost îndată împărțită între răsculați, pe cînd în Moldova, dimpotrivă, averea domnească era păstrată cu grijă pentru urmașul în domnie [1]. Cînd în 1512, Neagoe Basarab devine domn al Țării Romînești, el constată că tezaurul predecesorului său, Vlad cel Tînăr, ucis de boieri, fusese acaparat de marele boier Bogdan fost mare vornic. Noul domn îi spune că-l va ierta pentru trădarea sa, „iară avuțiile cele domnești, carele le-ai luat tu fără dereptate și le-ai ascuns, să mi le spui și nu vei păți nicio nevoie". Dar boierul refuză să spuie unde a ascuns tezaurul, și domnul îi taie capul [2].

Importanța tezaurului pentru menținerea autorității domnești față de boieri este subliniată de călătorul rus Ivan Peresvitov, care era un partizan înflăcărat al absolutismului monarhic. Descriind convorbirea pe care a avut-o cu Petru domnul Moldovei, el afirmă că acesta i-a spus cuvintele : „Deci așa vorbește domnul Moldovei : Unui stăpînitor așa de puternic (se înțelege : țarul Rusiei *n.n.*) se cade să aibă la dînsul în visterie venitul din toată împărăția sa și cu venitul din visteria sa să înveselească inimile oștenilor săi" [3]. Petru Rareș este deci înfățișat ca un adept al sistemului centralizării monarhice, care se bazează pe posesiunea tezaurului.

Proporțiile la care ajunsese tezaurul domnesc în această epocă a istoriei noastre se văd din informațiile pe care le avem cu privire la averile lui Petru Rareș, care, precum am spus, erau depozitate în parte în cetatea Ciceiului, dar totuși sultanul Soliman mai află în cetatea Sucevii imense butii de vin pline cu o „uriașă avere" [4]. Despre acest tezaur moldovenesc luat de sultan se află o interesantă notă în *Istoria Imperiului Otoman*, a lui D. Cantemir, după izvoare istorice turcești : „în tezaurul lui Petru Rareș s-au găsit, pe lîngă sume considerabile de bani ... și diademe de ale principilor, sceptre, cruci și o mulțime de icoane împodobite tot cu pietre scumpe... Hezer Fenn, un istoriograf turc foarte drept și acurat, zice că în acest tezaur s-a găsit o avuție imensă, între care el menționează despre

[1] Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 181.

[2] (Gavril Protul) *Viața și traiul sfîntului Nifon patriarhul Constantinopolului*, București, 1937, p. 20.

[3] Ivan Peresvitov, *Călătoria în Moldova*, trad. P. P. Panaitescu, în volumul *Călători străini în țările romîne*, vol. I, în pregătire la Institutul de istorie.

[4] Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 172.

www.dacoromanica.ro

o cruce de aur împodobită cu atîtea pietre scumpe, încît nime n-a fost în stare să-i ştie spune preţul. Mi s-a spus că această cruce şi astăzi se conservă întreagă în tezaurul imperial" [1]. Îşi închipuie oricine cîte sudori de sînge a costat pe ţăranii exploataţi constituirea unui astfel de tezaur. Totuşi, urmaşii lui Petru Rareş reconstituiră repede tezaurul pierdut. Ilie Rareş, retrăgîndu-se în Imperiul Otoman, unde s-a turcit, a luat cu sine la plecarea din Moldova, „mare mulţime de tezaure, averi de talanţi de aur şi aspri de argint fără număr şi vase de aur şi de argint" [2]. Alexandru Lăpuşneanu venind în scaun în 1552, găsi visteria goală, dar în curînd adună un nou tezaur bogat în camerele visteriei [3]. O parte din metalele preţioase adunate în tezaurul domnesc al Moldovei proveneau din Polonia, de unde, după porunca regală din 29 aprilie 1546, exportul lor spre Moldova era liber [4].

În Ţara Romînească, Mircea Ciobanul (1545—1554), la urcarea sa în scaun, găsi visteria goală, deoarece predecesorul său, Radu Paisie se retrăsese din ţară luînd cu sine tezaurul, „mult de aur şi mulţime de odoare bisericeşti de mare preţ" [5]. Tezaurul a fost însă refăcut cu mijloacele obişnuite şi la moartea sa în a doua domnie Mircea lasă fiului său, Petre cel Tînăr, o imensă avere. Cînd turcii maziliră pe acesta din urmă, în 1568 ei găsiră o jumătate de milion de galbeni (mezo milion d'oro), după cum afirmă bailul veneţian. Doamna Chiajna izbutise însă să mai ascundă încă 210 000 de ducaţi de aur, care fură descoperiţi mai tîrziu [6]. Aceste sume, chiar dacă sînt exagerate de informaţiile contemporane, reprezintă rezultatul unei sălbatice presiuni fiscale a sistemului feudal de exploatare. Ele trebuiesc puse în legătură cu încercarea domnilor de a stabili un regim de centralizare domnească, pentru susţinerea căreia se cerea asigurarea unei mari rezerve monetare.

Totodată se constată atunci o dezvoltare a aparatului fiscal. Numărul cămăraşilor în Moldova este în creştere şi ei apar mai des în documente ca administratori şi strîngători ai veniturilor domneşti. Aceşti cămăraşi comiteau numeroase abuzuri, luînd adesea pe seama lor sumele de bani ale domniei. În 1542 Ieremia fost gumenic rămîne dator domnului cu 3 000 de aspri, -„din seama de la ocne, cînd a fost cămăraş", pentru care fapt i se confiscă satul Stăncăuţi [7]. Trei ani mai tîrziu, 1545, Petru Rareş trimite o solie regelui Poloniei, plîngîndu-se că doi cămăraşi de ai lui, Iordan şi Sienca, au fugit în Polonia cu averi (skarby) care aparţineau domniei [8]. Apariţia acestor cămăraşi [9] ar putea fi un semn de despărţire

[1] D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, trad. I. Hodoş, I, p. 297 şi nota 88.
[2] *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-romîne*, p. 121.
[3] *Cronica lui Azarie*, *ibidem*, p. 140.
[4] *Akta grodzkie i ziemskie*, Liov, X, p. 49.
[5] P. Sîrku, *op. cit.*, St. Petersburg, 1901, p. 57.
[6] Hurmuzachi, *Documente*, VIII, p. 136.
[7] Academia R.P.R., *Documente privitoare la istoria Romîniei*, A, sec. XVI—1, p. 406.
[8] Al. Jablonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów*, în *Zrodla Dzieiowe*, X, p. 136.
[9] Cf. Academia R.P.R., *Documente privitoare la istoria Romîniei*, A, sec. XVI—2, p. 32 (se pomeneşte un Teodor cămăraş din domnia lui Ştefan cel Tînăr), *ibidem*, p. 133, Dumitru cămăraş, din 1560.

www.dacoromanica.ro

a averii şi veniturilor personale ale domnului de cele ale ţării administrate de domnie. Deşi lipsa informaţiilor precise nu ne îngăduie să tragem o concluzie sigură, totuşi socotim că înmulţirea cămăraşilor, apariţia cămăraşilor de ocnă, nu este o dovadă a despărţirii averii private de cea publică. Ei reprezintă mai degrabă o diferenţiere şi o înmulţire a membrilor aparatului fiscal al domniei, într-o vreme cînd centralizarea de stat feudal aduce după sine dizolvarea imunităţilor marilor domenii.

Există însă din această epocă o informaţie despre despărţirea averii private de cea publică a domniei în Moldova, în vremea lui Petru Rareş. În nota amintită mai sus din *Istoria Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir privitoare la tezaurul lui Petru Rareş luat de sultanul Soliman în 1538, autorul mai adaugă că „defterdariul (vistiernicul turcesc) însoţit de unii ieniceri intră în cetate (a Sucevii) şi despoaie tezaurul, atît cel public, cît şi cel privat al principelui" [1]. Informaţia aceasta este însă nesigură, ea provine de la Dimitrie Cantemir, care scrie la începutul veacului al XVIII-lea şi a transpus probabil în veacul al XVI-lea o situaţie care era caracteristică pentru vremea lui, aşa cum o prezintă şi în *Descrierea Moldovei* [2]. Pînă la dovadă contrarie, considerăm că în epoca de încercare a unei centralizări domneşti în Ţările Romîne (sfîrşitul secolului XV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea) nu poate fi vorba de existenţa a două tezaure, unul privat al domnului, altul public. Despărţirea veniturilor private de cele publice trebuie considerată mai degrabă ca un semn al vremii dispariţiei tezaurului.

Tezaurul domnesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, epocă pe care tratatul de *Istorie a Romîniei* o defineşte ca *epocă de stagnare a feudalismului*, faptul nou care se precizează atunci cu adînci urmări asupra vieţii economice a Ţărilor Romîne este dominaţia otomană cu regimul ei de exploatare a resurselor vitale ale pămîntului şi muncii poporului. Această silnicie, care are la bază suzeranitatea politică turcească, atrage după sine o oprire a dezvoltării normale a orînduirii feudale în direcţia trecerii spre altă orînduire superioară.

Ţările romîne aveau să facă faţă cererilor neîntrerupte de bani, materiale şi provizii, aproape întotdeauna neaşteptate, din partea Porţii Otomane [3]. Domnii şi sfetnicii lor erau siliţi să aibă la dispoziţie o rezervă de bani şi de obiecte de preţ pentru a putea împlini pretenţiile mereu crescînde ale lacomilor suzerani de la Istambul, dar tocmai din cauza decăderii economice aduse de exploatarea turcească, adunarea banilor în ţară de la populaţia sărăcită devenea tot mai anevoioasă şi provoca o îndîrjită împotrivire. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în condiţiile unor continue răscoale ţărăneşti şi ale unor frecvente schimbări de domnii, sistemul acumulării de tezaure domneşti se menţine, deşi cu greutate, ca

[1] Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, I, *loc. cit.*

[2] Vezi mai jos, paragraful *Sfîrşitul tezaurului domnesc.*

[3] Cf. M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV—XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, I, 1957, p. 7—48 şi idem, *Variaţiile exploatării Ţării Romîneşti de către Poarta Otomană în sec. XVI—XVIII*, în *Studii*, XI-2, 1958, p. 59—71.

www.dacoromanica.ro

bază a organizării finanțelor statului feudal. Acest sistem însă, din motivele arătate mai sus, sărăcirea claselor producătorilor direcți și lupta de clasă, devenea cu vremea inaplicabil, tezaurul domnesc se golea și nu mai putea fi reîmplinit decît cu mari dificultăți. De aceea, începînd de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și mai ales de la începutul veacului următor, stăpînirea feudală din Țara Romînească și din Moldova trece treptat la alt sistem financiar, mai potrivit și cu situația de atunci, apelul permanent de avansuri de bani de la un număr de boieri, care formau oligarhia cîrmuitoare a statului [1].

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea avem încă informații bogate și interesante despre proporțiile considerabile și compoziția unora dintre tezaurele domnești. Astfel secretarul lui Petre Cercel, italianul Sivori, povestește că la plecarea din țară a acestui domn, în 1585, după ce domnise numai doi ani, el și-a încărcat tezaurul compus din bani și obiecte prețioase în mai multe care trase fiecare de către șase cai. Valoarea tezaurului este apreciată de Sivori la mai mult de un milion (probabil de aspri). Dintre acestea 700 000 erau în monete de aur turcești și germane, „pentru că acestea au curs în Țara Romînească". În alt loc, același secretar italian arată că venitul domnului Țării Romînești provenit din biruri, dijme, ocne de sare, vămi și pescării, se ridică anual la un milion de scuzi (de argint). Din această sumă turcii iau sub formă de tribut și de peșcheșuri 300 000. Pe lîngă aceasta domnul mai cheltuiește pentru întreținerea curții și pentru plata gărzii de mercenari 250 000, „cu ce rămîne poate să-și facă tezaur, dacă nu are datorii". *Așa dar 45% din venitul domnului era pe atunci imobilizat în tezaur, ceea ce înseamnă aproape jumătate din veniturile statului feudal, rezultate din exploatarea producătorilor* [2].

Și Mihai Viteazul a avut tezaurul său, într-o domnie de război și lipsuri. În raportul solului polon Lubieniecki, care a vizitat pe Mihai la București, în preajma năvălirii lui Sinan pașa, în 1595, se arată că în convorbirea lui cu domnul acesta i-a spus că, față de primejdia turcească, și-a trimis familia la Tîrgoviște, împreună cu tezaurul. „Alte tezaure le-am îngropat la mănăstiri", a spus Mihai [3]. Acestea din urmă formau partea imobilizată a tezaurului, deosebită de cea de la Tîrgoviște, destinată plății mercenarilor, armelor și pentru alte nevoi.

În Moldova, am arătat că la mijlocul veacului al XVI-lea, Alexandru Lăpușneanu găsise gol tezaurul, însă în curînd izbuti să-l umple din nou. Și în Moldova, ca și în țara vecină, opresiunea turcească necesita folosirea tezaurului față de cererile neprevăzute venite de la Poartă. În 1554, cînd tezaurul domnesc al Moldovei nu era încă refăcut, Alexandru Lăpușneanu fu întîmpinat de nevoi urgente de bani de la turci. El făcu atunci apel la regele Poloniei, pe care-l recunoștea ca suzeran al său, ca să-i împrumute „din tezaurul său" cîteva mii de zloți, „pentru a plăti împăratului turcesc

[1] Vezi mai jos paragrafele următoare.

[2] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 177 și 205—206.

[3] Raportul lui Lubieniecki în limba polonă, microfilm la Biblioteca Centrală de Stat București. O traducere romînească (de P. P. Panaitescu) în volumul *Călători străini* pregătit de Institutul de istorie.

www.dacoromanica.ro

darea din țara Moldovei" [1]. Este puțin probabil că cererea domnului moldovean să fi fost împlinită, dată fiind starea nu tocmai strălucită a finanțelor statului feudal polon în această epocă.

După ce, în prima domnie, Alexandru Lăpușneanu izbuti să-și constituie un mare tezaur, această avere căzu în 1561 în mîinile rivalului său, Iacob Heraclide Despotul [2]. Și în această împrejurare se poate constata tendința marilor boieri de a acapara tezaurul domnesc. Într-un raport trimis în Polonia în a doua sa domnie, Alexandru vodă se plînge că averea, pe care „am agonisit-o timp de zece ani" (adică în prima domnie), rămăsese în țară și căzuse în mîinile lui Despot. Dar din tezaurul domnesc și-au făcut parte și boierii care l-au trădat, Moțoc și Avram și alții. La căderea lui Despot acest tezaur a fost luat în mare parte de Ștefan Tomșa, care s-a refugiat cu el în Polonia [3]. Este chiar probabil că aducerea pretendentului Despot, chemat de boierii lui Alexandru Lăpușneanu, s-a făcut cu nădejdea acestora de a se înfrupta din tezaurul domnului, adunat de dînsul prin exploatarea muncii țăranilor și orășenilor.

Un alt tezaur moldovenesc despre care avem date amănunțite este în această epocă al lui Iancu Sasul (1579—1582). Acest domn a fost silit de teama turcilor și a răscoalelor țărănești din Moldova să fugă în Polonia, unde a fost arestat, iar tezaurul său, pe care-l luase cu sine a fost confiscat de regele acelei țări. În cele din urmă Iancu Sasul a fost decapitat la Liov, la cererea sultanului turcesc [4]. Cu acest prilej s-a făcut un inventar al averii confiscate de la domnul Moldovei, care constituie cea mai amănunțită informație pe care o posedăm despre compoziția unei visterii domnești din țările romîne. În primul rînd vin banii de argint, aspri și sechini, în valoare de 125 550 (asprul egal cu sechinul formînd a 40-a parte dintr-un ducat de aur). În schimb, ducații de aur (galbeni) erau în tezaurul lui Iancu Sasul numai în număr de 722. Sigiliul de aur al țării este apreciat la valoarea de 240 de ducați, pe cînd un nasture de aur face 45 ducați. Urmează ornamentele pentru cai: șei, frîie, bătute cu pietre scumpe, apoi două brîie împodobite cu rubine și smaralde, un cercel format dintr-o perlă mare, un acoperămînt de cal turcesc, cusut cu perle, dintre care una „de mărimea unui ou de porumbel", cuca (la scuffia) voievodală dăruită de sultan. Vin apoi armele: iatagane, buzdugane, pumnale, săbii, de argint aurit, bătute cu pietre prețioase, precum și patru ceasornice (horology). În sfîrșit, sînt înșirate veșmintele de paradă: mantale de brocart sau catifea, dolmane cu șiret de aur, cu nasturi de aur și perle, pantofi, plapome de brocart, blănuri de zibelină [5].

Ultimii domni moldoveni din secolul al XVI-lea folosesc însă de preferință alte metode decît strîngerea de tezaure nemăsurate. Pe lîngă

[1] Al. Jablonowski, *op. cit.*, în *Zródla Dzieiowe*, X, p. 155 (decembrie 1554).

[2] Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, București, 1958, p. 174.

[3] *Biblioteca Universității Varșovia*, ms. nr. 331, f. 98—99 (Copie în colecția de documente adunată de Th. Holban, inedită, folosită prin amabilitatea d-sale).

[4] Grigore Ureche, *Letopisețul Moldovei*, ed. cit., p. 213—214, P. P. Panaitescu, *Sfîrșitul lui Iancu Vodă Sasul*, în *Revista istorică*, X, 1924, p. 169—178 și idem, *Fatum Iankulae palatini Moldaviae*, *ibidem*, XI, 1925, p. 55—63.

[5] Hurmuzachi, *Documente*, III—1, p. 90—91.

www.dacoromanica.ro

împrumuturile de la boieri, de care am vorbit, Petru Şchiopul lasă în depozit bani la sfatul Liovului, ca garanţie pentru sumele şi mărfurile pe care le avansează marele negustor, arendaş al vămilor de acolo, Constantin Corniact. Unii nobili poloni bogaţi se puneau garanţi pentru datoriile domnului Moldovei. Petru Şchiopul se angajase să plătească datoriile rămase în Polonia de la Ioan vodă cel Cumplit, dar plata acestor datorii nu o mai garanta acum cu tezaurul domnesc, ci cu depozite trimise în oraşul comercial vecin, care foarte probabil produceau dobîndă, şi mai ales cu garanţia unor nobili şi boieri moldoveni bogaţi [1]. Din vremea domniei lui Petru Şchiopul ne-au rămas socoteli amănunţite ale vistieriei, cu statistica tuturor impozabililor din ţară, pe ţinuturi şi categorii sociale, precum şi socoteala oilor şi boilor din ţară, pentru care se plăteau dări [2]. Această reglementare a perceperii dărilor este o dovadă că pe atunci se încerca înlocuirea sistemului financiar bazat pe tezaur cu alte sisteme noi, între care şi încercarea de a prevedea veniturile pe un an. În legătură cu acestea este apariţia în acea vreme a cămăraşilor de visterie, deci dregători ai visteriei, care se numeau cămăraşi, dovadă că visteria şi cămara nu se despărţiseră încă pe atunci [3]. Prezenţa lor în organele fiscale este o dovadă că tocmai atunci se punea la cale o mai mare dezvoltare şi probabil o mai bună organizare a finanţelor domneşti în Moldova, despre care nu avem a ne ocupa aici, într-un studiu închinat numai tezaurului domnesc.

Tezaurul domnesc în statul nobiliar. Secolul al XVII-lea în istoria ţărilor romîne se distinge, în viaţa economică şi în cea politică, prin formarea statului nobiliar. Statul nobiliar este un stat cu organizaţie centralizată. Dar pe cînd statul centralizat monarhic reprezintă stabilirea puterii monarhice bazate pe sprijinul altor pături sociale decît marea boierime, statul nobiliar se sprijină pe o oligarhie formată din cîteva familii de mari boieri moşieri, care patronează şi dirijează pe domn, adesea o simplă unealtă în mîinile lor, cu stăpînire scurtă.

În aceste împrejurări, deşi domnii care puteau să-şi adune un tezaur nu renunţă s-o facă, totuşi sistemul finanţelor bazate pe acumularea de bani şi metale preţioase în visterie nu mai este acum cel potrivit. Pe de o parte, scurtimea celor mai multe domnii şi preţul mare plătit pentru obţinerea şi menţinerea lor, erau o piedică în calea rezervării unei părţi a veniturilor ţării în vederea formării tezaurului. În interior, sărăcia ţăranilor şi a orăşenilor este rezultatul cruntei exploatări a oligarhiei stăpînitoare, iar desele abuzuri şi înăsprirea continuă a exploatării ridică masele la luptă împotriva exploatatorilor.

Această împotrivire se manifesta prin fugă în masă şi adesea prin răscoale. În sfîrşit, regimul stăpînirii oligarhiei boiereşti, care controla încasarea veniturilor din ţară, nu îngăduia ca aceste venituri să fie exclusiv

[1] *Akta grodzkie i ziemskie*, Liov, X, p. 140 (10 februarie 1581), Hurmuzachi, *Documente, Supliment*, II-1, p. 291—282.

[2] Academia R.P.R., *Documente privind istoria Romîniei*, A, sec. XVI-4, p. 4—6 şi 19—26 (ambele acte din anul 1591).

[3] *Ibidem*, A, sec. XVI-3, p. 108.

www.dacoromanica.ro

folosite de domn. Boierii care se aflau la cîrmă făceau în aşa fel ca o mare parte din aceste venituri să încapă în mîinile lor şi de aici rivalitatea între diferitele facţiuni boiereşti pentru a ajunge la putere. Se constată, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, că unii domni se aflau în mare sărăcie, iar toate veniturile erau acaparate de boieri. Astfel, în Ţara Romînească, Antonie vodă din Popeşti (1669—1672) era patronat de facţiunea Cantacuzinilor care, „atîta îi scurtase toate veniturile, cît nici de mîncare nu era sătul şi de băutură, că-i da cît vrea ei" [1]. În Moldova, spune Ioan Neculce, „de la (Constantin) Cantemir vodă nescareva avere nu le-a rămas (fiilor), că ce era vinitul, mînca alţii" [2]. În aceste împrejurări formarea şi menţinerea unui tezaur domnesc în amîndouă ţările erau adesea imposibile şi cîrmuirea ţării trebuia să recurgă la alte mijloace financiare pentru a împlini nevoile cheltuielilor neaşteptate.

Totuşi, deşi sistemul tezaurelor se afla în decădere, întîlnim şi în veacul al XVII-lea date despre existenţa, din ce în ce mai sporadică, a marilor acumulări de bani şi obiecte de valoare în visteria domnească. În special în vremea domniilor mai lungi ale lui Matei Basarab în Ţara Romînească şi a lui Vasile Lupu în Moldova s-au aflat împrejurări potrivite pentru refacerea tezaurului domnesc. Aceste domnii reprezintă, în oarecare măsură, o refacere a autorităţii centrale domneşti faţă de boierime şi în acelaşi timp ele se desfăşoară într-o vreme de relativă bogăţie, de care se foloseau însă numai clasele stăpînitoare. Despre vremea domniei lui Vasile Lupu în Moldova, scrie Miron Costin: „Plină Ţara Leşească, oi dzice, de aur la care pre acéle vrémi curea Moldova cu boi de negoţ, cu cai, cu miiere, şi aducea dintr-acéia ţară aur şi argint" [3]. În acea vreme, „ţara nu era nici o datorie îngreuiată" [4]. Problema datoriilor Ţărilor Romîne, datorii care rămîneau asupra ţării şi nu asupra persoanei domnului, nu este încă studiată, ea pare a fi fost o stare aproape permanentă în veacul al XVII-lea şi de aceea cronicarul semnalează ca un fapt excepţional lipsa lor în domnia lui Vasile Lupu.

Domniile mai lungi, slăbirea momentană a exploatării turceşti, creşterea volumului comerţului cu Polonia şi cu Transilvania, restabilirea relativă a autorităţii domneşti, au contribuit la refacerea tezaurului în această epocă, dar nu trebuie să ne închipuim că adunarea unei imense averi în visterie s-a putut face atunci fără o grea şi cruntă stoarcere a poporului. Miron Costin, cronicar boier, e silit să admită că, deşi „ţara" (adică boierii şi marii negustori) era bogată, „însă lăcomia nice pre atunci nu lipsiia, cu dări grele" [5]. În ce priveşte Ţara Romînească în vremea domniei lui Matei Basarab, ne referim la un studiu recent privitor la reforma fiscală din vremea acestui domn, care ajunge la următoarea concluzie: „Pentru masa de bază a populaţiei, pentru ţărănimea birnică,

[1] Constantin Căpitanul Filipescu, *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 160.

[2] Ion Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, ed. II, Buc., 1959, p. 117.

[3] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 120.

[4] *Ibidem*, p. 143.

[5] *Ibidem*, p. 110.

www.dacoromanica.ro

ca (domnia lui Matei) a constituit o lungă şi continuă apăsare şi exploatare". Reformele fiscale introduse atunci au servit, pe lîngă satisfacerea cererilor de bani ale turcilor, şi la „îmbogăţirea, de pe spatele poporului, a domniei şi a boierilor care o sprijineau" [1].

Despre importanţa tezaurului adunat de Vasile Lupu se răspîndise faima, încă din 1637 (trei ani după urcarea lui în scaun). La acea dată pretendentul la tronul Moldovei, Ioan Movilă, încheie un tratat cu principele Transilvaniei, Gheorghe I Rakoczy, prin care acesta din urmă se leagă să ajute pe cel dintîi să capete domnia, cu condiţia ca tezaurul lui Vasile Lupu să fie împărţit între dînşii, anume, a treia parte din monetele de aur, din cele de argint, precum şi din pietrele preţioase să fie cedate lui Rakoczy [2]. În 1653, cînd Vasile vodă pierdu întîia oară domnia şi fu silit să fugă în Polonia, tezaurul său se afla la Cetatea Neamţului, de unde l-a dus nepotul său, Ştefăniţă paharnicul şi l-a predat domnului, în clipa cînd trecea peste hotare. Văzîndu-şi tezaurul întreg, Vasile vodă s-a bucurat şi a strigat: „De acum înainte, pînă în cămeşe mi-oi da şi n-or rîde neprietenii" [3]. La întoarcerea sa în domnie, Vasile îşi depune tezaurul în cetatea Sucevei, unde, după capitularea cazacilor, tezaurul cade în mîna noului domn, Gheorghe Ştefan. Cu acest prilej se fac de către contemporani diferite aprecieri asupra valorii şi compoziţiei acestei averi. Astfel, Paul de Alep vorbeşte de nenumărate tezaure de aur şi argint, arme, argintărie, blănuri de samur, perle, „lucruri pe care nici măcar regii (de atunci) nu le posedau" [4]. Bailul venetian la Poartă evaluiază tezaurul la „două milioane de aur, parte în bani, parte în giuvaericale" [5].

Despre tezaurul lui Matei Basarab scrie Paul de Alep că la moartea lui Matei, el lasă „tezaure considerabile; numeroase case zidite în piatră erau pline cu aceste tezaure pînă la acoperiş" [6]. Urmaşul lui, Constantin Şerban, s-a văzut nevoit, în faţa tulburărilor din ţară şi a revoltei ţăranilor şi oştenilor despuiaţi de cele necesare, să cheltuiască o parte din acest tezaur. În primul an al domniei cheltuieşte un milion de piaştri, plătind solda trupelor şi scutind de bir şi de dijmă toată ţara pe timp de un an [7]. Totuşi, o mare parte din tezaurul lui Matei vodă rămăsese în stăpînirea lui Constantin Şerban şi după mazilirea lui, în 1658. El ridică o oaste de mercenari, cu care încearcă în mai multe rînduri să cucerească Ţara Romînească şi Moldova, căci, precum spune Miron Costin, „încă nu fîrşise banii lui Matei vodă" [8]. În Ţara Romînească, în timpul domniei lui Matei şi a urmaşului său, o parte din tezaur se afla la curtea din Tîrgovişte, în „cămara" domnească. La răscoala seimenilor, rămaşi neplătiţi, pe care boierii şi domnul voiau să-i desfiinţeze şi

[1] D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, în Studii, XII-2, p. 83.
[2] I. C. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, II, Halle, 1804, p. 266.
[3] Miron Costin, *op. cit.*, p. 143.
[4] *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, ed. cit., p. 547.
[5] Hurmuzachi, *Documente*, V-2, p. 6.
[6] *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, ed. citată, p. 590.
[7] *Ibidem*.
[8] Miron Costin, *Opere*, ed. citată, p. 194.

www.dacoromanica.ro

să-i facă rumîni, soldaţii ameninţă că „vor sparge cămara şi singuri vor lua bani", ceea ce şi fac în cele din urmă [1].

Socotim că aici prin „cămară" cronicarul muntean înţelege camera încuiată şi păzită de la curte, unde domnul depunea o parte a tezaurului necesară pentru cheltuielile mai grabnice ce s-ar putea ivi.

Sîntem însă în epoca în care începe să se desemneze, o dată cu sfîrşitul sistemului financiar al tezaurului, distincţia între averea privată a domnului şi aceea a statului feudal.

Sfîrşitul tezaurului domnesc. Împrejurările economice şi politice ale epocii statului nobiliar în Ţările Romîne, în veacul al XVII-lea, nu mai erau favorabile, aşa cum am arătat mai sus, formării şi menţinerii tezaurului domnesc. Cauzele indicate : sărăcirea ţării, împotrivirea claselor exploatate, controlul şi „participarea" oligarhiei boiereşti la încasarea veniturilor din ţară, scurtimea domniilor, care costau foarte mult la Poartă, au adus după sine un fapt inevitabil : secătuirea tezaurului domnesc şi în cele mai multe cazuri neputinţa de a-l reface. Cîrmuirea ţării trebuia, în consecinţă, să recurgă la alte mijloace de a face faţă nevoilor urgente şi neaşteptate ale cheltuielilor, în special cererilor Porţii.

Cel mai important mijloc financiar, care a înlocuit în secolul al XVII-lea, probabil şi la sfîrşitul secolului precedent, recurgerea la rezerva tezaurului, datorită dezvoltării forţelor de producţie, a intensificării circulaţiei monetare, a fost apelul la împrumuturi din partea boierilor. Boierii din oligarhie, legaţi în interesele lor de domnie, pe care o controlau, avansau la vreme de nevoie bani din averile lor, pe care mai tîrziu le recuperau, desigur cu adaus, din veniturile ţării prin dări extraordinare sau prin donaţii de sate domneşti.

Miron Costin înfăţişează foarte lămurit această situaţie, cînd atribuie lui Radu Mihnea în a doua domnie în Moldova (1623—1626), următoarele cuvinte : „De mare folos şi cinste este domniei şi ţării boierinul înţelept şi avut, că dacă are domnul cinci-şase boieri avuţi, nici de o nevoie a ţării nu să téme" [2]. Se înţelege că cei cinci-şase boieri avuţi stăteau în permanenţă pe lîngă domn şi acesta se putea bizui oricînd pe împrumuturi din partea lor, pentru a face faţă nevoilor.

La mijlocul veacului al XVII-lea, Gheorghe Ştefan domnul Moldovei descrie astfel, într-o scrisoare, sistemul împrumuturilor de la boieri, în cazuri de urgenţă (1657) : „Turcul însărcinat cu adunarea birului (tributului) a sosit la Suceava mai bine de o săptămînă şi zoreşte trimiterea dării, dar aceasta nu merge aşa uşor. Şi altă dată, cînd era vremea de linişte, abia se putea isprăvi cu adunarea birului în curs de o lună. Pe atunci aşa o scoteam la capăt că, în afară de visterie, dedeam în sama birului toţi banii cîţi se aflau în casa noastră şi a boierilor noştri, numai să ne vedem odată scăpaţi de el. Ţara ne întoarce apoi nouă şi boierilor tot ce dedeam" [3].

[1] *Istoria Ţării Romînești* (*Letopiseţul Cantacuzinesc*), ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 114 şi 122.

[2] Miron Costin, *op. cit.*, p. 89.

[3] V. Motogna, *Două scrisori ale lui Gheorghe Ştefan*, în *Revista Istorică*, XII, 1926, p. 317.

www.dacoromanica.ro

Numeroase sînt documentele de danii domneşti de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi din cursul celui următor prin care domnii munteni şi moldoveni donează sate şi alte averi imobile unor boieri care avansaseră sume de bani sau cai, blănuri, pentru a sătura lăcomia turcilor sau a împlini alte nevoi neaşteptate ale ţării [1].

Însuşi Mihai Viteazul a făcut împrumuturi de la boieri şi mănăstiri, 67 000 de aspri de la Preda Buzescu [2], 20 000 de aspri de la mănăstirea Cozia [3].

Este uşor de înţeles că numai neavînd o rezervă la îndemînă, domnul era silit să ceară împrumuturi de la boieri, căci înainte vreme putea lua bani din tezaur la orice nevoie.

Sistemul închirierii dărilor pe judeţe la boierii mari, care deşi mai vechi, se generalizează în veacul al XVII-lea, stă de asemenea în legătură cu lipsa unei rezerve în tezaur. Boierii şi în acest caz avansau visteriei o sumă fixă, apoi o recuperau cu adaus, din anume judeţe, unde înlocuiau agenţii fiscului cu oamenii lor şi încasau dările [4]. În anume împrejurări grele, cînd din cauza sărăciei ţăranilor şi fugii lor, cuantumul dărilor nu se putea împlini, concedarea dărilor pe judeţe la anumiţi boieri se transforma într-o pierdere pentru aceştia. Totuşi sînt cazuri cînd domnii sileau pe boieri să ia asupra lor sarcina încasării dărilor dintr-un judeţ şi să plătească visteriei suma fixată dinainte. În vremea lui Leon Tomşa în Ţara Romînească (1629—1632), precum spune cronica: „iar boierii carii ţinea judeţele pătea mare nevoe de la domnie, că-i punea să plătească judeţele cu sila. Şi ce avură deteră tot şi să îndatoriră pre la turci şi pre la balgii, că aprozii lui Leon vodă nu mai înceta de la casele lor. tot pentru bani" [5]. Acest fel de a proceda al domniei echivala cu împrumuturi forţate de la boieri, dar în cazul lui Leon Tomşa, ele au avut ca rezultat ridicarea boierilor împotriva lui şi pierderea scaunului domnesc.

Chiar acei domni din veacul al XVII-lea, care din cauza domniei mai lungi sau a împrejurărilor relativ favorabile, aveau putinţa să-şi adune un tezaur, nu o mai făceau în vechile forme medievale. În ţările vecine sau mai îndepărtate se dezvoltau acum relaţiile capitaliste, se fundaseră bănci, care luau bani cu împrumut, plătind dobîndă. Domnii romîni încep să afle despre existenţa acestor instituţii, care pe lîngă avantajul dobînzii, mai prezentau şi pe acela al asigurării depozitelor faţă de răscoalele din ţară şi de rapacitatea turcilor. Depunerea banilor în bănci se deosebea radical de sistemul adunării tezaurelor, prin aceea că banii depuşi nu mai erau scoşi din circulaţie, ci rămîneau în circuitul economic, producînd dobînzi şi putînd servi şi la anume împrumuturi pentru negustori şi moşieri.

---

[1] Exemple: G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, p. 53; Academia R.P.R., *Documente privitoare la istoria Romîniei*, A. sec. XVI-3, p. 441, şi B. sec. XVII-1, p. 360.

[2] Academia R.P.R., *Documente*, B, sec. XVII-1, p. 193.

[3] *Ibidem*, p. 21.

[4] D. Mioc, *Despre modul de impunere şi percepere a birului*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 90—93.

[5] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. citată, p. 96, cf. şi D. Mioc, *loc. cit.*

www.dacoromanica.ro

Vasile Lupu, domnul Moldovei, despre al cărui imens tezaur a fost vorba mai sus, a ştiut să depună în bănci o parte a averii sale. După cum spune călătorul contemporan, Paul de Alep, Vasile Lupu avea bani depozitaţi în Polonia, în Austria şi la Veneţia [1], iar un contemporan polonez precizează că o parte din averea lui era depusă la bancherii din Constantinopol, Veneţia, Amsterdam şi Gdansk [2].

Constantin Brîncoveanu care în 26 de ani de domnie a adunat o mare avere, ceea ce a făcut să fie poreclit de către turci: „Altîn bei", beiul de aur, avea şi el depuse sume mari la bancherii străini [3]. Dimitrie Cantemir în scrierea sa *Evenimentele Cantacuzinilor şi ale Brîncovenilor* spune că încă din 1703 Brîncoveanu a trimis o ladă cu argint şi pietre scumpe la Braşov, pentru siguranţă, aceasta constituia un tezaur, apoi o sumă de bani la Veneţia, şi alta nu mai mică la Banca Imperială din Viena, „care să circule cu dobîndă anuală" [4]. Tezaurul de la Braşov cuprindea 48 000 de galbeni, 26 de lăzi cu giuvaeruri, argintărie, arme, şei împodobite cu pietre scumpe [5]. Dar principala avere era cea din băncile de la Veneţia şi Viena: despre cea dintîi ştim că se ridica la 210 000 de ducaţi (galbeni de aur), o sumă uriaşă [6].

Depunerea averii domneşti în bănci era semnul unor vremuri noi în privinţa folosirii veniturilor, deosebită de vechea retragere a lor în tezaure.

Tot atunci se constată în chip limpede despărţirea între averea privată a domnului şi cea publică. Prima forma veniturile cămării, a doua ale visteriei, pe care domnul nu le putea folosi decît pentru interesele politice ale ţării. Această distincţie este şi ea un semn al renunţării la adunarea unor mari tezaure, care urmau să treacă de la un domn la altul, pentru a constitui o rezervă. Venitul visteriei, cel mai important din cele două, urma să fie cheltuit sub supravegherea boierilor, pentru nevoile ţării, el nu putea fi rezervat. Venitul domnesc era destinat nevoilor curţii, întreţinerii ei, nu era aşa de mare ca să poată constitui baza unui tezaur. Despărţirea averii private de cea publică, în condiţiile statului nobiliar, s-a făcut în favoarea domnului, care fără rezervarea unui venit, n-ar mai fi rămas cu nimic. Precum spune Dimitrie Cantemir, despărţirea celor două venituri s-a făcut, pentru că „în decursul vremii a crescut numărul boierilor, prin care se părea că se va absorbi tot venitul ţării" [7], deci a fost o măsură destinată să facă o parte şi domnului şi ca venitul întreg să nu fie luat de boieri. Organizarea noului sistem al finanţelor în Moldova este astfel descris de Cantemir: pentru întreţinerea curţii domneşti se rezervau veniturile de la oraşe cu ocoalele lor, ale salinelor,

---

[1] *Voyage du patriarche Macaire*, ed. cit., XXIV-4, p. 517.

[2] J. Michalowski, *Ksiega pamietnikowa*, ed. Helcel, Cracovia, 1864, p. 692—693.

[3] D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor şi Brîncovenilor*, în *Opere*, ed. Academiei Romîne, V-1, p. 10.

[4] *Ibidem*.

[5] C. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Bucureşti, 1907, p. 275—279.

[6] Hurmuzachi, *Documente*, IX-2, p. 6—7.

[7] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Ed. Academiei Romîne, Buc., 1872, p. 107.

www.dacoromanica.ro

vămile şi zeciuiala oilor (de care boierii erau scutiţi). „Celelalte toate venituri erau date statului şi boierilor", adică visteriei publice controlate de boieri şi anume birul sau darea generală în bani. Din venitul său, domnul poate face ce vrea, dar visteria din care se plăteau şi sumele cerute de turci, se afla sub controlul celor şapte boieri de divan, fără de avizul cărora domnul nu poate face cheltuieli [1]. Marele cămăraş „păzeşte tezaurul particular al principelui, care este despărţit de visteria publică" [2]. Acest aşa-zis tezaur particular era numai urma redusă avechilor tezaure domneşti.

Asupra datei la care s-a produs despărţirea venitului privat de cel public, Dimitrie Cantemir nu spune nimic, lucrul pare a fi fost relativ recent în vremea lui. Este adevărat că într-un act din 1647 Matei Basarab spune că a cumpărat nişte moşii, „tot pă bani gata din *cămara domniei mele*, iar nu din *venitul domniei mele* ce venea de la oamenii din ţară, ci din venitul moşiilor celor drepte ale domniei mele, ce am avut de la părinţii domniei mele ... încă de cînd am fost domnia mea în partea boierească" [3]. Situaţia descrisă în acest act diferă de cea expusă de Dimitrie Cantemir, nu e vorba aici de împărţirea veniturilor din ţară între cămara domnească şi visteria publică. În adevăr, domnul face o deosebire între averea sa personală şi venitul domnesc, cea dintîi era averea lui moştenită de la părinţi sau dobîndită cu slujba de boier. Este numai un început de distincţie între cămară şi visterie.

În ce priveşte Moldova, avem date ceva mai precise. Misail Călugărul, al doilea interpolator al cronicii lui Ureche, după Simion Dascălul, dînd, pe la 1660, lista dregătorilor Moldovei, nu pomeneşte pe marele cămăraş, menţionat de Dimitrie Cantemir ca fiind paznicul cămării domneşti [4]. Este deci probabil că la acea dată nu exista încă o cămară cu proporţiile şi un cămăraş cu importanţa celor definiţi în *Descrierea Moldovei*. În schimb, în ultimul sfert al secolului al XVII-lea sînt indicaţii că în Moldova se făcuse despărţirea între venituri, în sensul celor precizate de Dimitrie Cantemir. Un cronicar socoteşte ca un abuz faptul că în 1676 Dimitrie vodă Cantacuzino „cîţi bani venea din ţară, nu-i trimitea la visterie, să-i strîngă după obiceiul ţării, ci-i strîngea în casă la dînsul" [5]. Se statornicise deci atunci „obiceiul ţării", după care domnul n-ar fi trebuit să adune banii visteriei în casa proprie care era acum deosebită. Şi Duca vodă în a treia domnie în Moldova (1678—1684), „da de la sine din casă, unde ce trebuia ţării, apoi rînduia de plătea visteria, de la ţară, pentru un ban şi altul" [6]. Şi aici casa domnului era deosebită de visterie, care era a ţării. Domnul comitea un abuz în sensul că plătea din casa lui anume cheltuieli ale visteriei, apoi cerea de la aceasta, de la ţară, o sumă dublă („pentru un ban şi altul").

[1] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 107—108.
[2] *Ibidem*, p. 85.
[3] Arh. St. Buc., ms. nr. 714, f. 978—978 v.
[4] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. citată, p. 76—78.
[5] (Pseudo) Nicolae Costin, *Letopiseţul Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldovei*, ed. II, vol. II, p. 13.
[6] *Ibidem*, p. 19.

www.dacoromanica.ro

Aşadar, este limpede că în ultimul sfert al veacului al XVII-lea s-a făcut în Moldova despărţirea veniturilor domniei de ale statului, cu distincţia arătată mai sus după Dimitrie Cantemir. Cît priveşte Ţara Romînească, socotim că o reformă asemănătoare a finanţelor a avut loc după domnia lui Brîncoveanu (căci cu limitarea veniturilor, acest domn nu ar fi putut strînge o avere aşa de mare). Despărţirea averii publice de cea particulară a monarhului feudal trebuie considerată etapa finală a desfiinţării tezaurului domnesc ca instituţie medievală în Ţările Romîne.

★

Tezaurul domnesc este nu numai un aspect al îmbogăţirii monarhului feudal de pe urma exploatării, ci el constituie o instituţie, pe care s-a bazat veacuri de-a rîndul organizarea finanţelor statelor feudale. În istoria noastră această instituţie capătă aceleaşi forme ca şi în celelalte ţări din Europa în vremea acestei orînduiri. Avem de a face cu o instituţie specifică feudalismului, care, ca şi alte instituţii similare, se dezvoltă şi în Ţările Romîne; încă o dovadă că feudalismul romînesc este identic în liniile sale generale, cu cel din restul continentului. Reiese limpede din analiza de mai sus că tezaurul domnesc, principalul instrument la organizării finanţelor statului feudal, a fost rezultatul unei cumplite silnicii. În anumite momente ale istoriei noastre, pînă la 45% din venitul anual al ţării, cules de pe urma muncii poporului, era retras din circulaţia economică, păstrat în rezerva din cetăţile domneşti, transformat în bare de aur, pietre scumpe, brocarduri, unde aştepta ani lungi să fie furat de boieri, de pretendenţi la tron sau de duşmanii din afară, sau să fie folosit pentru reprimarea sîngeroasă chiar a celor din a căror muncă a fost constituit. Acest sistem, care se justifica prin nepreviziunea încasării veniturilor anuale şi a cheltuielilor, era o piedică în calea dezvoltării economice, un factor de sărăcire a poporului.

КНЯЖЕСКАЯ КАЗНА

К изучению феодальной финансовой системы в Валахии и Молдавии

РЕЗЮМЕ

Вопрос о значении и развитии казны господаря в Придунайских Княжествах, как финансового института феодальной эпохи, до настоящего времени мало интересовал историков. Казна представляет собой скопление недвижных ценностей, золота, серебра, монет, драгоценных тканей, находящееся в распоряжении главы государства; благодаря казне последний обеспечивает незыблемость феодального строя, то есть власть помещиков над непосредственными производителями ценностей — крестьянами. Истоки казны надо искать в ограблении крестьян, в лишении последних прибавочного продукта их труда.

Казна феодальных монархов является формой государственной финансовой организации, присущей всем феодальным государствам. Казна представляет собой

www.dacoromanica.ro

запас, необходимый для периодов, когда нельзя было предусмотреть ни размеров годового дохода, ни количества расходов.

Автор изучает номенклатуру обозначений казны в Валахии и Молдавии: visterie, cămară, rizniţa, scarb и т.д. Казной обладали не только господари, но и монастыри и бояре. Княжеская казна составлялась путем изъятия из экономического оборота значительной части княжеских доходов, образовавшихся из денежных податей и продажи десятин, взымаемых господарем от своих подданых. И вассалы господаря — бояре — содействовали дарами увеличению казны сюзерена. В казну входила неотъемлемая часть — княжеский венец и знаки княжеской власти; другая часть казны шла на содержание войска и поэтому казну возили за князем на поле битвы. За счет княжеской казны одарялась церковь — оплот феодального строя. Казна содержала главным образом слитки золота, монеты, ткани и т.д. Обычно казна находилась в крепостях под сильной охраной (Поенари в Валахии, Сучава и Нямцул в Молдавии и в крепостях, принадлежащих господарям в Трансильвании и Польше).

Во второй части работы автор исследует развитие института казны в ходе истории феодального строя: в эпоху феодального раздробления, когда монетная система была еще слабо развита (до второй половины XV в.), в эпоху централизации княжеской власти (до середины XVI в.), когда накопление большой казны усилило авторитет господаря в глазах бояр. Тогда появляются первые признаки отделения частной собственности господаря от государственного имущества. Во второй половине XVI в. эксплуатация Придунайских княжеств Турецкой империей заставляет господаря держать казну, из сумм которой он мог бы удовлетворять неожиданные денежные требования турок. В XVII в., в период боярской олигархии, когда страной правила кучка бояр, княжеской казне, как финансовому институту, постепенно приходит конец. За отсутствием казны господарь вынужден прибегать к займу у бояр; те же господари, которым в течение долгого княжения удавалось накопить казну, вкладывают ее частично в денежной форме в иностранные банки, главным образом, в итальянские. Автор заключает, что казну можно рассматривать как фактор обнищания народа, приведшего к обострению классовой борьбы.

LE TRÉSOR PRINCIER

Contribution à l'étude des finances à l'époque féodale en Valachie et en Moldavie

RÉSUMÉ

Les historiens ne se sont guère préoccupés jusqu'ici du problème de la fonction et de l'évolution du trésor princier dans les Pays Roumains, en tant qu'institution financière de l'époque féodale. Le trésor représentait une accumulation de valeurs immobilières, d'or, d'argent, de monnaies, de tissus précieux, qui se trouvaient à la disposition du chef de l'Etat et qui permettaient à celui-ci d'assurer le maintien du régime féodal, c'est-à-dire la domination de la classe des propriétaires terriens sur les paysans, producteurs directs. Le trésor a son origine dans la spoliation des paysans du plus-produit de leur travail.

www.dacoromanica.ro

Les trésors des monarques féodaux, forme des finances d'Etat courante dans tous les Etats féodaux, constituaient une réserve nécessaire aux époques où l'on ne pouvait prévoir ni le montant des revenus annuels, ni celui des dépenses.

L'auteur étudie la nomenclature des termes désignant les trésors, pour la Valachie et la Moldavie : *visterie*, *cămară*, *rizniță*, *skară*, etc.

Les princes n'étaient pas les seuls à posséder des trésors, les monastères et les boyards en possédaient eux aussi. Le trésor princier se constituait en retirant du circuit économique une partie importante du revenu princier, provenant des contributions en argent ou de la vente des dîmes que le prince faisait payer à ses sujets. Les boyards, qui étaient les vassaux du prince, contribuaient eux aussi par différents présents à alimenter le trésor de leur suzerain. Le trésor comprenait une partie inaliénable, à savoir la couronne et les insignes princiers ; une autre partie servait à l'entretien de l'armée et c'est pourquoi le trésor accompagnait le prince sur les champs de bataille. Il servait également à doter l'Eglise, qui soutenait le régime féodal. Le trésor était composé surtout d'or en barres, ainsi que de monnaies, de tissus, etc. Il était gardé généralement dans des villes fortes puissamment défendues (Poienari en Valachie, Suceava et Neamțul en Moldavie, de même que dans les villes fortes que les princes possédaient en Transylvanie et en Pologne).

La seconde partie de l'article est consacrée à l'étude de l'évolution de l'institution du trésor au cours de l'histoire du régime féodal : à l'époque de l'existence de petits Etats féodaux, lorsque la circulation monétaire était encore faible (jusque vers la seconde moitié du XVe siècle), à l'époque de la centralisation princière (jusqu'au milieu du XVIe siècle), lorsque la formation d'un trésor considérable a contribué à renforcer l'autorité du prince vis-à-vis des boyards. C'est alors qu'apparaissent les premiers signes de la séparation des biens propriété privée du prince des biens de l'Etat. Au cours de la seconde moitié du XVIe siècle, l'exploitation des Pays Roumains par l'Empire ottoman contraint le prince à se constituer un trésor afin de pouvoir faire face aux demandes inattendues d'argent des Turcs. Au XVIIe siècle, à l'époque de l'Etat nobiliaire, lorsque le pays est gouverné par une oligarchie seigneuriale, le trésor princier en vient à perdre sa fonction en tant qu'institution financière. A défaut de la possession d'un trésor, le prince se voit obligé de faire appel aux boyards et de contracter des emprunts ; les princes qui, à la suite d'un règne prolongé, réussissent à amasser un trésor, en déposent une partie, sous forme de numéraire, aux banques étrangères, notamment en Italie. L'auteur souligne en conclusion que le trésor peut être considéré comme un facteur d'appauvrissement du peuple, facteur qui a contribué du reste à aiguiser la lutte de classe.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DESPRE REGIMUL SUPUŞILOR OTOMANI ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN VEACUL AL XVIII-lea

DE

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA

Încorporarea Principatelor Romîne în sistemul politic şi economic otoman în veacul al XVIII-lea a avut drept consecinţă agravarea exploatării exercitată de Poartă.

O dată cu sporirea sarcinilor economice şi financiare ca urmare a instaurării regimului turco-fanariot, s-a produs şi o schimbare vădită în situaţia supuşilor otomani care pătrund în număr crescînd în Principate, fie în calitate oficială de dregători sau de negustori însărcinaţi cu aprovizionarea Constantinopolului şi a cetăţilor dunărene, fie ca ostaşi şi slujitori ai feudalilor de margine sau chiar ca simpli particulari.

Analizînd statutul juridic al turcilor, veniţi ca negustori în Moldova, învăţatul domn Dimitrie Cantemir arată clar că la începutul veacului al XVIII-lea aceştia nu aveau voie „să cumpere nicăieri moşie sau casă în vreun sat sau oraş" şi cu atît mai puţin să-şi clădească geamii sau să-şi practice în public cultul [1]. Nu se făcea excepţie nici pentru gelepii recrutaţi dintre supuşii nemusulmani ai imperiului [2].

Aceleaşi restricţii se aplicau şi turcilor care veneau aproape „zilnic" în Ţara Romînească potrivit informaţiilor transmise de Del Chiaro [3] şi confirmate atît de documentele interne [4] cît şi de cele otomane [5] care ne-au parvenit. Spre a-i opri de a se aşeza în chip statornic în ţară, li se puneau multe piedici, fiind siliţi să-şi exercite cultul în ascuns, în locuri retrase [6]. Del Chiaro era astfel îndreptăţit să considere că turcii

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, cap. XVI, trad. Gh. Adamescu, Bucureşti, 1942, p. 158.

[2] *Ibidem*, p. 159.

[3] Anton-Maria del Chiaro, *Istorie delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 40.

[4] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Romînilor*, V, Buc., 1903, p. 347 (17 ianuarie 1702), p. 353 (29 iunie 1715).

[5] Arh. St. Buc., Doc. turc. nr. 50, 51, 119 şi ms. orient. 772.

[6] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 110.

www.dacoromanica.ro

stăteau „mai degrabă ca străini decît ca stăpîni ai țării" [1]. Exactitatea acestei aprecieri este confirmată sub raportul fiscal de documentele interne care dovedesc că negustori turci, greci și armeni supuși Porții erau datori să plătească pentru mărfurile și vitele lor vamă [2] cît și dările impuse străinilor [3]. Rezultă deci că la începutul veacului al XVIII-lea, — înaintea instaurării regimului turco-fanariot — turcii erau supuși unor restricții reale, fiind ținuți să respecte legile și privilegiile principatelor.

★

După ridicarea și uciderea lui Constantin Brîncoveanu situația se schimbă. Domnii, numiți direct de Poartă dintre foști dragomani, încetează de a mai fi șefi de state pentru a ajunge simpli dregători asimilați pașalelor cu două tuiuri. Profitînd de știrbirea autorității domnești, turcii din raialele dunărene — Brăila, Giurgiu, Turnu — au început să încalce sistematic hotarele țării spre a ocupa întinderi însemnate de pămînt, folosindu-le pentru pășunat și plugărie.

Primii cotropitori au fost turcii brăileni, descriși de călătorii străini Boscovich [4] și Kleemann [5] ca oameni cruzi, dedați la jafuri și violențe. Sub cuvînt de a se răzbuna împotriva participării spătarului Toma Cantacuzino la asediul Brăilei de către ruși (1711), turcii din această kaza s-au întins în județul Ialomița, unul din cele mai bogate din țară [6], ajungînd pînă aproape de Orașul de Floci [7]. Cotropitorii au pus stăpînire pe moșii și pe sate și au rînduit subași pentru a lua dijmă (üsür) din produsele băștinașilor cît și vamă pentru pescuitul din bălțile Dunării [8]. Apar astfel cauzele unei contradicții de interese între turcii serhatlîi și domnie, păgubită sub raportul economic și fiscal prin exploatarea directă a unor întinderi însemnate din pămîntul țării.

Ștefan Cantacuzino (1714—1715) s-a folosit de contradicția dintre guvernul central de la Constantinopol și feudalii turci de margină spre a dobîndi de la sultanul Ahmed III un firman pentru restabilirea vechilor hotare. După multă gîlceavă cu turcii brăileni, împuterniciții domniei — stolnicul Neagoe Topliceanu, medelnicerul Drăghici Strîmbeanu și vornicul Radu Popescu — au căpătat de la kadiul Brăilei o decizie (ilam) dispunînd restituirea pămînturilor cotropite și izgonirea subașiilor din satele

---

[1] Del Chiaro, *op. cit., l. c.*

[2] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 338.

[3] Documentele din vremea lui Constantin Brîncoveanu arată că turcii trebuiau să dea la haraciu (*Ibidem*, p. 343), ploconul pe nume, birul tutunului (*Ibidem*, p. 348), dijmărit (*Ibidem*, p. 343).

[4] N. G. Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, p. 93.

[5] N. E. Kleemann caracterizează pe turcii dunăreni ca fiind „foarte sălbateci, foarte ignoranți și barbari" spre deosebire de cei de la Constantinopol (*Tagebuch der Reisen*, Praga 1783, p. 267).

[6] Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc. 1902, p. 469.

[7] *Istoria Țării Romînești de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Edit. științ., Buc., 1959, p. 124; v. și Dionisie Fotino, *Istoria vechii Dacii*, trad. G. Sion, Buc., 1859, II, p. 146.

[8] *Istoria Țării Romînești, l. c.*

www.dacoromanica.ro

romîneşti [1]. Totodată domnia a luat măsuri pentru reprimarea „zorbalîcurilor" făptuite de turci în bîlciuri [2].

Problema s-a ridicat însă din nou pe vremea lui Nicolae Mavrocordat (1715—1716, 1719—1730). Pentru a trăi în pace cu turcii serhatlîi cît şi din dorinţa de a-şi mări veniturile [3], primul domn fanariot i-a lăsat să se întindă în împrejurimile raialelor unde au cuprins locuri pentru păşunatul şi ernatul turmelor lor [4]. „De atunci — spune Dionisie Fotino — s-au înărăvit turcii a călca ţeara şi a a face sub felurite pretexte, atîtea rele încît locuitorii se află într-o groază neîncetată ; şi nu numai domnii cei mai de pe urmă, dar nici însuşi Poarta n-a fost în stare ca să-i gonească sau să-i mărginească de la răutăţile lor [5].

Această ştire este confirmată de firmanele promulgate în decembrie 1731 [6] şi în iulie 1733 [7] de sultanul Mahmud I care arată textual că atît ostaşii turci din serhaturi cît şi negustorii şi chiar simplii locuitori din tîrgurile şi satele de pe ţărmurile Dunării ocupau pămînturi stăpînite din tată în fiu de romînii băştinaşi, încă din „epoca cuceririi" [8], exploatîndu-le direct spre paguba ţăranilor, stăpînilor de moşii şi a domniei însăşi.

Din firmanele şi ilamurrile turceşti care ne-au parvenit [9] cît şi din unele documente interne [10] rezultă că turcii din Silistra, renumiţi prin jafurile şi cruzimile lor [11], — cît şi locuitorii din Brăila, Giurgiu, Rusciuc, Şiştov, Nicopol şi Vidin se dedau în mod curent la jafuri şi încălcări în cuprinsul judeţelor Rîmnicul-Sărat, Buzău, Ialomiţa, Vlaşca, Teleorman, Olt şi chiar în Dolj. Fără învoirea domniei şi a stăpînilor de moşii coseau [12] şi făceau semănături pe pămîntul ţării [13], refuzînd să dea dijmă [14]. Încăl-

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti, l. c.*

[2] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 353 (29 iunie 1715).

[3] Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 179 (15—25 iulie 1742).

[4] La congresul de la Focşani (30 august 1772) boierii au declarat contelui Orlov că Nicolae Mavrocordat „a dat voie turcilor de prin prejur ca să intre în ţară şi să facă ciftlicuri fără nici un fel de poprire". Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 501.

[5] Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 148.

[6] Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 174 (20—30 dec. 1731).

[7] *Ibidem* doc. turc. pachet 581, doc. nr. 175 (4—14 iulie 1733).

[8] *Ibidem.*

[9] *Ibidem* doc. turc. pachet 581, doc. nr. 156, 174 a, 175, 176, 180. Arh. Stat. Buc. doc. turc. nr. 153.

[10] N. Iorga, *Sudii şi doc.*, V, p. 500—505 ; Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 473.

[11] N. Kleemann, *op. cit.*, p. 48.

[12] Cartea pentru îndreptarea hotarelor de la Ada Kale pînă la Brăila (1764) arată că „Ismail aga, robul lui Bostan-Oghlu" s-a întins în judeţul Vlaşca, peste drumul Banului, cuprinzînd „livezi de fîn" pe care le exploata stăpînul său, refuzînd să dea „nimului nimic" (N. Iorga, *Studii şi Doc.*, V, p. 503).

[13] Un ilam al kadiului de Şiştov arată că turcii treceau pe la Zimnicea spre a face semănături în judeţul Teleorman, cît şi boştănării în ostroavele Dunării (Arh. St. Buc., doc. turc., nr. 153). Cartea domnească din 1764 afirmă că un Hagi Hasan, ciftlik kehaiasî, a împresurat mănăstirea Găiseni, făcînd semănături în judeţul Vlaşca (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 503 — 504).

[14] Condica de venituri pe anul 1749 (Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom. 616, f. 87) menţionează că turcii nu voiau să dea dijmă din fînul cosit pe moşiile Oreviţa şi Bolboşani (Mehedinţi).

www.dacoromanica.ro

cînd fățiș hotarele, turcii serhatlîi făceau îngrădituri, ridicau case [1], căsării [2] și cîșle de mari proporții [3] și întemeiau chiar adevărate sate ca Stoenești și Frecăței [4], stăpînite de subașiul din Daiakioi, „voevodul din Dăeni", sau ca satul din Ostrovul Măcuroaia [5], stăpînit de nazirul Brăilei.

Cartea domnească a lui Ștefan Racoviță arată că în 1764 turcii din kazaua Brăilei stăpîneau ciftlicuri de-a lungul hotarelor, pe pămîntul țării, cuprinzînd în județele Rîmnic, Buzău și Ialomița „cale de 7 ceasuri împrejur". Cotropitorii își aduseseră acolo familiile și tot avutul ne mai putînd fi deosebiți de oamenii de țară [6].

Pentru a se înstăpîni în pămîntul țării, turcii foloseau felurite procedee, de la încălcări treptate [7] pînă la ridicarea și strămutarea forțată a locuitorilor în teritoriu otoman unde erau siliți prin amenințări, bătăi și închisoare să renunțe la moșiile lor de baștină [8].

Acapararea pămînturilor țării se făcea și indirect, printr-o întinsă activitate cămătărească. Spre a face față dărilor și contribuțiilor extraordinare cerute de Poartă, pămîntenii erau adeseori siliți să recurgă la negustorii turci, deținători de însemnate mijloace bănești. Aceștia îi împrumutau, luîndu-le „dobînzi asuprite, de întrecea la un an sau doi dobînda pe capete" [9]. În caz de neplata la timp, creditorii turci luau ca zălog moșiile datornicilor sau se așezau în casele lor sub cuvînt de a-și scoate banii, „folosindu-se după plac de persoanele și mijloacele lor de trai" [10]. Zălogirea moșiilor la turci a ajuns un fenomen atît de răspîndit încît punea în primejdie însăși economia țării, lipsită de posibilitatea de a folosi numeroase terenuri arabile.

O altă cale de acaparare a pămîntului era arendarea care oferea turcilor pretext de a se așeza în țară și de a săvîrși nenumărate încălcări. O jalbă a episcopului de Buzău, Cozma, arată că turcii brăileni luau cu arendă suhaturile moșiilor episcopiei de la Batoși, Colțea și Ciorani (Rîmnicul Sărat) cît și alte moșii boierești, refuzînd să plătească arenda după

---

[1] Cartea domnească din 1764 arată că locuitorii din Odaia Vizirului au ridicat „ca la 3000 de case" în pămîntul țării (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 501) iar serhatlîi din Carali au înconjurat cu case o biserică din țară „dă au rămas biserica la mijloc" (*Ibidem*, p. 504).

[2] Stăpînul ciftlicului Flămînda din hassul Giurgiului, trecînd în județul Vlașca pe moșia Stănești a călărașilor din Hodivoaia, a făcut o căsărie care ținea de ciftlic (*Ibidem*, p. 503).

[3] În firmanul din 15—25 iulie 1742 se arată că în ciuda firmanelor din 1734 și 1741 care dispuneau distrugerea cîșlelor, s-au înființat altele care au aspectul unor adevărate sate (Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 179).

[4] Aceste sate s-au înființat prin 1761—1762 pe locurile concedate de Constantin Brîncoveanu pentru pășune între matca Dunării și Brațul Măcin (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 502).

[5] Satul s-a înființat în 1754 pe moșia Pecineaga (*Ibidem l. c.*).

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem*, p. 328, 502, 504.

[8] Țăranii din satul Viișoara (lîngă Giurgiu) au fost ridicați de subașiul Dunării cu sprijinul unor pîrcălabi romîni spre a fi duși și închiși la Șiștov, fiind siliți prin amenințări și cazne să renunțe „la pămîntul numit moșie pe care îl posedau" Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 166 (15 aug. 1763) și *Revista arhivelor*, IV/$_1$ (1940), p. 29—30.

[9] Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 8. Vezi și Banul Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a țerei romînești de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774*, ed. Tunusli, trad. G. Sion, Buc., 1863, p. 71.

[10] I. S. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia.* Napoli, 1788, p. 129.

www.dacoromanica.ro

prețul obișnuit [1]. Serhatlîi arendau chiar și vaduri pentru a face mori pe care le exploatau ani de-a rîndul fără a mai da „chiria vadului" [2].

Documentele menționează și cazuri în care turcii erau chemați chiar de țăranii clăcași. Spre a se sustrage de la plata dărilor și de la împlinirea obligațiilor față de stăpînii de moșii, clăcașii arendau părțile de moșie în litigiu [3]. Iar cînd nu li se făcea dreptate, se supuneau de bună voie turcilor [4]. Pentru a evita scăderea rentei feudale, stăpînii de moșii au introdus în unele contracte de arendare clauze prevăzînd sancțiuni împotriva arendașilor care s-ar întovărăși cu turcii [5].

Asemenea cazuri de colaborare [6] nu erau însă prea frecvente, căci țăranii recurgeau la această soluție extremă în caz de desperare spre a scăpa de apăsarea fiscală sau de sporirea obligațiilor de muncă. În general ei aveau mai mult de suferit decît de cîștigat de la cotropitori care foloseau tot felul de mijloace — de la ademenire [7] pînă la constrîngerea extraeconomică — pentru a-și asigura brațele de muncă necesare exploatării pămînturilor ocupate, zălogite sau arendate. Printre cele din urmă figurau amenințările, bătaia de toate gradele pînă la teribila falangă (feleke) de cîte o sută pînă la două sute de lovituri la talpa picioarelor, închisoarea, ridicarea bărbaților spre a-i duce în kîșlele și cătunele turcești și vinderea femeilor și copiilor ca robi [8].

Spre a-și salva viața, libertatea și avutul, populația din valea Dunării și din jurul raielelor s-a împrăștiat. S-a creat astfel o zonă pustie ce cuprindea — după mărturia lui Leonardo Panzini, preceptorul fiilor lui Alexandru Ipsilanti — cele mai bune ogoare din sudul țării, lăsate în părăgină de mai multe generații de teama incursiunilor și cotropirilor turcilor dunăreni [9].

În restul țării, populația era supusă exploatării crunte a negustorilor turci. Profitînd de nevoia de bani a țăranilor, supuși unor biruri ce întreceau puterea lor economică, turcii străbăteau satele, arvunind recoltele pe prețuri de nimic. În anii răi cînd produsele nu puteau acoperi valoarea

---

[1] Arh. St. Buc., doc. rom. Eps. Buzău, LXVI/26 (4 iunie 1765).

[2] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 492, nr. 56 (10 martie 1737).

[3] Rumînii din satul Vai de Ei (Vîlcea) au arendat această moșie împreună cu cea de la Cîndoi lui Pacea Răsturcul (Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, VIII/43, 7 mai 1758) spre a face rost de bani pentru continuarea judecății cu mănăstirea Bistrița în vederea redobîndirii moșiei (*Ibidem*, VII/48, 1805). Vezi analiza documentului de Fl. Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Românească*, în *Studii*, XII/3 (1959), p. 102—103.

[4] Clăcași de pe moșia Balta (Gorj), neputînd redobîndi partea lor de moșie, revendicată de la schitul Strîmba, s-au supus turcilor, refuzînd timp de 6 ani să dea dijmă sau să presteze clacă (Acad. R.P.R., mss. XCI/75, 27 iunie 1763).

[5] Contractul de arendă încheiat de epitropii bisericii Obedeanu pentru moșia Saca (Dolj) cuprindea următoarea clauză: „Dar noi (=arendașii) făcînd meșteșug cu vreun turc ca să punem tovarăș între noi să avem noi a răspunde înaintea dumnealor boierilor... ca să ne luăm pedeapsa... Arh. St. Buc., Bis. Obedeanu VII/3 (23 aprilie 1763).

[6] Arh. St. Buc., M-rea Mihai Vodă, pachet V/22 (11 iunie 1745).

[7] Cartea domnească din 1764 arată că Gümrukgiul(=vameșul) din Șiștov a atras oamenii din satul banului Herăscu (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 504).

[8] Acad. R.P.R., Doc. turc., pachet 581, doc. nr. 179 (15 25 iulie 1742). Vezi și Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 502.

[9] Vezi scrisorile lui Panzini la Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ipsilanti* (1774—1782) în *l'Europe Orientale*, II, 1922, p. 171.

www.dacoromanica.ro

arvunei, ţăranii erau siliţi să le plătească dobînzi uriaşe, ajungînd după trecere de cîţiva ani în situaţia de a munci numai pentru cămătarii turci. Descriind starea de lucruri dinaintea războiului ruso-turc (1760—1774), consulul Austriei Raicevich, bun cunoscător al realităţilor romîneşti, constata că prin exercitarea abuzivă a comerţului, turcii se făcuseră stăpînii ţării pe care o exploatau în voie [1].

Jefuirea populaţiei băştinaşe era completată pe cale judiciară, prin intentare de procese nedrepte de către turcii dunăreni [2]. Izbutind să capete, prin bani şi stăruinţă, ordine de la dregătorii din serhaturi şi să-şi asigure concursul mubaşirilor, turcii supuneau pe băştinaşi unor execuţii silite spre a le lua sau a le vinde bunurile. Pămîntenii ajunseseră să fie învinuiţi chiar de crimele săvîrşite de cotropitorii turci care se luptau şi se ucideau între ei pentru împărţirea prăzii. Căci în caz că nu se descoperea autorul crimei, locuitorii comunei pe al cărui teritoriu se găsea trupul musulmanului ucis trebuiau să plătească potrivit dreptului şer, „preţul de sînge" (düet) [3].

Dionisie Ecclesiarhul a lăsat cea mai sugestivă descriere a acestei stări de lucruri anterioare izbucnirii războiului ruso-turc din 1768—1774 : „Într-acea vreme, era această ţeară cuprinsă de turci, că luase moşii boiereşti şi mănăstireşti, care era lor voia, şi da arendă cît vrea ei pe ele, mai nimic, şi silea pe oamenii satelor de le lucra, adică clăcuia, şi făcea negustorie în silnicie, plătea cît vrea ei, ori vite, ori miere, şi unt şi altele, şi-şi luase muieri rumînce şi făcea copii cu ele, şi făcea silnicie copiilor şi fetelor, şi pe unii din oameni îi făcea scăunaşi la trebile lor, şi acei scăunaşi ce era slugi turceşti, făcea mare nevoe oamenilor, făcîndu-se mai răi decît turcii [4].

★

Contradicţia de interese dintre cotropitori şi domnie s-a vădit în urma refuzului turcilor dunăreni de a plăti dări pentru păşunatul turmelor lor din ţară[5]. Ea s-a ascuţit cînd supuşii otomani din serhaturi şi chiar unii dregători din cetăţile dunărene [6] şi-au întins stăpînirea în cuprinsul ţării, împiedicînd cu armele strîngerea dărilor de către agenţii domniei spre a şi le însuşi direct de la localnici [7].

Spre a pune capăt acestei situaţii primejdioase pentru finanţele ţării, urmaşii lui Nicolae Mavrocordat au recurs la ajutorul autorităţii centrale otomane, cheltuind bani grei cu dobîndirea firmanelor prin care se interzicea continuarea acestor abuzuri.

[1] I. S. Raicevich, *op. cit.*, p. 128. Vezi şi Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 502.

[2] Un firman din ultima decadă a lunii Djilhidjdze 1146 H. (=25 mai—9 iunie 1734) arată că turcii din Silistra şi alte localităţi de pe malurile Dunării intentau băştinaşilor procese nedrepte (Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc. pachet 581, doc. nr. 174a). Vezi şi Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 139 (1—10 august 1763) şi *Genealogia Cantacuzinilor*, *l.c.*

[3] Vezi articolul lui S. S. Bobčev bazat pe ştiri extrase din registrele kadiilor din Sofia, în *Revue internationale des études balcaniques*, 1935, II, p. 193—194.

[4] *Cronograful Ţerei Romîneşti*, p. 8.

[5] Acad. R.P.R., doc. turc. pachet 581, doc. nr. 174 (21—30 decembrie 1731).

[6] *Ibidem*, doc. turc. nr. 176 (19—29 februarie 1740).

[7] *Ibidem*, doc. turc. nr. 175 (4—14 iulie 1733).

www.dacoromanica.ro

În baza lor, Grigorie Ghica (1733—1735) a impus tuturor supuşilor otomani care se aşezau pe pământul ţării obligaţia de a înştiinţa domnia [1], urmînd să plătească dări pentru vitele lor conform cuantumului stabilit şi aprobat de Poartă [2].

Totodată domnia intervine în calitatea ei de exponentă a intereselor clasei stăpînitoare pentru a reglementa obligaţiile turcilor aşezaţi pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. O poruncă domnească din 17 mai 1734 interzice turcilor să facă plugărie şi să-şi ţină vitele pe moşia Paraipani (Vlaşca) a mănăstirii Radu Vodă „făr'de voie şi făr'de tocmeală" [3], dispunînd ca „nimenea den turci ... să nu stea cu vreo împotrivire a nu-şi da adetul pămîntului, ci de la toţi să ia dijma bucatelor făr' de sminteală şi de la turcii cei ce va avea trebuinţă să-şi ţie vitele pă moşie încă să aibă a-şi lua suhatul după cum să va putea tocmi cu ispravnicul" [4].

Această reglementare asigura stăpînilor de moşii cea mai însemnată formă a rentei feudale — dijma — aducătoare de cîştig chiar şi în condiţiile monopolului otoman.

Urmările nefaste ale infiltrării turcilor şi lazilor în ţară au silit pe domnii Constantin Mavrocordat (1735—1741) şi Mihail Racoviţă (1741—1744) să ceară autorităţilor centrale otomane izgonirea cotropitorilor, arătînd că prin jafurile, silniciile şi cotropirile lor compromiteau îndeplinirea sarcinilor impuse ţării de către Poartă. Se ştie că în urma stăruinţelor lor repetate, însoţite de peşcheşuri bogate, sultanul Mahmud I a dispus prin firmanele din ianuarie şi iulie 1733 [5], 1741 şi 1742 [6], distrugerea kîşlelor, odăilor şi satelor întemeiate fără autorizaţie domnească, izgonirea cotropitorilor, confiscarea turmelor, stupilor şi recoltelor lor.

Dar în această epocă de destrămare a societăţii centrale otomane, măsurile edictate de Poartă erau adeseori lipsite de eficacitate. Întovărăşindu-se cu lazii care uzau cu o deosebită brutalitate de privilegiul de a aproviziona cu grîne capitala imperiului otoman, — turcii dunăreni şi îndeosebi cei de la Silistra şi Şiştov au pătruns din nou în ţară unde au reînceput să asuprească pe locuitori, spre a le lua produsele [7], silind numeroase familii să-şi părăsească căminele [8].

Spre a pune capăt acestei situaţii îngrijorătoare pentru economia şi liniştea ţării, domnia a obligat pe debitorii cu moşii zălogite la turci

---

[1] Condica mănăstirii Radu Vodă, Arh. St. Buc., ms. 256, f. 706—706 v.

[2] În 1742 şi 1743 sultanul Mahmud I dispunea ca negustorii turci şi locuitorii din Nicopol, Rusciuc, Giurgiu, Silistra şi Brăila care îşi ţineau vitele la păscut în ţară să plătească ierbărit—cîte 24 aspri de cal şi 8 aspri de oaie, văcărit—60 aspri pentru vitele cornute şi oerit—8 aspri de oaie. Acad. R.P.R., doc. turc. pachet 581 (doc. nr. 180).

[3] Arh. St. Buc., ms. 256, f. 705—706 v.

[4] *Ibidem.*

[5] Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 175 (4—14 iulie 1733).

[6] *Ibidem*, doc. turc. nr. 179 (15—25 iulie 1742).

[7] *Ibidem*, doc. turc., nr. 175.

[8] P. Businello afirmă că în decurs de 3 ani peste 20 000 familii s-au strămutat în paşalîcul de Vidin, cf. N. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre şi asupra ţărilor noastre* (extras din *Buletinul Soc. Geografice*, sem. II, 1898) Buc. 1899, p. 24. Vezi şi Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 461.

www.dacoromanica.ro

să-şi achite datoriile şi să-şi ia pămîntul de sub stăpînirea lor [1]. În caz de neplată, moşiile erau scoase la mezat [2] pentru despăgubirea creditorilor.

Această măsură nu era însă suficientă pentru a pune capăt silniciilor turceşti. Sub pretext de a face comerţ, turcii şi îndeosebi lazii continuau să vină în ţară unde săvîrşeau „felurite răutăţi şi ucideri, încărcînd pe locuitori cu datorii grele, făcînd odăi de vite şi ţiind în putere sate întregi"[3].

Faţă de înmulţirea acestor fără de legi, Scarlat Ghica (1758—1761) a izbutit să dobîndească sprijinul Porţii, plătindu-l cu peste 400 000 lei. În baza deciziei, Şeikh-ul Islamului, sultanul Mustafa al III-lea a trimis comisari speciali pentru a cerceta toate localităţile de la Cladova (Feth-ul-Islam) pînă la Brăila şi a înapoia băştinaşilor pămînturile cotropite, izgonind pe răufăcători din ţară [4].

Acest succes, atribuit de Dionisie Fotino dărniciei domnului fanariot, se explică prin rolul precumpănitor pe care îl joacă din 1756 ţările romîne în aprovizionarea capitalei Imperiului otoman după încetarea transporturilor de grîne din Egipt [5] în urma tulburărilor ivite după moartea lui Ibrahim beg.

Instituirea noului tribut proporţional în grîne cunoscut sub numele de „zahereaua mukaieselei" (1756)[6]—inovaţie ce înlocuia monopolul comercial al Lazilor — a determinat pe sultan să ia noi măsuri pentru a apăra populaţia principatelor împotriva jafurilor şi cotropirilor exercitate de proprii săi supuşi.

Invocînd teoria kilarului ce reflecta noua formă de jaf organizat de Poartă, Mustafa al III-lea a promulgat în 1759 un nou regulament (nizam-i djedid) ce urmărea să asigure băştinaşilor securitatea proprietăţii şi liniştea necesară creşterii producţiei [7], reglementînd totodată condiţiile de exercitare a comerţului otoman.

Potrivit datelor transcrise de banul Mihai Cantacuzino [8], hatişeriful recunoştea drepturile boierilor şi mănăstirilor asupra moşiilor de pe malul romînesc al Dunării şi interzicea supuşilor otomani din raielele Brăila, Giurgiu şi Turnu să facă plugărie, să ţină vite, să aibă case, odăi, kîşle şi servitori romîni.

[1] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 495, nr. 202 (2 februarie 1756).

[2] Moşia Novaci a păhărnicesei Obedeanu s-a vîndut la mezat cu 380 taleri pentru a se despăgubi creditorii turci (Arh. St. Buc. m-rea Hurez LIII/58, 28 iulie 1759). Iar Barbul Poenaru, care încăpuse „la grea datorie turcească pe vremea tainurilor" a trebuit să dea moşia Dăraveşti fraţilor Vlădoianu care-i împrumutaseră aproape 130 taleri pentru a despăgubi pe turci *Ibidem*, m-rea Hurez, LIV/45, 15 iunie 1763).

[3] Banul Mihai Cantacuzino, *Istoria politică şi geografică a ţerei Romîneşti*, ed. Tunusli, p. 71.

[4] Arh. St. Buc., doc. turc., nr. 162 (8 decembrie 1759).

[5] Cf. studiul nostru *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIII-e siècle*, în *Studia et Acta Orientalia* I, 1957, Société des Sciences historiques et philologiques de la R.P.R., Section d'Etudes Orientales, Buc., 1958, p. 20

[6] Nicolae Caragea precizează că a început să fie perceput în 1756 sub domnia lui Constantin Mavrocordat (Revista Arhivelor III_1 (1960) p. 231).

[7] Vezi scrisoarea kadiului de Hîrşova din 17 rebi ul alkir 1173H (=8 decembrie 1759) (Arh. St. Buc. doc. turc. nr. 162) şi adresa kadiului de Rusciuk de la sfîrşitul lunii Muharrem 1177 H. (= 1 10 august 1763) (Ibidem, doc. turc. nr. 139) V. şi Rev. Arh. IV_1 (1940) p. 26—29.

[8] Cf. *Istoria politică şi geografică a ţerei Romîneşti*, ed. Tunusli p. 71—72.

www.dacoromanica.ro

În baza ordinului formal al Porții care dispunea „să lipsească turcii cu totul cu stăpînirea din pămîntul țării" [1], Scarlat Ghica a luat măsuri pentru a lichida arendările de moșii încheiate în grabă în fața kadiilor de către locuitorii din serhaturi [2] care încercau, pe această cale, să-și păstreze așezările din țară. La 28 ianuarie 1760 domnul hotăra ca „toți pămîntenii, ori boiari ori mănăstiri, ori țărani, sau oricine ar fi, care va avea moșii date supt stăpînirea turcilor, să li se răscumpere, cuîntoarcere de bani, să nu rămîie moșie supt stăpînire de turc; și care nu va avea bani, să i se vînză moșiia și orice va avea, să-și dea bani turcilor, celor ce vor fi ținînd moșiile" [3]. Porunca a fost îndeplinită în strășnicie [4]. Dar, după cîțiva ani de liniște [5], adresele kadiilor din Rusciuk [6], Hîrșova [7] și Giurgiu [8] arată că turcii din serhaturi, sprijiniți de aianii lor și de bandiți (eskia), și-au reînceput cotropirile, amenințînd să se despăgubească pe socoteala băștinașilor cînd li se aplicau dispozițiunile hatișerifului din 1759, confirmat în 1763 [9].

Spre a împiedica înstrăinarea pămîntului țării, Scarlat Ghica a înterzis, în noiembrie 1765, doljenilor așezați în serhaturi să vină temporar în țară în căutare de „hrană, fîn, lemne sau pentru a face arături" pe ogoarele lor, îngăduindu-le însă să se întoarcă pentru totdeauna „la urma lor" [10].

În ciuda acestor măsuri și a sumelor însemnate cheltuite în daruri către dregătorii Porții [11] cît și în lefuri pentru beșlii [12] orînduiți pentru paza hotarelor dinspre Imperiul otoman, documentele oficiale turcești dovedesc că s-au produs adevărate conflicte de hotărnicie cu nazirul Silistrei [13] și cu locuitorii din Giurgiu [14].

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 327 (28 ianuarie 1760).

[2] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 162; Rev. Arh. ibidem, p. 162.

[3] N. Iorga, *op. cit., l. c.*

[4] Toma Poenarul care își arendase moșiile Mostiștea și Țuțurul (Vîlcea) unui turc din Vidin pentru suma de 250 taleri (N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, Paris-București 1930, I, p. 141—142) a fost băgat la închisoare „ca să se nevoiască să facă bani". Neputînd plăti, moșia a fost vîndută unui pămîntean (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 327, 28 ianuarie 1760). Și moșia Cărbunești a fost luată de domnie spre a se despăgubi creditorii turci (*Ibidem*, VI, p. 496, nr. 210, 15 ianuarie 1760).

[5] Arh. St. Buc., doc. turc., nr. 163.

[6] Ibidem, doc. turc. nr. 139 (1—10 august 1763); vezi și Rev. Arh., IV_1 (1940), p. 27—29.

[7] Arh. St. Buc. Doc. turc., nr. 168 (24 septembrie 1765), fotocopii în *Rev. Arh.* ibidem, p. 32.

[8] Arh. St. Buc. doc. turc. nr. 166 (15 aug. 1763); v. și *Rev. Arh.* ibidem, p. 29—30.

[9] Arh. St. Buc. doc. turc. nr. 139; v. și *Rev. Arh.*, ibidem, p. 42—46.

[10] I. Donat, *Materiale pentru istoria Craiovei și a județului Dolj*, în Arh. Olteniei, 1934, nr. 71—73, p. 130. Această dispoziție se întemeiază pe un firman din august 1763 (Arh. St. Buc., doc. turc., nr. 139; Rev. Arh. IV_1, p. 27—29) care îngăduia romînilor fugari să se întoarcă în țară, potrivit precedentului din 1743 (*Ibidem*, doc. turc. nr. 100, 30 aug.—8 sept. 1763; v. și doc. turc. nr. 152, 25 sept. 1763).

[11] Potrivit cifrelor transmise de gen. Bauer, valoarea acestor daruri se ridica în 1766, la 12.882 lei, la aceasta se mai adăugau daruri către dregătorii din serhaturi în sumă de 103.073 lei Fr. Guillaume Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt și Leipzig 1778, p. 96.

[12] După datele transmise de Bauer aceste lefuri se urcau la 40 246 lei.

[13] H. Dj. Siruni, Acte turcești privitoare la hotarele dunărene ale Țării Romînești, extras din Revista Arh. V_1 (1942), p. 9—17.

[14] *Ibidem*, p. 20 24.

www.dacoromanica.ro

Profitînd de lipsa unei armate pămîntene însemnate, locuitorii din serhaturi întreprind expediţii de pradă în nordul Dunării ca cea a alayaţilor din Brăila [1] (1763) sau a „serdenghecdiilor" din Giurgiu şi Rusciuc care au jefuit în aprilie-mai 1769 partea de miazăzi şi răsărit a ţării [2], luînd robi şi săvîrşind nenumărate omoruri.

La capătul acestei expuneri se confirmă constatarea că procesul de decădere a Imperiului otoman s-a manifestat, în Ţara Romînească, prin intensificarea cotropirilor şi jefuirilor, determinînd scăderea populaţiei şi limitarea întinderii suprafeţelor cultivate.

După o jumătate de veac de la înscăunarea Fanarioţilor, turcii ajunseseră stăpîni în ţară, astfel că un bun cunoscător al realităţilor romîneşti ca Dionisie Ecclesiarhul constată cu amărăciune că nu mai e nici un mijloc de scăpare [3].

REGLEMENTAREA DREPTURILOR ŞI ÎNDATORIRILOR SUPUŞILOR OTOMANI

Înfrîngerile militare suferite de Imperiul otoman în cursul războiului din 1768—1774 şi sprijinul susţinut acordat de Rusia în baza dreptului său de intervenţie proclamat prin tratatul de la Kuciuk Kainardgi au îngăduit reprezentanţilor clasei dominante, interesate în lărgirea pieţii interne şi în dezvoltarea comerţului extern, să ceară Porţii stabilirea unui statut juridic special pentru supuşii otomani ce veneau în Ţara Romînească.

Reluînd unele puncte din anaforaua pentru privilegii [4] prezentată la 22 iulie 1774 lui Rumianţev, arzul [5] trimis la Constantinopol prin stolnicul Dumitrache şi paharnicul Hagi Stan Jianu, cerea stricta reglementare a dreptului de intrare al supuşilor otomani, opriţi de a mai stăpîni bunuri imobile şi vite sau de a ţine slugi dintre pămînteni. Pentru a împiedeca acapararea produselor ţării şi asuprirea băştinaşilor, arzul cerea desfiinţarea practicii arvunei forţate şi a kasapbaşlîcului [6], cît şi oprirea păşunatului vitelor ogeacului de bostangii de la Mangalia la Jigălia. Alte puncte se refereau la reglementarea dreptului la prestaţii al dregătorilor otomani şi la fixarea procedurii în judecarea litigiilor dintre turci şi romîni.

În urma presiunilor Rusiei, sultanul Abdul Hamid I a fost silit să introducă în hatişeriful de privilegii din noiembire 1774 o serie de dispoziţii pentru reglementarea drepturilor şi îndatoririlor supuşilor otomani în Ţara Romînească [7]. Întemeiindu-se pe principiile enunţate în hatişeriful

[1] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 139 (1—10 august 1763). Vezi şi *Rev. Arh.*, IV_1 (1940), p. 27—29.

[2] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 127 (9 mai 1769) şi doc. turc. nr. 133 (15 mai 1769). Vezi şi *Rev. Arh.*, IV_1 (1940), p. 36—46.

[3] *Cronograful Ţerei Romîneşti*, p. 8.

[4] Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 537—540.

[5] La V. A. Urechiă, *Istoria Romînilor* I, p. 13—17.

[6] Adică a cumpărăturilor de oi prin intermediul oamenilor kasapbaşlului (starostele măcelarilor).

[7] Bibl. Acad., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 196. Vezi şi V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 16 şi u.

www.dacoromanica.ro

din 1759, aceste dispoziţiuni satisfăceau în parte cererile din arzul muntean care tindeau să asigure romînilor securitatea proprietăţilor şi liniştea necesară dezvoltării producţiei, înlăturînd abuzurile făptuite de feudalii turci din serhaturi.

1. *Dreptul de intrare în Ţara Romînească.* Invocînd necesitatea de a asigura refacerea economică a ţării considerată grînarul capitalei otomane, hattul interzicea atît locuitorilor din serhaturi cît şi kolciilor (jandarmi), zabiţilor (ofiţeri) şi strîngătorilor de haraciu să umble prin ţară, spre a prăda şi ridica robi sub cuvînt de a căuta raele străine sau turci fugari [1].

Pe baza nizamului din 1759 şi a cererilor din arzul muntean pentru privilegii, hattul reglementa dreptul de intrare în ţară al supuşilor otomani ce se dobîndea prin firmane împărăteşti, zapise şi teşcherele date de dregătorii din serhaturi. Aceste documente urmau să fie înfăţişate domnului sau vehilului său care elibera turcilor teşcherele domneşti de voie [2]. Se restrîngea astfel numărul negustorilor orînduiţi a intra în ţările noastre, primindu-se numai kapanlîi însărcinaţi cu aprovizionarea Constantinopolului, firmanlîi, iar dintre serhatlîi, numai tezkerelîi şi defterlîi.

Repetînd dispoziţiunile firmanului din noiembrie 1774 [3], hattul oprea cu străşnicie pătrunderea locuitorilor — ostaşi sau civili — din serhaturi care asupreau pe pămînteni pentru a le lua „bani şi bunuri" cu aflări de „pîri mincinoase" sau cereau „preţ de sînge" [4] spre a răzbuna unele fapte săvîrşite de băştinaşi în timpul războiului ruso-turc [5]. Cotropitorii se întemeiau pe declaraţia perimată a Porţii care socotea pe romîni haini, dispunînd să li se ia averile [6].

Spre a linişti inimile îngrozite ale pămîntenilor şi a pune capăt încălcărilor la tocmelile păcii, aceste dispoziţiuni, repetate prin ordinul marelui vizir Mehmed Izzet paşa [7], au fost aduse la cunoştinţa dregătorilor şi locuitorilor din serhaturi [8] adunaţi în şedinţa sacră (megliş-i ser) la Rusciuc [9], Şiştov [10], Nicopole [11] Rahova [12], Lom [13], Vidin [14] şi Cladova [15]. Aci li s-a comunicat porunca sultanului care hotăra readucerea băştinaşilor izgoniţi

---

[1] V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 20.

[2] *Ibidem*, p. 18—19.

[3] Arh. St. Buc., doc. turc., nr. 176 (firman din ramazan evahil 1188 = 5—14 noiembrie 1774); Vezi şi *Rev. Arh.* IV_1 (1940), p. 49—51.

[4] V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 18.

[5] *Ibidem*, p. 15.

[6] Raport olandez din 18 decembrie 1769 la N. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în Analele Acad. Rom. t. XXXII*, p. 591.

[7] Buiuruldu din ramazan 1188 H = 15—30 noiembrie 1774. Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 141; *Rev. Arh.* IV_1 p. 51—52.

[8] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 167; *Rev. Arh.* ibid., p. 49—51.

[9] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 137 (7 dec. 1774), *Rev. Arh. ibid*,. p. 52—53.

[10] Arh. St. doc. turc. nr. 171 (13 dec. 1774).

[11] *Ibidem*, doc. turc nr. 149 (14 dec. 1774).

[12] *Ibidem*, doc. turc. nr. 144 (15—24 dec. 1774).

[13] *Ibidem*, doc. turc. nr. 157 (22 dec. 1774).

[14] *Ibidem*, doc. turc. nr. 151 (21 dec., 1774); *Rev. Arh.*, IV_1 (1940), p. 54—55.

[15] *Ibidem*, doc. turc. nr. 161 (23 dec. 1774).

www.dacoromanica.ro

din căminele lor şi pedepsirea tuturor celor care ar îndrăzni, în viitor, să asupreasscă pe boieri [1].

În consecinţă, Alexandru Ipsilanti dispune în ianuarie 1775 ca beşliiaga şi neferii să ridice pe toţi turcii care trecuseră hotarul „fără de voie şi slobozenie de la nimenea, fiind Dunărea îngheţată şi umblau prin judeţe neavînd nici un fel de teşchere la mînă" [2] şi să-i predea paşălei de Oceacov. Se orînduiesc odobaşii, bairactari şi neferi pentru a păzi tîrgurile [3] de turcii care treceau Dunărea, mai ales iarna pe ghiaţă.

Aplicarea acestor dispoziţiuni a întîmpinat greutăţi [4] căci supuşii otomani îşi asigurau complicitatea autorităţilor romîneşti şi turceşti. Un memoriu grecesc din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti arată că ţara era plină de turci vagabonzi, veniţi fără voia şi ştirea cuiva; aceştia asupreau pe băştinaşi, luîndu-le cu sila, fără nici o plată, vitele şi produsele[5]. Iar Nicolae Caragea (1782—1785) imputa căpitanilor de la Dunăre că nu păzesc bine marginea, ameninţîndu-i cu pedeapsa capitală dacă vor mai lăsa să treacă turci în ţară „din bicisnicia" lor sau din interes [6].

În memoriul său din 6 aprilie 1783 [7], adresat ambasadorului Rusiei la Constantinopol, I. Bulgakov, — domnul denunţa excesele săvîrşite de călătorii turci cît şi de dregătorii trimişi de Poartă spre hotarele de miazănoapte şi răsărit ale Imperiului sau de slujitorii din serhaturi care veneau în ţară sub felurite pretexte şi chiar se abăteau din drum, trecînd de două ori Dunărea, pentru a călători gratuit şi a căpăta peşcheşuri şi furnituri. Astfel că toate legăturile dintre raiale (Brăila, Giurgiu, Turnu) şi chiar dintre aşezările turceşti de pe malul drept al Dunării, de la Belgrad pînă la Ismail şi Isaccea, se făceau prin teritoriul Ţării Romîneşti. Pentru a pune capăt abuzurilor şi asupririlor, Caragea cerea stăruitor să se oprească pătrunderea turcilor în ţară, cu excepţia purtătorilor de porunci împărăteşti.

În urma presiunilor diplomaţiei ruse, senedul din 28 decembrie 1783 şi hatişeriful din 1784 au completat dispoziţiile privilegiului din 1774. Prin articolul 12 al senedului [8], Poarta se obliga să nu mai trimită comisari decît pentru reglementarea chestiunilor de o însemnătate deosebită, specificîndu-se că aceştia nu-şi vor putea prelungi şederea în ţară sub nici un motiv şi nici nu vor cere nimic de la băştinaşi ca plată. Iar hatişeriful

---

[1] Arh. St. doc. turc. nr. 161 (23 dec. 1774).

[2] V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 118—119, doc. din 25 ianuarie 1775.

[3] La Focşani şi Buzău se orînduieşte cîte un odobaşi, la Ploeşti şi Văleni un bairactar cu reşedinţa la Focşani, la Lichireşti un lipca agasi cu un odobaşi, la Oltenita şi Ciocăneşti un sangiaktar cu reşedinţa la Oltenita, la Hodivoaia un odobaşi, la Ruşii de Vede şi Zimnicea un odobaşi; pentru Slatina se orînduieşte un odobaşi cu reşedinţa la Udai, la Piteşti un bairactar, la Tîrgovişte un bairactar; la Craiova un muteferika odobaşi cu 5 neferi pentru judeţele Mehedinţi, Dolj, Romanaţi şi Vîlcea. V. A. Urechiă, *op. cit.*, p. 119.

[4] Beşliii înşişi constituiau o plagă pentru locuitori, căci în loc de a-i apăra de turcii vagabonzi luau avaet de la negustori şi vamă de la toate produsele vîndute de producătorii direcţi (Memoriu grecesc la V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 38).

[5] *Ibidem.*

[6] *Ibidem*, I, p. 248—249 (doc. din 9 dec. 1782).

[7] Memoriul a fost publicat de Al. Vianu în *Rev. Arh.* III_1 (1960), p. 230—234.

[8] D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente*, I, p. 194.

www.dacoromanica.ro

din 1784 precizează că numai un număr limitat de negustori cunoscuţi din cetăţile turceşti vor putea obţine teşcherele şi cărţi domneşti de voie [1].

Pentru respectarea acestor dispoziţiuni, Poarta a instituit în toamna anului 1785 un cordon militar pe malul romînesc al Dunării, spre a feri ţara de incursiunile rebelilor de la Vidin. Iar Nicolae Mavrogheni (1786—1790) a pus străji la Dunăre.

Aceste măsuri nu erau însă îndestulătoare pentru a împiedeca incursiunile feudalilor [2] turci, încurajaţi de decăderea autorităţii centrale otomane.

Chiar după întărirea nizamului prin noul firman de privilegii promulgat de sultanul Selim al III-lea (1789—1807) după pacea de la Şiştov (4 august 1791) [3], aga de Nicopole îngăduie turcilor serhatlîi să năvălească în ţară [4] unde pradă în voie [5], făcîndu-şi chiar aşezări şi cătune [6].

În ciuda demersurilor lui Mihai Suţu (1791—1793) la Poartă [7] şi a măsurilor luate de autorităţile otomane [8] cît şi de domnie [9], abuzurile au continuat.

Documentele interne din timpul lui Alexandru Moruzi (1793—1796) şi Constantin Hangerli (1797—1799) arată că turcii din Turtucaia făptuiau tot felul de fărădelegi, ascunzîndu-se în regiunea bălţilor de la Spanţov; iar cei din Giurgiu cutreerau satele romîneşti, luau cu sila produsele ţăranilor sau intrau cu plugurile în pămîntul ţării [10].

Profitînd de slăbirea autorităţii centrale chiar şi dregătorii otomani călcau dispoziţiile nizamului. Unele documente aflate într-o condică turcească cuprinzînd corespondenţa domnilor Mihail Suţu şi Alexandru Moruzi cu Poarta arată că înalţii demnitari ai Porţii se abăteau prin ţară în cursul călătoriilor lor spre cetăţile de margină Oceakov, Bender şi Hotin [11]; iar dregătorii turci din serhaturi (Rusciuc, Silistra) treceau nestingheriţi

[1] D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente*, I, p. 196.

[2] Ca incursiunea aianului de Nicopol în Oltenia (iunie 1787).

[3] În urma arzumahzarului locuitorilor Ţării Romîneşti, menţionat într-un firman inedit de la sfîrşitul lunii Safer 1206 H (= 19—28 octombrie 1791) ce ne-a fost pus la dispoziţie de tov. H. Dj. Siruni.

[4] Bibl. Acad. R.P.R. Achiziţii noi, nr. 53, *ms.* oriental 342, doc. nr. 14, publicat parţial în traducere de Mustafa A. Mehmet în Rev. Arh. — seria nouă —, II (1958) p. 257.

[5] Profitînd de faptul că nu se orînduiseră beşli egale prin judeţe. cf. V. A. Urechiă, *op. cit.* IV p. 44, (doc. din 3 septembrie 1791).

[6] *Ibidem*, p. 69—70, doc. din 12 martie 1792.

[7] Bibl. Acad. R.P.R., ms. oriental nr. 342, doc. nr. 14, 15, 27.

[8] La 26 martie 1792 paşa care rezida la Bucureşti dispunea prinderea cetelor de turci de la Nicopol şi Turnu care săvîrşeau nelegiuiri în bîlciurile din Argeş (V. A. Urechiă, *op. cit.*, IV p. 70).

[9] *Ibidem*, p. 69 (doc. din 12 martie 1792 prin care se dispune sfărîmarea unui cătun făcut de turcii serhatlîi în apropiere de Borcea).

[10] *Ibidem* VI, p. 832—834 (doc. din 25 aprilie 1796). În mai 1796 se sfărîmă 15 bordee făcute de supuşii otomani din ciftlicul lui Hagi Minus aga pe pămîntul ţării (ibidem p. 834—835, pitac din 5 mai 1796). Iar C. Hangerli dă ordine stricte ispravnicilor din Vlaşca pentru a împiedica pe serhatlîi din Giurgiu să se întindă peste hotarul ţării (*ibidem* VII p. 357, doc. din 12 iulie 1798).

[11] Bibl. Acad. R.P.R., ms. oriental 342, doc. nr. 23 şi 24. Domnul stăruie să se repare locurile de menzil (popas) din dreapta Dunării pe drumul de la Constantinopol spre Hotin, Oceakov şi Bender (doc. 23), cerînd să se precizeze itinerarul dregătorilor pentru a se evita abaterile prin teritoriul romînesc.

www.dacoromanica.ro

Dunărea spre a lua gratuit furnituri de la băştinaşi, după ce îşi achitau obligaţiile faţă de domnie [1].

În ultimii ani ai veacului al XVIII-lea situaţia se înrăutăţeşte din cauza anarhiei care domneşte în Imperiul Otoman, zguduit de luptele intestine dintre feudali. Prezenţa la Vidin a lui Pasvan Oghlu înseamnă reeditarea şi agravarea tuturor abuzurilor condamnate de hatişerifuri, secătuind cele 5 judeţe din Oltenia supusă timp de 12 ani la o adevărată teroare ce determină o vastă mişcare de emigrare ale cărei repercusiuni sînt resimţite chiar de Poartă.

Se ştie că, după lichidarea rebeliunii de la Vidin, diplomaţia rusă —documentată prin cererile boierilor munteni refugiaţi în Transilvania [2]— a desfăşurat o activitate înfrigurată pentru a smulge Porţii un privilegiu mai cuprinzător, însoţit de garanţii ferme [3]. Acest privilegiu, cunoscut sub numele de hatişeriful de la Gülhane (1802), confirmă dispoziţiile anterioare, prevăzînd în mod expres prin articolul 25 că „în afară de negustorii purtători de firmane, toţi acei locuitori din ţinuturile înconjurătoare, iamak sau alţii care ar voi să intre, să locuiască şi să păgubească pe raiale (= pămînteni), călcînd privilegiile Ţării Romîneşti, vor fi daţi afară şi îndepărtaţi din această provincie" [4].

Sensul acestei dispoziţiuni care reglementa clar şi precis pătrunderea supuşilor otomani era să asigure liniştea internă de care avea nevoie ţara pentru dezvoltarea economiei sale de care atîrna satisfacerea obligaţiunilor ei faţă de puterea suzerană.

Problema era deschisă de aproape un veac — de la înlăturarea domnilor pămînteni —, şi se poate urmări atît acuitatea cît şi evoluţia ei chiar prin seria de porunci emise de cancelaria imperială în paralel cu şirul nesfîrşit de abuzuri, cotropiri, fără de legi şi cruzimi de care se plîngeau locuitorii Ţării Romîneşti.

2. *Dreptul la prestaţii.* Reglementarea pătrunderii turcilor în ţară a avut repercusiuni directe asupra situaţiei financiare întrucît dregătorii şi curierii trimişi de Poartă se bucurau, în mod gratuit, de dreptul de găzduire (konak), hrană (zakhire hakkî) şi transport (olak). Ei mai primeau de la domni peşcheşuri potrivite cu rangul lor şi cu trecerea de care se bucurau la Poartă [5]. De aceea dregătorii din serhaturi şi chiar paşalele cu trei tuiuri de la Hotin şi Bender nu scăpau nici un prilej pentru a vizita pe domni, care-i întîmpinau cu toate onorurile orientale, ţinîndu-le scara şelei şi sărutîndu-le piciorul [6].

---

[1] Bibl. Acad. R.P.R., *ms.* oriental 342, doc. nr. 25 şi 26.

[2] Traian Ionescu, *Hatişeriful din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieţei interne a principatelor dunărene*, în *Studii şi articole de istorie*, Soc. de ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R., I, Bucureşti, 1956, p. 39 ş.u.

[3] Al. Vianu, *Iluministul rus V. F. Malinovski în Ţările Romîne*, în *Studii* XIII/2 (1960) p. 175.

[4] D. A. Sturdza şi C. Colescu - Vartic, *Acte şi doc.*, I, p. 262.

[5] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 129, 130, 131, 132, 145.

[6] I. S. Raicevich, *op. cit.*, p. 174—175; cf. şi *Condica lui Gheorgachi* (1762) ed. Dan Simonescu, Bucureşti 1939, p. 347.

www.dacoromanica.ro

În martie 1785, Nicolae Caragea îşi evalua oaspeţii turci veniţi la Bucureşti în decurs de 15 zile la peste 300 [1]. Unii din ei — anume cei însărcinaţi cu incasarea haraciului — îşi prelungeau şederea cîte patru luni pe an [2], împovărînd vistieria.

În lipsa condicelor de socoteli muntene ne putem face o idee — prin analogie — de valoarea acestor cheltuieli cercetînd condicele moldoveneşti contemporane. Astfel cea de a doua condică a lui Grigore Alexandru Ghica care merge din septembrie 1776 pînă în martie 1777 arată că pentru conacele „Mării Sale Suleiman Paşa de Hotin" s-au cheltuit 60 172 lei [3], sumă ce întrece valoarea haraciului Moldovei din această vreme. În condica din 1792 menţionează că numai tainaturile unui kapudji başî care a petrecut o lună în ţară se urcau, împreună cu meremetul caselor de la beilic, la 10 000 lei [4] iar menzilurile — care nu erau însă folosite numai pentru turci — se ridicau la 80 000 lei [5].

Ne putem face o ideie mai justă din cele 15 sămi ale lui Alexandru Callimachi [6] (1795—1799). Totalizînd sumele pe capitole bugetare, obţinem la capitolul beilic suma de 20 755 lei ; conacele se ridică la 60 227 lei [7] ; cheltuiala musafirilor însumează 11 708 lei ; chiriile 1 913 lei, dar nu se ştie dacă vor fi fost numai în folosul turcilor ; iar menzilul se ridica la 153 805 lei. Totalizînd aceste cifre obţinem suma impunătoare de 248 408 lei pentru un răstimp de trei ani şi zece luni, în timp ce haraciul Moldovei plătit pe patru ani întregi însumează 271 778 lei.

Aceste date dovedesc că mişcarea zilnică de călători turci oficiali apăsa greu asupra finanţelor şi economiei romîneşti, justificînd plîngerile adresate de N. Caragea consulului rus Ivan Bulgakov.

La aceste cheltuieli, încă mai împovărătoare pentru Ţara Romînească socotită mai bogată şi care avea un întins hotar comun cu Imperiul Otoman, se adăugau abuzurile şi vexaţiunilor prilejuite de exercitarea drepturilor la prestaţii ale supuşilor otomani.

Pentru a pune la adăpost pe locuitorii capitalei de neplăcerile provocate de felul de trai şi moravurile turcilor, Alexandru Ipsilanti a ridicat un beilic pentru dregătorii otomani veniţi în misiune la Bucureşti [8]. Iar negustorii turci n-au mai fost lăsaţi să tragă pe la hanurile din capitală, fiind găzduiţi numai la hanul sfînta Ecaterina şi, la nevoie, la hanul Colţea, „lîngă casele de beilic ale mînăstirii Mărcuţa" [9].

---

[1] Revista Arh. III_1 (1960), p. 233.

[2] *Ibidem*, p. 231.

[3] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor romîne* (extras din *Economia Naţională*, Bucureşti, 1900), p. 163.

[4] *Ibidem*, p. 65.

[5] *Ibidem*, p. 69.

[6] *Ibidem*, p. 7—22.

[7] În această sumă se cuprind însă şi cheltuielile pentru lazaret pe care nu le-au putut deosebi.

[8] În stadiul actual al informaţiei sîntem siliţi să ne referim tot la condica moldovenească a lui Grigore Alexandru Ghica unde se indică suma de 60 553 lei pentru „facerea caselor de beilic şi a unor case pentru Divan Efendi" (*Ibidem*, p. 163).

[9] V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 486—487, nota.

www.dacoromanica.ro

Problema găzduirii era însă mult mai grea de rezolvat cînd paşalele veneau la Bucureşti însoţite de cete numeroase de neferi. După încheierea păcii de la Şiştov, Mihai Suţu a fost silit să dispună evacuarea în răstimp de două trei zile a tuturor caselor de pe partea stîngă a Podului Mogoşoaiei, de la casa răposatului biv vel logofăt Băleanu pînă la Cişmea şi a tuturor mahalalelor, din partea stîngă pînă la Gorgani, fîntîna Boului şi „pînă în margină, afară" [1] pentru a le pune la îndemîna neferilor turci. În baza ordinului din 11 decembrie 1791 toţi locuitorii acestor mahalale care nu-şi puteau găsi adăpost la rude şi prieteni au fost mutaţi cu sila în case din alte mahalale, îngăduindu-li-se să-şi ridice merindele şi în deosebi vinurile şi rachiurile. Numai preoţii au fost scutiţi de rechiziţie. În ianuarie 1792 s-a dat ordin să se golească alte case în jurul beilicului pentru găzduirea lui Arbar-emini de la Silistra care urma să sosească la Bucureşti [2].

Povara acestei găzduiri forţate a fost greu suportată de locuitorii capitalei, căci după cum arată pitarul Kristache :

„Mulţi se lipsiră de case
Şi toţi prin hanuri intrase.
Ne fiind obişnuiţi
A şedea cu atîţia turci,
Carii de cea mai trecu
La jurbale începu,
Şi la alte multe rele
Ce era deprinşi cu ele" [3].

Pentru a nu mai fi nevoiţi a primi în gazdă pe turci, Constantin Hangherli a instituit o cislă pe isnafuri (bresle de negustori) ca să dea cinci rînduri complete de aşternut şi mobile pentru odăile în care urmau a fi găzduiţi aceşti mosafiri nedoriţi [4].

Şi drepturile de zakhire hakkî şi ulak dădeau loc la abuzuri. Spre a le înlătura, arzul pentru privilegii cerea ca paşalele să plătească, în trecerea lor prin ţară „ugiret, cheltuind de la sineşi pentru merindea lui după vechiul obicei" [5]. Iar hatişerifurile de privilegii din 1774 şi 1784 le interzice să ia de la localnici fără plată sau cu preţ redus, sub cuvînt de peşcheş, hrană şi alte furnituri şi cai de menzil sau să-i supere cu alte cereri [6]. Opresc de asemenea pe curieri (olak) să poposească în ţară sau să ceară mai mulţi cai de menzil decît cei prevăzuţi în firmanele lor respective [7].

Aceste dispoziţii — confirmate prin firmanul din 1791 — erau nesocotite de dregătorii otomani din cetăţile dunărene Giurgiu, Silistra etc [8].

---

[1] Pitac din 11 decembrie 1791 (*Ibidem*, IV, p. 354—355).
[2] Pitac din 25 ianuarie 1792 (*Ibidem*, VII, p. 357).
[3] *Ibidem*, III, p. 457.
[4] *Ibidem*, VII, p. 212 (doc. din 5 febr. 1798).
[5] La V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 16.
[6] *Ibidem* II p. 19; A. Sturdza şi C. Colescu Vartic, *Acte şi documente*, I, p. 142, 197.
[7] *Ibidem*, V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 16.
[8] Biblioteca Academiei R.P.R. ms. oriental 342 doc. nr. 25, 26.

www.dacoromanica.ro

și chiar de simpli gelepi care ruinau pe locuitorii satelor unde conăceau prin exercitarea abuzivă a dreptului de zakkire hakkî, cerînd provizii îndoite pentru ei și caii lor [1].

Aceste abuzuri care loveau greu pe țărani, siliți să dea produse ce nu erau datori și care nu li se plăteau, explică repetarea dispozițiilor prin care supușii otomani erau ținuți să-și exercite dreptul lor la prestații în hatișeriful de la Gülhane [2].

3. *Interdicția de a deține proprietăți în țară.* Pentru a curma șirul nesfîrșit de abuzuri și cotropiri care au dus la exploatarea directă de către turci a unor întinderi însemnate din pămîntul țării — hatișerifurile de privilegii din 1774, 1784, 1791 și 1802 interzic supușilor otomani de a deține proprietăți. Potrivit cererilor din arzul muntean din 1774, hatișeriful promulgat de sultanul Abdul-Hamid I precizează că turcii nu au voie să-și facă nici un fel de așezarea sau casă, nici să are, nici să semene, nici să-și pășuneze vitele pe pămîntul țării [3], interzicîndu-se totodată bostangiilor de la Mangalia să-și aducă vara turmele la Jigălie [4].

În consecință, sultanul dispune restituirea moșiilor cotropite, dărîmarea kîșlelor și izgonirea cotropitorilor. Pe temeiul acestei dispoziții, țările noastre au intentat proces posesorilor turci ai moșiilor cotropite, bucurîndu-se de sprijinul însărcinatului cu afaceri al Rusiei, Peterson [5].

După trecere de cîțiva ani, turcii șerhatlîi și-au reînceput încălcările, întinzîndu-se cu arăturile în pămîntul țării pe o întindere de cîteva mile și trimițîndu-și turmele vara la păscut [6]. În memoriul său, Nicolae Caragea arăta că locuitorii din Giurgiu puseseră treptat stăpînire pe o mare parte din cele 17 moșii învecinate. Totodată ei încurajau strămutarea băștinașilor pe propriile lor domenii (malikiane), stăruind ca fugarii să se îngrijească mai departe de pămînturile și viile de baștină, pentru a intra apoi în stăpînirea lor, în calitate de seniori feudali [7].

Un arzmahzar inedit din anul 1782 dovedește că mai mulți turci din regiunea Vidinului dețineau averi (emlak) în țară, deși fuseseră nevoiți să plece după înscăunarea lui Nicolae Caragea în urma reeditării dispozițiilor hatișerifului sultanului Abdul-Hamid [8]. Rezultă deci că părerea susținută de vechea istoriografie potrivit căreia turcii nu aveau proprietăți în țară, trebuie înlăturată. Documentele interne pomenesc și de aren-

[1] V. A. Urechiă, *op. cit.*, II p. 35 (memoriu grecesc).
[2] D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente*, I, p. 280.
[3] La V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 19.
[4] *Ibidem*, p. 22.
[5] Hurmuzaki, *supl.* I/1 p. 925, doc. nr. MCCCVIII (4 martie 1775).
[6] Memoriul lui Caragea din 6 aprilie 1783 în *Revista Arhivelor*, III$_1$ (1960), p. 233.
[7] *Ibidem.*
[8] Prin acest arzmahzar al cărui text păstrat în secția orientală a bibliotecii V. Kolarov din Sofia (O.A.K. 141/17), ne-a fost pus la dispoziție de tov. M. Guboglu — turcii cereau pașalei de Vidin voie să treacă în Țara Românească spre a-și vinde averile.

www.dacoromanica.ro

dări de moşii, contractate direct de turcii din raiale [1] sau în mod clandestin, cu complicitatea băştinaşilor [2].

În dorinţa de a pune capăt acestei infiltrări turceşti, Mihai Suţu a interzis la 1 iunie şi la 24 septembrie 1791 „vînzările veniturilor de moşii, de mori sau de cîrciumi la om străin, mărginaş al Dunării din cea parte, ori sîrb, ori grec, sau veri ce fel de om locuitor de dincolo ce nu are starea şi sălăşluirea casei lui statornică aici în ţară" [3]. Domnia intervenea pe această cale pentru a stăvili imixtiunea directă a supuşilor otomani în procesul de producţie, fapt care constituia o piedică în calea dezvoltării agriculturii. Nu a putut însă împiedica pe gelepi care ţineau, pe bază de firmane, suhaturi pentru hrana oilor împărăteşti [4] să se facă stăpîni pe moşii şi să asupreasca pe săteni, căznindu-i „în bătăi nesuferite" [5].

Îngrijorată de fuga locuitorilor care reducea în mod simţitor producţia agricolă a grînarului său, Poarta a confirmat prin hatişeriful de privilegii din 1802 vechea interdicţie care oprea pe supuşii otomani să deţină bunuri imobiliare în ţară.

4. *Dreptul de a face comerţ.* Supusă regimului capitulaţiilor şi monopolului, Ţara Romînească trebuia să-şi rezerve principalele sale produse — grîne, oi, vite, lemn, miere şi ceară — pentru aprovizionarea Imperiului otoman care le plătea, cînd le plătea, la preţuri de rechiziţie.

Acest regim impunea prezenţa în ţară a numeroşi negustori privilegiaţi. Erau în primul rînd kapanlîi — amestec de greci şi turci, delegaţi ai pieţii celei mari din Constantinopol (Kapan); apoi kasapii (macelari) şi saigii (ciobani) trimişi de Kasap-başî pentru a cumpăra oile necesare aprovizionării seraiului şi tainurilor miri-ului. Mai veneau apoi negustori din Bosnia în căutare de cai şi numeroşi negustori din suhaturi pentru a cumpăra cirezi de boi şi vaci pe care le ţineau la păşunat pe pămîntul ţării[6]. Izvoarele pomenesc şi de negustori greci şi turci care vindeau felurite mărfuri aduse de la Constantinopol — în deosebi coloniale, stofe, atlasuri, covoare persiane [7] şi altele. Unii din ei se aşezau în ţară [8], ţinînd prăvălii

[1] Este cazul moşiei Găujani (sud Vlaşca), arendată de epitropul mînăstirii Domniţa Bălaşa unui turc din Giurgiu pentru 500 taleri (V. A. Urechiă, *op. cit.* IV p. 66, doc. din 24 septembrie 1791) şi cazul moşiei Hodivoia, a mînăstirii Pantelimon, arendată de ispravnic unui judecător (molla) din Giurgiu (*Ibidem*, p. 67, doc. din 28 septembrie 1791). În alte cazuri, romînii arendau moşii în tovărăşie cu cămătarii turci şi aduceau tot turci pentru a strînge dijma (*Ibidem*, VII, p. 68, doc. din 7 septembrie 1797).

[2] Moşia Ulmul (Slam Rîmnic) a fost arendată de Nicoară logofătul şi de Paraschiva din Slobozia cu banii unui turc, Iusuf bairaktarul (*Ibidem*, IV p. 67, doc. din 29 septembrie 1791; p. 68—69, doc. din 8 octombrie 1791); iar moşia Paraipani a mînăstirii Radul Vodă fost arendată de Dumitru Goia în numele şi cu banii lui Trestenikli oghlu din Rusciuk (*Ibidem* IV p. 67—68, doc. din 20 octombrie 1791). Sînt şi cazuri de rcarendare către supuşii otomani: negustorul Pascal din Bucureşti care ţinea moşia Cojeşti a logofetesei MariaVărăscu a arendat-o pe sub mînă lui Gheorghe Arnăutul din Ohria (*Ibidem*, IV, p. 69, doc din 18 octombrie 1791).

[3] *Ibidem*, IV, p. 67 (doc. din 24 septembrie 1791).

[4] Sub pretext că aveau suhaturi pe unele moşii, gelepii împiedicau pe săteni să-şi adape vitele la fîntîni. (*Ibidem*, VIII, p. 58, doc. din sept. 1801). Vezi şi jalba locuitorilor din Poenari (judeţul Vlaşca) (*Ibidem*, p. 79, doc. din septembrie 1801).

[5] Vezi, memoriul grec, *Ibidem*, II, p. 35.

[6] Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 477.

[7] *Ibidem*, Vezi şi Del Chiaro, *op. cit.*, p. 110.

[8] *Ibidem*, p. 55.

www.dacoromanica.ro

la Bucureşti [1]. Mai erau, în sfîrşit lazii ale căror silnicii sînt îndeobşte cunoscute [2].

După izgonirea lor, nizamul din 1759 [3], care reglementa exercitarea comerţului otoman în ţară, a căutat să curme abuzurile negustorilor turci şi îndeosebi ale serhatlîilor. În acest scop îi obliga să declare, cu prilejul înmînării dovezilor de bună purtare, natura comerţului lor şi judeţul unde voiau să-l exercite, pe termen limitat. Negustorii erau opriţi de a umbla prin ţară în căutare de marfă sau de a se aşeza în sate şi de a ţine case deosebite, ciftlicuri, odăi, tamazlîcuri de vite şi argaţi romîni. În ciuda acestor măsuri şi a altora similare [4], suzeranitatea otomană şi regimul de monopol menţineau pe producători într-o stare de inferioritate vădită.

Spre a pune capăt felului brutal şi abuziv în care negustorii turci privilegiaţi înţelegeau să-şi exercite comerţul spre a dobîndi cîştiguri tot mai mari, hatişeriful din 1774 dînd urmare cererii din arzul pentru privilegii, a dispus desfiinţarea tributului proporţional în grîne — aşa-numita zahereaua mukaieselei — cît şi a kasapbaşlîcului [5] care dădea „pricină de supărare, nedreptate şi pagubă raelei" [6].

Această nu însemna însă desfiinţarea monopolului otoman, ţările noastre continuînd a fi socotite grînarul Imperiului (devlet-i alienin kilarî). În consecinţă, hattul obligă pe locuitori să transporte grînele cerute de Poartă pînă la schelele dunărene unde trebuiau predate reişilor Kapanului [7]. Operaţiile de colectare şi cumpărare a oilor necesare îndestulării seraiului, ogeacului de ieniceri şi populaţiei capitalei otomane erau încredinţate gelepilor [8], recrutaţi dintre supuşii creştini ai Porţii. Cu timpul, aceştia au ajuns să fie consideraţi ca o ceată stabilă în ţară, de vreme ce dările lor — djizye şi ispendje — sînt socotite în contul haraciului [9].

O dată cu restrîngerea pătrunderii negustorilor otomani care trebuiau să fie prevăzuţi cu dovezi de bună purtare şi cu chezaşi — hatişerifurile de privilegii reeditează unele măsuri anterioare, menite să împiedece jefuirea populaţiei băştinaşe. Potrivit nizamului din 1759 şi cererilor din arzul pentru privilegii [10], se interzice formal stabilirea negustorilor

---

[1] Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 28.

[2] Vezi studiul nostru *A propos d'un firman du sultan Mustafa III*, în Balcania VII/2 (1944), p. 366 şi urm.

[3] Banul Mihai Cantacuzino, *Istoria politică şi geografică a Ţării Romîneşti*, p. 71—72.

[4] Un firman din 1765 dispune ca numai un număr limitat de „negustori cinstiţi şi cu chezaşi" să treacă în Oltenia pentru a cumpăra zaherele, plătindu-le după ruptoare". Li se fixează ca reşedinţă Craiova şi li se interzice să ceară hrană sătenilor (Arh. Stat. Bucureşti, doc. turc nr. 146). În general firmanele date negustorilor le porunceau să asculte de ordinele domnilor cu privire la locul de reşedinţă şi să se ferească de a săvîrşi abuzuri (Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 205, 7—17 mai 1778).

[5] Adică a cumpărătorilor de oi prin intermediul oamenilor kasapbaşlului (starostele măcelarilor de la Constantinopol).

[6] D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi doc.*, I, p. 143; V. A. Urechiă, *op. cit.*, II p. 20.

[7] *Ibidem*, p. 20—21.

[8] *Ibidem*.

[9] Bibl. Acad. R.P.R., *mss.* oriental 342, doc. nr. 5; vezi şi *Rev. Arh.*, 2, 1928, p. 255.

[10] Arzul repetă dispoziţiile art. VII şi VIII din aşa-zisul tratat dintre Vlad Ţepeş şi Mehmed al II-lea (D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, I, p. 3).

www.dacoromanica.ro

turci în ţara unde sînt opriţi de a avea ciftlicuri şi tamazlîcuri de vite[1]. Aceste dispoziţii generale erau completate de firmane speciale care prescriau beneficiarilor să se conforme ordinelor domnului [2].

În cadrul reglementării comerţului exercitat de supuşii otomani se desfiinţează practica arvunei forţate (selam akcesi) de care se slujeau turcii pentru a acapara, la preţuri foarte joase, produsele băştinaşilor. Repetarea acestei clauze în toate hatişerifurile de privilegii dovedeşte tendinţa negustorilor otomani de a obţine cîştiguri tot mai mari, profitînd de agravarea procesului de descompunere a autorităţii centrale otomane, zguduită de înfrîngerile militare suferite în cursul războaielor cu Rusia.

După pacea de la Siştov, domnia a fost silită de interesele sale fiscale să ocrotească pe băştinaşi împotriva exploatării nemiloase a negustorilor turci. Asigurîndu-şi sprijinul paşalei care rezida la Bucureşti, Mihail Suţu a poruncit ispravnicilor să întreprindă cercetări prin sate şi de vor dovedi că turcii au dat bani „selamuri", să împlinească suma de la locuitori spre a-i înapoia creditorilor ce urmau a fi izgoniţi [3].

În dorinţa de a stăvili exodul de numerar, domnia s-a întemeiat pe dispoziţiile hatişerifului de privilegii din 1784 [4] pentru a pune capăt cametei practicate pe o scară întinsă de negustorii turci şi armeni care ajungeau pe această cale la rapide acumulări de capital. În acest scop, domnia a silit pe debitori să-şi achite datoriile prin intermediul kapuchehailor [5] şi a recomandat ţăranilor să se adreseze în viitor pentru împrumuturi numai negustorilor pămînteni care dobîndeau astfel posibilitatea de a-şi consolida situaţia financiară, realizînd importante cîştiguri băneşti. La 5 august 1783 Alexandru Moruzi a oprit şi pe boieri şi pe negustorii pămînteni — care puteau oricînd obţine moratorii de la divan — să ia bani cu împrumut de la turci [6], cărora le plăteau dobînzi fabuloase ce se urcau pînă la 50% pe timp de două luni [7].

Această măsură scoate în evidenţă caracterul de clasă al statului care căuta să ocrotească pe boieri şi pe negustorii pămînteni, dezavantajaţi de regimul monopolului şi capitulaţiilor — împotriva exploatării cămătarilor turci.

De teamă de a nu fi învinuiţi de trădare [8], domnii nu luau nici o măsură pentru a stăvili abuzurile negustorilor firmanlîi şi kapanlîi care sileau pe băştinaşi să le dea produsele la preţuri oneroase [9]. Documentele

---

[1] V. A. Urechiă, *op. cit.*, p. 19 Hatişerifuł pentru Moldova cuprinde şi interdicţia de a ţine prăvălii în tîrguri (D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, I, p. 142).

[2] În deosebi cu privire la locul de reşedinţă (Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc pachet 581, doc. nr. 197 (11 nov. 1775); vezi şi doc. turc nr. 205/13 mai 1778).

[3] V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 44 (doc. din 3 septembrie 1791).

[4] D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi doc.*, I, p. 196.

[5] S-a făcut o singură excepţie pentru negustori (pitac din 25 iulie 1793 la V. A. Urechiă, *op. cit.*, V, p. 482).

[6] Pitac din 5 august 1793 (*Ibidem*, p. 352).

[7] În 1749 se împrumuta 150 piaştri pe 61 zile cu o dobîndă de 75 piaştri (Bibl. Acad. R.P.R. doc. turc. pachet 581, doc. nr. 186, 22 mai 1799).

[8] I. S. Raicevich, *op. cit.*, p. 120—121.

[9] Cf. memoriu lui N. Caragea în *Rev. Arh.*, III_1 (1960) p. 233.

www.dacoromanica.ro

interne pomenesc de „supărările și asupririle fără de cale" făptuite de gelepi care luau oile în silă „fără nici o tocmeală și chiar fără preț" [1]. Manoperile lor frauduloase erau înlesnite de faptul că trebuiau să deconteze cumpărăturile din datoriile contractate de domni la Constantinopol [2] cît și — în lipsa unui sistem monetar național — de haosul monetar din Imperiul otoman unde monedele aveau cursuri arbitrare [3].

Asemenea procedee care dăinuiau în ciuda interdicțiilor formale din actele de privilegii, făceau ca măsurile de îngrădire a monopolului otoman să nu-și poată da toate roadele așteptate în domeniul dezvoltării producției și comerțului.

5. *Reglementarea succesiunilor dintre romîni și turci.* Înstăpînirea turcilor în pămîntul țării și trecerea de bani în Imperiul Otoman se puteau realiza și pe cale de succesiune.

În teorie potrivit deosebirii de domeniu (ikhtilâf-i dar) pe care o stabilește șeriatul, împărțind lumea în domeniu supus islamului (dar ul-islam) și domeniu ce nu îl este supus (dar ul-harb), musulmanii nu pot moșteni pe nemusulmani și invers [4]. Consecința juridică a acestei excluderi de la succesiune (mevani-i vis) este incapacitatea mutuală a creștinilor renegați și a musulmanilor renegați (murtedd) de a-și moșteni familiile rămase credincioase religiei lor.

În practică, există totuși cazuri cînd romînii turciți au revendicat dreptul de a moșteni averile părintești din țară. Un document din 6 septembrie 1764 arată că un urmaș al spătarului Mihai Cantacuzino, renegatul Mehmed Aga, își revendică moștenirea sa strămoșească alcătuită din moșii, mori și case. Însuși sultanul Mustafa al III-lea a intervenit, cerînd domnului Ștefan Racoviță „să afle și să dovedească toate păn la un cap de ață și veri supt a cui stăpînire vor fi, ori zălogite, ori date zestre, ori vîndute, ori dăruite, de veri-cine, de la spătar Mihai încoace, toate să le ia pe seama dumisale Mehmet Aga și să le vînză prin știrea d-sale Cadi Efendi" [5].

Potrivit poruncii „prea puternicii Impărații", domnul a dispus să se strige la mezat, în divan, toate moșiile, chiar și cele care „s-au dovedit vîndute mai denainte, de neamul dumnealui Mehmet Agăi și de însuș dumnealui ... și veri-cîți bani au eșitu mai mult peste vînzarea d'intăiu, de au vrut să dea acel prisos cel ce stăpînea moșiia, peste banii ce era cumpărată, au rămas moșiia suptu stăpînirea aceluia; iară, care n-au vrutu să dea acelu prisos, i s-au luat moșiia de suptu stăpînirea lui și i s-au întorsu banii înnapoi, și prisosul au rămas în sporiul dumnealui Mehmet Agăi, și moșiia aceia s-au datu suptu stăpînirea acelui ce au

[1] V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 58.

[2] Vezi studiul nostru despre *Rolul hatișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă*, în *Studii*, XI/6 (1958), p. 113, n. 2.

[3] I. S. Raicevich, *op. cit.*, p. 131—132.

[4] A. Heidborn, *Droit public et administratif de l'empire Ottoman*, Vienne-Leipzig, 1908, II, p. 305.

[5] N. Iorga, *Studii și doc.*, V p. 521—522, nr. 15 (16 septembrie 1764).

www.dacoromanica.ro

artorisit prețul măcar numai cu un ban mai mult"[1]. S-a procedat tot astfel și pentru moșiile date de zestre. Iar pentru case s-a făcut o tranzacție, Mehmed Aga renunțînd la orice pretenție, în schimbul unei despăgubiri în bani[2].

Asemenea cazuri aduceau o profundă perturbație în stăpînirea pămînturilor pe care se baza puterea economică a clasei dominante. De aceea autorii arzului muntean din 1774[3] au cerut reglementarea moștenirilor dintre creștini și musulmani și excluderea renegaților de la succesiune. Deputații munteni trimiși la Poartă, stolnicul Dumitrache și paharnicul Stan Jianu, au invocat un hatișerif anterior care prevedea textual că romînii trecuți la mahomedanism își pierd dreptul de moștenire. Neputîndu-se însă afla nici o urmă a promulgării acestui document, problema a fost rezolvată prin edictarea a patru fetvale[4].

Pe baza acestor decizii ale muftiului, hatișerifurile din 1774 și 1784, confirmate în 1791 și 1802, prevăd următoarele patru cazuri de excludere de la succesiune: a) fiul care a trecut la mahomedanism pierde dreptul de a moșteni pe tatăl său creștin; b) soțul musulman sau soția musulmană pierd dreptul de a moșteni pe soția sau soțul rămas creștin; c) tatăl, trecut la mahomedanism, pierde dreptul de a moșteni pe fiul său rămas creștin; d) stăpînul musulman nu are dreptul de a moșteni pe sclavul său, eliberat, rămas creștin[5].

Așadar creștinii care treceau la islamism își pierdeau dreptul de a moșteni averile din țară, după cum ceruse arzul din 1774. Nu am găsit în documente cazuri concrete de aplicare a acestor fetvale. Problema s-a putut însă pune după războiul din 1768—1774, deoarece turcii și tătarii au făcut mulțime de robi dintre care unii s-au turcit spre a scăpa cu viață[6]. Țara era deci interesată în stăvilirea exodului de bani și a înstrăinării de bunuri către supușii Porții, împiedicînd pe renegați să mai ridice pretenții asupra averilor rămase de pe urma rudelor lor creștine.

6. *Judecarea litigiilor dintre turci și romîni.* O problemă mult mai delicată o ridica dreptul procedural. Abuzurile săvîrșite de turcii care veneau sub diferite motive în țară, dădeau naștere unor conflicte cu localnicii, a căror gravitate o putem deduce atît din unele firmane[7] ce ni s-au păstrat cît și din insistența cu care este indicată problema în arzul muntean din 1774[8].

[1] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 522, nr. 15 (16 septembrie 1764). Vezi actul de vînzare încheiat la București de kadiul Mehmed efendi din Giurgiu pentru imobilele, moșiile și viile lui Mehmed Aga. Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, nr. 189 (1 Muharrem 1178=1 iulie 1765).

[2] Vezi actul de tranzacție încheiat de Ahmed Aga, kadi de Timișoara, în numele lui Mehmed Aga Furligean, făcut înaintea kadi-ului de Giurgiu, Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581 doc. 190 (1 Safer 1178 = 31 iulie 1764).

[3] La V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 16—17.

[4] Fetva este răspunsul juridic emanat de la mufti, avînd rolul de a completa sau înlocui legea în cazuri neprevăzute sau neclare.

[5] V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 20 (hatișeriful din 1774 pentru Țara Romînească); D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, I, p. 197 (hatișeriful din 1784).

[6] Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 119.

[7] Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581 nr. 174 a (25 mai—9 iunie 1734).

[8] V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 15.

www.dacoromanica.ro

Poarta s-a folosit de această stare de lucruri pentru a încerca să introducă șeriatul musulman, fie intervenind prin firmane în judecarea proceselor [1], fie citînd pe băștinași în fața instanțelor musulmane. În 1734 sultanul Mahmud I dispunea ca toate litigiile dintre turci și romîni să fie deferite kadiului din Giurgiu care urma să le judece conform șeriatului [2]. Competența kadiilor este extinsă și asupra diferendelor dintre supușii creștini ai Porții și pămînteni [3]. Documentele dovedesc că mitropolitul însuși este silit să se supună în repetate rînduri deciziilor kadiilor de Giurgiu și Rusciuc în litigiile dintre mitropolia din București și locuitorii din Constantinopol [4].

Închinarea mănăstirilor din țară la muntele Athos constituie un alt prilej de intervenție. Două firmane promulgate de sultanul Mustafa al III-lea arată că epitropul mănăstirii Pantelimon [5] cît și călugării mănăstirii Colțea [6], închinată Xeropotamului, se adresau Porții pentru a revendica achitarea unor legate contestate de moștenitorii donatorului, un oarecare Nicolae Chiriță din București. Asemenea cazuri — și altele similare [7] — erau deferite instanțelor musulmane din Giurgiu și rezolvate conform șeriatului. În unele cazuri, kadiul însuși se strămuta — în baza unui firman[8] — la București unde alcătuia un tribunal sacru în fața căruia era valabilă numai mărturia musulmanilor. Astfel reclamația unui turc duin Giurgiu, Ahmed Aga, împotriva strîngătorului de dări Nicolae Dudescu din București, acuzat de a fi perceput mai mult decît se cuvenea pentru plata oieritului, a fost judecată la București de kadiul din Giurgiu, ascultîndu-se mărturia a 5 turci. Pe baza sentinței (ilam), pîrîtul a fost silit să restituie în fața tribunalului banii pe care îi luase în plus [9].

Pentru a înlătura acest amestec vădit al turcilor în afacerile interne ale țării, arzul muntean din 1774 cerea să se rezerve domnului dreptul de judecată fără apel, în chestiunile civile și criminale și să se desființeze „prețul sîngelui" pentru turcii uciși în țară [10].

Arzul se ridică și împotriva judecării procesului dintre supușii otomani și băștinași în serhaturi, sau chiar în țară de către kadii. Reluînd un vechi deziderat din cea de-a doua „supunere sau închinare" înfățișată contelui Orlov la congresul de la Focșani [11], arzul cerea ca nici un pămîntean să nu poată face apel (*ihzar*) la Constantinopol. Căci,

---

[1] Arh. St. Buc., doc. turc., nr. 101 (mai 1760); vezi și V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 139 (firman din 1764).

[2] Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 174 a (25 mai—9 iunie 1734).

[3] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 123 și 117. Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 105.

[4] Arh. St. Buc., doc. turc. nr. 103. Ilamurile kadiilor de Giurgiu (ibidem, doc. turc. nr. 102, 111) și Rusciuc (ibidem, doc. turc. nr. 120) arată că acești kadii interveneau chiar în reglementarea succesiunii mitropoliților.

[5] Ibidem, doc. turc. nr. 98.

[6] Ibidem, doc. turc., nr. 104 și 114.

[7] Ibidem, doc. turc. nr. 99.

[8] I. S. Raicevich, *op. cit.*, p. 157—158.

[9] Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581, doc. nr. 182 (27 dec. 1744).

[10] La V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 15.

[11] În anexa la N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihail Cantacuzino*, p. 499.

www.dacoromanica.ro

pe de o parte, o asemenea procedură atingea vechile libertăți ale țării, iar pe de altă parte, părtinea pe supușii otomani în dauna romînilor, siliți să suporte cheltuieli mari și să piardă timp în mod inutil, pe drumuri.

În urma stăruințelor deputaților romîni trimiși la Constantinopol și a sprijinului puternic al reprezentantului Rusiei la Poartă, hatișeriful sultanului Abdul-Hamid din 1774 dispune ca litigiile dintre musulmani și creștini să fie supuse jurisdicției domnești[1]. Dar hatișeriful nu admite ca sentința domnească să rămînă definitivă, ci hotărăște ca pricinile dintre romîni și turci să fie cercetate de divan kiatibi adică de secretarul turc al domnului[2], împreună cu o comisie alcătuită din turcii din țară. Dispunea însă ca pricinile să fie cercetate „cu cea desăvîrșită dreptate", respingîndu-se acele pîri mincinoase care sînt „împotriva legii". Iar litigiile care nu puteau fi rezolvate în primă instanță, urmau să fie judecate în a doua instanță de kadiul din Giurgiu, care era invitat „să se ferească de a supăra pe săraca raia"[3].

Tot în acest scop, hatișeriful din 1774 dispune că „nici vizirii, nici zabiții, nici judecătorii să nu orînduiască mumbașiri (comisari speciali) în țară[4]. Sensul acestei dispoziții rezultă clar din firmanul de privilegii din 1792 care precizează că mumbașirii erau trimiși „în pricini de judecăți mincinoase".

Așadar hatișerifurile de privilegii caută să ocrotească raialele împotriva pîrilor nedrepte, dar păstrează jurisdicția kadiilor care este superioară jurisdicției domnești în procesele dintre băștinași și turci. Dînd satisfacție cererilor din arzul muntean, hatișeriful din 1774 recunoaște însă valabilitatea mărturiilor creștinilor în procesele cu turcii. Motivul acestei inovații îl aflăm din arzul moldovenesc din 1774[5] care precizează că „nefiind aici turcii trăitori, nu se poate avea martori turci". Totuși mărturiile creștinilor nu sînt valabile decît în procesele de moștenire — intentate pe bază de testament sau rudenie — iar nu și în procesele penale[6].

Hatișeriful se ocupă și de situația askerliilor delicvenți care, neputînd fi supuși jurisdicției domnești, urmau a fi trimiși în serhaturi spre a fi pedepsiți de comandanții lor ierarhici „după marafetul zabiților"[7].

Cu toate aceste dispoziții, precizate și completate prin firmanul din decembrie 1774[8], exercitarea jurisdicției domnești a întîmpinat încă multe greutăți în Țara Romînească[9]. Într-un memoriu inedit[10] Nicolae Caragea

---

[1] V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 18.

[2] I. S. Raicevich, *op. cit.*, p. 157—158.

[3] V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 18; vezi și D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, I, p. 141.

[4] V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 19.

[5] *Uricarul*, VI, p. 422—423.

[6] V. A. Urechiă, *op. cit.*, p. 19.

[7] *Ibidem.*

[8] Bibl. Acad. R.P.R., doc. turc., pachet 581 nr. 196 (15—25 decembrie 1774). Firmanul aduce îmbunătățiri cu privire la competența tribunalelor care urmau să judece litigiile dintre creștini și musulmani.

[9] Pentru a le înlătura, A. Ipsilanti a tipărit în septembrie 1780 o condică, întărită de N. Caragea prin hrisovul din 25 octombrie 1782. Arh. St. Buc., Cod. IX, f. 46.

[10] Arhiva M.A.E. al U.R.S.S., Consulatul general al Rusiei din Iași, dosar 13/1783 f. 39—42.

www.dacoromanica.ro

denunţă încălcările săvîrşite de Poartă care, în dorinţa de a introduce şeriatul în ţară, continuă să intervină în administrarea justiţiei şi să citeze pe băştinaşi în faţa instanţelor de la Constantinopol.

În urma protestelor sale energice[1], şi datorită presiunilor diplomaţiei ruse s-a adus o oarecare uşurare pămîntenilor. Hatişeriful din 1784 precizează că pentru judecarea litigiilor dintre romîni şi turci se va chema în ţară Kadiul din raiaua cea mai apropiată ca romînii să nu mai fie tîrîţi peste hotare[2], înaintea altor scaune de judecată.

În ciuda acestor dispoziţiuni, repetate în 1791, ingerinţele turceşti au continuat să se facă simţite în justiţia ţării. În deosebi rezolvarea pricinilor băneşti dintre turci şi romîni dădea loc la intervenţii din partea Porţii[3], a paşalelor şi zabiţilor de pe malul drept al Dunării. Acesta este — printre altele — unul din motivele care au determinat pe Alexandru Moruzi să dea nizamul din 25 iulie şi 6 august 1793 care interzicea pămîntenilor să ia bani cu împrumut de la turci.

Aşadar domnii fanarioţi consideraţi de Poartă ca simpli dregători ai imperiului, prepuşi pentru îndeplinirea strictă a obligaţiilor economice şi financiare impuse Principatelor, au avut un rol pozitiv în aplicarea şi extinderea dispoziţiunilor statutului supuşilor otomani.

★

Deşi poarta a luat în cursul veacului al XVIII-lea unele măsuri pentru a limita abuzurile turcilor aşezaţi în ţară cu învoirea primilor domni Fanarioţi, totuşi regimul supuşilor otomani nu a putut fi reglementat mai precis decît în urma înfrîngerilor suferite de Imperiul Otoman în cursul ultimelor două războaie cu Rusia.

Impus puterii suzerane de către puterea protectoare, la cererea pămîntenilor, noul statut reflectă evoluţia raporturilor dintre a) Poartă, interesată în a stoarce cît mai multe produse din ţară, b) clasa stăpînitoare care dorea să dispună ea singură de posibilităţile exploatării maselor populare şi c) supuşii otomani care căutau prin constrîngere extraeconomică cît şi prin negoţ şi camătă să pună mîna pe pămîntul şi bogăţiile ţării, înrobind pe locuitori. Una din particularităţile acestei evoluţii constă în concordanţa dintre interesele economice ale Porţii, domniei şi clasei stăpînitoare care reclamau restrîngerea abuzurilor făptuite de turcii şerhatlîi, încurajaţi de decăderea autorităţii centrale otomane.

Codificat abia în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, statutul nu era decît o confirmare şi o extindere a unor măsuri restrictive mai vechi, completate prin noi dispoziţii dictate de interesele economice ale Porţii. Ca atare apare ca un compromis între revendicările pămîntenilor ce urmăreau să restrîngă drepturile supuşilor otomani, readucîndu-i la situaţia de străini, şi tendinţa guvernului central de a-şi menţine dominaţia sa

[1] La V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 397.

[2] D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente*, I, p. 196, 202—203.

[3] În cartea de volnicie pentru cererile lui Derviş-aga se spune că „Husein Zaim derviş-aga a venit cu un firman pentru plata datoriilor contractate de Marcu Petcu, Diamandi polcovnicul, Ion al doilea portar şi Ion Buzescul, clucer de arie. Datoriile se ridicau la suma de 15 507,84 taleri. (V. A. Urechiă, *op. cit.*, V, p. 193—194, 10 noiembrie 1793).

www.dacoromanica.ro

economică, concretizată prin menţinerea monopolului otoman. Dar tocmai însemnătatea atribuită principatelor romîne, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, în sistemul economic al Imperiului feudal otoman, trebuia să determine puterea centrală să caute să frîneze lanţul nesfîrşit de abuzuri şi nelegiuiri prilejuite de îndeplinirea obligaţiilor economice şi financiare impuse Principatelor.

În schimb, în problemele strîns legate de drepturile puterii suzerane, se observă o contradicţie evidentă între dispoziţiile statutului şi atitudinea reala a Porţii care încearcă, pe toate căile, să-şi eludeze angajamentele. Dovadă, încercările sale de a interveni în jurisdicţia ţării şi de a introduce şeriatul.

Deşi încălcat de Poartă şi îndeosebi de bandele samavolnice ale feudalităţii turce în descompunere, încurajate de lipsa unei armate naţionale, statutul supuşilor otomani are o deosebită însemnătate juridică deoarece precizează printr-o serie de acte dispozitive, promulgate de puterea suzerană, drepturile şi îndatoririle supuşilor otomani care încetează, după mai bine de o jumătate de veac de cotropiri şi silnicii, să fie priviţi ca stăpîni absoluţi ai ţării, redevenind simpli străini ca pe vremea lui Constantin Brîncoveanu.

Şi sub acset raport, perioada care se înscrie între pacea de la Kuciuk Kainargi — consolidarea victoriei armatelor ruse — şi promulgarea hatişerifului de la Gülhane — consacrarea unui alt mare succes al diplomaţiei ruse — are o deosebită însemnătate în istoria luptei poporului romîn pentru emanciparea de sub dominaţia otomană.

О ПОЛОЖЕНИИ ТУРЕЦКИХ ПОДДАННЫХ В ВАЛАХИИ В XVIII ВЕКЕ

РЕЗЮМЕ

Автор показывает, что хотя Турция приняла ряд мер в XVIII в. для ограничения злоупотреблений турок, проживающих в Валахии с разрешения первых фанариотов, все же правоположение турецких подданных не могло быть точно регламентировано. Это стало возможным лишь только после поражения Турции в русско-турецкой войне 1768—1774 гг. и после заключения мирного договора в Кучук-Кайнарджи, который гарантировал старые привилегии страны.

Россия, как страна-протекторат, обязала Турцию по просьбе местного населения придерживаться нового устава, который являлся подтверждением и расширением ограничительных мер, принятых в 1759 г., и был дополнен некоторыми новыми установлениями, продиктованными экономическими интересами Турции, заинтересованной в обуздании злоупотреблений турецких феодалов. Этот устав являлся как бы компромиссом между требованиями местных жителей страны, которые хотели вновь видеть турок на положении иностранных подданных, и стремлением Турции сохранить свое экономическое господство, основанное на монополии.

www.dacoromanica.ro

Хотя этот статут нарушался как Турцией, в том, что касалось ее сюзеренных прав, так и произвольными действиями турецкой феодальной клики, все же он имеет важное юридическое значение, потому что он уточнял права и обязанности турецких подданных, которые теперь перестают считаться абсолютными господами страны, превратившись в обыкновенных иностранцев, как это было до установления турецко-фанариотского господства.

SUR LE RÉGIME DES SUJETS OTTOMANS EN VALACHIE AU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Bien que la Porte ait pris au cours du XVIIIe siècle certaines mesures afin de limiter les abus des Turcs établis en Valachie avec l'assentiment des premiers princes phanariotes, le régime des sujets ottomans n'a été réglementé d'une maniére plus précise — ainsi que nous le montre l'auteur — qu'à la suite des défaites essuyées par l'Empire Ottoman au cours de la guerre russo-turque de 1768—74 et de la conclusion de la paix de Koutchouk-Kaïnardji, qui garantissait les anciens privilèges du pays.

Imposés à la puissance suzeraine par la Russie — puissance protectrice — à la demande des habitants du pays, les nouveaux statuts viennent confirmer et étendre les mesures restrictives édictées en 1759 et complétées par de nouvelles dispositions, résultant des intérêts économiques de la Porte, qui tenait à freiner les abus des féodaux ottomans. Ces statuts apparaissent comme un compromis entre les revendications des habitants autochtones qui visaient à ramener les Turcs à la situation d'étrangers, et la tendance de la Porte à maintenir sa domination économique, étayée sur le monopole.

Bien que violés par la Porte dans les questions touchant à ses droits de puissance suzeraine ainsi que par les bandes de mercenaires des féodaux turcs, encouragées par l'absence d'une armée nationale, ces statuts n'en ont pas moins une grande importance juridique, du fait qu'ils précisent les droits et les devoirs des sujets ottomans, qui cessent d'être considérés comme maîtres absolus du pays, pour redevenir de simples étrangers, comme avant l'instauration du régime turco-phanariote.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DOI BURSIERI AI LUI PETRU CEL MARE LA ŞCOLILE DIN BUCUREŞTI

DE

V. PAPACOSTEA

Între fotocopiile venite de la Moscova şi aflate în prezent la Arhivele Statului din Bucureşti, se găsesc două documente emanînd de la cancelaria imperiului, unul din 7 februarie 1705, iar al doilea din 26 mai 1707[1]. Ambele sînt date în numele şefului statului, „*Marele suveran. Ţar şi Mare Prinţ, Petru Alexeevici, singur stăpînitor al întregii Rusii Mari, Mici şi Albe*"; ambele interesează de aproape istoria învăţămîntului romînesc de la finele sec. XVII şi începutul sec. XVIII. Şi unul şi altul sînt urmarea expresă a unor dispoziţiuni date de Petru cel Mare şi se referă la doi tineri ruşi, trimişi în Ţara Romînească la anul 1705 pentru completarea studiilor lor.

În primul document — cel din 7 februarie 1705 — se decide, între altele, „la cererea solului Munteniei David Ceauşul"[2] ca Andrei Mihailov „traducătorul de limba greacă de la Departamentul treburilor din afară" să fie trimis „împreună cu solul arătat, în Ţara Muntenească" urmînd „să stea acolo şi în alte ţări de acolo, pentru a învăţa limba latină şi celelalte ştiinţe". Se decide ca această călătorie de studii a lui Andrei Mihailov să dureze „pînă la porunca marelui suveran şi pînă ce solul (David Ceauşul) se va înapoia la Moscova". Ca mijloc de întreţinere i se va da „pentru deplasarea lui şi pentru traiul lui acolo pe timp de doi ani" o sumă de „două sute de ruble din cheltuielile Departamentului treburilor din afară". Semnează „boierul Theodor Alexeevici Golovin[3], Vasilei Posnikov şi Mihailo Radostamov, iar alături de aceştia, Ivan Volkov.

[1] Arh. St. Buc., Fotocopii XVIII/9 (2); v. G. Bezviconi, *Mss ruseşti ale Academiei R.P.R.*, Bucureşti, 1949, p. 25—26 şi I. Paraschiv, *Doc. privitoare la Istoria Romîniei în arhivele U.R.S.S.*, *Revista Arhivelor*, 2 (1958), 163.

[2] Pentru călătoria lui David, v. Gh.-Georgescu-Buzău, *Un diplomat romîn la Moscova...*, Bucureşti, 1957 p. 42—62.

[3] Theodor Alexeievici Golovin.

www.dacoromanica.ro

Din al doilea document, datat din 26 mai 1707, rezultă că tot în anul 1705 a mai fost trimis în Țara Romînească, de data aceasta „pentru a învăța limba romînă" și tînărul Danilo Vasilev „elev al școlii de științe matematice și de navigație". Ordinul se dă către amiralul Feodor Matveievici Apraxin[1], șeful Departamentului amiralității și către baronul Petru Pavlovici Safirov[2], secretarul tainic al imperiului. Ca redactor al documentului semnează Iacov Protopopov.

Trimiterea celor doi tineri ruși pentru completare de studii în Țara Romînească nu trebuie să ne surprindă. La acea dată, după cum o arată izvoarele contemporane, învățămîntul bucureștean era într-o stare de remarcabilă înflorire, care nu a fost încă îndeajuns studiată. Într-adevăr, capitala noastră dispunea la anul 1705 — cînd soseau în Țara Romînească cei doi bursieri ruși — de două importante școli domnești: una de studii slave, care funcționa în incinta mănăstirii Sf. Gheorghe-Vechi și școala de la Sf. Sava sau „Academia" grecească, cum i se spunea în vorbirea curentă. Prima evoluase, sub imperiul necesităților, către o formă de școală slavo-romînă. De altfel în general școlile de limbă și cultură slavă înregistrează începînd mai ales din sec. XVII, această firească evoluție. (Pe măsură ce traducerile sporeau, se dezvolta în cuprinsul acestor școli în mod firesc și învățămîntul limbii romîne). Cea de-a doua, „Academia" grecească de la Sf. Sava, opera lui Constantin Brîncoveanu[3], ajunsese la data aceasta una dintre cele mai însemnate școli ale lumii răsăritene. Ea a pus principatul muntean sub raportul învățămîntului și în general al culturii intelectuale la un nivel european. Programele ei au instaurat în viața societății romînești, într-o formă oficială, de stat, cultul pentru clasicismul greco-roman, pentru disciplinele filozofice și, după unele izvoare, chiar pentru medicină. Mai tîrziu s-au introdus științele pozitive și limbile moderne. Teologia ocupa firește un loc de frunte, dar era mereu

[1] Contele Feodor Matveievici Apraxin (1671—1728) numit în 1700 șef al Departamentului amiralității. În februarie 1707, a fost numit amiral și președinte al amiralității.

[2] Baronul Petr Pavlovici Șapicov (1669—1749), cunoscut diplomat din vremea lui Petru cel Mare. El a dus tratativele cu turcii pentru încheierea păcii de la Prut în 1719. A obținut titlul de „tainic secretar" în 1704.

[3] Data exactă a întemeierii nu se cunoaște, actul de întemeiere fiind pierdut. Am tratat pe larg această problemă în *Istoria învățămîntului în țările romîne în epoca orînduirii feudale. Secolul XVII.* (Lucrare auxiliară pentru Tratatul de istoria Romîniei, depusă în anul 1958). Demonstrez acolo, întemeiat pe cuvîntările lui Sevastos Chiminitul, primul director al acestei școli, că întemeierea s-a făcut în domnia lui Constantin Brîncoveanu, iar nu de către Șerban Cantacuzino, cum s-a afirmat totdeauna. (A. Papadopulos-Kerameus, în *Hurmuzaki XIII, Documente privitoare la istoria romînilor, texte grecești*, București 1909, p. 217 (5), 219 (3), 227 (16), 246 (8). În aceste cuvîntări Sevastos face elogiul lui Brîncoveanu pentru meritul de a fi întemeiat școala. Am arătat tot acolo cît de mare era penuria de dascăli la București, sub domnia lui Șerban Cantacuzino. Într-o scrisoare inedită din 8 noiembrie 1686 către Ioan Cariofil la Constantinopol (Academia R.P.R., ms. 974, Codex Critias-Rally, f. 89^{r}—93^{r}). Șerban Cantacuzino repetă cererea de a i se trimite un dascăl pentru fiul său (eventual să i-l dea Dumitrache Cantacuzino pe acela al copiilor săi). Dar nici în primii ani ai domniei lui Brîncoveanu nu se dovedește existența „Academiei". Avem o altă scrisoare din 12 mai 1692 de asemenea nepublicată, în care de data aceasta stolnicul Cantacuzino arată cît de mare era lipsa dascălilor la București. El cere la Constantinopol și la Veneția dascăli de limbile clasice, dar nu vine nimeni. Privește cu îngrijorare viitorul copiilor săi rămași pe mîna unui dascăl de casă mediocru și foarte slab ca pedagog. (Ibid., f. 119^{r}—119^{v}). A contribuit mult la această eroare și confuzia

www.dacoromanica.ro

în pierdere de teren din pricina dezvoltării învăţămîntului filozofic şi ştiinţific. Îndeosebi noile curente de idei, care prin Teofil Coridaleu[1] şi emulii săi, deschideau în gîndirea filozofică drumul pozitivismului şi al materialismului au găsit în capitala Ţării Romîneşti la finele sec. XVII şi începutul sec. XVIII condiţii de dezvoltare care lipseau la Constantinopol şi în general în ţările orientului otoman. Într-un encomiu rostit în anul 1695 în faţa lui Constantin Brîncoveanu şi a curţii muntene, învăţatul trapezuntin Sevastos Chiminitul, rectorul noului aşezămînt — adept al curentului neoaristotelic — a făcut un cald elogiu filozofiei cu vădită tendinţă ostilă scolasticii. Cu acest prilej el a subliniat insistent necesitatea luminării tineretului pe calea „învăţăturii libere şi a ştiinţei" τιὰ τῆς τοιαύτης ἐλευθέρου παιδείας τε και μαθήςεως)[2].

Din toate urmele documentare ale activităţii sale didactice rezultă că Sevastos Chiminitul şi urmaşii săi au imprimat „Academiei" bucureştene un caracter progresist puţin obişnuit la finele sec. XVII în Răsărit. Cursurile lor „despre Cer" (Περὶ Οὐρανου) „despre Crearea şi pieirea lumii" (Περὶ γενέσεως, και φθορᾶς), „despre suflet" (Περὶ ψυκῆς) şi fizica (Φυσική) — hrănite cu lectura directă a textelor aristoteliene reconstituite şi a comentariilor lui Alexandru Afrodisius, au făcut începutul gîndirii libere în ţările noastre şi au deschis drumul gîndirii ştiinţifice[3]. La Constantinopol, activitatea didactică de acest gen a fost sistematic împiedicată de biserică — sub acuzaţia de ateism sau calvinism — cu sprijinul dur al autorităţilor otomane. Rînd pe rînd discipolii lui Coridaleu — directori şi profesori la Şcoala cea mare a Fanarului sau demnitari ai patriarhiei au fost siliţi să se exileze[4]. O parte din ei au găsit o primire ospitalieră în Ţara Romînească şi condiţiile necesare pentru a dezvolta la Bucureşti o activitate intelectuală care la Constantinopol nu mai era posibilă. Astfel se explică faptul că, începînd de la finele sec. XVII, capitala munteană a luat, sub raportul învăţămîntului, locul Constantinopolului; devine centrul intelectual al lumii balcanice şi al orientului apropiat. Aşa se explică, de asemenea, faptul — atestat în actele de ctitorie — că „Academia" grecească de la Sf. Sava s-a intemeiat nu numai pentru tinerii romîni, dar şi pentru cei de origine străină, de ori unde ar veni ei.

Din cele spuse mai sus, cu referire la cele două şcoli bucureştene, se poate deduce că : Danilo Vasilev — care a fost trimis în Ţara Romînească

ce s-a făcut între postelnicul Constantin Cantacuzino şi fiul său Şerban. Postelnicul, într-adevăr, are meritul întemeierii acelei „Schola greca e latina" — un adevărat „colegiu academic" organizat de Pantelimon Ligaridis şi Ignatie Petriţis la Tîrgovişte în 1640 şi despre care pînă astăzi nu pomenesc nimic nici tratatele romîneşti, nici cele greceşti. (Vezi G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari catolici nei paesi romeni*, în Diplomatarium Italicum, II, 1930, p. 362—363, 378—379, 395—396, 400—401, 404, 430—431; Nestor Camariano, *Catalogul mss. greceşti*, t. II, ms. 934; Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec L'Orient orthodoxe*, în Balcania VIII, 1945, p. 66—90, 135—136, 137—140; Victor Papacostea, *Istoria învăţămîntului în ţările romîne în epoca ortnduirii feudale. Ţara Romîneasca, sec. XVII*, lucrare auxiliară la Tratatul de istoria Romîniei, Buc. 1958).

[1] Cleobule Tsurkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1563—1646)*, Bucureşti, 1948.

[2] A. Papadopulos-Kerameus, *op. cit.*

[3] Victor Papacostea, *op. cit.*

[4] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

pentru a învăța limba romînă — o putea face cu temei la școala de la Sf. Gheorghe-Vechi; cît privește pe Andrei Mihailov — care a fost trimis pentru a învăța limba latină „și celelalte științe" — nu o putea face decît la „Academia" de la mănăstirea Sf. Sava. La această școală, cursurile se țineau în limba greacă veche; Andrei Mihailov „traducătorul de limbă greacă de la Departamentul treburilor din afară" le putea urmări deci.

Faptul că Andrei Mihailov cunoștea bine limba greacă și de loc limba latină, nu trebuie să ne surprindă. El aparținea acelei generații de tineri intelectuali ruși pe care biruința curentului grec (dirijat cu fanatism de patriarhul Dositei al Ierusalimului)[1] o privase de binefacerile „diglosiei" umaniste. Venirea la tron a lui Petru cel Mare a readus, cum se știe, pe primul plan al învățămîntului rusesc limba latină, asemenea poziției pe care ea o avea în programele colegiului kievo-moghilian și în acelea ale colegiilor occidentale. Probabil că după 1703 — în perioada cînd are loc restaurarea studiilor latine la Academia din Moscova[2] — nevoia de refacere a cadrelor va fi determinat trimiterea lui Andrei Mihailov (poate și a altora) la București, unde studiile de limbă și cultură latină aveau un strălucit reprezentant în persoana profesorului Gheorghe Maiota[3]. Dar se pune întrebarea firească de ce Mihailov a fost trimis la București și nu la Kiev, unde studiile latine erau atît de bine reprezentate? Explicația ne pare a fi următoarea: colegiul kievean, organizat după modelul celor iezuite, era puternic dominat de scolastică și în genere de spiritul teologic. („Predarea se făcea după sistemul strict scolastic. În frunte era teologia; toate științele o serveau")[4] La București însă, ciclul inaugurat de coridaleeni, emancipat de scolastică, era prin tendințele lui pozitiviste și materialiste mai aproape de gîndirea lui Petru cel Mare. Instrucțiunile împăratului progresist prevedeau de altfel, în mod expres, ca Mihailov să studieze nu numai latina, dar „și celelalte științe". Prin celelalte științe trebuie să înțelegem Fizica, cursul Despre cer, Nașterea și pieirea lumii, Despre suflet etc. Toate aceste cursuri se făceau la București, în spiritul filozofiei neoaristotelice, cu înlăturarea explicațiilor mistice.

O ultimă observațiune. În actul din 7 februarie 1705 se spune că, pentru desăvîrșirea studiilor sale, Andrei Mihailov va putea să meargă — în afară de Țara Romînească — „și în alte țări de acolo". Care pot fi celelalte țări „de acolo"? Este greu de precizat aici gîndul celui care a formulat ordinul. Sîntem înclinați a crede că este vorba de Transilvania. David Corbea Ceaușul, care, precum se vede, a sugerat țarului trimiterea lui Mihailov la studii de limba latină în afară, se va fi gîndit poate — ca ardelean — la necesitatea ca tînărul intelectual rus să cunoască și modul de funcționare al excelentelor colegii protestante din Transilvania și pe care încă din prima jumătate a sec. XVII le frecventa tineretul muntean. Nu trebuie să excludem de asemenea ipoteza că acești tineri

[1] P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu* (1636—1708), în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, Paris, 1925, p. 126.

[2] S. Soloviev, *Istoriia Rossii*, III, col. 1364.

[3] Const. Sathas, Νεοελληνική Φιλολογία, p. 595 și Gh. I. Zaviras, Νέα Ἑλλας ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον p. 231.

[4] История русской литературы Sub redacția lui E. V. Anicinov, A. J. Borozdin și D. N. Ovseanikov-Kulinovskii. Vol. I Moscova 1908, p. 230.

www.dacoromanica.ro

să fi avut în cadrul politicii antiotomane a lui Petru cel Mare şi unele misiuni ca observatori. Din acest punct de vedere, Bucureştiul era un loc foarte indicat.

Documentele comentate mai sus constituie o mărturie preţioasă referitoare la raporturile noastre cu Rusia lui Petru cel Mare şi la preţuirea pe care acest monarh luminat o acorda mişcării intelectuale din capitala Ţării Romîneşti. Faptul este cu atît mai semnificativ, cu cît în aceeaşi epocă înregistrăm şi mişcarea în sens invers: tineri romîni care merg pentru studii la Kiev.

ANEXE

I

1705, februarie 7. Însemnare după porunca ţarului Petru cel Mare ca să fie trimis în Ţara Romînească Andrei Mihailov pentru a învăţa limba latină.

ѧ҃ѱ҃ε, февраля в ε҃. Пожаловать. Великий Государь Царь и Великій Князь Петръ Алексѣевичъ, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи Самодержецъ.

Посолского Приказа переводчика греческого языка Андреја Михайлова, которого велено по прошению Мунтянского посланца Давыда Чауша послать в провожатые за нимъ, посланъ онъ до Мунтянске земли и быть ему там и в ыных тамошних странах для учения латинского языка и иных наукъ до его Великого Государя указу; и покамѣстъ онъ, посланецъ, возвратитца [1] к Москве, велѣлъ ему дать своего великого Государя жалование на дорожной проѣздъ и для тамошняго ево двухлѣтняго жития в Приказ двѣсты рублевъ от росходу с Посолского приказу. А брату его, Андрѣева, Данилу Михайлову, который учитца [1] на Москвѣ, на Устретиние, в математической школѣ, велѣть давать его великого Государя жалования поденного корму из оружейные палаты. Всѣ тѣ ученики вѣдомы сего февраля съ ѳ҃-го числа впредъ по два ѣстия на день; и о той даче, в томъ укказѣ и с Посолского укказу послать память.

И о двухъстахъ рубляхъ просим [?] дать указъ.

С его великого Государя укказу укказалъ записать

Боярин Феодор Алексѣевичъ Головинъ, Василей Посниковъ, Михайло Родостамовъ

Иван Волков

Un rînd mai jos scris de altă mînă aproape indescifrabil: Указъ просимъ [?] дать в .... Василия Посникова.

Arh. St. Buc., Fotocopii, XVIII/8 (2).

[1] Aşa este în text.

www.dacoromanica.ro

II

1707, mai 26. Însemnarea după adresa Departamentului Marinei către Departamentul Treburilor din Afară privitoare la trimiterea cu doi ani în urmă a lui Danilo Vasilev în Ţara Romînească să înveţe limba romînă.

Лѣт αψэ, майа въ KS

По указу великого Государя Царя и великого Князя Петра Алексѣевича, Всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росі и Самодержца, Тайному Секретарю Петру Павловичу Шафирову с товарыщи.

Великий Государь Царь и Великій Князь Петръ Алексѣевичъ, Всеа Великая и Малыя и Бѣлыя Росіи Самодержец, указав и с Посолского приказа у Приказъ воинских морских дѣлъ къ адмиралу и президенту Адмиралтейства, къ Феодору Матвѣевичу Апраксину с товарищи, отписать, школы математико-навигацкихъ наукъ ученикъ Данило Васильевъ въ прошломъ Ψϵⷨⷨ — мъ году и с Посолского приказу в Мунтьянскую землю для научения волоского языка, по какому Его великого Государя указу посыланъ былъ и с кѣмъ?

И по указу великого Государя Царя, Великого князя, Петра Алексѣевича, Всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи Самодержца, Тайному секретарю Петру Павловичу Шафирову с товарищи учинить о томъ по Его великого Государя Указу.

Прыписать

Справил

Иаковъ Протопопов

Arh. St. Buc., Fotocopii, XVIII/9 (2)

(TRADUCERE)

I

1705, februarie 7.

Marele suveran, Ţar şi mare Prinţ, Petru Alexeevici, singur stăpînitor al întregii Rusii Mari, Mici şi Albe.

La cererea trimisului Munteniei, David Ceauşul, s-a dispus ca Andrei Mihailov, traducătorul de limbă greacă de la Departamentul treburilor dinafară să fie trimis împreună cu solul arătat în Ţara Muntenească şi (urmează) să stea acolo şi în alte ţări de acolo pentru a învăţa limba latină şi celelalte ştiinţe pînă la porunca marelui suveran; şi pînă ce el, solul, se va înapoia la Moscova, a dispus să i se dea solda marelui său suveran pentru deplasarea lui şi pentru traiul lui acolo pe timp de doi ani, care este de două sute de ruble din cheltuielile Departamentului treburilor dinafară.

Iar lui Danil Mihailov, fratele lui Andrei, care învaţă la şcoala de matematici de la Ustretinie din Moscova, să i se dea solda marelui su-

www.dacoromanica.ro

veran, întreținerea ce i s-a acordat din vistierie[1]. Elevii aflați în evidență de la 1 februarie curent (vor avea) în viitor cîte două mese pe zi; și despre această dare din acest ucaz și din ucazul Departamentului să se trimită o însemnare. Și pentru cele două sute de ruble rugăm (?) a se da ucaz.

Din porunca marelui suveran s-a dispus a se însemna.
Boierul Theodor Alexeievici
Golovin, Vasilei Posnikov
Mihailo Radostamov

Ivan Volkov

Rugăm (?) a se da ucazul ... Vasilii Posnikov.

II

Anul 1707, mai 26.

Din porunca marelui suveran, Țar și Mare Prinț Petru Alexeevici, singur stăpînitor al întregii Rusii Mari, Mici și Albe, către secretarul tainic Petre Pavlovici Șapicov[2] și tovarășii.

Marele suveran, Țar și Mare Prinț Petru Alexeevici, singur stăpînitor al întregii Rusii Mari, Mici și Albe, a poruncit prin Departamentul treburilor dinafară la Departamentul armatei și marinei, amiralului și președintelui Amiralității, Fiodor Matveievici Apraxin cu tovarășii, să arate înscris, conform cărei porunci a marelui suveran și cu cine a trimis în anul trecut 705 Departamentul treburilor dinafară pe Danilo Vasilev elevul școlii de științe matematice și de navigație, în Țara Romînească pentru a învăța limba romînă?

Și din porunca marelui Suveran, Țar și Mare Prinț, Petru Alexeevici, singur stăpînitor al întregii Rusii Mari, Mici și Albe, către secretarul tainic Petre Pavlovici Șafirov cu tovarășii ca să se conformeze poruncii marelui suveran.

A se face extras

A întocmit
Iacov Protopopov

Arh. St. Buc., Fotocopii XVIII/9 (2).

[1] Оружейная палата — altădată locul în care se păstra tezaurul țarului și se făceau arme. Din vremea lui Petru cel Mare, ea devine locul numai de păstrare a tezaurului și de administrare a palatelor din Moscova.

[2] Traducerea acestor două acte, redactate în limba rusă a vremii a fost făcută de Sava Iancovici și Eugenia Georgescu-Tistu, cărora le aduc și aici mulțumirile mele.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE INEDITE SLAVO-ROMÎNE DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVI-lea

DE

V. STĂNICĂ și M. POPESCU

Colecția de documente privind istoria Romîniei, publicată sub egida Institutului de istorie al Academiei R.P.R., se îmbogățește mereu cu alte documente și de aceea publicăm mai jos două documente inedite din Țara Romînească; unul de la Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591) și altul de la Nicolae Pătrașcu, care a fost domnul Țării Romînești, cît timp Mihai Viteazul, tatăl său, era domnul „Țării Ardealului", cum se exprimă documentul.

Aceste documente slavo-romîne, scrise pe hîrtie, cu peceți timbrate, dintre care cea a lui Mihnea Turcitul se păstrează în stare foarte bună, însoțite de traduceri din secolul XVIII, făcute de același scriitor, Ștefan Motreanul, se află în posesia autorilor acestor rînduri.

Originalele fiind foarte deteriorate, am folosit pentru întregirea lor traducerile sus-amintite, precum și documente cu conținut similar, dintr-o epocă apropiată [1], iar traducerile ce însoțesc originalele le-am redat, fiind bune.

Conținutul documentelor se referă la satul Boteni — Muscel, ele fiind acte de întărire a unor părți din acest sat, date stăpînilor lor.

Merită a fi adusă în discuție însemnarea de pe una din traducerile romînești, care arată că tălmăcirea s-a făcut de către ieromonahul Ștefan proegumenul Motrului „dascăl slovenesc școalei domnești ot Cămpulung. sept. 28 zile 7255 (1746)". Această însemnare ne amintește încă o dată de existența școlii domnești de la Cîmpulung în anul 1746. Această școală, înființată prin hrisovul lui Antonie Vodă din 10 mai 1669, era, începînd de la 28 martie 1670, sub îngrijirea mitropolitului și se întreținea cu jumătate din venitul vamelor de la Rucăr și Dragoslavele, fiind sub directa

[1] Alex. Stefulescu, *Documente slavo-romîne relative la Gorj*, Tg. Jiu, 1908.

www.dacoromanica.ro

conducere a preoţilor de la biserica Domnească din acelaşi oraş. Pe Ştefan Motreanul îl găsim printre dascălii şcolii între 1745—1748, însemnarea de faţă fiind o confirmare în plus a existenţei şcolii domneşti după incendiul oraşului din 1737, existenţă ce a continuat pînă către sfîrşitul secolului al XVIII-lea [1].

O altă însemnare de la jumătatea secolului al XVIII-lea, ce ne reţine atenţia este aceea care remarcă trecerea a „2 delniţe la partea megieşască". Acest lucru ne poate indica existenţa la acea dată în satul Boteni a trei feluri de proprietăţi: una obştească, megieşască, care e menţionată de însemnare; una boierească, reprezentată prin partea stăpînită de urmaşii lui Neagoe logofăt şi, în sfîrşit, o proprietate individuală, a unor ţărani ieşiţi din obşte, care-şi pot înstrăina ocina, siliţi de împrejurări, cum ar fi de pildă Calin, pentru o epocă mai timpurie. Toate acestea scot în evidenţă necesitatea editării tuturor documentelor, împreună cu însemnările mai noi ce le conţin.

1582 (7090) mai 28

Mihnea voievod întăreşte Despinei, Calii şi Maicăi, fiicele lui Neagoe logofăt, din satul Boteni, partea tatălui lor şi jumătate din partea de moşie şi din casele moaşei lor Vişa, iar cealaltă jumătate din acestea să o stăpînească Neacşa, fata Vişii şi încă un loc la Colnice, pe cale.

† Млстїю бжїею їѡ ⟨мн⟩Хнѣ воєвода и гднъ въсеи земле ѵгґрровла-Хїнскоє снь великa⟨го и прѣдобраг їѡ алеѯандрѫ воєвода дават гдво мн⟩ сїє повелѣнїє гдва мн деспине и калї и манкъв и съ нмХ снвн ⟨елицем бгъ даст шкож да им єст wчнѫ ѫ⟩ Ботѣни дел б⟩ащам си нѣгоєк лшг въса варє ⟨є⟩лика се Хтет ⟨извратwт пол и wт вода и⟩ wт шѫм и wт по въсїам Хотарѡм понеж им єст стара и пракa wчнѫ и ⟨дѣдїнѫ и покѫпена wт⟩ ващам си нѣго⟨є лшг и⟩ пак да єст деспини и калев и манкъв wчнѫ ⟨ѫ ботѣни wт дел бабы иХ вишн пол⟩ и пак пол ⟨wт къщ а дрѫга пол wт дел иХ бабы вишн да дръжет доч вишн по име нѣкша и пак єдно мѣсто ѫ колник ѫ дрѫм занеж єст ѫлужил виша със ѳи книѫги вишписанныѥ със деспина и калѣ и манка wт ниХним доброволю и със ѫзнанїє въсѣм меґїашїѡм wт гор и wт дол и wт прѣд гдва мн. Сєг радї дадоХ и гдво мн деспине и калї и манкъв шкож да им єст сїю wчне въ wХаб им и не wт когожди непоколѣбїм по ѫрнзмѫ гдва мн сеж и сѣдетелєи поставѣем гдвомн жѫпан добромир вел бан и жѫпан їван велики

[1] Ioan Răuţescu, *Cîmpulung Muscel—monografie istorică*, Cîmpulung, 1943, p. 200—202.

www.dacoromanica.ro

лwгфєт и дѫмитрѫ спат и костандин вист и радѹл кwм и Харват стол и гонцѣ пѣх и жѫпан данчюл вел пост.[1] пис аз... маи ки дни въ въ лѣт ×ѕч·

TRADUCERE

Copie ce s-au scris rumăneşte după hrisovul cel slovenesc al răposatului Mihnea voevod.

† Cu mila lui dumnezeu, Io Mihnea voevod şi domn a toată Ţara Rumănească, feciorul marelui Alexandru voevod. Dat-au domnia sa această poruncă a domniei sale Despinii şi Calii şi Maicăi şi feciorilor lor căţi dumnezeu le va dărui, ca să le fie lor moşie la Boteni: toată partea tătînelui său lui Neagoe, or cât să va alege din cîmp, din pădure, din apă şi du preste tot hotarul; pentrucă iaste bătrînă şi dreaptă moşie cumpărată şi ajunsă încă de la tatăl său Neagoe logofăt. Şi iar să fie Despinei şi Calii şi Maicăi moşie la Boteni, din partea moaşă-sii Vişii jumătate şi din case iarăşi jumătate, iar altă jumătate din moşie din partea moaşe-sii Vişii, aceasta să o stăpînească fata Vişii, anume Neacşa şi încă un loc la Colnice pre cale, pentru că aşa s-au fost aşăzat Vişa cu nepoatele ei ce s-au zis mai sus, cu Despina, cu Calea, Maica, de a lor bună voe, cu ştirea tuturor vecinilor din sus şi din jos şi dinaintea domniei sale.

Pentru aceasta au dat domnia sa Despinii şi Calii şi Maicăi ca să le fie lor această moşie ohabnică lor şi de nimeni să nu se clătească după porunca domniei sale, pentrucă şi mărturii au pus domnia sa pe jupan <Dobromir mare ban şi jupan Ivan mare logofăt >i pan <Dumitru spătar >i pan <Costandin vistier >i pan <Radul comis >i pan <Harvat stolnic> i pan <Gonţea paharnic >i pan<Danciul mare postelnic>.

Luna lui mai dni 28 leat 7090 <1582>.

Traducere romînească de la jumătatea sec. XVIII, scrisă de aceeaşi mînă ca la nr. 2 (ieromonahul Ştefan).

Pe verso însemnări contemporane: copie rumănească după hrisovul Mihnei voevod 2 delniţe la partea niegieşască.

1600 (7108) ianuarie-mai, Tîrgovişte

Nicolae Pătraşcu voievod, fiul lui Mihai Viteazul, întăreşte lui Nicoară din Boteni şi feciorilor săi cumpărăturile sale din Boteni: partea lui Neagoe logofăt, cumpărată de Nicoară de la fetele lui Neagoe — Despina, Calea, Maica şi de la Bălbosea din Văleni pentru 3000 aspri şi o grădină din locul de casă a lui Caliu, cu locul la Fîntînele, pentru 250 aspri.

† Мл҃стїю бж҃їю ⟨іѡ нн⟩кола воєвода и г҃сдн҃ь въсон земли ѕг⟨грwвла-
Хїнскою сн҃ь великаг⟩ и пр҃ѣдобраг іѡ ⟨ми⟩Хаил воєвода г҃спдрю въсон земли

[1] Completarea membrilor divanului conform documentului din 25 mai 1582 (în *Documente privind istoria Romîniei*, veacul XVI, Ţara Romînească, Bucureşti, 1952, vol. V, p. 56).

www.dacoromanica.ro

а⟨рдѣлскоѥ дават гсдво мн⟩ сїѥ повелѣнїѥ ⟨гсдва мн⟩ некоаръ wт ботѣни и със снви ⟨н⟩х ⟨внициж нм бгъ даст⟩ ѩкож да мѫ ест ⟨wчнѫ ѫ⟩ сел ботѣни дел нѣгоѥв лwгфет ⟨wт пол и wт шѫм и wт водѫ и wт прѣз въсом хотаром ко⟩лика нзбрах понеж ⟨покѫпнх некоар wт снви нѣгоѥв на нм дспина и калѣ и маика и wт бълбосѣ wт вълѣни⟩ за ×г. аспри гото⟨в и пак по⟩кѫпнх никоар wт кални wт ботѣни wт на негов место за къща⟨ѣдна гръди⟩нъ със местом фънтънели за ·сн· аспри готови и продадош сїѥ людїѥ вниш ⟨речни⟩ сїѥ дел wчни некоаръв wт ⟨ни⟩х доброволѣ и със ѫзанїѥ ⟨въсем⟩ мегїѩшом wт гор и wт дол и wт пр⟨ѣд гсдва⟩ми сег радї дадох и гс⟨дво мн нек⟩оаръв ѩкож да⟨мѫ ест⟩ wч⟨нѫ wхаб емѫ и снови емѫ и вин̃ком и прѣвно-четом⟩ и не wт когож ⟨не⟩поколѣбним по реч мон гс⟨дво мн сеж ѫбо и с⟩вѣдетелю поставлѣем гсдво мн жѫпан дѫмитрѫ вел воринк и жѫпан мирослав лwгфет ⟨и⟩ андроніѥ внст и балѣ спат ⟨и жѫп⟩ан ⟨ва⟩дѣ кwмїс и строѥ стwл и шер⟨бан⟩ пѣх и жѫпан радѫл велики постелник нс мирослав лwгфет. пис дѫмитр⟨ѫ⟩ въ столград тръговищ...[1] wт адама ⟨даж дон⟩нѣ тѣкѫщем лѣт въ лѣт ×зрн·

† Iw никола воєвода млстїю бжїю гсдн.

Original slav, hîrtie, deteriorat, cu pecete timbrată căzută subscriere domnească neautografă monogramatică în roşu.

TRADUCERE

Copie ce s-au scris rumăneşte după hrisovul răposatului Nicolae voievod.

† Cu mila lui dumnezeu, Io Nicolae voevod şi domn a toată Ţara Rumănească, feciorul marelui şi preabunului Io Mihail voevod, domn Ţării Ardealului.

Dat-au domnia sa această poruncă a domniei sale lui Nicoară din Botenii şi feciorilor lui, căţi dumnezeu îi va dărui, ca să-i fie lui moşie la sat la Boteni toată partea lui Neagoe logofăt din cîmp, din pădure, din apă şi du preste tot hotarul, oricît se va alege, pentrucă au cumpărat Nicoară de la fetele lui Neagoe logofăt, anume Despina şi Calea şi Măica şi de la Bălbosea ot Văleni drept 3000, însă trei mii aspri gata.

Şi iar au cumpărat Nicoară de la Caliu din Boteni, din locul lui de casă o grădină, cu locul la Fîntînele drept 250 aspri gata. Şi au vîndut

[1] Lipseşte data de lună şi zi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 1

www.dacoromanica.ro

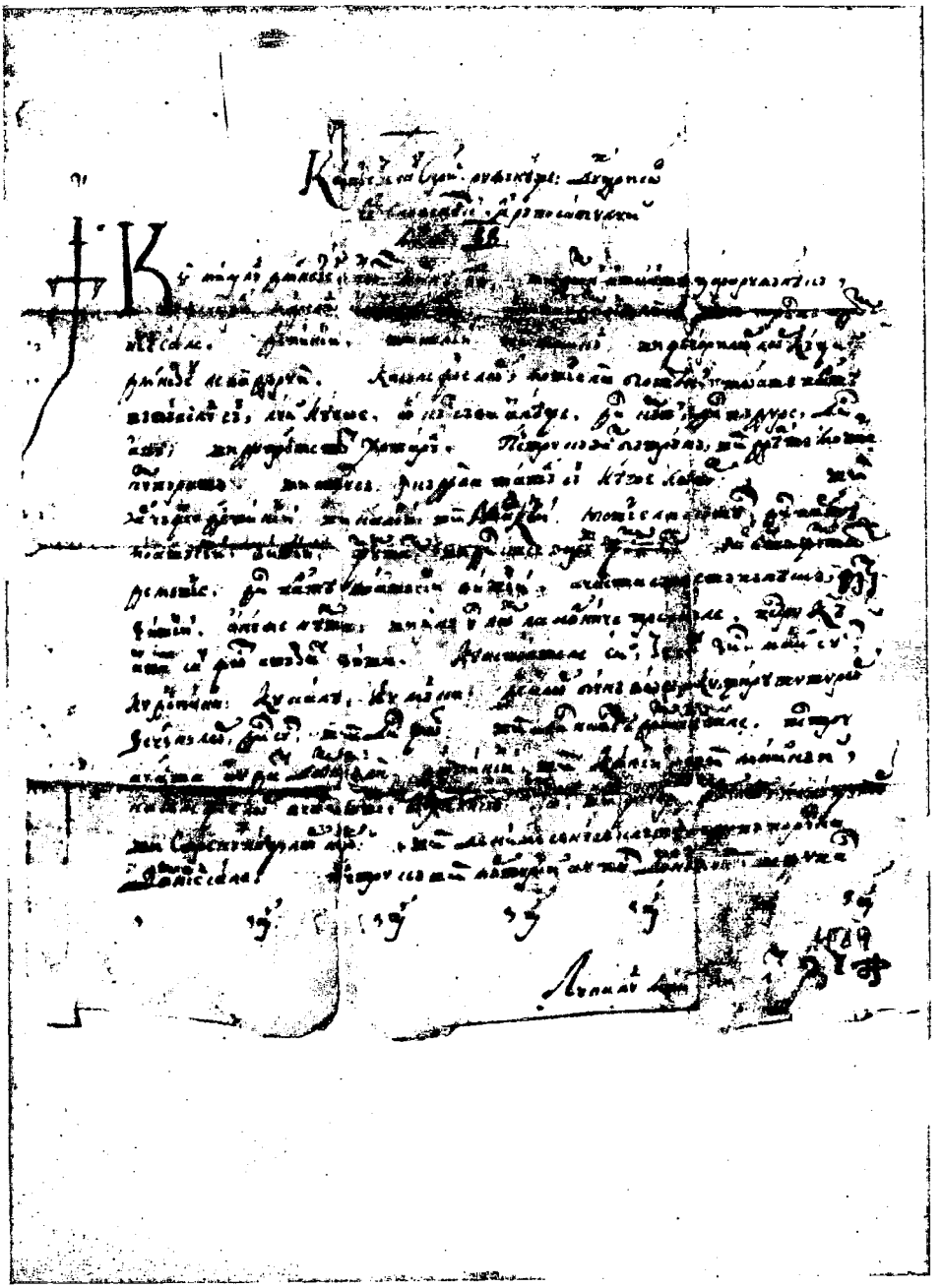

Fig. 2

www.dacoromanica.ro

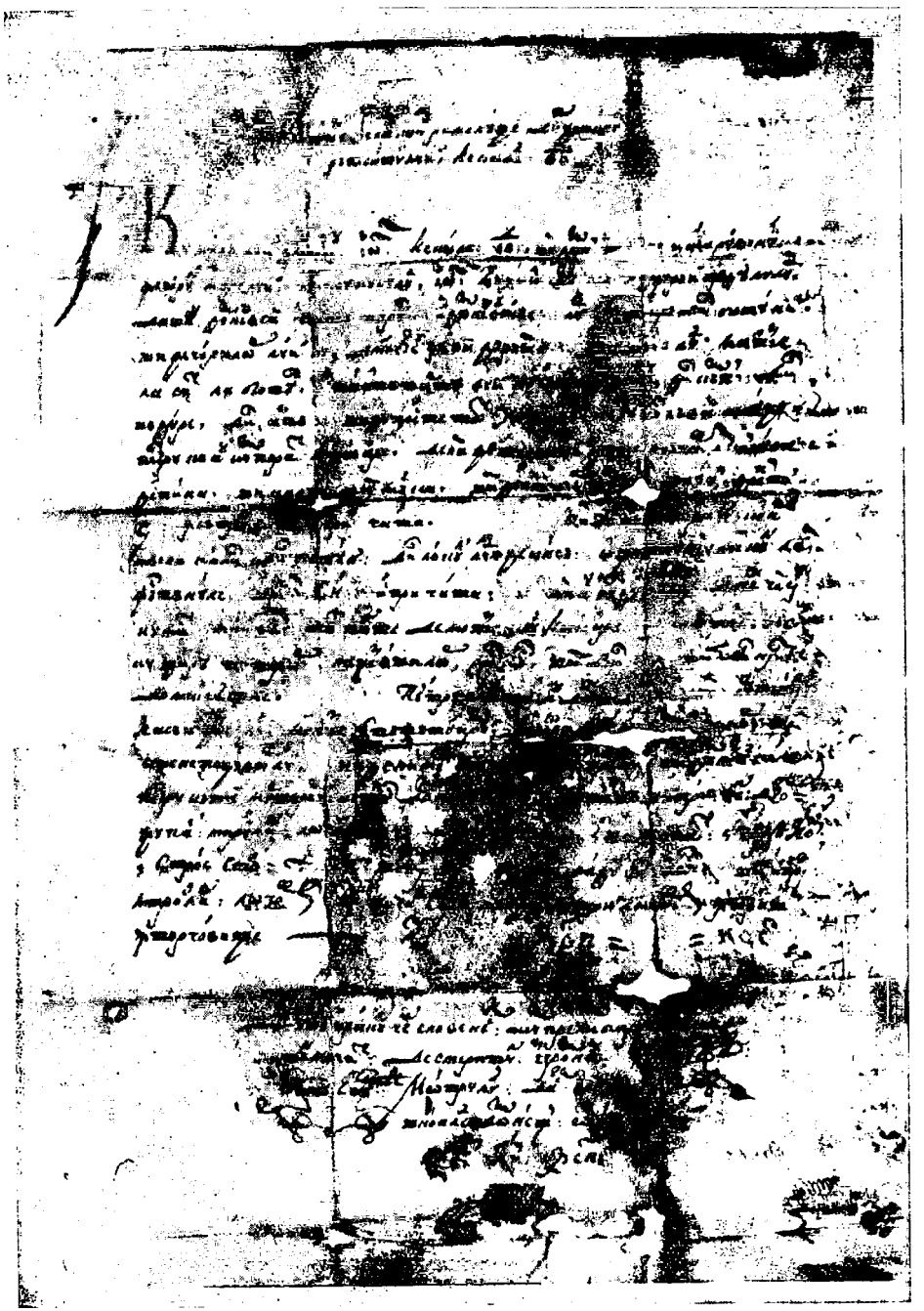

Fig. 3

www.dacoromanica.ro

aceşti oameni ce s-au numit mai sus această parte de moşie lui Nicoară de a lor bună voe cu ştirea tuturor megiiaşilor din sus şi din jos şi dinaintea domniei sale. Pentru aceasta au dat şi domnia sa lui Nicoară, ca să-i fie lui moşie stătătoare feciorilor <nepoţilor> şi strănepoţilor lui şi de nimeni să nu se supere <spusa> [1] domniei sale pentrucă şi mărturie au pus domnia sa jupan Dumitra vel dvornic, jupan Miroslav logofet i Andronie vist<ier>, i Bală spat <ar> i Badea comis i Stroe stolnicul, i Şerban pah <arnic>, jupan Radul vel post <elnic> şi ispravnic Miroslav logofăt. Şi s-au scris de Dumitru logofăt în oraşi, în Ţărgovişte. Leat 7108.

După uricul cel slovenesc acum pe limba rumănească s-au tălmăcit de smeritul ieromonahul Ştefan proegumenul Motrului, dascăl slovenesc şcoalei domneşti ot Cămpulung : Sept. 28 zile 7255 <1746>.

Pe verso însemnarea contemporană : Copia rumănească după hrisovul răposatului Necolai voevod.

[1] Loc rupt în document.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

LUPTA POPORULUI ROMÎN PENTRU UNIRE ȘI UNIREA ITALIEI

DE

V. MACIU și T. BUGNARIU

Formarea statelor naționale s-a produs la diferite popoare în condiții istorice diferite. Burghezia a putut să-și creeze state naționale în Franța, Anglia și Spania în sec. XV—XVII, sprijinind monarhia absolută contra restului feudalității, așa încît, atunci cînd sistemul feudal a fost înlocuit cu sistemul capitalist, unificarea națională a acestor state era în linii mari realizată și ea n-a avut decît să se desăvîrșească. În centrul și sud-estul Europei, datorită întîrzierii sau numai dezvoltării lente a capitalismului, formarea statelor naționale s-a produs în sec. al XIX-lea, întîmpinînd o puternică rezistență din partea statelor monarho-feudale multinaționale străine și a feudalilor autohtoni. Contradicțiile burgheziilor din aceste părți ale Europei au contribuit mult la întîrzierea procesului de formare a statelor naționale în limitele teritoriilor locuite de membrii aceleași națiuni.

Întrucît burghezia popoarelor din centrul și sud-estul Europei nu era destul de puternică spre a înfrînge asemenea rezistențe, ea a făcut apel la masele populare cu atît mai mult cu cît adversarii interni și externi erau mai puternici. Din această cauză, constituirea statelor naționale s-a caracterizat aici prin larga lor bază de masă, ce s-a manifestat în lupta revoluționară. Această împrejurare a făcut ca formarea statelor naționale să aibă loc concomitent sau curînd după schimbarea sistemului capitalist. Producîndu-se într-un moment cînd toată Europa participa din plin la piața mondială, emanciparea națiunilor subjugate și constituirea lor în state suverane au impus colaborarea lor pentru înfrîngerea opresiunii feudale interne și externe.

Momentul istoric în care poporul romîn și poporul italian au ajuns să-și constituie state naționale proprii a fost același, determinat de triumful capitalismului asupra feudalismului la jumătatea sec. al XIX-lea în

www.dacoromanica.ro

centrul Europei, la limita de răsărit a căruia se aflau cele trei ţări locuite de romîni: Moldova, Ţara Romînească şi Transilvania. Monarhia habsburgică, în posesia căreia se afla o bună parte a Italiei, stăpînea, cu ajutorul feudalităţii maghiare Transilvania, în timp ce Moldova şi Ţara Romînească, deşi cu o largă autonomie, erau vasale Imperiului Otoman. Pentru a-şi constitui state proprii, romînii şi italienii şi-au dat deseori mîna, avînd de înfrînt un duşman comun, monarhia habsburgică, pe lîngă alţii care le stăteau în cale. În lupta ideologică împotriva feudalismului, pentru unitate şi independenţă naţională, ideea originii romane comune a fost un element important al colaborării romîno-italiene.

Încă în prima jumătate a sec. al XVII-lea, cronicarul moldovean Grigore Ureche afirma că moldovenii şi muntenii se trag şi unii şi alţii de la Roma[1] şi demonstra latinitatea limbii romîne. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, istoricul Miron Costin a mers mai departe, afirmînd în lucrarea sa *De neamul moldovenilor* că romînii din Transilvania, cei din Muntenia şi cei din Moldova „...toţi un neam şi odată descălecaţi sînt"[2] iar în *Cronică*, referindu-se la numele comun al moldovenilor, muntenilor şi transilvănenilor, scria că „... este rumîn sau romanus, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna între dînşii"[3]. Acelaşi istoric, în lucrarea sa *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Romînească*, scrisă pentru poloni, arată că moldovenii şi muntenii „... poartă numele vestit de rumîni" şi trăgea de aici concluzia „Deci nimeni să nu se îndoiască că se trag de la Roma"[4]. Ideea originii romane a poporului romîn a fost dezvoltată la sfîrşitul sec. al XVII-lea de Constantin Cantacuzino, primul student romîn la universitatea din Padova, în *Cronica romînilor*, şi la începutul sec. XVIII de marele învăţat Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimei a romîno-moldo-vlahilor*. Aceşti doi istorici au insistat, nu numai asupra originii romane, dar şi asupra continuităţii şi unităţii poporului romîn pe teritoriul vechii Dacii, înglobînd însă, ca descendenţi ai romînilor transportaţi la sudul Dunării de către Aurelian, şi pe romînii din Peninsula Balcanică. Numai în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, cînd capitalismul îşi făcuse apariţia, învăţaţii romîni din Transilvania, între care Gheorghe Şincai şi Petru Maior, care au studiat la Roma, au dat o largă răspîndire în mase concepţiei că poporul romîn se trăgea din coloniştii romani aduşi de Traian în Dacia, făcînd din ea un instrument al luptei romînilor transilvăneni împotriva opresiunii naţionale la care erau supuşi de monarhia habsburgică şi de feudalitatea maghiară. Trezit la conştiinţa naţională, poporul romîn din Transilvania, care forma majoritatea zdrobitoare a producătorilor ţării, dar era lipsit de orice drepturi politice, a cerut în 1791 într-un memoriu, *Supplex libellus valachorum*[5], recunoaşterea sa ca a patra naţiune a Principatului, indiferent de confesiunea religioasă căreia aparţinea, şi dreptul de a ocupa în proporţia

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A. (f. a.), p. 60.

[2] Miron Costin, *Opere*, ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958, p. 241.

[3] *Ibidem*, p. 20.

[4] *Ibidem*, p. 220.

[5] David Prodan, *Supplex libellus*, Cluj, 1948, p. 25 şi 298.

www.dacoromanica.ro

numărului sau, adică în majoritatea absolută, locuri în administrația statului, a comitatelor şi în dietă. Cererea, a cărei împlinire ar fi dat statul transilvan în mîinile romînilor, a fost respinsă de dieta dominată de feudalii maghiari. Lupta pentru eliberarea națională a poporului romîn din Transilvania era însă deschisă

Mişcarea națională din Moldova şi Țara Romînească, influențată de cea din Transilvania, s-a manifestat prin răscoala antiotomană şi antifeudală condusă de Tudor Vladimirescu la 1821, care a avut ca urmare restabilirea domniilor autohtone. În urma înlăturării monopolului otoman asupra comerțului extern al celor două țări şi a dezvoltării autonomiei lor prin tratatul de la 1829 impus de Rusia Imperiului Otoman la Adrianopol, dezvoltarea economică a Principatelor Romîne a luat un mare avînt prin participarea la piața mondială, prin desființarea restricțiilor de breaslă şi prin reorganizarea administrației statului şi oraşelor. În *Regulamentul Organic*, constituția dată de boierimea producătoare de cereale marfă, în anii 1831—1832, se prevedea şi unirea treptată a celor două țări.

Ca urmare a dezvoltării economiei capitaliste, oraşele s-au mărit, s-a desființat bariera vamală între Moldova şi Țara Romînească, creîndu-se o piață unică, şi a progresat cultura. Învățămîntul în limba națională s-a dezvoltat. Intensificarea schimburilor comerciale dintre Sardinia şi țările romîne, precum şi lupta comună a poporului italian şi a celui romîn pentru eliberarea din jugul străin, au făcut ca unii scriitori italieni, cum au fost Carlo Cattaneo, G. Vegezzi-Ruscalla, apoi Marco Antonio Canini, să scrie şi să lupte pentru unirea şi independența națională a poporului romîn.

În anii 1845—1846, activitatea *Frăției* se întindea, prin N. Bălcescu, şi în Moldova, unde în 1846 s-a înființat o organizație similară, *Asociația patriotică*. Pentru pregătirea revoluției în 1846 a avut loc la Paris o consfătuire a conducătorilor mişcării naționale din Moldova şi Țara Romînească cu care prilej s-a organizat, sub patronajul poetului Lamartine, *Societatea studenților romîni din Paris*, de fapt un club revoluționar căci conducătorii ei — Ion Ghica şi C.A. Rosetti — nu urmau cursuri universitare şi nu locuiau în permanență în Franța.

Lupta revoluționară a început la 1848 în Moldova, dar mişcarea din 27—29 martie din Iaşi a fost înfrîntă, conducătorii ei arestați, schingiuiți şi exilați. La 12/24 mai un grup de exilați moldoveni a alcătuit la Braşov în Transilvania o declarație de principii în care revendicau totodată unirea Moldovei şi Țării Romîneşti într-un singur stat independent cu emanciparea şi împroprietărirea țăranilor dependenți. Peste puțin timp s-a înființat la Cernăuți în Bucovina *Comitetul revoluționar moldovenesc*, al cărui program, redactat de M. Kogălniceanu sub titlul „Dorințele partidei naționale în Moldova", prevăzînd înlăturarea privilegiilor boiereşti, emanciparea şi împroprietărirea țăranilor dependenți şi guvern constituțional, considera că modernizarea societății romîneşti nu se putea face decît concomitent cu unirea Moldovei şi Țării Romîneşti într-un singur stat, ea fiind „... cheia bolții, fără care s-ar prăbuşi tot edificiul național"[1].

[1] *Anul 1848 în Principatele Romîne*, vol. IV, Bucureşti, 1903, p. 109.

www.dacoromanica.ro

În Transilvania, unde asuprirea națională era mult mai aspră și se exercita direct, în marea adunare din zilele 3/15—5/17 mai formată din peste 40 000 de oameni, majoritatea zdrobitoare țărani iobagi, s-a cerut o dată cu înlăturarea servituților feudale recunoașterea poporului romîn, ca națiune de sine stătătoare. Totodată numeroase voci au cerut unirea cu romînii de dincolo de Carpați. Pentru că guvernul revoluționar maghiar, în care Kossuth avea cuvîntul hotărîtor, a anexat Transilvania la Ungaria, sub motivul că în evul mediu ea aparținuse regatului Ungariei, fără să țină seama de voința poporului romîn, și pentru că nemeșimea din Transilvania a reprimat sîngeros încercarea țăranilor de a scutura jugul feudal, romînii transilvăneni au pus mîna pe arme spre a-și apăra dreptul la existență națională proprie și libertate socială. În felul acesta, majoritatea romînilor din Transilvania a fost împinsă în tragica situație de a lupta alături de „schwartz-gelb"-i, cum spunea Bălcescu, împotriva revoluției maghiare.

Revoluția a fost stăpînă pe putere trei luni în Țara Romînească. A doua zi după formarea guvernului revoluționar provizoriu, presa oficioasă a acestuia a început campania pentru extinderea revoluției în Moldova și pentru unirea celor două principate într-un singur stat, cum cereau și conducătorii mișcării revoluționare moldovene. Încurajat de succesul revoluției în Țara Romînească, unul din conducătorii revoluției romîne în Transilvania, A. T. Laurian, a cerut la 20 iunie 1848 organizarea unui „... congres general dintre toți romînii"[1], care n-a putut fi convocat din cauza intervenției contrarevoluționare a armatelor străine.

Revoluția a fost înfrîntă în toate cele trei țări romîne, ca peste tot în Europa. În Moldova și Țara Romînească boierii au chemat în ajutor armatele sultanului și ale țarului. Conducătorii revoluției au fost exilați sau au fost siliți de guvernele contrarevoluționare să plece ei înșiși în alte țări, cum au făcut transilvănenii Simion Bărnuțiu, plecat la studii, deși matur, la universitatea din Pavia, Al. Papiu-Ilarian și Iosif Hodoș, care au mers în același scop la universitatea din Padova și A. T. Laurian, trecut în Moldova.

Fără să se lase descurajați, exilații romîni au pregătit o nouă revoluție. În acest scop ei au organizat la începutul lui decembrie 1849 la Paris *Asociația romînă*, în al cărei comitet de conducere au fost aleși N. Bălcescu, Ion Ghica și C. A. Rosetti. Acum, N. Bălcescu pornind de la faptul că revoluția din 1848 fusese înfrîntă datorită intervenției armatelor străine, considera că ținta principală a revoluției trebuia să fie înfăptuirea unității naționale, care urma să înceapă prin unirea Moldovei și Țării Romînești într-un singur stat, capabil să se opună reacțiunii externe[2]. Întrucît reacțiunea boierească autohtonă era sprijinită de armatele de ocupație străine, conducătorii democrați revoluționari romîni, în frunte cu N. Bălcescu și C. A. Rosetti, au simțit necesitatea de a colabora cu conducătorii mișcării revoluționare din celelalte țări europene, pentru a provoca o „revoluție universală" care să sfărîme monarhiile feudalo-absolutiste și să proclame libera autodeterminare a popoarelor. În acest scop, în ianuarie 1850, N. Bălcescu a organizat la Londra un Comitet revoluționar secret,

[1] *Anul 1848 în Principatele Romîne*, vol. I, București, 1902, p. 695.

[2] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. III, Scrisul romînesc, Craiova (f. a.), p. 171.

www.dacoromanica.ro

compus din romîni, unguri, poloni, ruşi, cehi şi iugoslavi, menit să pregătească revoluţia în centrul şi răsăritul Europei[1] şi urmărea să ia contact cu Giuseppe Mazzini, aşteptat să sosească la Londra, cu Ledru Rollin şi cu „oarecare nemţi radicali", spre a stabili „... o mare solidaritate revoluţionară în toată Europa..."[2]. Cînd *Comitetul central democratic european* a fost organizat de Mazzini la Londra, pentru a coordona lupta democrat-revoluţionară a popoarelor europene, exilaţii romîni s-au grăbit să-l sprijine. La 29 iunie 1851 a fost adresat poporului romîn un manifest semnat de Mazzini, Ledru-Rollin, Arnold Ruge şi Darasz, în care era îndemnat la solidaritate în lupta revoluţionară contra tiranilor, pentru libertate şi independenţă naţională. Peste puţină vreme, Comitetul revoluţionar romîn, organizat la Paris de N. Bălcescu, C. A. Rosetti şi alţii, răspundea la 11 septembrie 1851 printr-o lungă adresă de adeziune, scoţînd în relief că în cadrul confederaţiei pregătite de Comitetul central democratic european din Londra fiecare naţiune componentă trebuia să-şi păstreze individualitatea, asigurîndu-l totodată că poporul romîn nu va înşela speranţele pe care le punea democraţia în el.

Pentru pregătirea noii revoluţii, N. Bălcescu a editat în septembrie 1850 la Paris revista *„Romînia viitoare"* împreună cu C. A. Rosetti, V. Mălinescu ş.a., publicînd în ea articolul său *Mersul revoluţiei în istoria romînilor*, în care trasa tactica ce trebuia urmată în noile împrejurări. Romînii trebuiau să urmărească „...unirea lor într-o singură naţie", a cărei realizare nu se putea face decît printr-o revoluţie organizată în colaborare cu celelalte naţiuni europene asuprite. Numai după cucerirea unităţii şi independenţei, poporul romîn putea să ajungă la „domnirea poporului prin popor"[3]. Întrerupîndu-se apariţia *Romîniei viitoare*, din cauza deosebirii de vederi dintre membrii comitetului ei de redacţie, N. Bălcescu a sprijinit apariţia în mai şi iunie 1851 a revistei *Junimea romînă* de către un grup de studenţi romîni din Paris şi a colaborat cu articolul *Discursul cetăţeanului Bălcescu*, referitor la revoluţia romînilor din Transilvania. Revista avea ca scop: „1) Război celor apăsători, solidaritate cu cei apăsaţi; 2) Independenţa şi unirea tuturor romînilor; 3) Organizarea adevăratei democraţii". La rîndul său, Comitetul revoluţionar romîn, care a stabilit legături directe cu Comitetul central democratic european din Londra, trimiţînd acolo un delegat permanent al său, a scos în noiembrie 1851 la Paris şi în 1853 la Bruxelles revista *Republica romînă*, sub redacţia lui C. A. Rosetti, partizan al socialismului mic burghez al lui Proudhon, dar urmînd calea indicată de Mazzini în problema eliberării şi colaborării popoarelor europene. *Republica romînă* propaga noua revoluţie europeană, o singură republică democratică pentru toţi romînii, solidară cu „toate republicile naţiilor Europei"[4].

Noua „revoluţie universală" pe care o pregătea Comitetul central democratic european n-a izbucnit, deşi mişcarea revoluţionară condusă

[1] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. III, Scrisul romînesc, Craiova (f. a.), p. 199.

[2] *Ibidem*, p. 206.

[3] N. Bălcescu, *Opere*, II, Bucureşti, 1940, p. 107.

[4] Dan Simonescu, *Din istoria presei romîneşti*: *„Republica romînă"* Paris, 1851 — Bruxelles 1853, Bucureşti 1931, p. 34.

www.dacoromanica.ro

de Mazzini a zguduit reacţiunea instaurată în urma revoluţiei de la 1848. Marea burghezie, înspăimîntată de spectrul revoluţiei proletare, a sprijinit din toate puterile guvernele reacţionare, în cap cu preşedintele republicii franceze, Ludovic Bonaparte, devenit la 2 decembrie 1852 împăratul Napoleon III. Acesta, pentru a goli de conţinut şi anihila mişcarea revoluţionară burghezo-democratică, a preluat demagogic unele elemente ale programului ei, precum lupta contra ţarismului, sprijinirea unirii ţărilor romîne, îndepărtarea Austriei din Italia, eliberarea ungurilor şi polonilor etc. Aşa cum a arătat Engels în *Introducere* la ediţia din 1895 a lucrării lui Marx *Luptele de clasă în Franţa, 1848—1850*, „...perioada revoluţiilor de jos era vremelnic încheiată, urma o perioadă a revoluţiilor de sus" [1]. Tot ca o deviaţie reacţionară a revoluţiei de la 1848 trebuie considerat şi războiul Crimeii, pornit prin ocuparea armată a Moldovei şi Ţării Romîneşti. Opera de lichidare a Imperiului Otoman, pe care n-o făcuse revoluţia, voia s-o realizeze ţarul Nicolae I „jandarmul Europei". Apărînd interesele capitaliştilor occidentali, Anglia şi Franţa au sărit în ajutorul sultanului, dar Napoleon III ţintea în primul rînd să-şi consolideze tronul periclitat de revoluţia ce se pregătea, abătînd ura maselor contra ţarului. La rîndul ei, mişcarea revoluţionară nu se lăsa înşelată, ci voia să utilizeze războiul spre a uşura izbucnirea revoluţiei. Membri ai Comitetului romîn din Paris s-au îndreptat spre ţara lor, unde au provocat în vara anului 1854 un început de răscoală a ţăranilor. Elementele moderate ale exilaţilor, puse în serviciul Porţii, au denunţat această acţiune turcilor, care s-au grăbit s-o anihileze, arestînd şi expulzînd pe conducătorii ei. Pentru a încătuşa şi mai mult poporul romîn, Poarta a consimţit, ca la retragerea armatelor ruse, Moldova şi Ţara Romînească să fie ocupate de trupele Austriei. Revoluţia devenea imposibilă acum în cele două principate dunărene, unul din punctele şubrede ale Europei feudale.

Lupta pentru unire a poporului romîn a fost de aci înainte canalizată, în înţelegere cu Mazzini însuşi, pe calea revendicărilor adresate guvernelor puterii aliate, în rîndul cărora a intrat în 1855 şi Sardinia spre a pregăti unificarea Italiei sub conducerea casei de Savoia prin mijlocirea armelor şi a diplomaţiei. Conducătorul politicii sarde, Cavour, a devenit curînd un apărător hotărît şi consecvent al unirii Principatelor Romîne într-un singur stat, în realizarea căreia vedea consacrarea de către diplomaţia europeană a principiului naţionalităţilor, punct de plecare pentru înfăptuirea unităţii Italiei. Cu ajutorul tuturor partizanilor progresului din Europa, exilaţii romîni au pornit o largă campanie de presă, de întruniri şi de memorii adresate guvernelor europene în favoarea unirii celor două ţări, încît cum a apreciat pe drept istoricul american T. W. Riker în lucrarea sa *The making of Roumania*, în urma războiului Crimeii aceasta a devenit o problemă europeană [2].

Cu toată opresiunea exercitată de trupele austriace de ocupaţie, mişcarea pentru unire, pînă atunci clandestină, a ieşit la suprafaţă în

[1] K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, Bucureşti, 1949, p. 107.

[2] T. W. Riker, *The making of Roumania, a study of an international problem 1856—1866*, Oxford University Press, London, 1931, p. 21 : „The Crimean War had made the case of the Moldo-Wallachians an European problem".

www.dacoromanica.ro

anul 1855 în Moldova, fiind propagată de revista *Romînia literară* [1], redactată de V. Alecsandri şi de gazeta *Steaua Dunării* [2], redactată de M. Kogălniceanu, care milita pentru unire în cadrul unui stat burghez democrat, ceea ce însemna în condiţiile economico-sociale din acea vreme înlăturarea sistemului feudal prin emanciparea şi împroprietărirea cu pămînt a ţăranilor dependenţi.

Congresul de la Paris din 1856 a avut ca sarcină principală încheierea păcii în urma războiului Crimeii, dar pentru a stinge focarul revoluţionar aprins în 1848 la Dunărea de Jos a dezbătut şi soarta celor două ţări romîne, Moldova şi Ţara Romînească. Cavour, reprezentantul principal al Sardiniei, a apărat cu cea mai mare căldură unirea poporului romîn, conştient că prin aceasta se crea un precedent în favoarea unificării Italiei în cadrul concertului european. Caracteristică pentru atitudinea lui Cavour în problema unirii ţărilor romîne, în Congresul de la Paris, este scrisoarea sa din 6 martie 1856, către d'Azeglio, reprezentantul Sardiniei la Londra, în care, cerîndu-i să facă totul cu putinţă spre a-l convinge pe Palmerston, primul ministru englez, să accepte unirea, scria: „...Unirea Principatelor e consiliată de interesul bineînţeles al acestor ţări; dacă nu sînt unite, dacă nu se constituie o putere centrală puternică şi compactă, ele vor rămîne scufundate, ca în trecut, în corupţie şi în dezordine. Toţi muntenii şi moldovenii care au venit să mă caute cer unirea, ca principala binefacere pe care o aşteaptă de la Congres care se ocupă de organizarea lor. Ar fi pentru Europa — accentua Cavour — o adevărată ruşine să lase aceste ţinuturi în prada anarhiei şi a intrigilor..." [3].

Opunîndu-se unirii, Turcia şi Austria, care vedeau în noul stat punctul de pornire pentru mişcările menite să ducă la destrămarea lor, Congresul a hotărît consultarea populaţiei Principatelor, prin mijlocirea unor adunări de deputaţi numite divanuri ad-hoc, în privinţa reorganizării ţării, ceea ce implica şi luarea unei hotărîri referitoare la unire.

Comisarului Sardiniei, cavalerul Benzi, care lua o atitudine aproape făţişă în favoarea unirii şi încuraja pe romîni să aspire la desăvîrşirea ei prin alipirea Transilvaniei la noul stat, populaţia Bucureştilor, Iaşilor şi altor oraşe pe care le-a vizitat, i-a făcut o primire deosebit de călduroasă. Atunci cînd caimacamul Moldovei, fanariotul N. Vogoride, pus de Poartă spre a împiedica un vot favorabil unirii, a falsificat alegerile pentru divanul ad-hoc, alături de comisarii Franţei, Rusiei şi Prusiei, Benzi a protestat încurajînd pe unioniştii moldoveni la rezistenţă. După reîntoarcerea la Torino, el a continuat să aibă legături cu conducătorii mişcării unioniste, pentru a-i sprijini pe lîngă Cavour [4].

---

[1] Iaşi, 1 ianuarie — 3 decembrie 1855.

[2] Iaşi, 1 octombrie 1855—11 septembrie 1856.

[3] D. A. Sturdza, *op. cit.*, vol. IV, Bucureşti, 1889, p. 1053: „... L'union des Principautés est conseillé par l'intérêt bien entendu de ces pays; si on ne les réunit pas, si l'on ne constitue pas un pouvoir fort et compacte, elles resteront plongées, comme par le passé, dans la corruption et de désordre. Tous les Valaques et les Moldaves qui sont venus me trouver réclament la réunion, comme le principal bienfait qu'ils attendent du Congrès qui s'occupe de leur organisation. Ce serait pour l'Europe une véritable honte que de laisser ces contrées en prois à l'anarchie et aux intrigues...".

[4] Al. Creitzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, 1934, p. 227—230.

www.dacoromanica.ro

Faţă de împotrivirea Porţii, sprijinit de Anglia şi de Austria, la anularea alegerilor falsificate de N. Vogoride, Sardinia s-a declarat de acord cu Franţa, Rusia şi Prusia pentru a rupe legăturile diplomatice cu ea, ceea ce ar fi putut duce la un război european, de pe urma căruia Austria şi Turcia ar fi dispărut, putîndu-se ajunge dintr-o dată la unificarea deplină a Italiei, Germaniei şi Romîniei şi la eliberarea popoarelor din Balcani etc. Întrucît burghezia franceză nu vedea cu ochi buni această bruscă schimbare a raportului de forţe din Europa, Napoleon al III-lea s-a înţeles la Osborne cu Palmerston ca Anglia să impună anularea alegerilor falsificate iar Franţa să renunţe de a mai cere unirea Principatelor într-un singur stat.

Deşi divanurile ad-hoc alese în mod liber au cerut unirea deplină a celor două ţări, conferinţa de la Paris din 1858 a puterilor semnatare a tratatului de la Paris din 1856 a impus în linii generale, contra voinţei manifeste a Rusiei şi spre nemulţumirea Sardiniei, în locul unui stat unitar, alcătuirea unei uniuni, *Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Romîneşti*, în care fiecare ţară avea un domn, un guvern şi o Adunare electivă proprie.

Romînii nu s-au dat însă bătuţi. Ei au căutat să utilizeze hotărîrile de la Paris pentru a-şi ajunge ţelurile ce-şi puseseră în timpul revoluţiei din Europa. Un agent mazzinist exilat din Veneţia încă din vremea dictaturii lui Manin, Marco Antonio Canini [1] — „uno dei modesti fattori dell' avvenire" — cum l-a numit istoricul N. Iorga [2], a venit în 1858 la Bucureşti spre a ajuta la înfăptuirea unirii ţărilor romîne, în care vedea o lovitură dată Austriei şi Turciei. La Bucureşti a colaborat la gazeta *Naţionalul* a lui V. Boerescu, a publicat chiar în 1858 în limba romînă, pe care a învăţat-o repede, o broşură intitulată *Studii istorice asupra naţiunii romîne* [3], a parcurs ţara culegînd semnături „...pentru întemeierea unui colegiu italian, unde voiam să invit", spunea el mai tîrziu, „ca profesori

[1] Născut la Veneţia în 1822, Antonio Canini şi-a adăugat în 1847 numele de Marco, din patriotism veneţian, semnînd unele lucrări ale sale Marco Antonio. Participant, sub influenţa lui Nicolo Tommaseo, la mişcarea de eliberare naţională a Italiei în 1847 şi-a întrerupt studiile de drept la Universitatea din Padova, refugiindu-se în Toscana, unde a publicat prima sa carte, *Pio IX ed Italia*, în lunga prefaţă a căreia stigmatiza tirania habsburgică şi anunţa apropiata izbucnire a revoluţiei la Veneţia. Cînd prevestirea sa a devenit realitate, el s-a reîntors acasă, dar a intrat repede în conflict cu dictatorul Manin partizan al unei republici autonome veneţiene, în timp ce Canini era, ca şi Mazzini, pentru o republică unitară italiană, democratică şi centralizată (Marco Antonio, *Vingt ans d'exil*, seconde édition, Paris, 1869, p. 32). Membru al *Cercului popular*, unde propaga ideile sale, a fost arestat în decembrie 1848 sub învinovăţirea „de haute trahison pour avoir preché des doctrines socialistes" (Ibid., p. 49). Cum declară el însuşi, era un socialist moderat, crezînd că „... le plus important des problèmes sociaux est l'amélioration de l'état des classes populaires et la recherche d'une nouvelle organisation du travail" (Ibid., p. 52). După 2 luni, a fost eliberat şi exilat. În aprilie 1849 era la Roma, unde participa ca secretar al baricadelor (Ibid., p. 56) la luptele de apărare a republicii romane, în urma căderii căreia s-a refugiat la Atena. În timpul războiului Crimeii se afla la Constantinopol unde se pare că s-a împrietenit cu revoluţionarul romîn Marin Serghiescu Naţionalul, căruia i-a păstrat o caldă prietenie.

[2] N. Iorga, *Un pensatore politico italiano all-epoca del Risorgimento*: *Marco Antonio Canini*, Comunicazione al Congresso de la storia del Risorgimento (Venezia 1936), Bucarest, 1938, p. 3.

[3] Marcu Antoniu Canini, *Studii istorice asupra originii naţiunii romîne*. Bucureşti, Tipografia Copainig, str. Lipscani, 1858.

www.dacoromanica.ro

pe emigraţii italieni cei mai savanţi. Am strîns pentru 100 000 franci" [1]. În acest scop a publicat un *Program pentru un institut filologico-ştiinţifico-comercial spre învăţătura junimei* ce se va înfiinţa de Marcu Antoniu Canini [2]. Prin întemeierea acestui institut, Canini urmărea să creeze la Bucureşti un centru al mişcării mazziniste în Orient, care să provoace în această parte a Europei „... revoluţia simfonă şi sincronă (concordă şi simultană) a popoarelor oprimate ...", la pregătirea căreia lucra de mulţi ani [3].

Deşi stipulaţiile electorale stabilite de Conferinţa de la Paris din 1858 restrîngeau dreptul de vot numai la cîteva mii de proprietari funciari şi burghezi, alegerile pentru adunarea electivă a Moldovei, făcute în decembrie 1858, au dat o majoritate unionistă. Pentru orice eventualitate, unioniştii erau pregătiţi să forţeze lucrurile ca să impună pe candidatul lor prin presiunea maselor şi prin intervenţia militară, oştirea fiind în mîna lor. Spre a contribui la reuşită, Canini, însoţit de vechiul revoluţionar muntean Marin Serghiescu Naţionalul, îmbătrînit în închisori şi exil, se afla în zilele alegerii noului domn al Moldovei la Iaşi [4], agitînd pentru unire. La 5/17 ianuarie 1859 majoritatea unionistă a impus proclamarea candidatului său, Alexandru Ion Cuza, care era şi comandantul armatei, ca domn, de către toţi deputaţii prezenţi cu drept de vot. Grupările conservatoare, rămase în minoritate, n-au îndrăznit, de teama maselor adunate în stradă, să voteze împotrivă. Noul domn, unul din exilaţii din 1848, reprezenta aspiraţiile progresiste ale majorităţii zdrobitoare a poporului. Cuprins de entuziasmul general, Canini a publicat o poemă în limba italiană în cinstea alegerii lui Cuza, intitulată *Il Cinque Gennajo 1859 quando Alessandro Giovanni I saliva il trono di Moldavia*, cu precizarea „Marco Antonio Canini alla Romania questo carme D.D.D." [5] şi a compus versurile intitulate *La Romînia*, imprimate în limba italiană cu traducere romînă în proză în volumul *Vingt ans d'exil*, în care exprima entuziasmul pentru unire al întregului popor romîn [6].

În Ţara Romînească, încercarea grupărilor politice reacţionare de a impune ca domn un exponent al moşierimii conservatoare a fost înfrîntă prin intervenţia maselor populare, care au impus la 24 ianuarie 1859 alegerea domnului Moldovei, Alexandru Ioan Cuza.

Alegerea lui Cuza în ambele principate constituia un pas hotărîtor către contopirea acestora într-un singur stat naţional. Pentru majoritatea burgheziei, pentru masele orăşeneşti şi ţărăneşti, ea însemna o victorie în lupta împotriva moşierimii, căreia conferinţa de la Paris îi dăduse preponderenţa politică. Cum însă alegerea aceluiaşi domn în ambele ţări era contrară hotărîrilor Conferinţei de la Paris, trebuia învinsă împotrivirea Aus-

---

[1] Marco Antonio, ancien émigré venetien, *Vingt ans d'exil*, seconde édition, Paris Librairie internationale, 1869, p. 149 : „...pour la fondation d'un collège italien, ou je voulais inviter comme professeurs les émigrés italiens les plus savants. J'en recueillis pour 100 000 francs".

[2] Bucureşti, Tipografia jurnalului *Naţionalul*, 1858.

[3] Marco Antonio, *Vingt ans d'exil*, p. 149.

[4] *Ibidem* p. 215.

[5] Tipografia *Buciumului romîn*, proprietari, T. Codescu şi D. Gusti.

[6] *Vingt ans d'exil*, p. 346—348.

www.dacoromanica.ro

triei şi Turciei, care se opuneau înfiinţării statului naţional romîn, cu ajutorul statelor favorabile unirii. La 11 februarie 1859, cîteva zile după alegerea lui Cuza la Bucureşti, cavalerul Benzi, devenit prieten al poporului romîn, scria din Torino unuia din conducătorii mişcării unioniste romîne: „Nu pot să vă spun de ajuns întreaga plăcere pe care am încercat-o aici aflînd dubla alegere a lui Cuza ca prinţ al Moldovei şi Ţării Romîneşti. Era cel mai înţelept şi mai bun răspuns de dat tuturor întrigilor de afară şi dinăuntru spre a face să biruie candidaturi odioase ţării. De altfel, continua Benzi, „prin această dublă alegere moldo-valahii îşi exprimă încă odată dorinţa lor în favoarea unirii care este astăzi aproape un fapt. Cinste vouă, bravi romîni, scumpi şi buni prieteni" [1]. Benzi încheia entuziasta şi prietenoasa sa scrisoare, dorind romînilor „...independenţa întregii Romînii ..." [2].

Pentru a obţine recunoaşterea dublei alegeri a lui Cuza, ministrul afacerilor externe al Moldovei, poetul V. Alecsandri, popularizat în Italia de către C. Vegezzi-Ruscalla, a făcut o călătorie la Paris, Londra şi Torino. La Paris s-a asigurat de sprijinul lui Napoleon III, care căuta să utilizeze statul romîn pentru scopurile sale diplomatice şi militare precum şi ca piaţă a capitaliştilor francezi. La Londra a calmat temerile lui Malmesbury, ministrul afacerilor externe, asigurîndu-l că romînii nu urmăreau să se răscoale contra Imperiului Otoman ci numai să îmbunătăţească instituţiile lor lăuntrice spre a putea intensifica relaţiile comerciale cu statele occidentale [3]. La Torino, primirea lui V. Alecsandri a fost cordială, căci acţiunea îndrăzneaţă a poporului romîn constituia un îndemn făţiş pentru italieni de a trece cu hotărîre la înfăptuirea unirii lor naţionale [4].

La rîndul său, lupta italienilor pentru unitate şi independenţă naţională a însemnat un puternic imbold de mobilizare a poporului romîn în vederea apărării cuceririlor de la 24 ianuarie. Presa vremii oglindeşte bogat această situaţie, scoţînd în evidenţă mişcările populare revoluţionare de pe tot cuprinsul peninsulei, subliniind rolul Sardiniei şi politica lui Cavour.

Hotărîrea poporului italian de a-şi cuceri libertatea şi unitatea cu arma în mînă, entuziasmul cu care italienii au răspuns chemării de înarmare au constituit un prilej pentru presa noastră progresistă să îndemne guvernul şi poporul să ia pildă de la italieni „... numai noi trebuie să stăm în această mare şi critică epocă cu căciula în mînă înaintea tuturor evenimentelor ce pot veni în juru-ne sau peste noi?" — se întreba *Romînul*. „Cuvintele de progres şi ordine sînt bune, dar oare dd. miniştri cred că ar fi sosit timpul să ţinem şi noi în mînă în loc de căciulă o puşcă? Şi dd.

[1] Al.Cretziano, *op. cit.*, II, p. 230: „Je ne puis assez vous dire tout le plaisir que nous avons éprouvé ici en apprenant la double nomination de Couza comme Prince dela Moldavie et de la Valachie. C'était la plus sage et la plus meilleure réponse à donner à toutes les intrigues du dehors et du dedans pour faire prévaloir des candidatures odieuses au pays. D'ail leurs, par cette double nomination les Moldo-Vlaques viennent d'exprimer encore une fois leur désir en faveur de l'union, qui est aujourd'hui à peu près un fait. Honneur à vous, bravesRoumains, chers et bons amis".

[2] *Ibidem*. p. 230.

[3] *Ibidem*.

[4] V. Alecsandri, *Misiunea mea la Londra, Mareşalul Pellisier. Lordul Malmesbury*, în *Convorbiri literare*, XII, nr. 3 din 1878, p. 86—88.

www.dacoromanica.ro

care vor să ţie ordinea în ţară zugrumînd libertatea tiparului n-ar fi bine oare să înceapă a voi s-o ţie cerînd şi armarea ţării? ..." [1].

Pilda poporului italian, de a pune mîna pe arme îl însufleţeşte pe C. A. Rosetti să scrie : „Pînă nu ne vom uni cu toţii, pe viaţă şi pe moarte, pe tărîmul Naţionalităţii, orice încercare de unire ar fi o amăgire sau rătăcire ...voim să fim şi noi o naţie liberă şi suverană la dînsa acasă...". Iar, în continuare Rosetti subliniază că „Romînii au şi dreptul şi datoria şi putinţa de a fi şi ei ...o naţie suverană pe acest tărîm ce este ţara romînilor... că o naţie nu-şi poate apăra ale ei drepturi, ieşind cu pîine şi cu sare înaintea năvălitorilor... Iar dacă ni se va mai zice că chiar dacă poporul va voi să-şi apere ţara contra năvălitorilor, nu vom putea face nimic, fiindcă n-avem arme, n-avem bani ş.c.l. vom răspunde cu presidentul Cabinetului Sardiniei «Este mai bine a fi înecat într-o baltă de sînge decît zugrumat pe un bălegar». Mai bine să pierim junghiaţi pe cîmpul de onoare, combătînd contra năvălitorilor, decît să pierim ucişi de ruşine, dănţuind în palaturi cu inamicii naţionalităţii noastre" [2].

Cum Sardinia, sprijinită de Franţa, se pregătea pentru războiul prin care Austria trebuia alungată din peninsula italică, în acel moment s-a ajuns la înţelegerea secretă, la care se referă scrisoarea din februarie 1859 a lui C. A. Rosetti adresată regelui Umberto [3], ca atunci cînd armatele franco-sarde vor începe războiul contra austriacilor, romînii să treacă Carpaţii spre a răscula pe fraţii lor din Transilvania contra Habsburgilor. Victor Place, consulul francez din Iaşi, raporta la 5 mai (st. n.) 1859 : „Călători care sosesc din Galiţia, din Transilvania şi din Bucovina îmi dau informaţii foarte interesante : „Aceste provincii sînt complet golite de trupe care au fost toate expediate către Italia" [4].

Conferinţa din aprilie 1859 a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris, în care Franţa, Rusia, Anglia, Sardinia şi Prusia s-au pronunţat pentru recunoaşterea dublei alegeri a lui Cuza, iar Austria şi Turcia împotrivă, a fost întreruptă de războiul franco-sardo-austriac, izbucnit la 26 al aceleiaşi luni. Începerea războiului a fost primită cu entuziasm în Principatele Romîne. Presa romînească s-a ocupat pe larg de războiul pentru neatîrnarea Italiei, comentînd cu însufleţire succesele armatelor aliate şi, în primul rînd, ale armatei piemonteze şi ale corpului de voluntari condus de Garibaldi. Acţiunile revoluţionare ale voluntarilor au fost în special popularizate.

La 27 mai 1859 (st. v.) începea să apară la Bucureşti, în redacţia lui *Marcu Antoniu* Canini, ziarul *Buletinul resbelului din Italia*, menit, sub pretextul informării publicului romînesc asupra războiului care începuse, să propage revoluţia în răsăritul Europei. Dacă „monarhicii liberali", între care Cavour, credeau că unitatea Italiei era cu neputinţă de înfăptuit fără ajutorul unui puternic stat străin, declara Canini în editorialul pri-

[1] *Romînul*, III, nr. 23, 24/II —8.III.1859.
[2] *Romînul*, III, nr. 29, 10/22.III.1859.
[3] *O pagină din istoria independenţei noastre*, în *Romînul* din 27—28 mai 1889, p. 1.
[4] D. A. Sturdza, *op. cit.*, IX, p. 313 : „Des voyageurs qui arrivent de la Galicie, de la Transylvanie et de la Bucovine me donnent des renseignements assez intéressants : „Ces provinces sont complètement dégarnies de troupes qui ont toutes été expédiées vers l'Italie".

www.dacoromanica.ro

mului număr al ziarului : „... Erau alţi patrioţi, republicanii, care vedeau singura speranţă de mîntuire într-o revoluţiune universală, ca Mazzini, Orsini ş.al". Desfiinţînd la 1797 republica veneţiană şi sfărîmînd în 1849 republica proclamată la Roma, Franţa făcuse mult rău Italiei. Acum, în 1859, ea putea să-şi repare greşelile" ... dacă Napoleon III îşi va ţine cuvîntul în toată întinderea sa". În cazul că războiul din Italia va cuprinde întreaga Europă, ziarul îşi va schimba titlul în *Buletinul resbelului din Europa*. Cuprins de entuziasm la gîndul că generalizarea războiului ar putea aduce mult visata revoluţie universală, Canini se întreba : „... Cine ştie? Timpul libertăţii a sosit poate nu numai pentru italieni, dar şi pentru alţi populi; să fie însă demni de libertate : evenimentele mari se apropie ... Romînii să fie paraţi, gata nu numai de a o para sau de a asculta istoria, dar şi de a o face ...". Căci, continua revoluţionarul italian ceva mai departe : „...Nici o naţiune din Europa nu este mai interesată la triumful aliaţilor italo-francezi decît naţiunea romînească; precum austriacul apasă o parte aşa de frumoasă a Italiei, el apasă şi o parte aşa de frumoasă din Romînia ...".

Orientarea democrat-revoluţionară a lui Canini se vădeşte nu numai în editorialul primului număr al *Buletinului*, ci în toate paginile acestuia. La 7 iunie el publica un lung editorial intitulat *Biografia lui Iosif Garibaldi*, fără semnătură, în care revoluţionarul italian era glorificat, amintindu-se eroismul său în lupta dusă în 1849 pentru apărarea republicii democrate din Roma. „... Dacă ziua de răsculare, de unire a tutulor romînilor va suna curînd ...", Canini le ura ca şi ei „...să aibă un Garebaldi ...". „Eu" continua acest sincer prieten al poporului romîn, „... sînt chiar sigur că nu poate lipsi o inimă mărinimoasă într-o ţară care în timpuri mai rele decît cele actuale a născut un Tudor Vladimirescu ..." [1]. Încetîndu-şi apariţia cu nr. 24 din 7 iulie 1859 (st. v.), în urma armistiţiului de la Villafranca, *Buletinul resbelului din Italia* anunţa apariţia ziarului cu titlul semnificativ *Libertatea şi înfrăţirea popoarelor*. Cu acest prilej, Canini nota cu amărăciune : „Observăm numai că Napoleon III a preferat a fi mîntuitorul Austriei (cel puţin pentru momentul de faţă) decît de a fi liberratorul Italiei şi că ...prevedea în Italia mari nemulţumiri, mari lupte, mari nenorociri". Noul ziar al lui Canini, apărut pînă la 16 iulie st. v., a atacat cu violenţă pe Napoleon III din care cauză a fost curînd suprimat şi redactorul său expulzat, Cuza avînd motive să se teamă că altfel ar fi putut pierde sprijinul Franţei. Însuşi Canini îndreptăţea mai tîrziu expulzarea sa : „Durerea de a vedea abandonată, la Villafranca, scumpa mea patrie austriacilor", scria el, „m-a făcut să comit un act imprudent care a cauzat ruina mea. Am scris un articol foarte violent. Mi-amintesc că eram ca nebun de durere" [2].

După expulzare, reîntors în Italia, Canini a continuat să fie un prieten devotat al poporului romîn, popularizînd aspiraţiile lui în mai multe

---

[1] *Buletinul resbelului din Italia*, nr. 5 din 7 iunie 1859, p. 19.

[2] Marco Antonio, *Vingt-ans d'exil*..., Paris, 1869, p. 169 : „La douleur de voir abandonée à Villafranca, ma chère patrie aux Autrichiens me fit commetre un acte imprudent qui causa ma ruine. J'écrivis un article assez violent. Je me souviens que j'étais comme fou de douleur".

www.dacoromanica.ro

ziare italiene, stăruind pentru realizarea lor pe lîngă Cavour şi Garibaldi şi infiinţînd în 1862 în Italia o *Societate romîno-italiană*, sprijinită de numeroşi savanţi, literaţi şi artişti de seamă [1]. Canini s-a mîndrit mai tîrziu că a contribuit la înfăptuirea Romîniei, la punerea de acord a poporului romîn cu popoarele vecine şi la celebrarea în scris a faptelor celor mai importante ale istoriei lui. „Cred că sînt italianul care a făcut cele mai multe servicii romînilor" [2], ţinea el să accentueze.

Dintre publicaţiile editate de romîni, ziarul care a reflectat cel mai direct entuziasmul şi speranţele cu care romînii urmăreau lupta de eliberare şi unitate a poporului italian a fost *Romînul*, al cărui director, C. A. Rosetti, mult apreciat de Canini, era unul din colaboratorii lui Mazzini pe planul luptei de eliberare a popoarelor.

La 26 mai/7 iunie 1859, editorialul acestui ziar, semnat de C. A. Rosetti, începea astfel: „Izbînzile lui Garibaldi au covîrşit speranţele ce aveau toţi admiratorii acestui bărbat, care credeau numai în vitejia individului, iar nu în puterea stindardului său. Viteazul şef al volintirilor sau, mai drept, stindardul libertăţii şi al independenţei italiene a intrat vineri la 27 mai/9 iunie st. n./10 ore de ale serii, în sunetele clopotelor în Côme /Como/, unde toate căile erau iluminate, după ce a silit pe austriaci a se retrage spre Milan. La ivirea drapelului italian, toată ţara din jur a alergat sub dînsul" [3]. La 4/16 şi 7/19 iulie 1859 *Romînul* reproducea din *Buletinul resbelului din Italia Biografia lui Iosif Garibaldi* a lui Canini, iar la 9/21 iulie articolul *Corpul lui Garibaldi* din *Kölnische Zeitung*, în care se arată luptele duse de mica unitate armată revoluţionară condusă de eroul unităţii naţionale italiene. Numele acestuia a ajuns aşa de cunoscut şi iubit de masele populare în Romînia, încît Garibaldi a devenit simbolul revoluţionarismului democratic universal.

La începutul anului 1860, redactorul *Revistei Carpaţilor*, ce apărea la Bucureşti, scria: „vuetul despre războiul Italiei dintre Franţa şi Piemontul cu Austria, sprijinul ce Napoleon părea a arăta naţionalităţii italiene, electriza speranţele naţionale ale romînilor ca ale tuturor naţiunilor apăsate de secoli de suferinţe ... Foile publice într-un cuvînt strigau: armare, armare" [4]. Urmînd o politică prudentă şi frînat de majorităţile conservatoare ale celor două adunări elective din Iaşi şi Bucureşti, Cuza nu s-a grăbit să treacă Munţii Carpaţi în Transilvania unde Austria avea puţine forţe armate, dar a exercitat o presiune asupra acesteia, concentrînd la Plereşti lîngă Ploieşti, toate forţele militare de care dispunea ţara sa şi a încheiat o convenţie la 20 mai 1859 st.n. cu generalul Klapka, reprezentantul exilaţilor maghiari, pentru colaborare contra monarhiei habsburgice [5]. Totodată a trimis în Italia pe Ion Bălăceanu spre a înmîna

[1] Marco Antonio, *op. cit.*, p. 158.

[2] *Ibidem*, p. 211—212: „Je crois être l'Italien qui a rendu le plus de services aux Roumains".

[3] *Romînul* (III), nr. 62 din 26 mai/7 iunie 1859, p. 245.

[4] Gh. Sion, *Revista politică a anului 1859*, în *Revista Carpaţilor* I (1860), p. 89.

[5] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. III, Ed. Scrisul romînesc, Craiova, p. 5.

www.dacoromanica.ro

lui Napoleon III o scrisoare privitoare la colaborarea romîno-maghiară [1]. Napoleon III s-a grăbit să încheie armistiţiul de la Villafranca, prin care Austria îi ceda Lombardia, transmisă de la Sardinia în schimbul Nicei şi Savoii. A fost în Principatele Romîne, ca şi Italia, o surpriză dureroasă, pentru toate spiritele avansate, care sperau că apropiata prăbuşire a monarhiei habsburgice putea duce la eliberarea tuturor popoarelor asuprite de aceasta şi, ca urmare, la desăvîrşirea unirii poporului romîn prin eliberarea romînilor din Transilvania.

Armistiţiul de la Villafranca a produs stupoare nu numai în Italia, unde Cavour a demisionat de la conducerea guvernului pentru cîtva timp, ci şi în Romînia, unde se zdruncina speranţa completării unirii poporului romîn prin eliberarea Transilvaniei în urma prăbuşirii Austriei pe cîmpurile de luptă. Tabăra de la Floreşti a fost desfăcută şi liberalii moderaţi — între care V. Alecsandri — au fost bucuroşi că se asigura cel puţin recunoaşterea dublei alegeri a lui Cuza. Într-adevăr, redeschizîndu-se în septembrie conferinţa puterilor semnatare ale tratatului de la Paris, reprezentantul Austriei n-a mai îndrăznit să se opună şi Cuza a fost recunoscut domn în ambele Principate. Era un succes diplomatic important care asigura recunoaşterea contopirii acestora într-un singur stat în noiembrie 1861 [3]. Spiritele avansate ale opiniei publice romîneşti au fost indignate de faptul că Napoleon III n-a continuat războiul contra monarhiei habsburgice. Încercînd să explice mobilurile armistiţiului, „Romînul" arăta că monarhii speriaţi de suflul revoluţiei s-au grăbit să ajute Austriei, ca nu cumva să se prăbuşească „acel bătrîn stejar, la a căruia cădere s-ar fi zguduit pămîntul atît de tare, încît s-ar fi ameninţat poate mai multe tronuri" [2]. Acelaşi ziar, în articolul *Bilanţul anului 1859*, publicat în numerele din 13 şi 15 ianuarie 1860, referindu-se la trădarea poporului italian de către Napoleon III, arăta că acesta, prin toate acţiunile lui războinice de pînă atunci, în aparenţă pornite din motive generoase, n-a urmărit decît să-şi consolideze tronul şi să împiedice lupta revoluţionară a popoarelor contra sistemului opresiv inaugurat la 1815 prin pacea de la Viena. Articolul se termina patetic prin fraza „... Culcaţi-vă şi vă odihniţi prea fericiţi irozi, mormîntul este sigilat, sabia marelui Napoleon (III) îl păzeşte şi Crist nu va mai învia" [4].

Freamătul care cuprinsese popoarele oprimate în timpul războiului din Italia, deşi comprimat, nu s-a stins. Hotărîrea poporului italian, care alunga acum pe micii tirani din Toscana şi Emilia, de a-şi înfăptui unirea prin lupta sa revoluţionară, nutrea speranţa în izbucnirea unei revoluţii *simfone şi sincrone*, cum o propaga Canini, menită să dărîme atît Austria cît şi Imperiul Otoman, primă etapă a revoluţiei universale pe care Mazzini nu înceta de a o pregăti. Opinia publică din Romînia urmărea cu înfrigurare continuarea luptei. Faţă de diferitele propuneri pentru soluţionarea problemei italiene, ziarul „Romînul" scrie „... această însemnată chestiune

[1] Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques*, 1848—1903, Bibl. Acad. R.P.R., *Mss.* p. 43.

[2] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iaşi, 1903, p. 221—223.

[3] *Romînul*, III, nr. 79/4/16.VII. 1859.

[4] *Romînul*, din 15 ianuarie 1860, p. 39.

www.dacoromanica.ro

nu se poate termina altfel decît după dorinţele poporului italian, căci dacă puterile s-ar cerca a contraria aceste dorinţe legitime... aceasta ar aduce nouă complicări în Europa, care întinzîndu-se ar putea pune în pericol multe capete încununate căci niciodată italienii nu se vor învoi a pierde libertatea lor decît împreună cu viaţa" [1].

Refuzul poporului italian de a accepta hotărîrile conferinţei de la Zürich, ecoul luptelor revoluţionare din Italia, împotriva prinţilor alungaţi şi împotriva statului papal, face ca acelaşi ziar să îndemne la luptă şi pe romîni, scriind „...mai bine să murim ca romîni, luptîndu-ne pentru independenţa Patriei noastre, decît să trăim în sclavie şi ruşine, avînd de consolare o umbră de libertate, care nu ne-ar fi dată decît ca să ascunză fiarele cu care am fi legaţi" [2].

Comentînd încercările prinţilor italieni alungaţi de popor de a-şi redobîndi tronurile cu ajutorul reacţiunii externe, prin intervenţia armată, ziarul condamnă totodată şi reacţiunea din Romînia: „...pare că auzim pe boierii noştri în protestele lor chemînd intervenţiunea străină ca să-i scape de dreptate şi frăţie şi de mîncătorii de moşii, care vor împroprietărirea ţăranului, egalitatea înaintea legii şi întărirea ţării. Pretutindeni reacţionarii sînt aceiaşi, pretutindeni reazimul lor este străinul, inamic al libertăţii, pretutindeni sînt stigmatizaţi de opiniunea publică şi urmăriţi de dispreţul poporului...".

În martie 1860 cele două provincii italiene s-au unit cu regatul Sardiniei, fapt anunţat ambelor guverne ale Principatelor Unite printr-o notă din 4 aprilie 1860 a lui Cavour, revenit la conducerea guvernului şi Ministerului de Externe al Sardiniei [3]. Răspunzînd consulului general al Sardiniei din Bucureşti, Strambio, în numele guvernului ca şi în numele ţării noastre „...care ţine de a voastră prin legături de origine şi de simpatie frăţească..." [4] ministrul afacerilor externe al Moldovei, V. Alecsandri, îi exprima la 26 mai/7 iunie 1860 „...toată bucuria ce încercăm la ştirea acestui act solemn" [5]. Alungarea Bourbonilor din Regatul celor două Sicilii de către Garibaldi şi crearea, pentru scurt timp, a unui regim quasirepublican acolo, a umplut de entuziasm masele romîneşti. Moşierimea conservatoare însă, îngrijorată, se temea că revoluţia s-ar fi putut extinde şi la Dunărea de jos. La 5/17 iunie 1860, marele moşier D. Sturdza trimitea din Viena un pasaj din manifestul revoluţionar, lansat cu puţin înainte de Mazzini, referitor la unificarea monarhică a Italiei, unde se găsea fraza „Partidul republican nu aprobă cum nu combate un fapt pe care-l priveşte ca trecător şi pe care-l acceptă cu această condiţie" [6].

Ca exponent al luptei generale a popoarelor oprimate din centrul şi sud-estul Europei, deci şi al poporului romîn, din mijlocul căruia de-abia

---

[1] *Romînul*, III, nr. 112, 19.IX/1.X.1859.

[2] *Ibidem*, p. 39.

[3] M.A.E., nr. 261.

[4] M.A.E., Moldova, Ms. 1737 din 26 mai /7 iunie 1860: „...qui tient au votre par des liens d'origine et de sympathie fraternelle...".

[5] Ibidem: „...toute la joie que nous éprouvons à la nouvelle de cet acte solennel...".

[6] B. A. R. f., 36, Ms. 5113: „Le parti républicain n'approuve pas plus qu'il ne combat un fait qu'il regarde comme transitoire et qu'il accepte à ce titre".

www.dacoromanica.ro

fusese silit să plece, Canini îi arăta în 1860 lui Cavour care ar fi trebuit să fie, după el, baza principală a politicii italiene : „...Era, independent de ralierea tuturor patrioţilor în jurul casei de Savoia, revoluţia *simfonă şi sincronă* a popoarelor supuse Austriei şi Turciei..." [1]. Refuzat de Cavour, care voia să facă unitatea Italiei în favoarea claselor dominante, nu a maselor populare, Canini a mers în toamna anului 1860 la Garibaldi, la Caserta lîngă Napoli. De acord cu „republicanul socialist" spaniol Garrido, a cerut să înfiinţeze un corp de voluntari romîno-spanioli, care să continue lupta revoluţionară în Italia. Numeroşii romîni transilvăneni, dezertaţi din armata austriacă în Italia de sud în anul precedent, ar fi putut forma legiunea romînă împreună cu romînii din Principate : „...care veniseră în Italia spre a servi cauza libertăţii..." [2]. Comandantul corpului romîn-spaniol ar fi putut fi aceeaşi persoană, sugera Canini, gîndindu-se la sine. Primiţi bine de Garibaldi, Garrido şi Canini, care-i prezenta biografia ce publicase cu un an înainte în limba romînă, li s-a spus că propunerea nu se putea realiza, luptătorul revoluţionar fiind hotărît să predea puterea guvernului sard. „Dacă Garibaldi nu s-ar fi retras la Caprera", scria mai departe Canini, „legiunea romîno-spaniolă s-ar fi format. Drapelul romîn (roşu, galben şi albastru) ar fi fluturat alături de cel spaniol şi de cel italian..." [3].

Zădărnicirea victoriei de la Castelfidardo contra trupelor papale de către Napoleon III nu a slăbit încrederea poporului romîn în succesul cauzei drepte a poporului italian, deşi retragerea trecătoare din luptă a lui Garibaldi producea mîhnire în rîndurile partizanilor republicii. Cînd a fost proclamat regatul Italiei, prin sancţionarea şi promulgarea legii din 5/17 ianuarie 1861, poporul romîn şi-a manifestat bucuria faţă de victoria luptei de unificare a poporului italian. La 19/31martie se transmitea de către consulul general italian Strambio din partea lui Cavour ştirea proclamării statului italian, în care primul ministru italian declara că nu se îndoia că guvernul lui Cuza şi poporul romîn vor aplauda „...la reconstituirea unei naţiuni cu care Romînia e legată prin comunitate de origine şi prin sentimentele unei sincere amiciţii" [4]. Răspunzînd, ministrul afacerilor externe al Moldovei, Rolla, felicita guvernul italian pentru realizarea aspiraţiei de unitate a Italiei. „...Romînia întreagă", scotea el în evidenţă, „simte o bucurie cu atît mai adîncă, cu cît ea s-a asociat necontenit cu inima şi cu gîndirea fiecărui nou succes obţinut de viteaza naţiune italiană pe calea glorioasă

---

[1] Marco Antonio, *Vingt ans d'exil...*, p. 165 : „...C'était indépendament du rallicment de tous les patriotes autours de la maison de Savoie, la révolution *symphone* et *syncrône* des peuples soumis à l'Autriche et à la Turquie...".

[2] *Ibidem*, p. 183 : „...qui étaient venus en Italie pour servir la cause de la liberté..."

[3] *Ibidem*, p. 184 : „Si Garibaldi ne s'était retiré à Caprera" la légion roumaino-espagnole eût été formée. Le drapeau roumain (rouge, jaune et azur) aurait flotté à côté de l'espagnol et de l'italien...".

[4] M.A..E Ms. 261 : „À la reconstitution d'une nation avec laquelle la Roumanie est liée par une communauté d'origine et par les sentiments d'une sincère amitié".

www.dacoromanica.ro

pe care a parcurs-o" [1]. Un răspuns similar a dat şi I. I. Filipescu, ministrul afacerilor externe al Ţării Romîneşti.

Moartea lui Cavour, care a constituit o grea lovitură pentru poporul italian, deoarece, deşi liberal monarhist, el înţelegea să colaboreze cu republicanii democraţi pentru constituirea statului italian, a fost primită în Principatele Romîne ca o pierdere proprie. Adunarea electivă a Ţării Romîneşti a votat în unanimitate la 26 mai 1861 o moţiune, în care arăta că unea durerea ei „cu aceea a Italiei pentru pierderea contelui Cavour, a cărui memorie va fi totdeauna vie între noi, pentru solicitudinea ce acest mare bărbat a avut pentru cauza romînă" [2].

Cercurile radical-liberale romîne ajungeau la convingerea justă, în urma înfiinţării statului italian, că lui Napoleon III îi scăpa din mînă iniţiativa transformatoare politică în Europa, care urma să treacă, cum arăta A. Panu, primul ministru al Moldovei, într-o scrisoare adresată lui Cuza, în mîna naţiunilor „...interesate la revendicarea drepturilor lor la emancipare..." [3]. Exemplul Italiei era concludent. „Nici tratatul de la Villafranca, nici cel de la Zürich n-au prevalat contra evenimentelor posterioare venite pe neaşteptate de la un capăt la altul al peninsulei"... continua Panu, care atrăgea atenţia că „e completă asemănare între situaţia noastră şi aceea a Italiei", pentru ca să încheie fraza „a nu profita de acest exemplu, ar fi să renunţăm de bună voie avantagiilor bunelor momente" [4]. Îndemnul dat de Panu lui Cuza era însă întemeiat pe convingerea nefundată că puterile europene au acceptat tacit atît principiul autodeterminării popoarelor, cît şi pe acela al neintervenţiei. Într-un lung articol, intitulat *Întărirea naţională*, publicat în *Revista Carpaţilor*, Gh. Missail căuta să-şi convingă cititorii că aşa cum puterile mari n-au intervenit în luptele pentru unitate din peninsula italică, tot aşa nu vor interveni nici în sud-estul Europei, cînd popoarele se vor răscula pentru a se elibera [5]. În consecinţă, el îndemna poporul romîn să se înarmeze în masă, spre a putea îndeplini sarcina ce-i va veni curînd [6]. Exemplul poporului italian, care-şi făurea treptat, cu armele în mîini deplina unitate naţională, încuraja pe romîni să aspire nu numai la desăvîrşirea unirii Moldovei cu Ţara Romînească ci şi la înfăptuirea deplinei unităţi naţionale, prin alipirea Transilvaniei la noul stat romîn în curs de realizare. Un exponent al acestei năzuinţe a fost ziarul *Dacia*, apărut la 9 martie 1861 la Iaşi sub redacţia lui Gheorghe Petrescu şi a lui Vasile Alexandrescu (Ureche) cu sprijinul guvernului prezidat de A. Panu. În articolul program al primului său număr, *Dacia* declara: „Noi nu ne vom credea fericiţi pînă cînd

[1] M.A.E.: „La Roumanie tout entière, ressent une joie d'autant plus profonde, qu'elle s'est constamment associé de cœur et de pensée à chaque nouveau succès obtenu par la vaillante nation italienne dans la route glorieuse qu'elle vient de parcourir".

[2] Ibid, nr. 1189 din 29 mai (10 iunie) 1861.

[3] Arh. Bibl. Centr. Stat., Filiala N. Bălcescu, fond St. Georges, CLLVIII, dos. 2: „intéressés à la révendication de leurs droits à l'émancipation".

[4] Ibidem: „Ni le traité de Villafranca, ni celui de Zürich n'ont prévalu contre les événements posterieurs survenus d'un bout à l'autre de la péninsule"...il y a parité complète profiter de cet exemple, se serait renoncer de gaite de cœur aux avantages des bons moments".

[5] *Revista Carpaţilor*, II, 1861, p. 333.

[6] *Ibidem*, p. 334.

www.dacoromanica.ro

trîmba Carpaţilor nu se va netezi dinaintea noastră, pînă cînd vîrfurile lor cele măreţe nu vor subzista decît ca să ne recheme faptele nemuritoare ale strămoşilor noştri...".

În lupta comună a popoarelor din centrul şi sud-estul Europei pentru răsturnarea Austriei şi a Imperiului Otoman, Mazzini şi Garibaldi atribuiau un rol important poporului maghiar, a cărui răzvrătire credeau ei, va face să se prăbuşească primul obstacol în calea eliberării popoarelor, monarhia habsburgică. În acest scop Garibaldi a cerut la 16 iulie 1861 — st.n. — cunoscutei scriitoare, romînă de naştere, Dora d'Istria, într-o scrisoare [1], să convingă pe romîni să sprijine eliberarea poporului maghiar, a cărui luptă ajuta eliberării şi unificării Italiei. Necunoscînd bine împrejurările din Transilvania, revoluţionarul italian cerea poporului romîn în mod indirect să renunţe la speranţa unirii Transilvaniei, locuită în majoritate absolută de romîni, cu noul stat naţional romîn. Răspunzînd atît lui Garibaldi cît şi generalului maghiar Klapka, care se grăbise să-şi însuşească îndemnul adresat de Garibaldi romînilor, într-un lung articol publicat în vara anului 1861 în *Revista Carpaţilor* sub titlul *Garibaldi şi Klapka*, istoricul transilvănean, unul din conducătorii revoluţiei romîne din 1848 şi fost student al universităţii din Padova, Al. Papiu Ilarian, arăta netemeinicia pretenţiilor ridicate de exilaţii maghiari asupra Transilvaniei, a cărei populaţie avea dreptul să-şi aleagă singură soarta şi nu putea consimţi să schimbe un jug cu altul.

Cunoscător temeinic al realităţilor din centrul şi răsăritul Europei, Canini, proaspăt redactor al ziarului *Il Tribuno* din Torino, important organ politic în Italia anului 1862, a stăruit pe lîngă Garibaldi încă din anul 1861 să ia în mînă conducerea luptei revoluţionare de eliberare naţională a popoarelor din sud-estul Europei pentru stabilirea unei juste colaborări a lor în cadrul revoluţiei „simfone şi sincrone", care trebuia să zdrobească concomitent Austria şi Imperiul Otoman. În toamna anului 1861 Comitetul revoluţionar grec, cu care Canini ţinea strînse legături, a propus lui Garibaldi să treacă în Balcani cu voluntari şi arme pentru eliberarea ţinuturilor greceşti rămase sub dominaţia otomană [2]. Othon, regele reacţionar al Greciei, trebuia răsturnat şi proclamată republica [3], teritoriul Greciei republicane devenind o bază pentru extinderea revoluţiei în Balcani.

La 10 aprilie 1862, Garibaldi a lansat prin Canini o proclamaţie revoluţionară către popoarele Europei orientale, tradusă de Canini şi în romîneşte [4]. Pentru scuturarea jugului şi cucerirea independenţei, popoarele Europei orientale trebuiau să se unească înlăturînd neînţelegerea dintre ele privitoare la organizaţia politică ce trebuia stabilită în ţările lor după eliberare [5]. Înainte de toate, le spunea Garibaldi „trebuie să vă

[1] Scrisoarea e reprodusă în limba romînă de R. Ionescu în *Revista romînă*, I, 1861 şi în *Revista Carpaţilor*, II, 1861, p. 463—464. În limba italiană a fost publicată la 19 iulie 1861 de ziarele *Il Diritto* din Torino şi *Perseverenza* din Milano.

[2] Alexandru Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a Romîniei, 1848—1877*, Bucureşti, 1930, p. 295—296.

[3] *Ibidem*, p. 297.

[4] *Ibidem*, p. 305.

[5] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

răsculaţi ca un singur om, uitînd dureroasele duşmănii care au întărit vreme de atîtea veacuri sclavia voastră" [1]. După victorie „...o adunare generală, numită prin vot universal, va fixa graniţele noilor state şi va crea un nou drept internaţional". Aceasta întrucît „E vorba de a zidi pe ruinele trecutului un edificiu solid, trainic" [2]. Toate naţiunile vor trebui respectate. „Fiecare popor trebuie să aibă toată dezvoltarea de care e în stare şi să ocupe în lume locul ce-i aparţine" [3]. Frontierele noilor state ce se vor alcătui „...au o importanţă secundară, faţă cu marele scop al unirii tuturor voinţelor izolate, spre a se alcătui o voinţă şi o putere obştească" [4].

Pentru pregătirea revoluţiei în Balcani şi în Austria, au fost trimişi cîţiva agenţi din sud-estul Europei, cel mai important fiind Canini, deoarece el a mers atît în Grecia, Romînia şi Serbia, cît şi în Ungaria şi Croaţia. Cum mărturiseşte el însuşi scopul călătoriei sale „...era deci de a prepara căile lui Garibaldi în Orient" [5]. Sosit în Romînia, Canini a fost arestat şi expulzat [6]. Ajungînd în Serbia, el a căutat să antreneze guvernul acestei ţări pe calea revoluţiei ce pregătea. După o călătorie clandestină în Ungaria şi Croaţia, unde n-a obţinut rezultate temeinice, reveni prin Constantinopol în Romînia, de unde se putea acţiona atît în Austria cît şi în Balcani, dar a fost din nou descoperit şi expulzat de către guvernul liberal-moderat condus de N. Creţulescu, care se opunea revoluţiei ce se pregătea pentru întreg Orientul, inclusiv Polonia şi Rusia.

Pentru a uşura izbucnirea revoluţiei în Austria, Canini a convins cam în acelaşi timp pe generalul Klapka [7] şi apoi pe Kossuth [8] însuşi să renunţe la ideea unităţii Ungariei Sfîntului Ştefan, susţinută de ei pînă atunci, pe care romînii, slovacii, sîrbii şi croaţii n-o puteau accepta, căci ar fi însemnat să consimtă la desfiinţarea lor ca naţiuni deosebite, şi să accepte colaborarea poporului maghiar cu naţiunile menţionate în cadrul unei Confederaţii dunărene ce urma a fi înfăptuită în urma sfărîmării monarhiei habsburgice [9], pe baza deplinei egalităţi de drepturi.

Canini ţine să atragă atenţia că prin stăruinţa lui a făcut să se accepte „...existenţa Transilvaniei, ca stat separat, de omul care făcuse să se arunce în 1848 faimosul strigăt, semnal al atîtor grozăvii: *unirea sau moartea*, de Kossuth" [10].

---

[1] Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 305.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] Marco Antonio, *op. cit.*, p. 204 (Mon but était donc de préparer les voies de Garibaldi en Orient).
[6] *Ibidem*, p. 221—222.
[7] Ludwig Kossuth, *Meine Schriften aus der Emigration*, Britter Band. Die Zeit der Hoffnungen und Schicksals schläge, 1860—1862, Leipzig, 1882, p. 707.
[8] *Ibidem*, p. 708.
[9] *Ibidem*, p. 706 şi 710 şi Marco Antonio, *op. cit.*, p. 175.
[10] Marco Antonio, *op. cit.*, p. 21: „l'existence de la Transylvanie, comme état séparé, par l'homme qui avait fait jeter en 1848 le fameux cri, signal de tant d'horreurs: *l'union ou la mort*, par Kossuth".

www.dacoromanica.ro

Publicarea proiectului Confederaţiei danubiene fără nici un comentar [1] a produs, după expresia lui Kossuth, o mare alarmă în Ungaria [2]. Nobilimea şi burghezia nu l-au acceptat, preferînd să încheie pactul dualist cu Habsburgii. Nobilimea se temea că ţăranii popoarelor ridicate la drepturi egale le vor expropria latifundiile rămase în urma emancipării iobagilor, iar burghezia maghiară nu voia să renunţe la dominarea unei pieţe proprii de trei ori mai mare decît aceea la care avea dreptul prin aplicarea justă a dreptului de autodeterminare a popoarelor, acceptat parţial de Kossuth şi proclamat deschis de Garibaldi.

Plecat în misiune secretă în cursul verii anului 1862 în Grecia, Romînia, Serbia şi Austria, pentru a începe să pună în aplicare planul pornirii revoluţiei în acelaşi timp în Turcia şi în Austria, Canini suferise un eşec aproape total. El a învinovăţit pe nedrept pe Kossuth pentru că publicase înainte de vreme proiectul de confederare a popoarelor dunărene, compromiţînd astfel punerea lui în aplicare şi însăşi viaţa sa [3]. De fapt, interesele de *clasă* ale nobilimii şi burgheziei maghiare au contribuit în mare măsură ca poporul maghiar să fie împiedicat în 1863 să reia lupta revoluţionară din 1848 [4].

Baterea în retragere a burgheziei chiar şi pe terenul luptei de eliberare naţională s-a făcut simţită îndată şi în Italia. În august 1862, pe cînd Canini se străduia zadarnic să aţîţe revoluţia în Balcani şi în Austria, Garibaldi, pornit la atac contra statului papal, a fost înfrînt şi luat prizonier la Aspromonte de către trupele guvernului monarhic al Italiei. Acesta voia să demonstreze lui Napoleon III, protectorul Papei, că nu va tolera o acţiune contrară intereselor lui, dar nici nu consimţea ca eliberarea Romei să se facă pe calea luptei revoluţionare a poporului. Presa progresistă romînă a deplîns înfrîngerea şi jignirea eroului eliberării şi unificării Italiei, în care spiritele avansate romîne sperau să vadă curînd un conducător al luptei revoluţionare a tuturor popoarelor din sud-estul Europei, cărora cu cîteva luni înainte le adresase manifestul menţionat.

Desăvîrşirea unităţii naţionale a poporului romîn a fost un proces mai îndelungat. Romînia formată prin unirea de la 24 ianuarie 1859 şi-a proclamat independenţa în 1877, făcînd să i se recunoască suveranitatea prin participarea alături de Rusia la războiul din 1877—1878 împotriva Imperiului Otoman, dar poporul romîn nu şi-a putut dobîndi deplina unitate, în cadrul unui singur stat naţional, decît în urma prăbuşirii monarhiei habsburgice. Datorită înfrîngerilor suferite pe front de armatele austro-ungare, a intensificării luptei de clasă a proletariatului şi a mişcării naţionale de eliberare a popoarelor din monarhie, sub influenţa Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie în 1918 romînii din Transilvania au putut să proclame unirea lor cu Romînia, împlinindu-se astfel aspiraţiile îndreptăţite de unitate naţională ale poporului romîn.

---

[1] Ludwig Kossuth, *op. cit.*, p. 706.
[2] *Ibidem*, p. 707.
[3] Marco Antonio, *op. cit.*, p. 175.
[4] A se vedea (*ibidem*, p. 180—181) şi consideraţiile lui Canini asupra punctului dualist şi a acceptării acestuia de către Klapka.

www.dacoromanica.ro

Întrucît unirea s-a înfăptuit sub conducerea burgheziei şi a moşierimii, care au folosit în scopurile lor de clasă mişcarea populară pentru unitate naţională, schimbările din 1918 n-au adus maselor din Romînia un spor de libertăţi şi drepturi democratice. Dimpotrivă, unirea înfăptuindu-se în aceste condiţii, într-o perioadă în care burghezia trecea la reacţiune făţişă, clasele dominante au subordonat Romînia intereselor monopolurilor străine, au răpit maselor populare pînă şi ultimele libertăţi, au dezlănţuit o prigoană sălbatică împotriva minorităţilor, pregătind, în cele din urmă, ascensiunea la putere a fascismului, subjugarea ţării de către cel de-al treilea Reich şi participarea Romîniei la războiul împotriva U.R.S.S.

Poporul romîn a putut să ajungă însă la deplina eliberare naţională şi socială numai prin revoluţia populară condusă de P.C.R. începută la 23 August 1944. Clasa muncitoare din Romînia sub conducerea Partidului ei revoluţionar, marxist-leninist, instaurînd dictatura proletariatului, a creat condiţiile liberei dezvoltări a Romîniei pe drumul luminos al socialismului.

БОРЬБА РУМЫНСКОГО И ИТАЛЬЯНСКОГО НАРОДОВ ЗА НАЦИОНАЛЬНОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ

РЕЗЮМЕ

Борьба за национальное единство, ведшаяся одновременно итальянцами и румынами в середине XIX в., отличалась массовым характером, поскольку эта борьба была связана с борьбой за устранение феодализма.

После поражения революции 1848 г. румыны и итальянцы боролись сообща за осуществление национального объединения своих стран в рамках революционного движения, руководимого Европейским демократическим комитетом в Лондоне во главе с Мадзини. Румыны получили помощь и со стороны итальянских умеренных либералов и, прежде всего, от Кавура, премьер-министра Сардинии, который энергично поддерживал в 1856—1861 гг. дело объединения Молдавии и Валахии в одно государство.

Преданным защитником объединения румынского народа был революционер демократ Марко Антонио Канини. Прибыв в Бухарест в 1858 г. и быстро изучив румынский язык, он опубликовал в том же году книгу о происхождении румынского народа; в следующем 1859 г. он начал издавать газету „Buletinul resbelului din Italia" (Бюллетень войны в Италии), название которой вскоре было изменено на „Libertatea şi înfrăţirea popoarelor" (Свобода и братство народов).

Будучи выслан из страны из-за одной статьи, в которой он яростно нападал на Наполеона III, Канини предлагает Гарибальди в 1861 г. основать румынско-испанский легион, который боролся бы за осуществление революционного объединения Италии. Имея в виду подготовку „синхронно-симфонной" революции в центре и на юго-востоке Европы, он побудил Гарибальди опубликовать в апреле 1862 г. манифест

www.dacoromanica.ro

в котором народы Балкан призывались к совместному восстанию, чтобы освободиться. С этой же целью Канини убедил Кошута выпустить в том же году манифест к венгерскому народу, в котором одобрялся принцип конференции дунайских наций в рамках демократической республики. Он лично поехал тайно в Грецию, в Румынию и в Австрию, чтобы подготовить почву для революции, но подготовленная революция не вспыхнула.

LA LUTTE DES PEUPLES ROUMAIN ET ITALIEN POUR L'UNION NATIONALE

RÉSUMÉ

La lutte pour l'unité nationale menée parallèlement par les Italiens et les Roumains au milieu du XIXe siècle se caractérise par sa large base de masse, issue du fait qu'elle était liée à la lutte pour l'abolition du régime féodal.

Après la défaite de la révolution de 1848, les Italiens et les Roumains ont collaboré à la réalisation de leur propre unité nationale dans le cadre du mouvement révolutionnaire dirigé par le Comité démocratique européen de Londres, à la tête duquel se trouvait Mazzini. Les Roumains ont également été aidés par les libéraux modérés italiens, en premier lieu par ceux de Cavour, premier ministre de Sardaigne, qui a soutenu avec autant d'énergie que de compétence, de 1856 à 1861, l'union de la Moldavie et de la Valachie en un seul Etat.

Un autre défenseur dévoué des aspirations d'union du peuple roumain a été le révolutionnaire démocrate Marco Antonio Canini. Venu à Bucarest en 1858, celui-ci a vite appris le roumain et a publié la même année un livre sur les origines du peuple roumain, pour éditer l'année suivante, en 1859, le journal *Buletinul resbelului din Italia* (Le Bulletin de la Guerre d'Italie) qui prit ensuite le titre de *Libertatea şi înfrăţirea popoarelor* (La liberté et la fraternité des peuples). Expulsé à la suite de la parution d'un article où il attaquait avec véhémence Napoléon III, Canini a proposé à Garibaldi, en 1861, la création d'une légion roumano-espagnole, qui devait lutter pour la réalisation de l'unité révolutionnaire de l'Italie. En vue de la préparation de la révolution au centre et au sud-est de l'Europe, il est intervenu auprès de Garibaldi pour le déterminer à lancer son manifeste d'avril 1862, par le quel les peuples des Balkans étaient instigués à se révolter ensemble afin de conquérir leur liberté. A cette même fin, Canini a convaincu Kossuth de lancer cette même année son manifeste au peuple hongrois, par lequel il se ralliait au principe de la confédération des nations danubiennes dans le cadre d'une république démocratique. Il s'est rendu lui-même clandestinement en Grèce, en Roumanie et en Autriche afin de préparer le terrain à la révolution, mais finalement celle-ci n'a pas éclaté.

www.dacoromanica.ro

DIN VIAȚA GENERALULUI PAVEL PAPP

Date noi privitoare la istoria relațiilor romîno-italiene în epoca Risorgimentului

DE

ION SABĂU

Unul din aspectele importante ale istoriei relațiilor dintre poporul romîn și poporul italian îl constituie colaborarea dintre cele două popoare în epoca renașterii lor naționale în secolul al XIX-lea; la temelia acestei colaborări a stat năzuința de a merge pe calea liberei dezvoltări a vieții lor economice, sociale, culturale și politice, a libertății și independenței naționale. Spre a-și putea realiza însă aceste aspirații, ele au trebuit să ducă o luptă grea. Principalele piedici care le-au stat în cale au fost, pe de o parte, rămășițele feudale din agricultura și viața de stat din Italia, precum și predominarea feudalismului în cele trei țări romîne, iar pe de alta, stăpînirea străină: o parte din teritoriul locuit de romîni se afla sub turci, alta sub Habsburgi; sub jugul Habsburgilor se afla și o parte însemnată a Italiei. Punctul central al colaborării lor îl forma deci lupta antihabsburgică, care îi unea și cu celelalte popoare din Europa centrală și de sud: maghiarii, cehii, sîrbii etc., asuprite de Habsburgi.

Evenimentele principale ale acestei colaborări sînt cunoscute. Recent ele au format obiectul unei comunicări la congresul pentru istoria unității Italiei, ținut în luna octombrie la Palermo.

În materialul de față vom încerca să aducem cîteva date privitoare la activitatea mai puțin cunoscută a unui romîn care a luat parte la lupta antihabsburgică. Este vorba de Pavel Papp, romîn originar din părțile Bihorului. După ce a participat întîi ca simplu ostaș, apoi ca sergent și pe urmă ca locotenent în armata revoluționară maghiară, la luptele din anii 1848—1849 împotriva reacțiunii habsburgice, Pavel Papp și-a cîștigat merite deosebite în luptele pentru independența și unitatea Italiei din anii 1859—1870, ajungînd pînă la sfîrșit la gradul de general maior. Reprezentant tipic al generației sale de luptători entuziaști pentru elibe-

www.dacoromanica.ro

rarea popoarelor, indiferent de cîmpul de bătălie pe care lupta împotriva reacţiunii, în Transilvania, Ungaria sau Italia, el era convins că luptă pentru libertatea tuturor popoarelor şi în primul rînd pentru libertatea poporului din mijlocul căruia s-a ridicat, de a cărui soartă n-a încetat să se intereseze nici după încetarea luptelor pentru independenţa Italiei, patria sa de adopţiune.

Spre sfîrşitul vieţii, Pavel Papp a trimis în ţară, familiei sale, o mulţime de obiecte, note şi scrisori pe care le avea. Din nenorocire, cele mai multe din ele s-au pierdut. S-au păstrat totuşi cîteva note importante privitoare la viaţa sa, o copie a statului său de serviciu, unele acte de numire, de avansare şi de decorare etc. În total 26 de acte şi o fotografie [1]. Pe baza acestor acte, în paginile de faţă vom căuta să reconstituim în linii generale viaţa şi activitatea lui.

Pavel Papp s-a născut la 17 decembrie 1827, în comuna Beznea, raionul Aleşd, regiunea Crişana, din părinţii Mihail şi Mina Emilia Caba [2]. Tatăl său făcea parte din rîndul modeştilor învăţători romîni de la ţară [3]. După terminarea şcolii primare, s-a înscris la gimnaziul din Oradea.

La izbucnirea evenimentelor revoluţionare din Ungaria şi Transilvania în martie 1848, era încă pe băncile şcolii. Cînd reacţiunea habsburgică a ameninţat revoluţia, Pavel Papp a părăsit şcoala şi s-a înrolat voluntar, împreună cu mulţi tineri entuziaşti din generaţia sa, ca ostaş simplu, în armata revoluţionară, convins fiind — după cum va spune mai tîrziu, recapitulîndu-şi activitatea din tinereţe, într-o scrisoare trimisă la 20 noiembrie 1892, de la Chiavari (Italia) ziarului „Nagyvárad" [4] din Oradea — că victoria asupra reacţiunii habsburgice „depinde de solidaritatea naţionalităţilor în deosebi a romînilor şi ungurilor" [5]. A făcut parte din batalionul nr. 55 de honvezi, „în care soldaţii, negradaţii, subofiţerii şi ofiţerii au fost în majoritate romîni" [6] — după cum a atestat tot el în aceeaşi scrisoare. În cadrul acestui batalion, care făcea parte din armata comandată de către unul din eroii revoluţiei, generalul Iosif Bem, Pavel Papp a luat parte la toate luptele din Transilvania, începînd de la Ciucea pînă la Turnu Roşu, împotriva armatelor imperiale [7]. În luptele purtate, batalionul acesta s-a acoperit de glorie. „Prin conduita bravă şi disciplina sa — spune tot el în amintita scrisoare — a fost trupa favorită a bătrînului Bem. Nu vorbesc din auzite sau citite, ci ca participant la faptele de arme ale batalionului nr. 55 honvezi. Ca romîn şi eu am luptat sub comanda lui Bem" [8].

---

[1] Mulţumim şi pe această cale tovarăşului medic dr. Ion Pop D. Popa, strănepotul lui Pavel Papp, că a pus la dispoziţia Institutului de istorie al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., actele acestea păstrate la dînsul, spre a fi cercetate şi folosite la expoziţia privind relaţiile romîno-italiene din epoca Risorgimentului.

[2] Cf. *Copia dello Stato di servizio*, eliberată de către comandamentul Corpului IV de armată din armata italiană, cu sediul la Genova.

[3] Teodor Neş, *Oameni din Bihor 1848—1918*, Oradea, 1937, p. 22.

[4] *Oradea.*

[5] T. Neş, *op. cit.*, p. 23.

[6] *Ibidem.*

[7] Cf. şi Kovács Endre, *Bem József*, Budapesta, 1954, p. 309.

[8] T. Neş, *op. cit.*, p. 23.

www.dacoromanica.ro

Încă înainte de a pleca în campania din Transilvania, la 10 octombrie 1848, a obținut gradul de sergent [1]. În cursul campaniei a fost rănit în bătălia de la Ocna Sibiului, din 4 februarie 1849 [2]. În ultimele zile ale campaniei, a fost avansat la gradul de locotenent [3]. După înfrîngerea revoluției, la 13 august 1849, urmînd pe ceilalți emigranți, în frunte cu L. Kossuth, s-a refugiat, împreună cu mulți din batalionul din care făcuse parte, în Turcia. Pentru meritele sale cîștigate în luptele din 1848—1849 pentru independența Ungariei, prin decretul semnat la Torino, în ziua de 11 august 1863 de către L. Kossuth, Pavel Papp, care, după cum vom vedea mai jos, între timp ajunsese căpitan în regimentul 49 de infanterie din armata italiană, a fost distins cu medalia comemorativă a honvezilor [4].

Ajuns în Turcia, probabil la începutul lui septembrie 1849, P. Papp a intrat (ianuarie 1850) în serviciul acestei țări, ca și fostul său comandant, generalul I. Bem. Timp de mai mulți ani a rămas ofițer în armata turcă.

La reluarea luptelor pentru eliberarea Italiei, în 1859, s-a hotărît să meargă în Italia, pentru a putea participa la luptele împotriva Austriei. În 17 iunie 1859 a demisionat din armata turcă [5].

Plecînd în Italia, la 16 octombrie 1859 s-a augajat în armata guvernului Modenei și Parmei, de unde populația răsculată, în frunte cu Luigi Carlo Farini, alungase de curînd, în primăvara acelui an, pe ducii locali. Actul de numire în gradul de căpitan de artilerie din 27 octombrie 1859 e semnat de către Farini, care stătea în fruntea celor două provincii [6]. La 26 noiembrie a fost numit în regimentul 5 infanterie din brigada Parma, iar la 1 ianuarie 1860, în regimentul 49 de infanterie [7]. După unirea provinciilor din Italia centrală cu Piemontul, a fost numit cu același grad în armata italiană și a participat la luptele împotriva trupelor papale care, în septembrie 1860, vor capitula la Ancona [8]. La 16 decembrie a fost avansat căpitan clasa întîi [9].

În anii următori, 1861—1862, Pavel Papp a participat la luptele purtate în Italia de sud împotriva „briganzilor", cum erau numiți partizanii lui Francisc al II-lea de Bourbon [10], fost rege al Neapolului, alungat din

---

[1] *Copia dello Stato di servizio.*

[2] *Ibidem.*

[3] Statul de serviciu indică drept dată a avansării ziua de 4 septembrie, iar ca dată a ieșirii din serviciul armatei ungare, ziua de 13 august 1849. Informația este evident greșită. Datele trebuiesc inversate, așa cum și indică această corectură făcută ulterior cu creion albastru, probabil chiar de către P. Papp. Avansarea la gradul de locotenent a avut loc deci după toate probabilitățile la 13 august, iar ieșirea din serviciul armatei ungare la începutul lui septembrie, poate la 4 ale acestei luni. Spre sfîrșitul lunii august atît Kossuth cît și Bem se aflau în Turcia. Bem trecuse hotarul la 23 august Cf. Kovács E., *op. cit.*, p. 641 și 712.

[4] Cf. decretul din 11 august 1863, în care se adevereşte că P. Papp *„prese parte nella guerra d'independenza ungherese dal 1848—49, per cui ha diritto di fregiarsi della Medaglia commemorativa degli Honved.*

[5] Cf. certificatul din 21 iunie 1865, eliberat de către generalisimul Omer Paşa și legalizat la 24 iunie, același an, de către legația Turciei la Florența, sub nr. 73.

[6] Cf. Copia decretului de numire din 27 octombrie 1859.

[7] *Copia dello Stato di servizio.*

[8] *Ibidem.*

[9] *Ibidem.*

[10] Cf. Paul Feyel, *Histoire politique du dix-neuvième siècle*, Paris, 1914, v. I, p. 343.

www.dacoromanica.ro

regatul său de către voluntarii lui Garibaldi. În mod deosebit s-a distins în luptele din 19 ianuarie şi 10 aprilie 1862 de la Apricena din provincia Capitanata.

La 7 iunie 1866, a fost avansat la gradul de maior în regimentul 62 de infanterie [1]. La 3 februarie 1867, a fost mutat în regimentul 61 de infanterie [2]. În această calitate a participat la campania din 1870 pentru eliberarea Romei. Abia în perioada mai liniştită care a urmat după încetarea luptelor, a găsit timp pentru a-şi aranja situaţia familiară, căsătorindu-se, la 13 iunie 1872, cu Paolina Mazzucchelli. La 16 mai 1874, a fost avansat la gradul de locotenent colonel [3], iar la 13 iunie 1878, la gradul de colonel [4]. În acelaşi timp a fost numit comandant al regimentului 61 infanterie [5], în care servise şi pînă atunci.

La 11 martie 1880, a fost trecut în disponibilitate [6]. În scurt timp însă, la 24 iunie acelaşi an, a fost rechemat în serviciu activ şi i s-a încredinţat comanda regimentului 23 de infanterie [7]. În această calitate a servit pînă la 2 aprilie 1882, cînd, la cererea sa, a fost trecut în serviciu auxiliar [8]. Amintim aici, ca o dovadă a prestigiului de care s-a bucurat, că, la 16 aprilie 1882, a fost ales vicepreşedinte de onoare al Societăţii pentru ajutorarea reciprocă a militarilor veterani şi invalizi, din Novara [9]. La 12 iulie 1888, a fost pus în retragere, la cerere proprie, din motive de vechime în serviciu şi de vîrstă, cu gradul şi drepturile cîştigate pînă atunci [10].

În ziua de 12 martie 1895, Pavel Papp a fost avansat la gradul de general maior [11]. Cu acest grad a făcut parte din rîndurile ofiţerilor de rezervă ai armatei italiene, pînă la data de 18 decembrie 1902, cînd, din motive de vîrstă — avea 75 de ani — a părăsit rîndurile armatei păstrîndu-şi gradul şi dreptul de a purta uniforma [12].

Pentru meritele sale cîştigate în luptele pentru independenţa şi unitatea Italiei, Pavel Papp a fost decorat cu mai multe ordine şi medalii.

Pentru priceperea şi curajul de care a dat dovadă în luptele de la Apricena din 19 ianuarie 1862, a fost distins cu menţiunea onorabilă [13]. În temeiul acestei distincţii, mai tîrziu i s-a conferit dreptul de a purta medalia de bronz pentru bărbăţie militară, înfiinţată prin decretul din 8 decembrie 1887 [14]. Tot în campania din 1862, pentru participarea sa vitejească la luptele de la Apricena (Capitanata), din 10 aprilie 1862 a primit medalia de argint [15].

---

[1] Cf. decretului de numire nr. 212 din 7 iunie 1866 şi *Copia dello Stato di servizio.*

[2] *Copia dello Stato di servizio.*

[3] Cf. decretul de numire nr. 113, din 16 mai 1874.

[4] Cf. decretul de numire nr. 140, din 13 iunie 1878.

[5] *Ibidem.*

[6] Cf. decretul nr. 67 din 11 martie 1880.

[7] Cf. decretul nr. 190 din 24 iunie 1880.

[8] Cf. decretul nr. 40 din 2 aprilie 1882.

[9] *Societa di mutuo soccorso fra i militari in congedo.* Cf. numirea din 16 aprilie 1882.

[10] Cf. decretul din 12 iulie 1888.

[11] Cf. decretul de numire nr. 434 din 12 martie 1895.

[12] „conservando il grado e l'onore dell'uniforma". Cf. decretul din 18 decembrie 1902.

[13] „Estato dichiarato meritevole di menzione onorevole". Cf. decretul nr. 10 142, din 17 septembrie 1862, al Ministerului de război.

[14] „Medaglia di bronzo al valor militare istituito con regio decreto 8 dicembre 1887". Vezi completările ulterioare făcute pe decretul de mai sus de către comandantul districtului corpului IV de armată din Piacenza.

[15] Cf. decretul nr. 10 551, din 1 decembrie 1863, al Ministerului de război.

www.dacoromanica.ro

Pentru meritele cîştigate în luptele pentru independenţa şi unitatea Italiei, la care luase parte în anii 1860—1861, la 29 mai 1865, i s-a acordat medalia comemorativă a luptelor purtate pentru independenţa şi unitatea Italiei, instituită prin decretul din 4 martie 1865 [1]. La faptele de pînă atunci, se vor adăuga, mai tîrziu meritele cîştigate în luptele din 1870 pentru eliberarea Romei [2].

La 21 martie 1871, comisia instituită de către consiliul provizoriu al guvernului Romei i-a acordat „medalia celor care au binemeritat pentru eliberarea Romei 1849—1870", creeată prin decretul din 28 septembrie 1870. Pecetea acestei comisii poartă inscripţia: „Roma, eliberatorilor săi" [3]. Mai tîrziu i s-a acordat medalia „Unitatea Italiei 1848—1870", instituită prin decretul din 26 aprilie 1883 [4].

Pavel Papp a fost distins şi cu alte decoraţii şi ordine. La 2 iunie 1870, a fost numit cavaler al ordinului Sf. Mauritiu şi Lazar [5], iar la 12 iulie 1888 a fost numit ofiţer al acestui ordin [6].

La 29 mai 1898 a fost numit comandor al ordinului Coroana Italiei [7], iar la 23 ianuarie 1901 i s-a acordat crucea de aur pentru vechimea — de 25 de ani — în serviciul militar, instituită prin decretul din 8 noiembrie 1900 [8]. Acesta este cel din urmă act pe care îl avem de la el.

După înfăţişarea — foarte sumară din pricina numărului redus al documentelor de care dispunem — a activităţii militare a lui Pavel Papp, revenim asupra unui aspect al vieţii sale, de care am amintit şi la începutul acestor pagini.

Credincios idealurilor de eliberare şi înfrăţire a popoarelor, cărora le-a consacrat partea cea mai mare din viaţa sa, Pavel Papp a continuat să se preocupe de această problemă şi după înfăptuirea unităţii Italiei. Cum e şi firesc, în mod deosebit s-a interesat de situaţia şi chestiunea romînilor din Transilvania şi Ungaria. Sînt vrednice de remarcat în această privinţă intervenţiile sale în dezbaterea chestiunii naţionale a romînilor în perioada Memorandului, din anii 1892—1893.

Memorandul prezentat de către romînii din Transilvania şi Ungaria, în mai 1892, la Viena, împăratului Francisc Iosif I, pentru apărarea drepturilor lor, a provocat nemulţumiri în cercurile şovine. În legătură cu incidentele care au avut loc, Pavel Papp a trimis din Italia, ziarului „Nagyvárad" o scrisoare publicată în numărul din 23 noiembrie 1892, în care, condamnînd ieşirile violente ale studenţilor maghiari de la academia de

[1] „Medaglia commemorativa delle guerre combattute per l'indipendenza a l'unita d'Italia". Cf. decizia nr. 2, din 29 mai 1865, a consiliului de administraţie al regimentului 49 de infanterie.

[2] Cf. însemnările ulterioare de pe aceeaşi decizie.

[3] „Medaglia ai benimerenti della liberazione di Roma 1848—1870". „Roma ai suoi liberatori". Cf. decretul nr. 2200, din 21 martie 1871, semnat de către Alessandro Carcano, preşedintele comisiei.

[4] Medaglia „Unita d'Italia 1848—1870" Cf. Copia dello Stato di servizio.

[5] „Cavaliere dell'Ordine dei santi Maurizio e Lazzaro". Cf. decretul de numire din 2 iunie 1870, înregistrat sub nr. 14 792, la 30 iunie 1870.

[6] Uffiziale dell'Ordine di s.Ms.e L.". Cf. decretul din 12 iulie 1888, înregistrat sub nr. 4930 la 27 iulie 1888.

[7] „Commendatore dell'Ordine della Corona d'Italia". Cf. decretul de numire din 29 mai 1898, înregistrat sub nr. 7205, la 30 iunie 1890.

[8] Cf. decretul de numire nr. 1941 din 23 ianuarie 1901, al Ministerului de război.

www.dacoromanica.ro

drept din Oradea, împotriva colegilor lor romîni, le recomanda o atitudine justă față de aceștia, dînd ca exemplu colaborarea dintre tineretul romîn și maghiar din Bihor în timpul revoluției din 1848—1849. „Cînd au izbucnit revoluțiile în Banat și Ardeal, — spune el în acea scrisoare, — am declarat în adunarea noastră (a studenților), că binele depinde de solidaritatea naționalităților, în deosebi a romînilor și ungurilor. Binele public rezultă din colaborarea strînsă a cetățenilor de diferite limbi... Lozinca tinerimii din Oradea a cutreerat ca fulgerul împrejurimile și aici în Bihor a avut drept rezultat că poporul romîn și maghiar s-au întrecut în a se înrola... S-au format batalioane după batalioane și romînii s-au luptat ca tovarăși credincioși de arme alături de honvezii maghiari" [1].

În timpul emigrației lor comune în Italia, Pavel Papp a fost în legătură și cu L. Kossuth, care stătea la Torino. Ei au discutat împreună, în repetate rînduri, chestiunile ridicate de revoluția din 1848—1849, cum a fost și chestiunea naționalităților din Ungaria. Cu o asemenea ocazie, în primăvara anului 1893, L. Kossuth a luat atitudine împotriva claselor dominante din Ungaria condamnîndu-le pentru politica lor de asuprire a naționalităților [2].

Ultimii ani ai vieții, Pavel Papp i-a petrecut la Chiavari, din apropierea Genovei. Avem puține știri privitoare la această parte a vieții sale. A păstrat tot timpul legăturile cu familia sa, din membrii căreia mai mulți l-au vizitat în Italia. Probabil că prin unul din aceștia a trimis în Transilvania, spre sfîrșitul vieții, o parte din obiectele, scrisorile și actele pe care le avea. A murit la Chiavari, unde este și înmormîntat. Nu cunoaștem însă data morții sale. Ni se pare că cercetările care s-ar face în arhivele italiene și la aceia la care au trecut lucrurile sale rămase în Italia, ar putea avea rezultate pozitive nu numai pentru cunoașterea vieții sale, ci și pentru o mai bună cunoaștere a relațiilor romîno-italiene în epoca Risorgimentului. Ele ar putea scoate la iveală date privitoare la relațiile pe care le va fi avut cu patrioții revoluționari italieni, poate chiar cu Garibaldi, mai ales în perioada premergătoare și în timpul luptelor pentru eliberarea Romei. Legăturile sale cu Luigi Carlo Farini, eroul luptelor pentru eliberarea provinciilor din Italia centrală, le-am semnalat în măsura în care au permis informațiile cuprinse în actele folosite aici.

ИЗ ЖИЗНИ ГЕНЕРАЛА ПАВЛА ПАППА

Новые данные в связи с историей румыно-италянских отношений в эпоху Рисорджименто

РЕЗЮМЕ

В данной работе автор приводит некоторые данные относительно биографии Павла Паппа, румына по происхождению из области Бихора, который воевал вначале как простой солдат, а затем как офицер революционной венгерской армии и который

[1] T. Neș, *op. cit.*, p. 23.
[2] *Ibidem*, p. 36.

www.dacoromanica.ro

в 1859—1870 гг. проявил высокую доблесть в борьбе за независимость и объединение Италии, достигнув чина генерал-майора. В рядах 55-го гонведного батальона, который входил в состав армии под командой генерала Иосифа Бема, Павел Папп участвовал во всех боях в Трансильвании, получив чин поручика. После поражения революции вместе с другими революционерами он бежал в Турцию. В 1859 г. при возобновлении борьбы за освобождение Италии он вступил в ряды правительственной армии Модены и Пармы.

Автор сообщает интересные сведения об участии Павла Паппа в боях против войска папы, против сторонников Франциска II Бурбона, бывшего короля Неаполя; особенно он отличился в боях 19 января и 10 апреля 1862 г. при Априцене (провинция Капитаната). Приводятся многочисленные данные относительно повышения Павла Паппа в чинах и награждения его многими орденами и медалями, а также подробно описываются его связи с Кошутом и Луиджи Карло Фарини, героем боев за освобождение провинций центральной Италии.

QUELQUES DONNÉES SUR LA VIE DU GÉNÉRAL PAVEL PAPP

Faits nouveaux relatifs à l'histoire des relations roumano-italiennes à l'époque du «Risorgimento»

RÉSUMÉ

L'auteur fournit certaines données sur la biographie de Pavel Papp, Roumain originaire de la région de Bihor, qui a combattu — d'abord comme simple soldat, puis comme officier — dans l'armée révolutionnaire hongroise et qui, entre 1858 et 1870, s'est acquis de grands mérites dans les batailles livrées pour l'indépendance et l'unité de l'Italie. Il a été promu jusqu'au grade de général-commandant. Affecté au 55e bataillon de honveds, relevant de l'armée placée sous les ordres du général Iosif Bem, Pavel Papp a pris part à toutes les batailles de Transylvanie et a été élevé au grade de lieutenant. Après la défaite de la révolution, il s'est réfugié en Turquie, avec d'autres révolutionnaires. En 1859, lors de la reprise des luttes pour la libération de l'Italie, il s'est engagé dans l'armée de Modène et de Parme. L'auteur fournit quelques données intéressantes sur la participation de Pavel Papp aux batailles livrées contre les armées du Pape, contre les partisans de François II de Bourbon, ex-roi de Naples. Pavel Papp s'est distingué notamment à l'occasion des batailles livrées à Apricène (province de Capitanate), le 19 janvier et le 10 avril 1862. L'auteur nous donne de nombreux renseignements sur les avancements successifs de Pavel Papp, sur les ordres et les médailles qui lui ont été conférés, ainsi que d'autres détails sur les relations avec Kossuth et Luigi Carlo Farini, héros des luttes pour la libération des provinces de l'Italie Centrale.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

PROBLEMELE TRATATULUI „ISTORIA ROMÎNIEI"

DEZBATERILE PRIVIND MACHETA VOL. II DIN TRATATUL „ISTORIA ROMÎNIEI" *

În zilele de 15—17 noiembrie 1960, la Academia R.P.R. a avut loc o sesiune consacrată discutării machetei volumului II al tratatului Istoria Romîniei (sec. X—XVI). La sesiune au participat academicieni, membri corespondenți ai Academiei R.P.R., cercetători de la Institutele de Istorie din București, Cluj și Iași, de la Institutul de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., de la bazele Academiei din Sibiu și Tg. Mureș, filozofi, economiști, lingviști, juriști, geografi, istorici de artă, cadre didactice din învățămîntul superior, istorici militari, directori de muzee etc.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. A. Joja, președintele Academiei R.P.R.

Acad. A. Oțetea, directorul Institutului de Istorie din București, redactor responsabil al volumului, a prezentat apoi conținutul machetei. Vorbitorul a subliniat ceea ce aduce nou volumul supus dezbaterilor față de vechile sinteze de istorie. Volumul II al tratatului de Istoria Romîniei — rezultat al muncii colective a principalilor medieviști ai țării — este nou prin bogăția informațiilor, ca și prin interpretarea marxist-leninistă a materialului documentar. Istoria societății feudale din țările romîne, concepută în spiritul materialismului istoric — a spus vorbitorul — , este istoria producătorilor de bunuri materiale, în primul rînd a țărănimii, principala clasă producătoare din orînduirea feudală.

Pe baza unui bogat material informativ, autorii volumului au prezentat în mod sintetic geneza și dezvoltarea relațiilor de producție feudale, formarea statelor feudale romînești, lupta de clasă, sub toate aspectele pe care le-a luat în această epocă. De asemenea colectivul de redactori a scos în evidență lupta eroică a maselor populare împotriva cotropirii turcești, precum și atitudinea de pactizare cu turcii pe care a avut-o clasa stăpînitoare, boierii șovăielnici și trădători.

Preocupîndu-se să scoată în relief rolul creator al poporului în istorie, autorii au prezentat în același timp în adevărata lui lumină și rolul marilor personalități istorice ale vremii, ca expresii ale unor necesități sociale. Marile personalități ale epocii medievale romînești, de care se ocupă volumul II al tratatului — Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Ioan Vodă și Mihai Viteazul — sînt exponenți ai năzuinței de libertate a poporului și conducători ai luptei împotriva cotropirii țărilor romîne de către turci.

---

* Text întocmit pentru revista „Studii" de secretariatul științific al vol. II al tratatului de *Istoria Romîniei.*

www.dacoromanica.ro

Istoria culturii medievale romînești a fost prezentată nu ca un rezultat al unor influențe externe, ci ca expresia pe plan suprastructural a stadiului de dezvoltare social-economică.

În încheierea prezentării machetei, redactorul responsabil, acad. A. Oțetea, a arătat o parte din lipsurile volumului supus dezbaterii și de care redactorii acestuia sînt primii care își dau seama. Lectura atentă a textului tipărit al întregii lucrări a arătat autorilor omisiunea unor probleme, disproporția dintre unele părți, insuficiența altora și chiar greșeli tehnice. Îndreptarea tuturor lipsurilor se află în atenția colectivului de redactori, dornic să dea, urmînd indicațiile Partidului Muncitoresc Romîn, o operă care să sintetizeze, de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice.

La dezbaterile care au urmat au participat 45 de vorbitori, dintre care 17 cercetători tineri, formați în anii regimului de democrație populară.

Toți vorbitorii au relevat faptul că și în ceea ce privește volumul II al Tratatului istoricii și-au îndeplinit cu cinste sarcina trasată de partid; și acest volum constituie o operă de înalt nivel științific și de orientare consecvent marxistă.

În general, observațiile asupra machetei s-au făcut de pe o poziție justă, principială, ele urmărind în mod sincer îmbunătățirea textului. Unele din ele au coincis cu cele semnalate de acad. A. Oțetea în cuvîntul său introductiv; altele se datoresc faptului că macheta nu a avut și textul introductiv, în care vor fi prezentate trăsăturile orînduirii feudale în general și ale feudalismului romînesc în special, problema periodizării orînduirii feudale și a trăsăturilor caracteristice fiecărei perioade (feudalism timpuriu, dezvoltat și în descompunere), critica istoriografiei burgheze, care nega existența acestei orînduiri pe teritoriul patriei noastre.

Cele mai vii discuții s-au purtat în jurul unor probleme privind dezvoltarea economiei feudale (producția de mărfuri, formarea pieții interne, apariția orașelor, rolul monopolului otoman asupra comerțului țărilor romîne etc.) și cultura în sec. X—XVI. De asemenea au suscitat discuții, în cadrul cărora s-au adus observații, capitolele privind istoria Moldovei în epoca lui Alexandru cel Bun, istoria economică și socială a Transilvaniei între 1450—1550, arta militară la romîni, precum și felul cum a fost folosită și redactată bibliografia ș. a.

Dintre problemele privind dezvoltarea economiei feudale, s-a discutat mult despre rolul pe care-l ocupa în economia medievală romînească agricultura și creșterea vitelor. Împotriva celor susținute în machetă, unde se dă importanță ambelor ramuri, unii dintre vorbitori (C. C. Giurescu, Gh. Zane, Radu Paul, F. Constantiniu), au susținut teza primatului creșterii vitelor în Moldova și Țara Romînească în veacurile XIV—XVI.

Pe baza unui document de la începutul veacului al XIX-lea (un așezămînt din 1805 din Moldova, privind mai ales reglementarea pășunatului), în care este vorba despre unii țărani fruntași cu 12 vite mari, mijlocași cu 8 vite și codași cu 4, C. C. Giurescu a tras concluzia că, dacă în veacul al XIX-lea țăranii aveau o situație atît de bună, în veacul al XVI-lea exista desigur un număr și mai mare de vite în fiecare gospodărie țărănească. În machetă se arată că în regimul dominației otomane scăzuse interesul țărănimii și pentru această ramură economică, a creșterii vitelor. Împotriva acestei teze vorbitorul a susținut că și acum, în veacul al XVI-lea, „interesul nostru, al întregului popor pentru creșterea vitelor, de la boi și cai pînă la oi, a fost constant la noi, în trecut la toate categoriile sociale". Felul cum a fost prezentat și interpretat așezămîntul din 1805, (care vorbește și despre *țăranii ce nu posedă nici un fel de* vite, categorie pe care vorbitorul „a omis" să o amintească), creează o imagine falsă despre starea țărănimii, — (o țărănime fericită) — , duce la negarea exploatării ei și, implicit, la inexistența luptei de clasă.

În cuvîntul său, Gh. Zane a susținut, de asemenea, că încă „de timpuriu", economia romînească s-a orientat spre „creșterea sistematică a vitelor și prelucrarea produselor animaliere". În sprijinul tezei sale, vorbitorul a invocat două argumente: circulația pe piața ex-

www.dacoromanica.ro

ternă a unui mare număr de vite provenite din țările române și sistemul de dări în cele două țări de dincoace de Carpați; ordinea enumerării dărilor în actele de imunitate indică structura economiei țărănești, predominant animalieră. Vorbitorul a mai arătat că autorii Tratatului au folosit necritic o informație din Cantemir, privitoare la productivitatea culturii cerealelor pentru a sublinia rolul pe care-l ocupa agricultura în economia medievală românească. Autorii capitolelor respective se referau în realitate la izvoare contemporane (Sivori și alții), care scriu despre fertilitatea solului românesc, știri confirmate peste un secol și jumătate și de învățatul cronicar și istoric român. Calificînd drept fanteziste știrile date de Cantemir privind agricultura, vorbitorul își susține teza primatului creșterii vitelor cu știri din... Cantemir. Cu alte cuvinte opera învățatului domn al Moldovei e de luat în seamă, ca izvor important, atunci cînd amintește despre creșterea vitelor, dar nu și atunci cînd vorbește despre cultura cerealieră. E un mod într-adevăr „critic" de a folosi izvoarele!

În același sens, al preponderenței creșterii vitelor în economia românească, au mai vorbit F. Constantiniu și Radu Paul. Primul a invocat documente din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și din veacul al XIX-lea și nu din epoca la care se referă volumul supus discuțiilor; cel de al doilea vorbitor a venit cu o idee cu totul originală. Numărul extrem de mare de mori, atestate documentar în această epocă, nu sînt, după părerea vorbitorului, o dovadă a răspîndirii agriculturii, ci cel mult arată: „nesiguranța drumurilor". Feudalii și țăranii liberi au clădit mori, nu pentru că le aduceau venituri sau îi scuteau de plata uiumului, ci pentru că... se temeau să nu li se fure grîul sau făina pe drumul spre sau de la o moară mai îndepărtată.

În aceeași problemă au mai luat cuvîntul Gh. Georgescu-Buzău și I. Podea (Brașov). Primul a încercat să arate, împotriva celor susținute în machetă, că agricultura s-a dezvoltat mai mult pe domenii, decît pe pămîntul țăranilor liberi. V. I. Lenin a arătat că baza producției feudale o constituia mica gospodărie țărănească și nu marea gospodărie a feudalilor. I. Podea a cerut să se acorde, în capitolele ce se referă la starea economică a Transilvaniei, o atenție mai mare evoluției uneltelor de producție, precum și măsurilor de suprafață, capacitate, greutate etc.

Împotriva tezelor de mai sus și în sprijinul machetei s-au ridicat atît unii dintre vorbitori (Liviu Ștefănescu și Șt. Olteanu), cît și redactorii responsabili ai Tratatului (în special prof. M. Berza). L. Ștefănescu a arătat că metoda de la care pleacă Gh. Zane în susținerea tezelor sale este profund greșită. A deduce ocupația de bază a locuitorilor țărilor române, precum și ramura principală a economiei feudale românești, din fenomene ale circulației bunurilor, din operațiunile bănești, într-o epocă în care predomină economia naturală, în cadrul căreia numai o mică parte a produselor este destinată schimbului, înseamnă să aplici o metodă artificială, o cale motivată pentru economia capitalistă, dar cu totul neștiințifică pentru orînduirea feudală.

Șt. Olteanu a adus dovezi documentare din care a reieșit clar că pe piața internă și externă există în această epocă și cereale românești, deși, a spus vorbitorul, lipsa de pe piață a cerealelor nu atrage după sine concluzia inexistenței lor. Lenin a arătat că „cerealele pretutindeni și întotdeauna sînt atrase cel mai tîrziu și cel mai lent în circulația mărfurilor" (V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. I, Buc., 1960, p. 112).

În problema formării pieții interne și, în general, în problema producției de mărfuri s-au purtat de asemenea vii discuții. Unii dintre vorbitori (îndeosebi Gh. Zane) au împins procesul genezei pieții interne chiar în sec. X, ajungîndu-se, dacă nu la negarea, cel puțin la minimalizarea rolului economiei naturale, ca trăsătură caracteristică a orînduirii feudale. În combaterea acestei teze care exagerează economia de schimb, au intervenit în discuții N. N. Constantinescu, Liviu Ștefănescu și Lia Lehr. N. N. Constantinescu a arătat că, atît peste hotare, cît și în Romînia burghezo-moșierească, o serie de istorici și economiști, apologeți ai burgheziei,

www.dacoromanica.ro

au căutat să nege sau să reducă la extrem importanța economiei naturale, susținînd teza existenței unui „capitalism antic" și „capitalism medieval", menită, în ultimă instanță, să „dovedească", nici mai mult nici mai puțin, decît veșnicia capitalismului. Ar fi fost și mai bine dacă autorii tratatului ar fi combătut mai temeinic, chiar în cuprinsul lui, aceste pseudo-teorii, dezvăluind rădăcinile lor de clasă, și ar fi arătat mai concret limitele producției de mărfuri în condițiile feudalismului.

S-a mai arătat (L. Lehr) că tarifele vamale de la începutul veacului al XV-lea, ca și existența vămilor interne, — unul din argumentele celor ce susțin teza unei predominante economii de schimb încă în această epocă — dovedesc tocmai contrariul: o slabă dezvoltare a producției de mărfuri în Moldova și Țara Românească; ele atestă existența în special a unui comerț extern și de tranzit și nu a unei dezvoltate piețe interne.

Despre vămi și drumurile de comerț au vorbit Gh. Georgescu-Buzău și Gh. Cantacuzino, care au cerut să se acorde o mai mare atenție acestor aspecte ale economiei românești în orînduirea feudală.

S-a discutat apoi — mai ales de către economiști (Gh. Zane, N. N. Constantinescu), dar și de către unii istorici (F. Constantiniu) — problema rolului monopolului otoman asupra comerțului țărilor române, încercînd să se arate că nu numai gospodăria țărănească, dar nici cea feudală, boierească sau mănăstirească, nu mai aveau interes să producă cereale marfă sau vite pentru export, în condițiile acestui monopol. În susținerea acestei teze, în expunerea lui Gh. Zane, s-a făcut permanent o identificare între stat și popor, adică între un organ de dominație al clasei stăpînitoare și între producătorii direcți, iar în cea a lui F. Constantiniu s-au redat trunchiate unele citate din machetă.

Bazați pe interpretarea materialistă a faptelor, autorii machetei s-au străduit să arate în capitolele la care s-au referit vorbitorii sus amintiți că, dacă producătorii nemijlociți — care depuneau muncă, uzau unelte etc. — nu aveau interes să-și vîndă produsele la preț de monopol, clasa stăpînitoare vindea, indiferent de preț, căci pentru mărfurile vîndute ea nu cheltuia nimic. Feudalul primea *fără nici o plată* produsele pe care le scotea în vînzare; pentru el acestea nu aveau valoare de schimb și, de aceea, *orice preț obținut pe ele* era pentru el un cîștig net.

Apariția și dezvoltarea orașelor, precum și rolul lor în orînduirea feudală la noi, au constituit, de asemenea, obiectul a numeroase și vii discuții, la care au participat: Al. Andronic (Iași), N. N. Constantinescu, Gh. Georgescu-Buzău, L. Lehr, Șt. Olteanu, C. Șerban, Mircea Matei și alții. Unii dintre vorbitori au arătat că, în problema formării orașelor, nu s-au luat în considerare decît în mică măsură săpăturile arheologice efectuate în ultimii ani, alții că nu au fost citate tezele clasicilor marxism-leninismului privitoare la procesul formării orașelor din Moldova și Țara Românească și că nu s-a luat o atitudine de combatere a unor teorii burgheze potrivit cărora orașele românești ar fi fost întemeiate de străini. Unii dintre vorbitori au susținut caracterul predominant meșteșugăresc al orașului românesc, alții pe cel comercial sau chiar agricol. S-a mai cerut să se acorde în Tratat o atenție specială și organizării administrative și fiscale a orașului.

Calificînd macheta drept „o contribuție deosebit de valoroasă a istoricilor marxiști din țara noastră la elaborarea și rezolvarea, pe baza concepției materialismului istoric, a problemelor complexe și dificile ale dezvoltării societății omenești pe teritoriul țării noastre", tov. Miron Constantinescu a cerut autorilor să acorde o mai mare atenție progresului în domeniul mijloacelor de producție în general, să urmărească dezvoltarea agriculturii cu toate ramurile ei, a meșteșugarilor și exploatărilor miniere, precum și a mijloacelor de comunicație. Ar fi fost necesară, de asemenea, o expunere mai completă a concluziilor la care a ajuns istoriografia marxistă din țara noastră în problemele proprietății feudale și o analiză mai profundă a relațiilor de proprietate. Vorbitorul s-a mai referit și la modul cum se studiază și prezintă renta

www.dacoromanica.ro

feudală în volumul II al tratatului, arătînd că nu rezultă cu destulă claritate cum s-a desfăşurat procesul genezei rentei feudale şi, în special, a rentei în muncă (robotă, lucru, clacă, boieresc), problemă fundamentală a feudalismului în toate cele trei ţări româneşti.

În problema folosirii preţurilor şi, în special a preţului mediu, a concluziilor ce se pot trage asupra dezvoltării economiei româneşti medievale, au dat sugestii demne de luat în seamă N. N. Constantinescu şi Gh. Zane.

Discuţii foarte vii s-au dus şi în jurul problemelor privind cultura pe teritoriul patriei noastre în veacurile X—XVI. Mai mulţi vorbitori au pus chestiunea dacă în timpul feudalismului timpuriu, şi, în general, în feudalism, se poate vorbi de două culturi, feudală şi populară, aşa cum se afirmă în machetă. Acad. G. Oprescu, Pavel Apostol şi alţii au arătat că, dacă, în principiu, teoria leninistă a „celor două culturi" poate fi extinsă şi asupra altor formaţii social-politice decît capitalismul, în nici un caz nu se poate vorbi de două culturi „net diferenţiate" într-o etapă în care relaţiile feudale nu sînt încă pe deplin constituite.

S-a mai discutat despre rolul pe care l-ar fi avut influenţele din afară în dezvoltarea culturii româneşti, afirmîndu-se — pe nedrept, de altfel — că în machetă s-ar fi dat o importanţă exagerată acestui factor.

Unii vorbitori au obiectat că în capitolele despre cultură, spre deosebire de cele social-politice, nu se acordă suficientă atenţie luptei de clasă, această forţă motrice în dezvoltarea întregii societăţi. S-a cerut să se sublinieze mai mult faptul că motorul dezvoltării culturale de la noi în această perioadă îl constituie lupta maselor populare împotriva exploatării, că revendicările claselor exploatate, deşi au îmbrăcat adesea o haină religioasă, au avut un conţinut profund social. Dată fiind unitatea de cultură a celor trei ţări româneşti, s-a mai sugerat (de către I. Pervain) ideia tratării împreună şi nu în capitole separate, pe ţări, a istoriei culturii.

În discuţii s-a acordat o atenţie deosebită şi apariţiei scrisului în limba română, dîndu-se autorilor sugestii preţioase de către acad. Iorgu Iordan şi Pavel Apostol. În probleme de istoria artei s-au adus observaţii şi precizări de luat în seamă de C. Nicolescu, M. Musicescu şi C. Bălan.

Unii dintre participanţii la discuţii şi, îndeosebi istoricii militari, au ridicat obiecţii referitoare la felul cum este prezentată în machetă arta militară a românilor. Col. I. Cupşa, col. D. Tuţu, la care s-au adăugat şi M. Matei şi alţii, au arătat că în machetă se vorbeşte prea sumar de crearea sistemului defensiv al ţărilor române, de renumitele bătălii ale epocii (Rovine, Vaslui, Călugăreni), de marii comandanţi de oşti români (Iancu de Hunedoara, Ştefan cel Mare, Ioan Vodă, Mihai Viteazul). Vorbitorii susmenţionaţi au cerut să se acorde în volum mai multe pagini artei militare româneşti, ajunsă la un înalt nivel tocmai în această epocă pe care o cuprinde vol. II al tratatului.

În legătură cu obştea sătească unii participanţi la discuţii (în special tov. Miron Constantinescu) au arătat că, deşi macheta cuprinde un material bogat, el nu este îndeajuns de clar şi de sistematizat. În operele clasicilor marxismului este relevat un aspect caracteristic comunităţii săteşti şi anume că relaţiile de producţie sînt acum, în general, relaţii de trecere spre o altă formaţiune, fapt de care autorii tratatului ar trebui să ţină mai mult seama. Ar trebui, de asemenea, să se precizeze mai bine caracterul uniunilor de obşti, despre care se vorbeşte în machetă.

Unii dintre arheologii participanţi la dezbateri (M. Comşa, M. Matei, D. Teodoru şi alţii) au cerut autorilor ca, la definitivarea volumului, să se ţină mai mult seama de rezultatele săpăturilor arheologice privind orînduirea feudală, efectuate în ultimii ani.

Unele observaţii s-au făcut şi asupra modului de redare a bibliografiei, a felului cum se citează uneori izvoarele (P. Năsturel, Gh. Cronţ, F. Constantiniu, Gh. Cantacuzino); s-a cerut, de asemenea, ca bibliografia, în special cea burgheză, să fie folosită cu mai mult discernămînt critic (V. Varga, I. Pervain).

www.dacoromanica.ro

S-a mai cerut de către unii vorbitori să se acorde mai multă atenţie istoriei Dobrogei în veacul al XIII-lea şi după căderea ei sub stăpînirea otomană, să se alcătuiască un paragraf de istorie economico-socială privind prima jumătate a veacului al XVI-lea, să se alcătuiască un paragraf special privind legăturile economice, politice şi culturale dintre cele trei ţări româneşti, să se dea mai multă atenţie problemelor de geografie istorică, să se trateze cu mai mare precizie cele de numismatică etc. S-au mai făcut şi alte observaţii — de caracter general, sau de amănunt — pe care comitetul de redacţie le-a luat în considerare la definitivarea textului pentru tipar.

Intervenţii în sensul celor de mai sus au avut: M. Guboglu, S. Dragomir, R. Manolescu, A. Göllner, I. Conea, O. Iliescu ş. a.

Acad. Iorgu Iordan, după ce a constatat că nici unul din cercetătorii de la Institutul de istorie literară şi folclor al Academiei nu a participat la discuţii, deşi macheta punea probleme în legătură cu literatura veche şi producţia folclorică, a făcut unele observaţii şi a dat sugestii. În încheiere, vorbitorul a arătat că macheta, cu toate criticile ce i s-au făcut şi din care unele au fost îndreptăţite, trebuie considerată ca un succes al ştiinţei istorice româneşti şi al ştiinţei româneşti în general, căreia i s-au creat condiţii optime de dezvoltare în regimul nostru de democraţie populară.

În şedinţa de închidere din după amiaza zilei de 17 noiembrie, V. Vătăşianu, autorul capitolelor de istora artei, a răspuns obiecţiilor făcute; apoi au luat cuvîntul redactorii responsabili adjuncţi ai volumului, Ştefan Pascu, Mihai Berza şi redactorul responsabil acad. A. Oţetea.

Prof. Ştefan Pascu, redactor responsabil adjunct, a vorbit despre importanţa discuţiilor purtate şi de ajutorul primit de autori în urma dezbaterilor, care va duce în mod sigur la îmbunătăţirea textului: autorii vor adînci mai mult tezele clasicilor marxism-leninismului, vor urmări mai insistent dezvoltarea forţelor şi relaţiilor de producţie, vor trata mai pe larg apariţia şi dezvoltarea oraşelor, vor dezvolta capitolele privitoare la istoria Dobrogei, ca şi cele privitoare la Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun, vor da amploare capitolului consacrat lui Iancu de Hunedoara şi luptei antiotomane etc. Vorbitorul a răspuns apoi unor critici care s-au adus părţilor privitoare la feudalismul timpuriu, la formarea statelor feudale Ţara Românească şi Moldova, şi la istoria Transilvaniei. Prof. Ştefan Pascu a arătat că în unele intervenţii s-a făcut simţită influenţa vechii istoriografii burgheze.

În cuvîntul său, prof. M. Berza, redactor responsabil adjunct al volumului, după ce a arătat aportul real al discuţiilor la îmbunătăţirea machetei, a trecut la o analiză destul de amănunţită a unora din obiecţiile ce s-au adus machetei. Bibliografia şi izvoarele, în special cele arheologice, în măsura în care aduc lucruri noi, vor fi folosite de autori. Dar izvoarele externe, aduse în discuţie de unii vorbitori (F. Constantiniu, P. Năsturel) au o importanţă relativă şi nu cum au conchis aceştia, că sînt de natură să schimbe liniile esenţiale ale dezvoltării societăţii de pe teritoriul patriei noastre.

În domeniul studiului bazei economice din perioada de care se ocupă macheta, prof. M. Berza a apărat cuceririle istoriografiei noastre noi şi a combătut afirmaţiile lui C. C. Giurescu şi Gh. Zane, arătînd că dacă se pune accentul pe creşterea vitelor ca ramură de bază a economiei ţărilor române în sec. XIV—XVI, devin de neînţeles însăşi orînduirea feudală, exploatarea la care sînt supuse masele producătorilor direcţi, renta feudală şi lupta de clasă.

În privinţa monopolului turcesc asupra comerţului ţărilor române, sprijinindu-se pe o bogată literatură marxistă, vorbitorul a arătat că dacă ţăranii nu erau într-adevăr interesaţi să vîndă turcilor, feudalii aveau un asemenea interes, chiar dacă veniturile realizate de ei din exportul de vite şi cereale, în condiţiile monopolului otoman, erau mai mici decît în cazul unui export liber.

www.dacoromanica.ro

În problema formării pieţii interne, prof. M. Berza a considerat greşită teza celor care caută să împingă formarea pieţii încă în sec. X, arătînd că, deşi în sec. X—XIV, există schimburi sporadice şi circulaţie monetară, predomină totuşi economia naturală. S-a răspuns apoi unor observaţii privind probleme de istorie politică ridicate în discuţii şi care priveau capitolele Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul.

În încheierea răspunsului său, vorbitorul s-a oprit la unele probleme de cultură, dezbătute mai pe larg, insistînd asupra problemei începuturilor scrisului în limba română şi asupra existenţei celor două culturi.

Prezentînd concluziile dezbaterilor, acad. A. Oţetea, redactorul responsabil al volumului, a subliniat importanţa observaţiilor critice aduse, care vor contribui la îmbunătăţirea textului discutat, şi a asigurat pe participanţi că autorii vor depune toate eforturile pentru ca volumul II să răspundă cu cinste sarcinilor trasate istoricilor, de Congresul al II-lea al P.M.R.

În cuvîntul de închidere a dezbaterilor. acad. A. Joja, preşedintele Academiei R.P.R. a subliniat munca rodnică a colectivului de istorici în realizarea primului tratat marxist de istorie a patriei noastre. Tratatul de Istoria Romîniei — a încheiat acad. A. Joja — se înscrie ca o importantă operă ştiinţifică şi ca o contribuţie de seamă la construirea socialismului.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DESPRE MATERIALUL DOCUMENTAR DIN ARHIVELE STATULUI SIBIU

Reorganizate și îmbogățite cu un important material documentar după 23 August 1944, Arhivele Statului din Sibiu posedă în prezent un fond foarte prețios pentru cercetarea istoriei Romîniei și mai ales a istoriei Transilvaniei în evul mediu, epoca modernă și contemporană.

Pe primul loc stau materialele referitoare la Magistratul orașului și al Scaunului orașului Sibiu. În fondul administrativ se află protocoalele ședințelor, protocoalele și actele de gospodărire, actele instanțelor de judecată, acte și registre financiare și de contabilitate, acte fasciculare din secolul XV pînă în sec. XIX. Din aceeași epocă s-au păstrat socotelile de gospodărire a orașului Sibiu referitoare la: Vilicul regal, accize, venitul din deschiderea porților orașului, milele regale, muncile prestate, construcții de cazărmi și de case, fabricile de bere, atelierele de prelucrat aramă, aprovizionarea cu lemne și var, iluminatul orașului, ținerea tîrgurilor și bîlciurilor, mori de hîrtie și de cereale, încartiruiri, spitalul militar și cel civil, administrația teritorială, cîntărirea mărfurilor, închisoarea orașului, încasarea taxelor vamale (vicessima și tricessima) bugetul orășenesc, contracte de arendă, casa alodială a orașului, testamente etc. Fondul națiunii sătești cuprinde acte, registre și protocoale din sec. XVI—XX precum și socotelile universității orășenești (sec. XVII—XX).

Un important material se referă la meșteșugurile orășenești din Sibiu și la modul lor de organizare. Astfel, sînt materiale referitoare la breslele aurarilor, croitorilor și pantofarilor începînd din secolul XV; ale pînzarilor, măcelarilor, turnătorilor de cositor și pielarilor începînd din secolul XVI; ale pălărierilor, căldărarilor, fierarilor, săpunarilor, țesătorilor de lînă, curelarilor și tîmplarilor începînd din sec. XVII. Din secolul XVIII sînt materiale, cele mai multe, în legătură cu breslele strungarilor, mănușarilor, împletitorilor de nasturi, zidarilor, perucherilor, șelarilor, împletitorilor de ciorapi, franzelarilor, blănarilor, tinichigiilor, lăcătușilor, armurierilor, pintenarilor, fierarilor mecanici, postăvarilor, rotarilor, cizmarilor, dulgerilor, țesătorilor de postav; din secolul XIX-lea sînt acte în legătură cu activitatea legătorilor de cărți, dogarilor și funierilor.

Un important fond de acte se află în arhiva Comitatului și vecinătăților Sibiului, iar un altul dezvăluie activitatea magistratului din Sighișoara, din orașul Mediaș, a Senatului orașului Brașov; de asemenea sînt acte referitoare la satele: Tălmaciu și Sălișteși orașul Făgăraș din sec. XVI—XIX.

În fondul urbarilor și al conscripțiilor sînt acte despre pămîntul crăesc, scaunul Sibiului, posesiunile bisericești, bunurile mănăstirești, bunurile orașului Sibiu, comunele grănicerești, dietele din Transilvania, Comandamentului militar din Sibiu, Episcopia evanghelică din Transilvania (sec. XVI—XX).

www.dacoromanica.ro

În Arhivele Statului din Sibiu se mai găsesc fondurile capitulelor bisericilor evanghelice din Transilvania cuprinzînd documentele din sec. XVI—XIX, o colecție de documente adunate de pe la parohiile comunale ale bisericii evanghelice (sec. XIII—XX), cîteva pachete de acte ale consulatului austriac din București (1787—1805), fondul vistieriei Transilvaniei (sec. XVII—XIX), arhiva societății culturale „Astra", fondurile județătorești ale bisericii evanghelice (sec. XVII—XX), actele companiei grecești din Sibiu (sec. XVII—XIX), o importantă arhivă referitoare la dezvoltarea învățămîntului din Transilvania în epoca modernă și contemporană, fondurile parohiale ale comunelor din raionul Sibiu și din raioanele vecine, fondurile de arhivă ale comunelor din regiunea Sibiu cuprinzînd : tabele fiscale, statistici, foi cadastrale, registre fiscale și agricole, conscripții precum și un fond de depuneri particulare în care se află documente din secolul XIII.

O importantă achiziție făcută de Arhivele Statului din Sibiu în octombrie 1960, o constituie arhiva muzeului Brukenthal din localitate cuprinzînd manuscrise și documente (originale și copii) referitoare în cea mai mare parte la istoria Transilvaniei în evul mediu și epoca modernă precum și la istoria Olteniei din vremea stăpînirii austriace (1718—1739).

Punerea în valoare a materialului documentar inedit din Arhivele Statului din Sibiu, de o așa mare importanță, reprezintă o sarcină principală a cercetătorilor istorici din țara noastră care depun o vie activitate în redactarea tratatului de Istorie a Romîniei.

C. Șerban

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ÎN R.P. UNGARĂ ȘI R.P. BULGARIA

În cadrul acordului cultural între Academia R.P.R. și Academia R.P.U. am cercetat timp de cinci săptămîni în arhivele și bibliotecile din Budapesta, fondurile de documente privitoare la istoria mișcării muncitorești din Banat la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, pînă la unirea Transilvaniei cu Romînia.

Cu sprijinul conducerii Institutului de istorie al Academiei R.P.U., a prof. Zsigmond Laszlo, al cercetătorilor din secția de istorie contemporană a Institutului precum și cu ajutorul tovărășesc al conducerii Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.S.U. am putut să cercetez în timpul relativ scurt, care mi-a stat la dispoziție un număr mare de dosare între care unele conțin documente interesante referitoare la mișcarea muncitorească de pe teritoriul patriei noastre.

Documentele cele mai valoroase despre lupta muncitorilor romîni, maghiari și de alte naționalități din Banat se găsesc în Arhiva Institutului de istorie a partidului. În afară de cele publicate deja în cele cinci volume de documente ale mișcării muncitorești din Ungaria (A Magyar Munkasmozgalom történetének valogatot documentumai) unele materiale interesante despre mișcarea muncitorească din Transilvania se găsesc în diferitele fonduri din arhiva Institutului, care cuprind documente ale Consiliului de Miniștri și ale Ministerului de Interne, Ministerului de Comerț al Ungariei precum și a sindicatelor înainte de 1918.

Documentele cercetate, referitoare la acțiunile muncitorești de la Timișoara, Reșița, Arad etc. în perioada 1890—1918 reflectă gradul înalt de combativitate, conștiința de clasă din ce în ce mai ridicată și concepția profund internaționalistă a proletarilor bănățeni în lupta pentru eliberarea lor socială și națională. Această luptă a luat forme puternic revoluțio-

www.dacoromanica.ro

nare în anul 1918, cînd sub loviturile maselor, încurajate și mobilizate de victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, s-a prăbușit vechea monarhie austro-ungară bazată pe o odioasă asuprire națională și socială.

Pe lîngă materialele referitoare la această perioadă la Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.S.U. se găsesc multe documente importante despre lupta maselor populare din nordul Transilvaniei împotriva dominației fasciste hortiste și a criminalului război antisovietic în anii 1940—1944.

La Arhivele de Stat adăpostite într-o impozantă clădire în mijlocul Budei și înconjurate de însemnate monumente istorice se află mai puține materiale de primă importanță despre mișcarea muncitorească din Banat înainte de 1918. În fondurile — păstrate cu multă grijă, ale fostului Minister al Naționalităților, se găsesc însă materiale edificatoare referitor la lupta maselor populare românești din Transilvania, împotriva jugului străin și despre poziția trădătoare antinațională și antipatriotică a burgheziei în această problemă începînd în 1848 și pînă la unirea Transilvaniei cu România.

Tot la Arhivele de Stat se găsesc în fondurile Ministerului de Externe documente importante, rapoarte confidențiale etc. despre situația din țara noastră și mai ales despre relațiile externe ale guvernelor burghezo-moșierești, despre înfeudarea țării marilor puteri imperialiste din Apus și mai pe urmă germaniei hitleriste.

În fondurile Ministerului de Interne sînt unele materiale prețioase despre activitatea Internaționalei a II-a, mai ales în țările din răsăritul Europei.

Deosebit de instructivă pentru cercetătorii noștri este și vizitarea bibliotecii Szecsenyi. Aici se găsește și o colecție bogată și foarte bine întreținută a ziarelor și periodicelor apărute în Transilvania înainte de 1918.

Istoricii din R.P.U. au depus o muncă prodigioasă în anii care au trecut de la eliberarea Ungariei pînă în prezent. Recent, în preajma congresului istoricilor de la Stockholm a fost tipărit un volum bibliografic care cuprinde 2059 de titluri și scurte rezumate ale lucrărilor istorice apărute în R.P.U. între anii 1945—1959.

În timpul călătoriei de studii am luat deseori contact cu conducerea și cu unii cercetători ai Institutului de istorie al Academiei R.P.U., a avut loc un schimb de experiență folositor, care m-a ajutat să obțin o oarecare orientare asupra problemelor care preocupă în prezent pe colegii noștri de la Budapesta. Preocuparea lor centrală — ca și a istoricilor noștri — este elaborarea unui tratat de istorie pe baze marxist-leniniste, lămurirea științifică a acelor probleme ale trecutului istoric care în anii regimului burghezo-moșieresc și a dictaturii fasciste, au fost prezentate fals, sau trecute sub tăcere și înainte de toate a rolului maselor populare făuritoare ale istoriei.

Ecaterina Cimponeriu

★

În cursul lunii octombrie a anului trecut am făcut o călătorie de documentare în Bulgaria pentru a studia domeniul istoriei relațiilor româno-bulgare.

La Institutul de istorie al Academiei Bulgare de Științe am fost primit cu amabilitate de prof. D. Cosev, V. Bojinov și G. D. Todorov. Cu acest prilej s-a subliniat necesitatea abordării în comun a unor teme din istoria relațiilor reciproce prietenești și pentru perioada modernă și contemporană precum și pregătirea unei culegeri de studii istorice româno-bulgare cu colaborarea istoricilor români și bulgari.

Domeniul studierii legăturilor mișcării muncitorești de asemenea trebuie lărgit și adîncit prin cercetări în colaborare.

www.dacoromanica.ro

La filiala Botev-Levschi a Institutului de istorie al Academiei Bulgare de Științe se păstrează în bibliotecă și arhivă cărți tipărite în Romînia, multe foarte rare și fotografii unice, unele cu dedicații autografe, ale revoluționarilor bulgari Hristo Botev, Vasil Levschi și alții.

În timpul șederii mele la Sofia, am cercetat tipăriturile bulgare din Romînia păstrate la Secția de cărți și manuscrise vechi a Bibliotecii de Stat Vasil Kolarov. Majoritatea acestora nu se mai găsesc în nici una din bibliotecile noastre, de aceea a fost foarte utilă parcurgerea lor „de visu". În paginile unor ziare bulgare care au apărut la București sau în altă parte, s-au publicat unele pisanii scrise în medio-bulgară. Așa, de pildă, ziarul „Dunavska Zora" în numerele 33, 36 și 37 din anul 1868 a publicat sub titlul „Monumente bulgare", pisaniile scrise în slavonă ale unor monumente istorice din Tîrgoviște, între care și cea a bisericii „Stelea". În ziarul „Otecesvo" (numerele 31, 34 și 36 din 1870) s-au publicat hrisoave din timpul lui Matei Basarab.

Despre mișcările de la Ploiești din 1870, relatează ziarul „Otecesvo" (numărul 62 și 63 din 1870), iar ziarul „Dunav" publică impresiile de călătorie ale București ale colaboratorului său în numerele din 23 și 26 mai 1871.

Momentul solemn și important al proclamării independenței de Stat a Romîniei, în 1877 și-a găsit ecou în ziarul „Stara Planina", nr. 71 din 12 mai 1877 și în alte ziare.

La Secția „Arhiva Istorică Bulgară" a Bibliotecii Vasil Kolarov, un colectiv condus de K. Văzvăzova, a lucrat în colaborare și cu Biblioteca Centrală a R.P.R. bibliografia răscoalei bulgare antiotomane din aprilie 1876, lucrare ce va apare în curînd.

Tot la aceeași Secție au fost adnotate, de către D. N. Mincev actele din Arhiva fraților Hristo și Evloghi Gheorghiev a căror intensă activitate economică s-a desfășurat și în țara noastră. Semnalăm însă faptul că această arhivă este numai o parte din ceea ce s-a păstrat, cealaltă fiind intrată de curînd în patrimoniul Arhivelor noastre Centrale de Stat. Numai cercetarea ambelor părți poate contribui la studierea completă a activității lor și a unor însemnate relații economice dintre țările romîne și alte state.

Pentru microfilmarea unor materiale din cele de mai sus, am primit sprijinul dr. Manio Stoianov, șeful Secției cărții și manuscriselor vechi, în vederea trimiterii lor la Institutul de istorie din București al Academiei R.P.R.

Munca de cercetare științifică în R. P. Bulgaria, este ajutată foarte mult prin activitatea Institutului Bibliografic „Elin Pelin" din Sofia, unul dintre cele mai mari și bine organizate care continuă tradițiile cele mai bune ale activității bibliografiei bulgare. Aici s-a lucrat bibliografia națională retrospectivă bulgară a cărților și periodicelor, instrument de lucru foarte prețios pentru cercetătorii științifici în toate domeniile, inclusiv istorici. Tot aici s-au strîns de către un colectiv materiale privind Romînia, privind poporul romîn și relațiile romîno-bulgare, precum și materiale privind relațiile cu alte țări. Tot aici s-a alcătuit o bibliografie a literaturii marxiste în Bulgaria. Mulțumesc pe această cale tuturor celor care m-au ajutat în biblioteci și institute în munca de cercetare a materialelor documentare.

A. Constantinescu

CRONICĂ

Ca urmare a vizitei făcute în țara noastră de delegația Universității din Bologna, și la invitația unor cunoscuți oameni de știință italieni de sub conducerea Asociației de prietenie Italia-Romînia, țara noastră a răspuns prin trimiterea unui grup alcătuit din acad. Constantin Dai-

www.dacoromanica.ro

coviciu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj, acad. Raluca Ripan, prof. Aurel Moga și prof. Dimitrie Macrea. Conferința de informare științifică în care s-au discutat importante probleme de învățământ superior, a avut loc în zilele de 19 și 20 nov. 1960.

Tot în cadrul Conferinței de informare științifică, în cursul lunii noiembrie, au mai avut loc în Italia și alte comunicări. La 25 nov. acad. C. Daicoviciu, după ce a vizitat Universitatea din Roma, a ținut la centrul Internațional de cultură „Încotro", conferința „Statul și cultura dacilor în ajunul cuceririi romane".

★

La invitația Institutului de arheologie din Neapole, acad. Emil Condurachi a conferențiat în ziua de 30 nov. 1960 la Universitatea din Padova, despre „Recentele descoperiri arheologice din Sciția Mică".

★

Cu prilejul comemorării istoricului N. Iorga, care a avut loc în cadrul Academiei R.P.R. după cuvîntul de deschidere al prof. Gh. Ștefan, membru corespondent, acad. A. Oțetea, la data de 28 nov., 1960 a ținut comunicarea „20 de ani de la asasinarea lui N. Iorga".

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821

Redactor responsabil acad. A. Oţetea

Vol. I, 1959, 442 pag.; vol. II, 1959, 407 pag; vol. III, 1960, 446 pag. Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R.

Răscoala din 1821 constituie unul din evenimentele cele mai importante ale istoriei patriei noastre şi, totodată, una din problemele ei cele mai controversate.

Acordînd o deosebită importanţă trecutului glorios de luptă al poporului nostru, Partidul Muncitoresc Romîn consideră răscoala condusă de Tudor Vladimirescu ca făcînd parte din tradiţia eroică a luptei poporului împotriva exploatării, pentru libertate şi o viaţă mai bună.

Urmînd sarcina trasată de partid de a studia mişcările revoluţionare din trecut, Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din Bucureşti a iniţiat publicarea unei colecţii de documente referitoare la *Răscoala din 1821*, în cadrul culegerii generale de *Documente privind istoria Romîniei*.

Colecţia este constituită din cinci volume, dintre care trei de documente interne, unul de documente referitoare la Eteria în ţările romîne (vol. IV) şi unul de izvoare narative (vol. V). După cum se arată în *Introducere*, rapoartele consulare — ruseşti, austriace, engleze etc. — privitoare la evenimentele din 1821—1822, se vor publica în volume aparte.

Din cele cinci volume au apărut pînă acum numai primele trei — de documente interne — care fac obiectul prezentei recenzii.

Cele trei volume sînt precedate de o introducere, în care se arată importanţa răscoalei populare condusă de Tudor Vladimirescu, „care a dat o puternică lovitură orînduirii feudale interne şi suzeranităţii turceşti", constituind „o etapă importantă în lupta poporului din ţara noastră pentru pămînt, dreptate, libertate şi independenţă naţională" (vol. I, p. 5—6).

Sînt prezentate apoi, în mod critic, culegerile mai vechi de documente privitoare la răscoală, începînd cu volumul editat de C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluţiunii romîne de la 1821*, publicat în anul 1874, şi terminînd cu cele cinci volume ale prof. Emil Vîrtosu, dintre care ultimul, *Despre Tudor Vladimirescu*, editat în anul 1947. Se arată în mod just că, în toate aceste volume, s-au publicat aproape exclusiv „acte referitoare la viaţa şi activitatea lui Tudor Vladimirescu, uneori şi a altor persoane care au jucat un rol în răscoală. Originea şi desfăşurarea răscoalei, urmările ei economice şi sociale şi rolul maselor populare au fost în general neglijate" (p. 11).

www.dacoromanica.ro

Faptul că vechile culegeri de documente nu reușesc să dea o imagine completă asupra mișcării de la 1821, că numeroase materiale valoroase sînt publicate prin diverse ziare și reviste — unele greu accesibile — că, datorită intervenției unor editori în textul documentelor, au apărut o serie de variante ale aceluiași document (unele din acestea, avînd data greșită, erau considerate chiar documente diferite), precum și alte considerente de natura acestora (ca, de pildă, traducerea uneori greșită a documentelor din diverse limbi străine care nu au fost publicate și în original) au făcut necesară editarea documentelor privind răscoala din 1821 într-o colecție unitară, după metode riguros științifice. O astfel de colecție nu se putea realiza decît de către un colectiv de specialiști și a fost posibilă numai în condițiile optime create de regimul democrat-popular muncii de cercetare științifică la noi în țară.

Colecția ce prezentăm este rodul muncii sistematice și stăruitoare a unui colectiv alcătuit în anul 1953, format din cercetători specialiști în problemă ai Institutului de istorie din București, care, pentru strîngerea documentelor ce alcătuesc colecția, a cercetat 19 depozite de arhivă din țară și cinci din străinătate, în afară de numeroase monografii și periodice. Colectivul de redacție a fost constituit din: acad. Andrei Oțetea, redactor responsabil, Nichita Adăniloaie, Nestor Camariano, Ioan Neacșu, Sava Iancovici și Alexandru Vianu.

Numărul mare de documente referitoare la răscoală a impus o selecție riguroasă a lor și publicarea numai a celor mai importante. Selecția s-a făcut pe baza principiilor materialist-istorice, considerînd răscoala un fenomen istoric pregătit de anumite condiții interne — de ordin economic, social și politic — și plasat în cadrul general al mișcărilor de eliberare din țările vecine.

Colecția pune în valoare pentru prima dată numeroase documente importante aflate în fondurile de la Arhivele Statului din București (dintre care remarcăm condicile și corespondența casei comerciale Hagi Ianuș din Craiova), din fondul de documente al secției Manuscrise a Bibliotecii Academiei R.P.R., de la Arhivele Statului din Iași, Craiova, Rîmnicul Vîlcea etc. La acestea se adaugă un însemnat număr de documente culese din arhivele sovietice și maghiare, pînă acum necunoscute, care confirmă și completează știrile din izvoarele interne, aducînd date noi cu privire la situația internă și externă a țărilor române, cu privire la Eterie și activitatea ei pe teritoriul țării noastre, la izbucnirea, desfășurarea și înăbușirea răscoalei și ne dau știri prețioase despre conducătorul răscoalei din Țara Românească, participant la războiul ruso-turc din 1806 —1812, precum și despre acțiunile lui politice din timpul răscoalei.

În privința reeditării unor documente deja publicate, colectivul de redacție s-a orientat în general asupra celor mai importante dintre acestea, care nu puteau lipsi dintr-o colecție unitară privind răscoala și, în special, asupra celor publicate în colecții greu accesibile (de ex. în vol. XX din colecția Hurmuzaki ce se păstrează în țară într-un singur exemplar).

Ordinea în care sînt inserate documentele este cea cronologică. La sfîrșitul fiecărui document se face trimiterea la depozitul și fondul arhivistic unde se păstrează, menționîndu-se, totodată, dacă se publică după original, copie sau după o altă publicație și în ce alte colecții mari a mai fost editat. Prin aceasta, metoda de editare a colectivului de redacție se deosebește de cea folosită la pregătirea celorlalte volume ce alcătuiesc culegerea de *Documente privind istoria Romîniei*, în care documentele nu au decît trimiterea la fondul arhivistic.

Documentele — chiar cele deja editate — sînt publicate după originale sau după copiile cele mai complete; numai în cazul cînd nu s-au mai găsit originalele au fost reproduse după publicațiile respective.

În colecție se publică un însemnat număr de documente în limbi străine. Remarcăm faptul că pentru prima dată au fost puse în valoare numeroasele și prețioasele

www.dacoromanica.ro

documente greceşti referitoare la răscoală, asupra cărora puţini din editorii vechilor culegeri s-au oprit. Documentele scrise în limbi străine sînt publicate atît în limba originală, cît şi în traducere, cu excepţia celor în limba turcă, ce se dau numai în traducere, şi a celor în limba franceză, ce se dau numai în original. Traducerea s-a făcut într-o limbă apropiată epocii, evitîndu-se arhaizările şi modernizările excesive.

Transcrierea documentelor scrise cu caractere chirilice este făcută după principiul respectării foneticii documentului, redată în ortografia nouă, pentru a se uşura lectura lui. Cuvintele prescurtate sînt întregite în mod tacit, iar uneori sînt lăsate ca în original; omisiunile sau întregirile, în cazul cînd documentul este deteriorat, sînt date în paranteză, menţionîndu-se în notă *omisiune* sau *doc. rupt.*

Greşelile evidente din text sînt corectate pe loc — cu unele excepţii — arătîndu-se în notă forma greşită a cuvîntului din document. Cuvintele tăiate (expresii asupra cărora autorul actului a revenit) sînt reproduse în text, amintindu-se lucrul acesta în notă; în alte cazuri se procedează numai la menţionarea lor în notă.

Datorită unei munci migăloase şi pricepute, editorii reuşesc să prezinte într-un spaţiu restrîns un număr mare de documente valoroase — care nu puteau fi omise la selecţie — prin sistemul comasării lor în note. Astfel sînt rezumate sau amintite numeroase acte care completează sau confirmă ştirile din unele documente publicate în volume, sau sînt asemănătoare acestora, referindu-se la aceeaşi problemă.

Note foarte bogate, întocmite pe bază de material edit şi inedit — cu deosebire la vol. III — dau preţioase ştiri suplimentare în legătură cu numeroase persoane participante la răscoală sau cu evenimentele descrise în documente, pentru care s-au întreprins cercetări speciale.

Fiecare volum este precedat de o listă cronologică a rezumatelor documentelor. La sfîrşitul volumului al III-lea acestea sînt traduse în limba rusă. Tot la sfîrşitul acestui volum se publică un preţios indice onomastic, toponimic şi de materii, precum şi un bogat glosar — instrumente ce uşurează mult utilizarea volumelor.

Pentru unele persoane cu rol de seamă în desfăşurarea răscoalei se dau în indice date biografice suplimentare, culese şi din alte surse decît din volumele de documente interne. Se aduc, de exemplu, date suplimentare pentru caracterizarea lui Costi — căpitan de panduri care a trădat oastea răsculaţilor, participînd la prinderea pandurilor, fapte ce nu reieşeau din documentele colecţiei, care lăsau posibilitatea formării unei imagini greşite despre el.

În glosar se explică numeroşi termeni vechi, ieşiţi din uz, precum şi cuvintele străine — în special greceşti şi turceşti — care circulau în limba epocii.

Cele 660 documente publicate — dintre care jumătate sînt inedite — la care se adaugă numeroasele documente în anexă sau rezumate în note, prezintă cercetătorilor răscoala din 1821 în toată complexitatea ei.

Faţă de vechile publicaţii de documente privind răscoala lui Tudor Vladimirescu, colecţia Institutului de istorie al Academiei R.P.R. aduce în plus material documentar referitor la starea economică, socială şi politică din Ţara Românească şi Moldova înainte de răscoală, care vădeşte existenţa unui spirit revoluţionar şi a unei dorinţe de îndreptare a situaţiei grele în care se găseau ţările române.

Documentele referitoare la desfăşurarea răscoalei aduc bogate informaţii noi despre participarea maselor la răscoală, despre acţiuni locale care au avut loc în numeroase sate la vestea răscoalei pornită de Tudor Vladimirescu, ca un ecou al proclamaţiei de la Padeş. Se dovedeşte, astfel, că răscoala a avut o arie de răspîndire şi o intensitate mult mai mare decît cele cunoscute pînă acum.

Un alt merit deosebit al colecţiei este faptul că publică un mare număr de documente referitoare la urmările răscoalei, care erau neglijate în trecut.

Perioada de timp la care se referă documentele este, deci, cu mult mai mare decît

www.dacoromanica.ro

cea pe care au avut-o în vedere culegerile editate în trecut, ea extinzîndu-se de la 1802 pînă la 1840. Publicarea documentelor referitoare la cauzele şi urmările răscoalei, ne permite să înţelegem just răscoala şi importanţa ei pentru istoria patriei noastre.

În *volumul I* sînt publicate 279 documente, cuprinse între 1802 şi 31 martie 1821.

O serie de documente din acest volum se referă la cauzele participării maselor la răscoală, la situaţia lor grea, devenită de nesuportat în ajunul răscoalei.

Unul din aspectele principale ale exploatării la care era supusă masa populaţiei îl constituiau obligaţiile fiscale excesive şi abuzurile comise la perceperea lor. Aflăm astfel că în Moldova, în 1818, venitul vistieriei provenit din impozite se ridica la suma de 2.062.000 lei, plătită de 80.000 ţărani birnici, revenind fiecăruia mai mult de 25 lei anual; în Ţara Românească, în 1819, venitul de 40.000 pungi era suportat de 101.355 contribuabili, care plăteau la fiecare două luni pînă la 32 groşi. Restul populaţiei îl constituiau diverse categorii privilegiate (boieri, cler, neamuri, mazili, sudiţi etc.) şi un mare număr de scutelnici şi poslušnici (doc. nr. 74 şi 75). Numărul mare de scutelnici, poslušnici şi sudiţi, care făcea ca sarcinile fiscale ale restului populaţici să crească şi să provoace nemulţumiri, a atras şi atenţia sultanului, care, în octombrie 1819, porunceşte domnului Al. Suţu să ia măsuri pentru a preîntîmpina „turburarea ordinei locale" (doc. nr. 84).

Pentru a-i sili să plătească dajdiile, zapciii supuneau pe ţărani la diverse cazne; din cauza excesclor zapciilor, satele se spărgeau, iar dările lor erau încărcate asupra satelor vecine (doc. nr. 98).

Interesante sînt documentele care aduc ştiri despre felul cum se făceau numirile în diverse dregătorii ce erau scoase la licitaţie (doc. nr. 86, 87 etc.) şi despre mita ce se dădea pentru obţinerea acestor dregătorii (este cazul lui Hagi Ianuş, care se obligă, în 1816, faţă de Chiriachis Suţos ca, în schimbul numirii nepotului său în funcţia de ispravnic de judeţ şi îmbrăcării lui „cu caftan de paharnic", să-i dea 1000 galbeni — doc. nr. 70).

O altă serie de documente se referă la abuzurile stăpînilor de moşii şi în special ale arendaşilor, care, pentru a-şi mări partea de cîştig, pretind clăcaşilor sarcini sporite sau îi încarcă la măsurarea dijmei etc. Îmbogăţindu-se astfel, arendaşii reuşesc să cumpere moşii şi să-şi întărească poziţia lor economică (nota la doc. nr. 88).

Alte documente (nr. 76, 77, 78, 81, 85, 88, 89, 90, 91, 93) ne informează despre existenţa unor forme — unele destul de categorice — ale luptei de clasă înainte de izbucnirea răscoalei. Este semnificativ cazul celor cinci sate ale boierului Brîncoveanu, vecine cu Islazul, arendate casei comerciale Hagi Ianuş. În 1818, cînd vătaful arendaşului le ia dijmă şi din grădini, din brînză şi din miei şi îi încarcă la dijma fînului şi a porumbului (doc. nr. 83), ţăranii se ridică cu „zurbalîc", refuzînd să mai presteze claca sau să dea dijmă, ard pădurea şi ameninţă pe arendaş cu moartea (doc. nr. 76) şi fuga la turci (doc. nr. 90). Datorită, însă, intervenţiei domniei, în iulie 1820, ţăranii sînt supuşi la prestarea clăcii şi darea dijmei „după pravilă" (doc. nr. 91, 93).

În vol. I mai întîlnim documente care vorbesc despre exploatarea otomană ce stînjenea din ce în ce mai mult dezvoltarea economică a ţărilor române. Pe lîngă haraciul pe care Ţara Românească şi Moldova trebuiau să-l plătească Porţii (în anul 1818 Moldova plătea 132.945 lei), acestea sufereau şi din pricina monopolului turcesc asupra comerţului şi a achiziţiilor ce se făceau la preţ de nimic pentru aprovizionarea „capanului". Domniile fanariote, care foloseau în dregătorii elemente greceşti, lipsind parte din boierimea pămînteană de un izvor însemnat de venituri şi care constituiau o poartă de scurgere a veniturilor ţării peste graniţă, făceau de asemeni ca jugul turcesc să devină de nesuportat. De aceea, prin memorii către suveranii diferitelor mari puteri, boierii cer libertatea comerţului cu celelalte ţări, îngrădirea puterii domnului fanariot şi înlocuirea dregătorilor

www.dacoromanica.ro

greci — în special a ispravnicilor, judecătorilor şi a marelui vistier — cu boieri pămînteni (doc. nr. 74).

Un mare număr de documente aduc ştiri importante despre conducătorul răscoalei — Tudor Vladimirescu. Începînd din 1808 [1], aflăm despre participarea lui la războiul ruso-turc, în care s-a distins de nenumărate ori ca un brav şi neînfricat comandant de batalion, fiind felicitat în repetate rînduri de ofiţerii superiori ai armatei ruse, pentru vitejia şi succesele obţinute în luptele împotriva turcilor (doc. nr. : 3, 5, 6, 7 etc.). Numeroase documente (nr. 13, 16, 24, 26, 29 etc.) îl prezintă pe Tudor drept un exponent al clasei de mijloc, ale cărei venituri proveneau mai ales din comerţ (cu vite, cereale, ceară, seu etc.), din arendăşie şi morărit. Aceste venituri i-au permis să-şi cumpere dregătorii mărunte (vătaf de plai la Cloşani, zapciu la plasa Muntele, în Mehedinţi — doc. nr. 2,21, 33,71), dregătorii ce constituiau o altă sursă de venituri.

Documentele nr. 37, 38, 39, 40 etc. ne informează despre plecarea lui Tudor la Viena şi corespondenţa lui cu Nic. Glogoveanu.

În acelaşi volum se publică interesante documente despre panduri — nucleul viitoarei „Adunări a norodului" — despre participarea lor vitejească, sub comanda lui Tudor Vladimirescu, la războiul ruso-turc [2] şi la lupta împotriva turcilor adalii, care întreprindeau dese incursiuni de jaf în Oltenia (doc. nr. 7, 9, 50 etc.) şi despre regimul fiscal la care au fost supuşi în 1816 (doc. nr. 65), regim ce va provoca mari nemulţumiri în rîndurile lor.

Volumul I mai conţine importante documente privitoare la începutul răscoalei: legămîntul lui Tudor Vladimirescu cu eteriştii Iordache Olimpiotul şi Ioan Farmache pentru îndeplinirea unui plan „spre obştescul folos", plan ce urmărea eliberarea de sub dominaţia Imperiului otoman (doc. nr. 100), actul prin care Tudor primeşte din partea boierilor Gr. Brîncoveanu, Gr. Ghica şi Barbu Văcărescu însărcinarea de a ridica „norodul cu arme" (doc. nr. 103) şi cel prin care D. Macedonschi este desemnat de aceiaşi boieri pentru a-l seconda (doc. nr. 104). Sînt publicate apoi vestita proclamaţie de la Padeş (doc. nr. 110) şi „cererile norodului" (doc. nr. 166), arzul adresat Porţii de Tudor Vladimirescu din partea răsculaţilor (doc. nr. 111), proclamaţiile lui Tudor către locuitorii din Bucureşti (doc. nr. 220 şi 229) şi din ţară (doc. nr. 230) etc., din care reies scopul şi programul răscoalei, precum şi tactica folosită de Tudor Vladimirescu. Alte documente dau ştiri despre atitudinea divanului faţă de răscoală (doc. nr. 109, 113, 114, 118 etc.) şi despre relaţiile lui Tudor cu boierii după intrarea sa în Bucureşti (doc. nr. 237, 238, 244, 245 etc.).

Despre mersul evenimentelor din Ţara Românească şi amploarea pe care o ia răscoala în primele două luni de la izbucnire, importante ştiri aduc în special notele, în general foarte bine informate, ale autorităţilor militare ruse din Basarabia (doc. nr. 183, 205, 210 etc.).

Tot în paginile volumului I putem urmări evenimentele din Moldova: intrarea lui Ipsilanti în ţară şi întîmplările de la Iaşi, Brăila, Galaţi etc., atitudinea boierimii moldovene, în frunte cu domnul, faţă de Eterie (doc. nr. 184, 205, 235 etc.) şi marşul armatei eteriste de la Iaşi la Bucureşti (doc. nr. 200, 204, 224).

În *volumul II* sînt publicate 221 documente din perioada 1 aprilie — noiembrie 1821.

Interesant material documentar prezintă acest volum în legătură cu desfăşurarea şi

[1] Ar fi interesant de cunoscut izvoarele utilizate de istoricul sovietic Konobeev, care, în articolul său *Русско- болгарских отношений в 1806—1812 гг.*, publicat în culegerea *Из истории русско-болгарских отношений*, Moscova, 1958, p. 220, afirmă că T. Vladimirescu a organizat încă din dec. 1806, împreună cu „sîrbo-bulgarul" Vucici, acţiuni împotriva trupelor lui Mustafa Bairactar, trecut în nordul Dunării.

[2] Ştiri interesante suplimentare despre efectivul şi faptele de arme ale pandurilor aduc documentele publicate în colecţia *М. И. Кутузов-Документы*, sub redacţia lui L. V. Bescrovnîi, Moscova, 1952, vol. III.

www.dacoromanica.ro

înăbuşirea răscoalei, cu situaţia creată în Ţara Românească în urma împărţirii administrative a ţării în două, între Tudor şi Ipsilanti: „... s-au alcătuit de aceşti răzvrătitori şi apostaţi două tiranii. Pe de o parte capitala Bucureşti, cîmpia spre Dunăre şi judeţele de peste Olt le ţine amintitul Tudor cu tovarăşii săi, poruncind ca un stăpînitor ... Pe de altă parte, toate părţile dinspre munte le ţine cneazul Alexandru Ipsilanti" raportează la 9 mai 1821 boierii refugiaţi la Braşov printr-un arzmagzar, cerînd intervenţia Porţii împotriva lui Tudor Vladimirescu şi Alex. Ipsilanti (doc. nr. 106). Tudor ia o serie de măsuri pentru a asigura o bună administraţie a ţării, numind sau destituind ispravnici, dă dispoziţii pentru evacuarea satelor de lîngă Dunăre la vestea intrării turcilor, impune populaţia la unele dări pentru sprijinirea răscoalei, exceptînd de la acestea o serie de sate care întreţin trupe ale răsculaţilor (vezi doc. nr. 20, 28, 33, 38, 41, 48, 79, 101, 102, 108 etc.).

Din unele documente (nr. 18, 19, 20, 22, 54) aflăm despre măsurile luate de Tudor pentru a-şi spori efectivul armatei, în vederea unor lupte apropiate: „că precum se vede lucru, făr'de arme nu o să ne putem izbăvi ţara din mînile celor ce au mîncat-o atîţia ani" (p. 34). Se trimit astfel porunci pentru recrutarea ostaşilor „luîndu-să de la fieşcare liude cîte doi" (p. 34), iar vătafii de plai „să trîmită făr-de zăbavă" jumătate din plăiaşi înarmaţi (p. 35).

Cîteva documente — dintre care unele inedite — aduc ştiri despre prinderea şi uciderea lui Tudor de către eterişti (doc. nr. 125, 126, 127, 129, 168).

Este publicat, apoi, un bogat material informativ despre intrarea turcilor în Ţara Românească şi Moldova, despre ciocnirile lor cu eteriştii şi pandurii la Piteşti (doc. nr. 71), Cerneţi (nr. 117, 149), Slobozia şi Tg. Jiu (nr. 156, 160), la Drăgăşani şi Cozia (nr. 169) şi despre o serie întreagă de hărţuieli ale răsculaţilor refugiaţi prin munţi cu trupele turceşti întărite în oraşele Olteniei (doc. nr. 168, 171, 174 etc.).

În Moldova acţiunile eteriştilor se intensifică odată cu întoarcerea lui Gh. Cantacuzino-Deleanu, care reia — fără succes — lupta împotriva turcilor (doc. nr. 123, 130, 133, 144 etc.). La Sculeni pe Prut, eteriştii sînt definitiv zdrobiţi. Puţini reuşesc să se salveze, refugiindu-se în Basarabia (doc. nr. 168, 169).

Un număr însemnat de documente (nr. 153, 166, 167, 168, 169, 203, 220 etc.) dau importante ştiri despre efectivul trupelor turceşti de pe teritoriul celor două ţări, despre jafurile şi fărădelegile săvîrşite de trupele turceşti. După martorii contemporani, „cruzimile, violenţele şi omorurile (făcute de turci) întrec orice închipuire" (p. 276). Pînă şi sultanul se sesizează de excesele trupelor sale, luînd măsuri pentru încetarea abuzurilor faţă de „raialele credincioase" (doc. nr. 176, 182, 185, 202, 214).

În repetatele memorii pe care boierii emigraţi din ambele ţări continuă să le trimită Rusiei şi Austriei se cere ajutor pentru restabilirea liniştei şi ordinei în ţară şi intervenţia la Constantinopol pentru încetarea acestor violenţe (doc. nr. 134, 153, 188, 220 etc.).

Războiul dintre Rusia şi Turcia părea iminent; circulau chiar zvonuri că ar fi şi izbucnit. De el era legată speranţa eliberării ţărilor române de sub odioasa ocupaţie turcească (doc. nr. 159, 166, 171, 172, 178 etc.). Boierii munteni pregătiseră chiar şi un memoriu cu care trebuiau să întîmpine intrarea armatei ruse în ţară (doc. nr. 215).

În volumul II se mai publică documente în legătură cu măsurile luate de divanurile celor două ţări, sprijinite de Poartă, pentru restabilirea ordinei în ţară: iertarea participanţilor la răscoală care se predau de bună voie (nr. 154, 181 etc.), îndemnuri către locuitori să reia munca paşnică (nr. 59, 65 87, 138, 175 etc.) măsuri pentru supunerea ţăranilor, uneori cu ajutorul autorităţilor turceşti locale, la vechile obligaţii faţă de stăpînul moşiei (anexa la doc. nr. 141, doc. nr. 219), scrisori adresate boierilor emigraţi pentru a reveni în ţară (doc. nr. 138, 187 etc. etc.).

www.dacoromanica.ro

Necesitatea unor reforme își găsește expresia în memoriile boierilor, trimise din partea tuturor locuitorilor țării către Rusia, Austria și chiar către Poartă, prin care cer acordarea vechilor privilegii ale țărilor, adică domn pământean și pe viață, alungarea grecilor din țară, legi în limba țării, reducerea obligațiilor față de Poartă pe măsura puterii lor economice, libertatea comerțului etc. (doc. nr. 146, 197, 206, 221 etc.).

În *volumul III* sînt publicate 160 documente datate din perioada 7 decembrie 1821—20 februarie 1840, la care se adaugă un număr mare de documente anexă sau semnalate în note. Marea majoritate a lor sînt documente inedite, numai 24 din ele fiind publicate și în alte colecții.

Dacă în volumele I și II sînt puține documente care aduc știri despre ecoul pe care l-a avut proclamația de la Padeș în rîndul țăranilor, despre felul cum a fost ea interpretată de masc, în volumul III acestea sînt foarte numeroase. Actele care s-au păstrat de la nenumăratele procese intentate de proprietari și arendași pentru pagubele suferite în timpul răscoalei și pentru pedepsirea participanților la răscoală dovedesc marea amploare pe care a luat-o răscoala. Din dezbaterile acestor procese reiese că țăranii clăcași, profitînd de tulburările prilejuite de răscoală, nu s-au mai supus la obligațiile față de stăpîni; invocînd „porunca lui Tudor", au intrat în stăpînirea viilor și livezilor, au golit hambarele și pivnițele proprietarilor și arendașilor, au tăiat pădurile și au construit mori fără voia stăpînului etc. etc. Pentru toate acestea, judecata îi obligă să despăgubească pe proprietari și să se angajeze ca pe viitor să se supună la „adeturile moșiei" (doc. nr. 25, 54, 87, 90, 99, 129, 139, 147 etc.).

Tot din aceste acte aflăm despre numeroase atacuri locale, răzlețe și neorganizate, ale țăranilor, care s-au unit uneori cu „apostații", răzbunîndu-se pe zapciii care îi siliseră la plata dăjdiilor (doc. nr. 101, 137) sau atacînd pe epistați, arendași și boieri, pe care-i bat și-i jefuiesc (doc. nr. 6, 14, 16, 67, 104, 107 etc.).

Documentele publicate în volumul III arată că „duhul răzvrătirii" s-a păstrat încă mult timp după răscoală, țăranii continuînd să aibă „fumuri asupra stăpînului", să nu se mai supună la clacă și dijmă sau la plata rămășiței birului din anul răscoalei (doc. nr. 34, 69, 99, 100 etc.).

Nici jafurile și atacurile din partea cetelor formate din foști participanți la răscoală — care haiducesc prin codri și munți — n-au contenit curînd (doc. nr. 52, 40, 42, 61 etc.). Ele iau amploare în 1826, cînd are loc mișcarea condusă de Simion Mehedințeanu și Ghiță Cuțui (doc. nr. 144, 145).

Pentru a se preîntîmpina noi dezordini, satele sînt obligate să predea armele și să ia în chezășie pe foștii participanți la răscoală (doc. nr. 78, 81, 82, 97, 125 etc.).

O serie de documente din acest volum relatează despre luptele sîngeroase care au avut loc între răsculați și turci, despre cumplitele jafuri săvîrșite de oștile turcești care au ocupat Țara Românească și Moldova, despre incendiile ce au mistuit orașele și satele țării (doc. nr. 4, 6, 17, 19, 21, 58, 60, 72 etc.), acestea întregind știrile publicate în vol. II.

Acțiunea boierilor de a trimite puterilor străine memorii în numele țării continuă și după 1821. Ei cer reducerea obligațiilor țării față de Poartă, libertatea comerțului, armată națională, domn pământean și aprobarea unor reforme interne, dintre care nu lipsea sporirea numărului zilelor de clacă a țăranilor (doc. nr. 58, 60, 89, 94 etc.).

Unele documente publicate în volumul III se referă la urmările imediate ale răscoalei: numirea domnilor pămînteni, destituirea grecilor din dregătorii, înlocuirea egumenilor greci cu pămînteni etc. (doc. nr. 39, 44, 47 nota la doc. 48 etc.).

Volumul mai cuprinde interesante documente cu privire la mișcarea cărbunarilor din Moldova (doc. nr. 26,31) și la mișcarea separatistă a boierilor olteni, care cer „a

www.dacoromanica.ro

ne despărți cu totul de amestecul Bucureștiului", pretinzînd un „cîrmuitor osebit" (doc. nr. 18, 58).

★

După această prezentare a celor trei volume, ne permitem să facem unele observații asupra metodei de lucru utilizată de editori.

Deși cele trei volume poartă titlul de *Documente interne*, multe din documentele publicate aici nu sînt interne, fiind scrise din străinătate către persoane din țară — uneori și acestea străine (ca, de pildă, scrisoarea din Laybach a lui Capodistria către A. Pini, vol. I, doc. 181; vezi și doc. nr. 34, 38, 40, 44, 127, 263; vol. II, doc. nr. 124, 205 etc.), sau din țară către persoane din străinătate (vol. I, doc. nr. 184, 206, 232, 242, 250; vol II, doc. nr. 13, 15, 25, etc; vol. III, doc. nr. 36, 51, 58 etc.), fie chiar din străinătate către persoane din afara hotarelor țării noastre — și acestea nu pot fi în nici un caz considerate documente interne (vol. I, doc. nr. 43 — Nesselrode către Stackelberg; nr. 68 — Consiliul aulic către Comandamentul general al Slavoniei; vol. III, doc. nr. 39 — nota Porții către ambasadorii străini de la Constantinopol etc.).

Este adevărat că aceste documente sînt deosebit de importante pentru cunoașterea evenimentelor din timpul răscoalei și că ele nu puteau lipsi din colecție, dar credem că trebuiau publicate într-un volum separat, de documente externe.

În cele trei volume se publică apoi și unele documente referitoare la Eterie (vol. I, doc. nr. 270, 279 etc.; vol II, doc. nr. 9, 53, 183, 212 etc.; vol. III, doc. nr. 61, 76 etc.), precum și unele rapoarte consulare (vol. I, doc. 214 etc.), deși — după cum se anunță în *Introducere* — acestea urmau să se publice în volume separate.

Credem că trebuiau publicate mai multe documente referitoare la cauzele răscoalei, care să arate noianul obligațiilor fiscale, abuzurile comise de zapcii la încasarea lor etc., pentru care arhivele noastre au păstrat un material documentar bogat. Este adevărat că cele cîteva documente referitoare la această problemă, publicate în volumul I, sînt dintre cele mai caracteristice, dar credem că ele nu sînt suficiente pentru a ilustra cauzele răscoalei.

Considerăm că documentele privind cazuri concrete de atacuri, jafuri și alte manifestări ale țăranilor în timpul răscoalei — acțiuni izolate, care nu au avut o legătură directă cu răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, dar au fost un ecou al ei — trebuiau publicate integral, nu menționate doar în note (documente prețioase se dau, de exemplu, în notă la doc. nr. 6, 24, 25, 61, 67, 73, 99, 142 etc. din vol. III).

Și alte documente menționate în note puteau fi date în întregime, acestea fiind foarte importante, ca, de pildă, cele amintite în notă la doc. 118 și 120 din vol. II, în care se vorbește despre luptele dintre turci și răsculați, sau cererile boierilor duși la Țarigrad, menționate în nota la doc. 37 din vol. III; putea fi publicată, de asemeni, măcar una dintre „numeroasele cărți de blestem pentru aflarea vinovaților de prădăciunile și devastările săvîrșite în 1821", amintite în notă la doc. 67 din vol. III. Se publică apoi numeroase zapise de predarea armelor, dar dispoziția dată în noiembrie 1822 pentru depunerea armelor la isprăvniciile de județ este doar semnalată în nota la doc. 79, vol. III. Credem, de asemenea, că trebuiau publicate și documentele privitoare la lupta tîrgoviștenilor, menționate la pag. 301, vol. I.

Pentru a scoate în evidență legătura dintre unele documente ce se completează reciproc (deși această legătură o putea face și cititorul), editorii au folosit sistemul anexelor, pentru care, însă, nu au făcut rezumate ca la celelalte documente publicate integral. Parcurgînd numai lista rezumatelor, cititorul nu are posibilitatea de a cunoaște știrile — uneori foarte prețioase — cuprinse în documentele anexă.

Rezumatele documentelor în general bine alcătuite, nu exprimă totdeauna clar conți-

www.dacoromanica.ro

nutul acestora (vol. I, nr. 58; vol. III, nr. 51, 120, 142, 143); alte rezumate sînt incomplete (vol. I, nr. 122, 123, 124, 153 etc.); din altele (vol. II, nr. 181, 189, 196, 200, 215, 218 etc.) nu reiese dacă evenimentele s-au petrecut în Ţara Romînească sau în Moldova.

În unele rezumate (vol. II, nr. 86, 110, 157 etc.) se foloseşte pentru clăcaşi termenul de rumîni, deşi acest cuvînt nu e valabil în Ţara Romînească decît pînă la 1746. Este adevărat că documentele vremii îl folosesc, dar cu altă accepţie decît cea de pînă la 1746.

Datarea pe care o fac editorii unor documente nedatate nu este totdeauna motivată. Dacă la unele documente datarea reiese din actele publicate în anexă sau din suita documentelor în care sînt plasate, pentru multe nu se arată motivele pentru care a fost adoptată o anumită dată precisă, uneori chiar cu ziua şi luna.

La unele documente credem că datarea s-a făcut greşit. De pildă, doc. nr. 75 din vol. I este datat de către editori cu anul [1819], deşi din conţinut reiese că el este scris după moartea domnitorului Al. Suţu; doc. nr. 166 din vol. I, datat [Înainte de 16 februarie 1821], reprezentînd „Cererile norodului omenesc", putea fi datat chiar [Înainte de 4 februarie 1821], după doc. nr. 128, vol. I, în care este vorba de aceste cereri.

Remarcăm, apoi că unele documente date în anexă nu au fost datate.

Ordinea cronologică în care au fost publicate documentele nu este respectată cu stricteţe. Dacă unele inconsecvenţe se explică prin necesitatea de a plasa alături două documente legate prin conţinut, altele sînt nemotivate. În vol. I, de exemplu, doc. nr. 97 cu data [1820] este aşezat înaintea unor documente din luna decembrie 1820; doc. nr. 201 şi 203, cu aceeaşi dată, puteau fi aşezate alături, fiind vorba de aceeaşi persoană şi aceeaşi problemă; nr. 272 cu data [31 martie 1821] este pus înaintea celui cu data 30 martie 1821 etc. Cazuri asemănătoare se întîlnesc şi în vol. II şi III.

Editorii au neglijat, apoi, să facă trimiteri la fondul arhivistic pentru toate documentele amintite în note sau date în anexe (vezi documentele amintite în vol. I, nota 2 de la p. 52, nota 2 de la p. 70, nota 1 de la p. 278, nota 1 de la p. 282 etc.).

În privinţa redării greşelilor din documente, considerăm că nu s-a procedat bine intervenindu-se în text pentru a se corecta greşeala (vezi vol. I, p. 81, 83, 98 etc.). Corectarea greşelilor trebuia să se facă — aşa cum s-a făcut în unele cazuri — în note (vol. I, p. 282 — anexă la doc. 169, doc. 204; vol. III, doc. 119 etc.). În alte cazuri, greşelile n-au fost corectate nici în text, nici în note (vol. I, doc. 42 etc.).

Lectura unor documente ar fi fost uşurată dacă punctuaţia ar fi fost mai îngrijită şi dacă la documentele mai lungi s-ar fi făcut mai multe aliniate (vol. I, doc. 2, 58 etc.; vol. II, doc. 40 etc.).

Textele germane conţin foarte multe şi uneori grave greşeli de tipar, dovadă că corectura nu s-a făcut după original.

Glosarul — repetăm, foarte bogat — omite totuşi să explice unele cuvinte, ca, de pildă: acioae (vol. I, p. 40) aproftaxi (vol. I, p. 65), băstării (vol. I, p. 404), chedhuda (vol. II, p. 211), ceraclic (vol. III, p. 127), embodisi (vol. I, p. 145), esnighet (vol. II, p. 59) etc.

Cu toate aceste mici lipsuri — în parte inerente unei lucrări de asemenea proporţii — importanţa şi utilitatea colecţiei este incontestabilă. Datorită strîngerii la un loc a materialului documentar privind răscoala din 1821, se pot adînci acum unele probleme atît de controversate în vechea noastră istoriografie, ca problema caracterului răscoalei, a forţelor sociale participante etc. şi se creează posibilitatea de a se alcătui o istorie a mişcării de eliberare din ţările romîne din 1821, de pe poziţiile concepţiei materialiste a istoriei.

Ioana Constantinescu

www.dacoromanica.ro

Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din Romînia pînă la primul război mondial

Buc., Ed. politică, 1959, 540 p.

În lumina sarcinilor trasate de cel de al II-lea Congres al P.M.R., cercetătorii de pe frontul nostru ideologic au abordat o serie de lucrări științifice în care, dezvăluind concepțiile idealiste neștiințifice, elaborate de ideologii claselor exploatatoare au generalizat experiența a tot ce a fost valoros, înaintat în trecutul poporului nostru.

Între lucrările înfăptuite pe această linie se înscrie în primul rînd lucrarea „Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din Romînia pînă la primul război mondial", sub redacția conf. univ. N. N. Constantinescu, apărută sub egida Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.

Este prima lucrare de proporții mai mari [1], apărută în anii regimului democrat-popular, care înfățișează pe larg istoria formării clasei muncitoare în țara noastră, singura clasă revoluționară pînă la capăt. Cunoașterea apariției și dezvoltării proletariatului în țara noastră are o mare însemnătate pentru înțelegerea justă a ceea ce a reprezentat clasa muncitoare în viața socială a țării. Înfățișînd procesul formării și dezvoltării clasei muncitoare lucrarea a fost primită cu legitim interes nu numai de specialiști, dar chiar și de masele largi de oameni ai muncii, profund interesați în cunoașterea celor mai generale legi de dezvoltare a societății, în cunoașterea drumului glorios pe care l-a parcurs în dezvoltarea socială clasa muncitoare în lupta pentru libertate, independență și progres social.

Lucrarea are meritul de a fi abordat în mod științific, în lumina învățăturii marxist-leniniste, procesul de formare a clasei noastre muncitoare, demascînd falsificările istoriografiei reacționare care a încercat să minimalizeze rolul istoric al clasei muncitoare în dezvoltarea societății.

Apariția și dezvoltarea clasei muncitoare este cercetată în strînsă legătură cu dezvoltarea capitalismului în industrie, cu stadiile trecerii lui de la formele inferioare la cele superioare, adică de la cooperația capitalistă simplă la manufactură și mai apoi la marea industrie mecanizată.

★

În țările romîne relațiile capitaliste au apărut mult mai tîrziu decît în țările capitaliste din apusul Europei. Materialele documentare folosite, în lucrare, atestă prezența germenilor relațiilor capitaliste în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Transilvania și abia în a doua jumătate în Țara Romînească și Moldova, stăpînirea habsburgică și cea otomană constituind o frînă în dezvoltarea forțelor de producție.

După pacea de la Kuciuk Kainargi din 1774, cînd s-a produs o spărtură în monopolul turcesc, a avut loc o creștere mai mare a producției de mărfuri și a folosirii muncii salariate. Folosirea muncii salariate și existența producției de mărfuri, — desigur pe scară încă mică, — precum și inegalitatea din rîndurile țărănimii au constituit deja încă înaintea păcii de la Adrianopole, din 1829, germenii relațiilor capitaliste.

Dezvoltarea mai înceată a producției de mărfuri—expresie a încetei dezvoltări a forțelor de producție se arată în lucrare—a făcut ca procesul acumulării primitive a capitalului, cu cele două laturi ale sale, de o parte acumularea sumelor de capital, de alta formarea muncitorilor, să se desfășoare greu, anevoios pe o perioadă îndelungată.

[1] Într-o serie de articole apărute în revistele de specialitate se analizează situația clasei muncitoare din Romînia mai ales la sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul sec. XX și se fac și unele aprecieri asupra surselor de formare a clasei muncitoare.

www.dacoromanica.ro

Fără a neglija prima latură, aceea a acumulării primitive a capitalului, care dă naştere burgheziei, lucrarea urmăreşte, în deaproape, latura formării muncitorilor salariaţi. Pe baza unui bogat material documentar, edit şi inedit, se analizează răspîndirea muncitorilor salariaţi, condiţiile lor de muncă, făcîndu-se şi unele aprecieri asupra luptei acestor muncitori. Urmărind, pe etape, răspîndirea muncitorilor salariaţi, al căror număr creşte în condiţiile favorabile create de pacea de la Adrianopole, lucrarea prezintă acest proces în legătura sa organică cu dezvoltarea tehnicii, menţionînd că muncitorii lucrau în ateliere bazate pe cooperaţia capitalistă simplă şi în manufacturi. Se dau date preţioase în legătură cu creşterea muncitorilor salariaţi din industrie şi agricultură, cu faptul că numărul muncitorilor salariaţi a sporit de la circa 5 000 în preajma anului 1829, la aproximativ 11 000 în preajma revoluţiei din 1848. Aceste cifre ilustrează înapoierea economică a ţărilor române. Dominaţia relaţiilor feudale şi jugul otoman — sprijinit pe cele mai reacţionare forţe interne — au constituit o frînă în dezvoltarea forţelor de producţie, în calea procesului de acumulare primitivă a capitalului şi a eliberării forţelor de muncă. În mod just se menţionează în lucrare că, „întregul mers al societăţii punea ca sarcină centrală în faţa forţelor înaintate ale societăţii atunci zdrobirea orînduirii feudale şi deschiderea progresului social-economic".

Revoluţia din 1848 a fost tocmai o încercare în a pune capăt relaţiilor de producţie vechi perimate, ale orînduirii feudale, şi a da frîu liber noilor relaţii de producţie corespunzătoare caracterului forţelor de producţie, în continuă dezvoltare. Formele de producţie manufacturiere, — în care avea loc diviziunea muncii — reprezentau — deja — forţe de producţie ce depăşeau cadrul orînduirii feudale. Pe de altă parte, muncitorii salariaţi din manufacturile înfiinţate în preajma păcii de la Adrianopole, cum şi în tot decursul perioadei de pînă la revoluţia din 1848, nu mai erau nici ei în exclusivitate ţărani iobagi, robi etc., ci muncitori care începeau să fie interesaţi în procesul de producţie, în sporirea productivităţii muncii şi în calificarea lor corespunzătoare formelor de muncă a primelor stadii de dezvoltare a capitalismului în industrie.

Deşi înfrîntă, revoluţia din 1848 în Transilvania şi Ţara Românească, cum de altfel şi mişcarea revoluţionară din Moldova, a arătat că vechea orînduire feudală era perimată, că forţele reacţionare interne, — care se sprijineau pe forţe reacţionare externe, — nu-şi mai puteau menţine intacte poziţiile, că ele trebuiau să împartă puterea cu burghezia. Pe de altă parte burghezia, — insuficient consolidată din punct de vedere economic, datorită slabei acumulări capitaliste, neputînd să-şi ducă pînă la capăt revoluţia şi temîndu-se de masele populare, a căzut la înţelegere cu moşierimea înăbuşind lupta maselor pentru independenţă şi progres social.

Revoluţia din 1848 a atras după sine o serie de măsuri (vezi de exemplu, „Cu privire la reglementarea raporturilor dintre proprietarii şi lucrătorii pămîntului din 1851», p. 120), care au permis o dezvoltare mai largă elementelor capitaliste. Totodată Unirea Ţării Româneşti cu Moldova şi mai ales legiuirile agrare din 1853—1854 în Transilvania şi 1864 în Principatele Unite au deschis cîmp mai larg forţei de muncă „libere" şi au dat un impuls dezvoltării capitalismului şi formării clasei muncitoare. Au apărut tot mai multe fabrici ale industriei prelucrătoare, a crescut numărul muncitorilor salariaţi în întreprinderile industriale, în transporturi, în agricultură şi comerţ şi o dată cu aceasta s-au înăsprit condiţiile de muncă. Dar, înlocuind proprietatea de tip feudal cu proprietatea de tip burghez asupra pămîntului, legiuirile agrare au menţinut, atît în Principatele Unite cît şi în Transilvania, puternice rămăşiţe ale relaţiilor feudale, care şi-au pus amprenta în agricultură şi în industrie, încetinind dezvoltarea capitalismului şi implicit formarea muncitorilor. Masa muncitorilor salariaţi — se arată în lucrare — era formată nu numai

www.dacoromanica.ro

din muncitorii preveniţi din agricultură, din rîndurile ţăranilor lipsiţi de pămînt, sau cu pămînt insuficient, ci şi din rîndurile meseriaşilor ruinaţi de dezvoltarea capitalismului şi a muncitorilor străini aduşi de capitaliştii străini (p. 202—204). Muncitorii indigeni folosiţi pe şantierele de construcţii de căi ferate ca şi în industria extractivă nu se rupseseră încă definitv de agricultură; ei erau muncitori cu „lot" [1].

În condiţiile mai favorabile create industriei capitaliste, o dată cu cucerirea independenţei de stat, cu scuturarea definitivă a jugului otoman, aceasta se dezvoltă mai intens. Politica vamală protecţionistă şi legile de încurajare a industriei naţionale, în special legea „Măsuri generale pentru a veni în ajutorul industriei naţionale" din aprilie 1887, au dat un puternic impuls dezvoltării industriei maşiniste, determinînd trecerea de la manufactură la fabrica capitalistă adică la revoluţia industrială. „Trecerea de la manufactură la fabrică arată V. I. Lenin — marchează o revoluţie tehnică totală care anulează iscusinţa manuală pe care meşteşugarul a dobîndit-o de-a lungul veacurilor, iar după această revoluţie tehnică începe să se desfăşoare inevitabil ... o scindare definitivă a diferitelor grupuri care participă în producţie, o ruptură totală cu tradiţia, o accentuare şi lărgire a tuturor laturilor sumbre ale capitalismului şi totodată socializarea în masă a muncii de către capitalism" [2]. Aceasta a dus la creşterea numărului de muncitori, lucrarea analizînd în amănunţime procesul creşterii numerice a muncitorilor din industrie, agricultură şi comerţ, cum şi concentrarea lor în diferitele centre. Astfel, în Transilvania erau la sfîrşitul secolului al XIX-lea circa 170 000 muncitori (p. 491), iar în vechea Românie, — conform datelor anchetei industriale din 1901—1902, erau numai în industria prelucrătoare şi extractivă 105 000 muncitori (p. 219).

Datele statistice din lucrare cu privire la creşterea continuă a numărului muncitorilor salariaţi confirmă întru totul concluzia că „la sfîrşitul acelui secol, din punctul de vedere al componenţei sale, clasa muncitoare din Romînia era pe deplin formată şi se găsea în continuă creştere" (p. 232). Totodată, ca urmare a înapoierii economice a ţării — înfeudată capitalului străin — , proletariatul industrial de fabrică era încă relativ puţin numeros. Cu toate acestea, proletariatul de fabrică era acea clasă de oameni ai muncii care, fiind legată de cea mai înaintată formă de producţie — de marea industrie — creştea necontenit. Schimbări şi mai importante în structura şi situaţia numerică a clasei noastre muncitoare s-au produs în primele două decenii ale secolului al XX-lea în condiţiile apariţiei şi dezvoltării şi în ţara noastră a formelor monopoliste de tipul cartelului şi sindicatului.

În anii pînă la primul război mondial, ca urmare a ritmului mai intens de dezvoltare a industriei impus de noile măsuri protecţioniste (tariful vamal din 1904 şi legea pentru încurajarea industriei din 1912), a crescut şi numărul muncitorilor. Pe de altă parte, s-a intensificat procesul de pătrundere a capitalismului la sate, unde relaţiile capitaliste se împleteau cu rămăşiţele relaţiilor feudale. Pătrunderea capitalismului la sate a accentuat diferenţierea ţărănimii favorizînd creşterea proletariatului agricol şi industrial. În general, numărul muncitorilor salariaţi din industrie şi transporturi era în ajunul primului război mondial de aproximativ 263 700 în vechea Românie (p. 362) şi de 222 300 în Transilvania (p. 491), la aceştia adăugîndu-se muncitorii agricoli. Aceste cifre demonstrează clar superioritatea clasei muncitoare în viaţa socială a ţării noastre, demascînd, totodată, afirmaţiile apologeţilor regimului burghezo-moşieresc din Romînia, de teapa lui C. Stere, Virgil Madgearu şi altora care, denaturînd realitatea, încercau să nege existenţa proletariatului industrial pînă la primul război mondial. Datele statistice infirmă, de asemenea, şi falsitatea teoriei lui

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Ed. politică, 1958, p. 154, 549.
[2] *Ibidem*, p. 426.

www.dacoromanica.ro

C. Dobrogeanu-Gherea care nu vedea că proletariatul din Romînia, deşi relativ puţin numeros, era totuşi clasa cea mai înaintată a societăţii, clasa de viitor, capabilă să unească în jurul său toate păturile neproletare şi să le conducă la luptă împotriva regimului burghezo-moşieresc.

★

Lucrarea urmăreşte pe plan larg şi sub diferite aspecte procesul apariţiei şi dezvoltării clasei muncitoare din ţara noastră, de la cele mai inferioare la cele mai superioare forme ale dezvoltării capitalismului în industrie, căci aşa cum menţiona Engels „primii proletari au apărut în industrie, fiind deci produsul ei direct" [1]. Din citirea materialului nu rezultă cu destulă claritate ceea ce caracteriza, pe de o parte, stadiul cooperaţiei capitaliste simple, pe de altă parte, ceea ce caracteriza stadiul manufacturier şi corespunzător cu aceasta tipurile de muncitori folosite în aceste două stadii. La p. 18 se arată că „începuturile de cooperaţie capitalistă simplă pe baza diferenţierii meseriaşilor nu au putut fi decît... „slabe şi tîrzii", fără a insista cît de cît asupra acestui stadiu, în continuare vorbindu-se de manufacturi. Totodată, deşi din lucrare rezultă că manufacturile înfiinţate la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi pînă în preajma păcii de la Adrianopole se deosebeau de cele înfiinţate după 1829 şi pînă tîrziu în deceniile 7—8 ale secolului XIX, totuşi nu se precizează că pînă la 1829 avem a face în general cu manufacturi în care lucrau mai mult ţărani iobagi, în cea mai mare parte ele aparţinînd boierilor şi domniei. După pacea de la Adrianopole apar tot mai multe manufacturi înfiinţate de elemente ale burgheziei în formare, înfiinţate de negustori şi cămătari.

Şi în concluziile de la p. 67, ca de altfel şi la începutul celei de a doua părţi a lucrării (p. 116) se vorbeşte de cooperaţia capitalistă simplă şi manufacturi, fără a se concretiza schimbările survenite în evoluţia forţei de muncă.

În lucrare deci nu se face nici cea mai mică deosebire care există între cooperaţie capitalistă simplă şi manufactură, cu atît mai mult cu cît deosebirea dintre ele are importanţă şi în caracterizarea diferitelor tipuri de muncitori folosiţi în cooperaţie capitalistă simplă pe de o parte şi manufactură pe de altă parte.

În monumentala sa operă „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" V. I. Lenin caracterizează fiecare stadiu al capitalismului şi corespunzător şi tipul de muncitor.

Fără îndoială, în lucrare se menţionează (p. 118) că muncitorii salariaţi „erau răspîndiţi — cu unele excepţii — îndeosebi în întreprinderi bazate pe cooperaţie simplă" ? ... că „într-o măsură mai mare sau mai mică erau legaţi de agricultură, nefiind complet separaţi de mijloacele de producţie", dar de aci nu reiese deosebirea care exista între muncitorii folosiţi în cooperaţia capitalistă simplă bazată pe o tehnică cu totul primitivă manuală şi manufacturieră unde ca urmare a diviziunii muncii s-a făcut un important pas înainte nu numai în ceea ce priveşte tehnica, dar şi în ceea ce priveşte formarea muncitorului. În cadrul cooperaţiei capitaliste simple producătorul direct al bunurilor materiale mai este strîns legat, printr-un întreg sistem de etape tranzitorii, de agricultură, de micul meşteşug, de îndeletnicirea profesională dobîndită etc. În manufactură, deşi nici aici nu are *loc o totală separare* a muncitorului de agricultură, totuşi, pe baza diviziunii muncii, se produce o transformare parţială a meşterului în muncitor [2], o parte din muncitori rupînd-o complet sau aproape complet cu pămîntul. Arătînd tocmai deosebirea ce există între cele două tipuri de muncitori, din cooperaţia capitalistă simplă şi manufacturieră, V. I. Lenin menţiona că „muncitorul din manufactură priveşte acum de sus pe ţăranul agricultor" [3]. De aceea, considerăm că ar fi

[1] Marx-Engels, *Opere*, vol. II, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1958, p. 268.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Ed. politică, 1958, p. 512.

[3] *Ibidem*, p. 515.

www.dacoromanica.ro

trebuit caracterizaţi cu mai multă claritate muncitorii folosiţi în primele două stadii de dezvoltare a capitalismului în industrie, aceasta oferind cititorului posibilitatea înţelegerii transformării complete care s-a produs o dată cu trecerea la marea industrie mecanizată, la revoluţia industrială.

Abia în al treilea stadiu al dezvoltării capitalismului în industrie muncitorul s-a desprins definitiv de mijloacele de producţie, a devenit proletar. Marx şi Engels au subliniat în repetate rînduri că revoluţia industrială „crease o clasă de mari capitalişti fabricanţi, dar totodată şi o clasă cu mult mai numeroasă de muncitori de fabrică" [1].

Considerăm, de asemenea, că ar fi trebuit şi mai mult accentuat faptul că, la sfîrşitul secolului XIX în compoziţia clasei muncitoare predominau elemente provenite din rîndurile meseriaşilor cu mici ateliere, ruinaţi de dezvoltarea capitalismului şi ţărani de dată relativ recentă, care n-aveau un stagiu îndelungat în procesul de producţie, proletariatul industrial de fabrică fiind încă relativ puţin numeros, în rîndurile lui fiind înglobaţi şi muncitori străini. Această componenţă eterogenă a cadrelor muncitoreşti cu practică redusă în procesul de producţie, cu o conştiinţă de clasă încă în proces de dezvoltare a avut urmări în desfăşurarea luptei de clasă a proletariatului în ţara noastră.

Deşi relativ puţin numeros proletariatul industrial s-a afirmat în viaţa socială a ţării noastre încă la sfîrşitul secolului al XIX-lea fiind în primele rînduri ale luptei maselor pentru libertăţi democratice. Aşa cum menţionează tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej — proletariatului îi revenea, „încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea sarcina istorică de a duce societatea înainte, sarcina de a fi conducătorul şi îndrumătorul transformărilor necesare în direcţia burghezo-democrată pe cale revoluţionară" [2].

Compoziţia clasei muncitoare a suferit schimbări în anii de pînă la primul război mondial. Proletariatul de fabrică a crescut din punct de vedere numeric prin afluxul de femei şi copii, prin grupurile noi de ţărani ruinaţi de intensificarea pătrunderii capitalismului la sate, cum şi prin numărul sporit al proletariatului din tată în fiu.

Aceste schimbări în compoziţia muncitorilor au dus la creşterea elanului revoluţionar al luptei maselor populare.

★

Lucrarea se ocupă pe larg de situaţia clasei muncitoare, care, — aşa cum arată Engels — „este adevărata bază şi punctul de plecare al tuturor mişcărilor sociale... căci ea este culmea mizeriei sociale...," [3]. Lucrarea demască exploatarea cruntă a maselor muncitoare de către capitaliştii indigeni, în colaborare cu capitaliştii străini, dînd o ripostă hotărîtă încercărilor reprezentanţilor regimului burghezo-moşieresc care, ignorînd existenţa proletariatului industrial pînă la primul război mondial, negau existenţa oricărei chestiuni muncitoreşti la noi în ţară, negau exploatarea clasei muncitoare. Cu ocazia discuţiilor asupra legii mesериilor din 1902, Ion I. C. Brătianu — raportor al legii — arată că: „la noi marea industrie face puţină concurenţă meseriaşilor ea nu lasă un proletariat uvrier pe străzile oraşelor. Lucrătorii fabricilor sînt asiguraţi în mare parte prin lipsa de concurenţă; iar, pe de altă parte, din cauza traiului uşor din Ţara Românească nu au nevoie să ridice revendicări" [4]. Datele din lucrare demonstrează cît de false erau aceste afirmaţii înfăţişîndu-ne adevărata stare a racilelor capitalismului. Condiţiile grele de muncă, nivelul scăzut al salariilor şi, în genere, gradul de exploatare a clasei muncitoare, pun în lumină situaţia grea a maselor muncitoare din ţara noastră, supuse unei duble exploatări: a propriei burghezii şi a capitaliştilor străini.

[1] K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 114.

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., Buc., 1956, p. 362.

[3] Marx-Engels, *Opere*, vol. II, E.S.P.L.P., 1958, p. 248.

[4] *Dezbaterile Adunării deputaţilor*, 1902, p. 634.

www.dacoromanica.ro

Rata plus valorii era în ajunul primului război mondial de 206%. Situația mizeră în care era ținută clasa muncitoare a creat o bază socială pentru lupta de clasă a proletariatului. Constituindu-se ca forță socială proletariatul s-a manifestat prin acțiuni împotriva burgheziei încă din etapa inițială a existenței sale. De la lupta pentru revendicări economice, — desfășurată în cadrul asociațiilor profesionale, — expusă pe larg în lucrare și pînă la unirea mișcării muncitorești cu socialismul științific, cînd lupta trece pe făgașul politic, clasa muncitoare din țara noastră a străbătut un drum plin de învățăminte. În acest timp a avut loc răspîndirea marxismului care a jucat un rol hotărîtor în transformarea proletariatului din clasă „în sine" în clasă „pentru sine". Clasa muncitoare s-a organizat în 1893, într-un partid al său propriu, în Partidul social-democrat al muncitorilor din Romînia. Totodată, o dată cu înființarea P.S.D. în 1890 în Ungaria, în Transilvania au apărut organizații ale acestui partid. Aceste partide au reprezentat atunci „cea mai înaintată poziție politică din țara noastră" (p. 259). Dar elementele burghezo-liberale, care au pătruns în conducerea P.S.D.M.R. — au frînat lupta revoluționară a proletariatului, iar în 1899 au părăsit partidul social-democrat, trecînd în bloc în partidul liberal, trădînd mișcarea muncitorească. Trădarea „generoșilor" nu a dezarmat clasa muncitoare, nu a reușit să o împiedice de la lupta sa pentru progres. În anii din primul deceniu al secolului al XX-lea sub influența revoluției populare din Rusia, din 1905—1907, lupta clasei muncitoare a luat un nou avînt.

Mizeria și situația grea au dus, în primăvara lui 1907 la marea răscoală a țărănimii. În aceste împrejurări, proletariatul din țara noastră nu a putut să organizeze și să conducă lupta țărănimii pentru pămînt, dînd posibilitatea claselor exploatatoare să înăbușe răscoala. Fiind însă tînăr, „cu o conștiință de clasă slab dezvoltată, lipsit de un partid politic revoluționar cu o ideologie marxistă...", proletariatul . ."nu a putut uni lupta sa împotriva exploatării capitaliste cu lupta țărănimii" [1].

Ca urmare a intensificării luptei sale, clasa muncitoare și-a refăcut în 1910 partidul. Reînființarea P.S.D. a dat un nou impuls luptei clasei muncitoare pentru libertăți democratice, împotriva acțiunilor imperialiste ale burgheziei române în anii celui de-al doilea război balcanic, iar mai tîrziu în timpul primului război mondial, pentru independență și progres social.

★

Lucrarea „Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare în țara noastră pînă la primul război mondial" urmărește etapă de etapă creșterea numerică a clasei muncitoare. Datele statistice folosite sînt însă prea puțin comentate, iar concluziile nu scot în deajuns în evidență ceea ce a intervenit nou în structura și de aci în organizarea și lupta clasei muncitoare, nu punctează saltul pe care l-a făcut nu numai din punctul de vedere al creșterii numerice ci și din punctul de vedere al organizării și luptei ei.

Pe de altă parte, capitolele privind situația numerică, organizarea și lupta proletariatului din Transilvania, adăugate la sfîrșitul cărții apar ca ceva rupt de restul lucrării. Ar fi fost, poate, mult mai bine ca ele să fi fost adăugate la sfîrșitul capitolului privind situația pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea primul, iar al doilea după capitolul care se ocupă de creșterea numerică a clasei muncitoare în perioada anilor 1900—1914. Aceasta ar fi dat o unitate organică lucrării.

Prin varietatea și bogăția materialelor folosite lucrarea înlesnește cititorului înțelegerea justă marxist-leninistă a creșterii proletariatului din țara noastră, a rolului său de importanță istorică ca făuritor al noii societăți socialiste.

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 364.

www.dacoromanica.ro

Afirmîndu-se încă de la apariţia sa ca purtător al celor mai înaintate idealuri în făurirea unei noi vieţi, proletariatul din ţara noastră şi-a îndeplinit cu cinste sarcina de îndrumător şi conducător al luptei maselor largi populare pe drumul luminos al socialismului.

M. Iosa

F. I. NOTOVICI, *Бухарестский мир 1918 г.*

Sub redacţia doctorului în ştiinţe istorice L. K. Eggert.
Ed. pentru literatură social-economică, Moscova, 1959, 258 p.

Cartea a fost scrisă de unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei primului război mondial, regretatul profesor sovietic F. I. Notovici. Moartea l-a împiedicat pe autor să publice lucrarea şi această sarcină a îndeplinit-o H. A. Ahtamzean, care a scris şi încheierea cărţii.

Lucrarea lui F. I. Notovici a fost redactată pe baza unui bogat material documentar sovietic, german, austro-ungar şi bulgar, de asemenea au fost utilizate memoriile participanţilor direcţi la evenimentele descrise cum au fost Czernin, Ludendorff, Take Ionescu etc. şi lucrări ale unor economişti germani participanţi la tratativele de pace.

Cartea foloseşte de asemenea lucări ale unor autori romîni mai vechi în traducere franceză, însă autorul n-a putut cerceta în întregime „Notele politice" ale lui Marghiloman, presa românească sau documentele româneşti de arhivă. Autorul citează studiile lui V. Liveanu în problema păcii de la Bucureşti, însă nu pomeneşte nimic de studiul lui I. Gheorghiu, Relaţiile romîno-ruse în perioada neutralităţii Romîniei (1914 — august 1916) apărut la Bucureşti în 1954, deşi autorul lucrării recenzate se ocupă şi de această perioadă.

Greutăţile de informare nu l-au împiedicat însă pe autor să prezinte în mod ştiinţific tema propusă, să elaboreze o lucrare foarte interesantă şi utilă pentru cercetătorul romîn.

Cartea este scrisă într-un ton de profundă simpatie faţă de poporul romîn, trădat de guvernanţii săi reacţionari şi jefuit de ocupanţii străini.

Lucrarea lui Notovici conţine două părţi: „Romînia între cele două blocuri de state", în care autorul se ocupă de perioda neutralităţii Romîniei; în partea a doua, „Pacea de la Bucureşti din anul 1918" autorul cuprinde perioada de la intrarea Romîniei în război şi pînă la semnarea păcii de la Bucureşti.

Autorul începe analiza cauzelor şi caracterului primului război mondial de la cunoscuta apreciere leninistă a acestui război, ca un război imperialist de jaf şi cotropire. Sînt prezentate convingător scopurile puterilor imperialiste în război şi în special ale Austro-Ungariei care la sfîrşitul războiului cerea alipirea unei bune părţi din teritoriul Romîniei.

F. I. Notovici se ocupă îndeaproape de poziţia claselor dominante din Romînia la începutul războiului imperialist, demască politica antinaţională a regelui Carol I şi a unora dintre liderii conservatorilor care s-au pronunţat pentru intrarea imediată în război alături de Puterile Centrale. Autorul demască de asemenea sensul „neutralităţii" partidului liberal în frunte cu Brătianu, ca o expectativă avantajoasă pentru burghezie şi moşierii romîni care vindeau scump produsele lor ambelor tabere acumulînd beneficii uriaşe. Autorul arată de asemenea că gruparea lui Brătianu aştepta limpezirea situaţiei militare pentru a intra în război de partea celui mai tare.

Autorul, însă după părerea noastră, nu trage toate concluziile din prezentarea poziţiei claselor dominante din Romînia la începutul războiului imperialist. Politica antinaţională a liderilor conservatori şi politica negustorească

www.dacoromanica.ro

anti-populară a liberalilor în frunte cu I. I. Brătianu sînt o dovadă concludentă a faptului că clasele dominante din vechea Românie n-au urmărit niciodată „eliberarea Românilor de peste Carpați", cum afirma istoriografia românească burgheză, ci alipirea unor teritorii bogate, dacă se putea chiar fără intrarea în război. F. I. Notovici consacră o bună parte din lucrarea sa luptei celor două tabere imperialiste pentru atragerea României în război. Autorul arată rolul deosebit de activ al diplomației țariste și evoluția propunerilor ruse de la alianța militară imediată pînă la o neutralitate binevoitoare, diplomați țariști propunînd aceleași compensații atît pentru alianță, cît și pentru neutralitate, pe măsura creșterii „prețului" aliaților potențiali în ambele tabere imperialiste. Autorul arată că deși propunerile Rusiei erau foarte atrăgătoare pentru guvernanții burghezi și moșieri ai României, aceștia n-au acceptat să intre în război în august 1914. Istoricul sovietic atribuie pe bună dreptate acest refuz temerii cercurilor dominante din România față de poziția Bulgariei, fidelității lui Carol I față de Puterile Centrale și atitudinii de expectativă a lui Brătianu.

F. I. Notovici subliniază că reprezentanții guvernului român au dus în același timp tratative cu Puterile Centrale pentru o eventuală participare la război de partea acestora. Autorul remarcă dorința deosebită a Austro-Ungariei de a primi ajutorul militar român de la începutul războiului, pentrucă armatele ei nu puteau face față singure armatelor ruse după cum au și dovedit evenimentele militare. Puterile Centrale ofereau guvernanților români Basarabia, Odesa, o parte din Serbia, iar la presiunea Germaniei, guvernanții austrieci au acceptat chiar cedarea Sucevei. Autorul arată, de asemenea, că pe lîngă ajutorul militar imediat pe care spera să-l primească Austro-Ungaria din partea României, guvernul austro-ungar voia să lege de la bun început mîinile guvernului român pentru a preîntîmpina intrarea țării noastre în război de partea Rusiei. Și propunerile Puterilor Centrale au fost ademenitoare pentru guvernul burghezo-moșieresc român, însă teama de forța Rusiei, după cum subliniază autorul, l-a făcut să tergiverseze tratativele și să nu se angajeze imediat. Pe de altă parte arată autorul:

„În timp ce se duceau tratativele între Germania și Austro-Ungaria asupra cedării către România a Sucevei, Basarabiei și Odesei, toată această problemă își pierdea importanța pentru că armatele ruse au ocupat o parte a Bucovinei iar Rusia a făcut României o propunere și mai ademenitoare necerîndu-i nici un ajutor militar" [1]. Este vorba de declarația ruso-română de neutralitate de la 1 octombrie 1914 prin care Rusia „recunoștea României dreptul de a-și alipi teritoriile Monarhiei Austro-Ungare cu populație românească" [2] și lăsa guvernul român să facă acest lucru „cînd va crede de cuviință" [3]. În schimb României i se cerea o neutralitate binevoitoare. Făcînd această importantă concesie guvernului român, guvernul rus considera că ea va constitui un factor de reținere pentru guvernul român, atît timp cît va exista un echilibru al forțelor pe front. Autorul subliniază însă că declarația de neutralitate nu l-a împiedicat pe Brătianu să ducă mai departe politica de expectativă și de strecurare printre cele două tabere vrăjmașe, prevăzînd chiar posibilitatea intrării României în război de partea Puterilor Centrale în cazul înfrîngerii sau slăbirii Rusiei. F. I. Notovici remarcă analogia pozițiilor claselor dominante din România și Italia ambele voind să cîștige maximum din războiul european.

Partea a doua a lucrării recenzate cuprinde mai amănunțit evenimentele din anii 1916—1918, deși se oprește și asupra anului 1915. Autorul arată în linii generale avantagiile pe care le-au dobîndit clasele dominante din România din negustoria cu „neutralitatea" atît din partea Antantei, cît și a Puterilor Centrale. În anul 1915 guvernul român începe să încline din ce în ce mai mult spre Antantă, care se părea că va putea garanta moșierilor și burgheziei din România o pradă mult mai

[1] F. I. Notovici, Бухарестский мир, p. 52
[2] *Ibidem*, p. 66.
[3] *Ibidem*, p. 66.

www.dacoromanica.ro

mare. Istoricul sovietic arată însă că şi pretenţiile guvernanţilor romîni au crescut faţă de anul 1914. Pentru intrarea imediată în război de partea Antantei, guvernul Brătianu cerea, în afară de teritoriile locuite de romînii din Austro-Ungaria, şi regiuni cu populaţie compactă maghiară, ucraineană şi sîrbă, adică o parte a Rusiei Subcarpatice, o parte din Ungaria pînă la Tisa, Banatul sîrbesc. Ar fi fost interesant dacă autorul s-ar fi ocupat ceva mai pe larg de tratativele secrete dintre Romînia şi Antantă din anul 1915 şi prima jumătate a anului 1916; de presiunile pe care guvernele Angliei şi Franţei le-au făcut asupra Rusiei pentru a accepta pretenţiile sporite ale Romîniei, de ezitările şi tergiversările guvernului romîn.

Autorul arată apoi că, sub influenţa succeselor de la Verdun şi ale trupelor ruseşti comandate de Brusilov, guvernul romîn a încheiat alianţa cu Antanta, iar la 28 august 1916, Romînia a declarat război Austro-Ungariei.

Considerăm că aici ar fi fost necesare de asemenea unele comentarii mai ample asupra caracterului războiului început de clasele dominante din Romînia. Bazîndu-se pe indicaţiile lui Lenin, autorul a caracterizat încă la începutul cărţii războiul purtat de Romînia ca un război imperialist. Cunoscînd însă o mulţime de fapte din perioada neutralităţii, autorul trebuia să prezinte mai convingător caracterul imperialist al participării Romîniei la război, să tragă concluziile necesare asupra politicii antinaţionale şi antipopulare a burgheziei şi moşierimii din Romînia.

Autorul a afirmat de asemenea (p. 44) că „În Romînia opinia publică cerea declararea războiului Austro-Ungariei". Aici trebuie însă adăugat că propaganda antantofilă a reuşit să atragă de partea sa o bună parte din opinia publică, care nu ştia de scopurile imperialiste ale guvernanţilor romîni şi credea sincer că războiul ar putea elibera pe romînii oprimaţi de peste munţi.

În acelaşi timp însă, clasa muncitoare din ţara noastră, prin elementele ei cele mai avansate, se împotrivea războiului imperialist iar guvernul burghezo-moşieresc înăbuşea cu cruzime atare manifestări (luptele de la Galaţi din iunie 1916). Şi în Romînia începeau să pătrundă tezele lui Lenin despre transformarea războiului imperialist în război civil. Aceste preciziuni sînt, după părerea noastră, absolut necesare pentru a înfăţişa un tablou mai complet al participării Romîniei la primul război mondial imperialist.

F. I. Notovici subliniază slăbiciunea armatei romîne, opoziţia comandamentului rus faţă de intrarea Romîniei în război, ajutorul acordat totuşi de comandamentul rus frontului romînesc şi neacordarea ajutorului promis de anglo-francezi pe frontul de la Salonic. Autorul cărţii arată de asemenea cauzele dezastrului armatelor romîne în 1916, evidenţiind pe primul plan trădarea guvernanţilor care au lăsat de fapt armata fără armament, muniţii şi echipament şi incompetenţa comandanţilor, majoritatea fii de moşieri şi burghezi complet îndepărtaţi de popor.

Un loc important îl ocupă în carte descrierea regimului de jaf şi teroare instituit de ocupanţi pe teritoriile Romîniei. Pentru aceasta sînt folosite documente care nu lasă nici o îndoială. Iată o parte din ordinul comandantului armatelor din Quadrupla Alianţă pe frontul romînesc feldmareşalul von Mackensen:

„Spre regretul nostru armatele şi trenurile regimentare încalcă acest principiu (să nu jefuiască — *nota lui Notovici*) cu o uşurinţă criminală. Iau de la populaţie fără nici un sens obiecte care depăşesc de multe ori necesităţile armatei, bunuri şi rezerve alimentare care ar fi fost necesare populaţiei pentru însămînţări; în loc de ajutor refugiaţii găsesc avuţia jefuită. Mari bogăţii sînt distruse intenţionat; vitele au fost distruse, încît car-

www.dacoromanica.ro

nea a devenit rară, cu toată bogăția în vite de mai înainte..." [1].

Ocupanții trec de la jaful practicat de armatelé de ocupație la jaful organizat de administrația germană. Autorul arată scopurile jafului Puterilor Centrale și aduce cifre convingătoare asupra proporțiilor jafului și urmărilor pe care le-a avut ocupația germană în Romînia în anii 1916—1918. Autorul relevă faptul că poporul romîn a fost lăsat de conducătorii săi burghezi și moșieri pe mîna ocupanților germani. El se ocupă apoi pe larg de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și problemele păcii. Se arată în carte scopurile antisovietice ale Antantei și ale Puterilor Centrale, încercările lor de a dezmembra statul sovietic și de a distruge puterea sovietică. Autorul arată că Antanta nu s-a împotrivit intențiilor guvernului romîn de a încheia un armistițiu cu Puterile Centrale, sperînd să folosească armata română pentru lichidarea influenței bolșevice pe frontul ruso-romîn și pentru refacerea apoi a acestui front cu ajutorul Radei Centrale contrarevoluționare din Ucraina. Astfel se urzeau planurile intervenției antisovietice. Pe de altă parte, autorul arată că armistițiul de la Focșani din 7 decembrie 1917 a fost folosit de guvernul romîn pentru începutul intervenției antisovietice. Guvernanții burghezi și moșieri ai Romîniei au fost înfrînți în război și au pierdut nădejdea de a mai ocupa Transilvania, au încercat să „compenseze" aceasta pe seama Rusiei. Din ordinul guvernului romîn, în ianuarie 1918 armatele romîne au început ocuparea Basarabiei, deși Sfatul Țării din Basarabia a hotărît încă de la începutul lunii decembrie 1917 proclamarea Republicii Democratice Moldovenești, parte integrantă a R.S.F.S.R. Autorul arată că ocupația Basarabiei a fost aprobată și inspirată chiar de șeful misiunii Antantei în Romînia, generalul Berthelot.

Lucrarea se ocupă amănunțit de luptele în cadrul oligarhiei romîne în jurul păcii separate cu Germania. Se arată că liberalii în frunte cu Brătianu se pronunțau pentru o pace separată cu Puterile Centrale, „compensîndu-se pentru pierderile teritoriale în folosul acestora cu Basarabia". Unii politicieni conservatori din guvernul de la Iași în frunte cu Take Ionescu, Titulescu ș. a. se pronunțau pentru continuarea războiului și preconizau chiar retragerea regelui, a guvernului în Ucraina în caz de forță majoră. Conservatorii de la Iași considerau că nu se putea ajunge la o pace „onorabilă" cu Germania. Pînă la urmă însă și gruparea lui Take Ionescu va accepta ideea păcii separate. Noi considerăm că factorii principali care au determinat ambele grupări ale claselor dominante din Romînia burghezo-moșierească să accepte ideea păcii separate cu Puterile Centrale a fost dorința lor de a păstra Basarabia și teama de revoluția care începuse să cuprindă armata romînă și poporul romîn. Pe de altă parte Puterile Centrale vor consimți, ca și Antanta, la cotropirea Basarabiei de către Romînia burghezo-moșierească, pentru a o sili să le cedeze lor teritorii românești și a atrage Romînia în politica antisovietică pe care o duceau ambele tabere imperialiste.

Autorul se ocupă în continuare de pregătirea și desfășurarea tratativelor de pace între Romînia și Puterile Centrale. Toate partidele politice burgheze din Germania și social-democrații de dreapta sprijineau tendințele anexioniste și de jaf ale guvernului german și comandamentului militar. Autoritățile de ocupație germane în Romînia și-au recrutat „viitorii miniștri" care să semneze tratatul de pace cu Germania din rîndurile elementelor celor mai reacționare ale conservatorilor germanofili ca P. P. Carp, Alexandru Marghiloman și Al. Beldiman. Autoritățile germane de ocupație au cumpărat majoritatea presei din regiunile ocupate iar această presă coruptă făcea o largă propagandă păcii cu Germania și ataca pe regele Ferdinand și guvernul de la Iași. F. I. Notovici analizează în adîncime contradicțiile dintre puterile quadruplei Alianțe în jurul păcii cu Romînia, și în primul rînd contradicțiile dintre Germania și Austro-Ungaria. Ambele puteri imperialiste voiau să smulgă maximum de beneficii și avantagii

[1] F. I. Notovici, *op. cit.*, p. 80.

www.dacoromanica.ro

Romîniei învinse. Germania voia să acapareze toate bogăţiile ţării — petrol, grîne, vite, lemn, — să pună mîna pe Dunăre şi să „germanizeze" Dobrogea, s-o transforme într-un avanpost al politicii imperialiste germane în orientul apropiat. Pentru imperialismul german linia Cernavoda-Constanţa şi portul Constanţa reprezentau puncte strategice şi economice de mîna întîia.

Pe de altă parte, Austro- Ungaria urmărea mari anexiuni teritoriale din Romînia, lanţul munţilor Carpaţi cu toate bogăţiile lor, acapararea portului Turnu-Severin şi a Dunării, convenţii economice cu Romînia care să asigure mărfurilor industriale austriace un plasament avantajos în Romînia. De asemenea, capitaliştii austro-ungari urmăreau să pună mîna pe bogăţiile naturale ale Romîniei. Aceste interese contradictorii făceau că Austro-Ungaria şi Germania să nu se poată înţelege vreme îndelungată asupra condiţiilor păcii cu Romînia, să se certe şi să se acuze reciproc de „jefuirea" Romîniei. Germanii îi acuzau pe austriaci că urmăresc anexiuni „prea mari" iar austriacii la rîndul lor pe germani că nu le mai lasă nimic din Romînia. Pînă la urmă, ambii tîlhari au trebuit să mai renunţe la pretenţiile lor deşi diminuarea pretenţiilor imperialiste ale Quadruplei Alianţe însemna acelaşi jaf al Romîniei şi anexiuni teritoriale. Autorul acordă un loc important şi contradicţiilor dintre Turcia şi Bulgaria, dintre Bulgaria şi Austro-Ungaria şi dezvoltă amplu această problemă în analiza tratativelor de pace de la Bucureşti, după încheierea păcii preliminare de la Buftea.

F. I. Notovici analizează poziţia guvernului romîn în timpul tratativelor preliminare şi arată că reprezentanţii burgheziei şi moşierimii în frunte cu regele se orientează net spre pacea cu Puterile Centrale. Demisia guvernului Brătianu, după scurta guvernare a lui Averescu, a pregătit terenul pentru aducerea la putere a germanofilului Marghiloman, omul cel mai nimerit pentru semnarea păcii definitive cu Puterile Centrale.

În timp ce se duceau tratativele cu Puterile Centrale, a început să se înrăutăţească şi situaţia armatelor romîne de ocupaţie în Basarabia. Armatele sovietice au înfrînt Rada ucraineană contrarevoluţionară, iar autorităţile sovietice au cerut guvernului romîn evacuarea imediată a Basarabiei. F. I. Notovici subliniază că guvernul romîn, cu ajutorul direct al Antantei, a recurs la o manevră pentru a evita o înfrîngere militară în Basarabia şi a fi obligat apoi să părăsească acest teritoriu, care-i fusese promis şi de Puterile Centrale.

La 5 martie 1918 guvernul romîn condus de Averescu a semnat la Iaşi „Acordul între R.S.F.S.R. şi Romînia" pe baza căruia guvernul romîn se obliga să evacueze Basarabia în două luni. După cum se ştie acest acord n-a fost îndeplinit de către guvernul romîn. Folosind Tratatul de pace cu Puterile Centrale care aprobaseră anexarea Basarabiei, apoi Tratatul de la Versailles şi intervenţia străină împotriva Puterii Sovietice, guvernele burghezo-moşiereşti ale Romîniei au menţinut această provincie vreme de aproape 23 de ani.

În aceeaşi zi cu acordul romîno-sovietic, la 5 martie 1918 s-a semnat la Buftea pacea preliminară între Romînia şi Puterile Centrale. Deşi obligaţiile Romîniei nu sînt fixate concret în toate domeniile, pacea de la Buftea a fost foarte grea pentru ţara noastră. Romînia cedează Quadruplei Alianţe Dobrogea, acceptă „corectarea" graniţei cu Austro-Ungaria, recunoaşte pretenţiile economice ale Puterilor Centrale, demobilizează o parte din armată etc. Este subliniată analogia dintre metodele diplomaţiei germane la Brest-Litovsk şi Buftea, marea asemănare dintre tratatul de la Brest-Litovsk impus de germani Rusiei şi cel de la Buftea impus Romîniei. Aceleaşi metode de şantaj şi ameninţări, aceleaşi condiţii de jaf şi înfeudare. După semnarea păcii preliminare au mai continuat încă şase săptămîni tratativele la Bucureşti pentru semnarea condiţiilor concrete şi definitive ale păcii.

Autorul dezvăluie din nou adîncimea contradicţiilor dintre Puterile Centrale, pretenţiile lor tîlhăreşti pe care ele le prezintă drept pace „fără anexiuni şi contribuţii".

www.dacoromanica.ro

Pe de altă parte autorul demască caracterul antisovietic al tratativelor exprimat atît prin acceptarea de către Puterile Centrale a anexării Basarabiei la Romînia încă în tratatul de pace preliminar, cît şi prin obligaţia guvernului romîn de a nu stînjeni trecerea trupelor germano-austro-ungare spre Ucraina de Sud.

Cu ocazia „concretizării"tratativelor autorul dezvăluie caracterul anexionist al pretenţiilor austro-ungare, pretenţiile de jaf ale Germaniei, cearta dintre Germania şi Bulgaria în chestiunea Dobrogei. Autorul arată că imperialismul german nu vrea să renunţe în niciun caz la supremaţia economică şi militară în Dobrogea în folosul Bulgariei şi nici de data aceasta nu se ajunge la o înţelegere cui să revină această provincie romînească. F. I. Notovici se ocupă pe larg de contradicţiile bulgaro-turceşti şi arată că tratativele de pace cu Romînia au înăsprit contradicţiile dintre membrii Quadruplei Alianţe, au îndepărtat Bulgaria de „aliaţii" ei din timpul primului război mondial.

Pe de altă parte certurile dintre puterile Quadruplei Alianţe n-au împiedicat totuşi Germania şi Austro-Ungaria să ajungă la o înţelegere asupra proporţiilor jafului Romîniei, iar aceste proporţii au fost enorme. Autorul aduce interesante mărturii asupra tendinţelor imperialiste ale partidelor politice din Germania faţă de tratatul de pace cu Romînia şi asupra rolului jucat de monopolurile germane în formularea pretenţiilor faţă de Romînia. Se vădeşte că atît guvernul cît şi înaltul comandament german acţionau după directivele lui Krupp, Stinnes, Thyssen şi alţi magnaţi ai industriei grele.

Considerăm însă că n-ar fi fost lipsită de interes prezentarea poziţiei puterilor Antantei faţă de tratativele de la Bucureşti, modul cum au acţionat aceste puteri faţă de pierderea investiţiilor lor de capital în Romînia.

În sfîrşit, la 7 mai 1918 s-a semnat la Bucureşti tratatul de pace definitiv al Romîniei cu Puterile Centrale. Pacea de la Bucureşti, arată autorul, a fost o pace imperialistă de jaf şi cotropire şi cu un pronunţat caracter antisovietic. „Răpind Romîniei aproape un sfert din teritoriul ei şi lăsînd-o fără apărare sub raport strategic şi fără putere din punct de vedere economic, Germania şi Austro-Ungaria au împins-o spre Răsărit", remarcă autorul (p. 205).

Romînia cedează Austro-Ungariei un teritoriu de 6 000 km² foarte important din punct de vedere strategic şi economic. Se alipesc Austro-Ungariei înălţimile Carpaţilor, trecătorile, bogăţiile acestor locuri (păduri, minerale, petrol) oraşele romîneşti de munte etc. Tratatul prevede demobilizarea armatei romîne însă lasă guvernanţilor romîni o parte din armată pentru menţinerea Basarabiei. Romînia se obligă să întreţină armatele de ocupaţie ale Quadruplei Alianţe, să răscumpere leii de ocupaţie emişi de administraţia germană, să plătească toate „cheltuielile" ocupanţilor care n-au fost încă plătite cu leii de ocupaţie, să despăgubească pe capitaliştii germani pentru pierderile pricinuite capitalului lor în timpul războiului, să plătească toate lucrările întreprinse de ocupanţi.

Tratatul transformă Dunărea într-un fluviu austro-german, dînd dreptul Austro-Ungariei şi Germaniei să controleze întreaga navigaţie şi toate porturile romîneşti. Prin prevederile tratatului economic romîno-german, parte integrantă a tratatului de pace, Romînia se transformă într-o anexă agrară a Germaniei, sursă de materii prime şi piaţă de desfacere. Germania acapara petrolul romînesc pe 90 de ani, grînele, vitele, cheresteaua, căile ferate, telefoanele, telegraful, şantierele navale, şi alte sectoare importante ale economiei naţionale. Autorul caracterizează astfel acordul economic romîno-german: „Acordul economic romîno-german" „a deschis larg porţile Romîniei jafului nelimitat de către concernele industriale şi băncile germane. Acest acord economic a fost dezastruos pentru industria romînă, el condamna Romînia să rămînă şi pe mai departe o ţară agrară, tributară capitalului financiar german. Întreaga economie a Romîniei, inclusiv transportul feroviar şi fluvial, liniile de telefon şi telegraf trebuie să slujească necesităţile imperialiste

www.dacoromanica.ro

ale Germaniei" (p. 222). Iată cum a arătat pacea de la București „fără anexiuni și contribuții" cum au încercat s-o prezinte imperialiștii austro-germani.

Pacea de la București, ca și pacea de la Brest-Litovsk, după cum spune autorul, a arătat tendințele multiple ale imperialismului german spre jaf și contropire spre acapararea celor mai bogate regiuni cu materii prime din vecinătatea statelor Quadruplei Alianțe.

Încheierea scrisă de H. A. Ahtamzean reia ideile principale ale cărții, atrage atenția cititorului asupra momentelor mai importante și arată că Pacea de la București ca și cea de la Brest-Litovsk s-a prăbușit o dată cu monarhia germană și austro-ungară, datorită luptei revoluționare a popoarelor din țările Quadruplei Alianțe și în urma înfrîngerii militare pe front în vara și toamna anului 1918.

Gh. Cazan

FERDINAND LOT, ROBERT FAWTIER,
Histoire des institutions françaises au Moyen Age
Tome II : Institutions royales
(Les droits du roi exercés par le roi)

Paris, Presses Universitaires de France, 1958, VIII + 623 p.

Lucrarea reprezintă o amplă sinteză consacrată instituțiilor regale din Franța de la instaurarea dinastiei Capețienilor, la sfîrșitul secolului X, pînă la realizarea unității și centralizării țării și începutul constituirii monarhiei absolute, la sfîrșitul secolului XV.

Cartea I este consacrată caracterului și evoluției regalității. Discutarea esenței sale surprinde pe cititor prin neputința declarată a autorilor de a o defini : „o putere nedefinită, exercitînd o funcție de nedefinit" (p. 96). Analiza esenței și evoluției regalității franceze este făcută de autori pe bază idealistă, caracterul său divin și rolul miraculos al ungerii fiind considerate ca factori reali și esențiali ai evoluției sale. Astfel ungerea ar face din rege „reprezentantul lumesc al lui dumnezeu pe pămîntul Franței" (p. 32), caracterul sacru al regalității ar fi jucat în progresul acesteia „un rol considerabil" (p. 29) etc. Ele ar putea explica activități și trăsături esențiale ale regalității franceze. Hugo Capet, deși avea resurse materiale reduse, era deosebit de marii feudali pentrucă puterea sa ar fi avut „o origine divină" (p. 14). Regii francezi și-au putut impune superioritatea față de marii feudali și n-au recunoscut drept superioară nici o altă autoritate laică pentru că ar fi avut un caracter sacru ; drept urmare, în țară regele era seniorul tuturor și vasalul nimănui deoarece, deținînd puterea de la dumnezeu, nu putea presta personal omagiu nici unui senior (p. 20—21), iar în raporturile cu ceilalți suverani „regele nu depinde de nimeni în afară de dumnezeu și de el" (p. 24). Autorii consideră de asemenea că prestigiul regilor Franței a crescut în secolele XIV—XV și ca urmare a faptului că ei erau urmașii lui Ludovic IX, sanctificat de biserica catolică (p. 33—34).

Într-o epocă de regres intelectual și, drept urmare, de „supremație a teologiei asupra întregului tărîm de activitate intelectuală" [1], promovarea de către biserică și regalitate a concepției despre caracterul divin

[1] Friedrich Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1958, p. 49.

www.dacoromanica.ro

al monarhiei franceze a avut o influenţă însemnată în societatea feudală. Autorii au transformat însă acest factor secundar în factor principal, absolutizîndu-l şi punîndu-l în chip unilateral la baza explicării şi aprecierii caracterului, evoluţiei şi rolului monarhiei capeţiene, neglijînd factorii economici, sociali, politici şi ideologici în genere.

Schiţa succintă a evoluţiei monarhiei capeţiene cuprinde cîteva puncte mai importante: alegerea ca rege a lui Hugo Capet de către marii feudali în 987, sistemul succesiunii şi asocierii la domnie, creşterea puterii regale în secolele XIII—XV, trecerea spre absolutism la sfîrşitul secolului XV. Tematica limitată la anumite chestiuni, mai ales politice, lasă nediscutate o serie de probleme esenţiale referitoare la caracterul, evoluţia şi rolul monarhiei franceze în evul mediu, ca de pildă: regele vîrf al ierarhiei feudale şi exponent al intereselor de clasă ale feudalităţii, poziţia de suzeran suprem, consecinţă a situaţiei sale de proprietar eminent al teritoriului Franţei, forţele sociale care au stat la baza unificării şi centralizării ţării şi a întăririi puterii regale, iar apoi a instaurării monarhiei absolute, raporturile lor cu regalitatea etc.

Celelalte capitole ale cărţii I înfăţişează, mai ales din punct de vedere tehnic, instituţiile legate direct de regalitate şi anume: Marii demnitari, transformaţi treptat, pe măsura extinderii puterii regale, din slujitori ai regelui în dregători publici (cap. III); Casa regală (l'Hôtel du roi), complex al dregătoriilor aflate în serviciul personal al regelui (cap. III); Curtea regală (curia regis), iniţial adunare compusă din mari demnitari, mari seniori, cavaleri, înalţi prelaţi, care participau la conducerea statului fără a avea atribuţii bine precizate. Din ea s-au diferenţiat treptat instituţii specializate, ca de pildă: Consiliul regal, Parlamentul etc. (cap. IV); Cancelaria (cap. V).

Cartea a II-a este consacrată domeniului regal. Domeniul regal capeţian din sec. X—XII (domanium, fiscus), cuprindea domeniul corporal, adică posesiunile funciare (villae) răspîndite între Paris şi Orléans, în care regele avea drept de justiţie supremă şi pe care le administra direct şi feude ai căror seniori, vasali direcţi ai regelui, aveau numai drept de justiţie inferioară şi domeniul incorporal, adică o serie de drepturi extrateritoriale: senioriale, judiciare, monetare, vamale etc. în cuprinsul sau în afara domeniului regal.

Recurgînd numai la veniturile domeniului regal, asupra căruia îşi exercita efectiv autoritatea, puterea primilor Capeţieni era slabă şi limitată în realitate numai la o parte din teritoriul Franţei; în restul ţării, lipsită de o bază materială, ea se bucura numai de prerogative şi drepturi iluzorii, „atîrna în aer". În consecinţă, unul din mijloacele importante folosite cu perseverenţă de Capeţieni pentru întărirea puterii regale a fost extinderea domeniului regal. Extinderea domeniului regal, tratată în capitolul II, s-a înfăptuit prin variate mijloace, în trei mari etape: 1002—1202, 1202—1328, 1328—1484. În opoziţie cu politica de extindere a domeniului, practicarea de către regalitate în sec. XIII—XV a sistemului apanagiului — înzestrarea fiilor mezini ai regilor cu domenii întinse pentru a duce un trai potrivit rangului lor feudal — a avut ca urmare dezmembrarea parţială a domeniului, ameninţînd adesea opera de unificare şi centralizare (cap. III).

Capitolul IV, consacrat administraţiei domeniului regal, înfăţişează organizarea şi funcţionarea unităţilor sale administrative: prepoziturі, balivate şi seneşalate şi atribuţiile complexe: judiciare, fiscale, administrative, militare ale prepoziţilor, balivilor şi seneşalilor.

Capitolul V cuprinde date referitoare la mărimea veniturilor domeniului regal şi la izvoarele lor: drepturi regaliene, de suzeranitate, rentă feudală, taxe percepute de la vămi şi cămătari, daruri şi împrumuturi „benevole".

Considerăm necesar să facem unele observaţii la cartea a II-a în ceea ce priveşte interpretarea şi generalizarea teoretică a multiplelor probleme referitoare la domeniul regal. Evoluţia sa teritorială şi structurală nu a fost legată de dezvoltarea societăţii feudale franceze. Era necesară, de pildă, analiza rolului

www.dacoromanica.ro

pe care l-au jucat în extinderea domeniului regal factori atît de importanți care au acționat în sec. XIII—XV: procesul lent de unificare economică a Franței, mișcările țărănești și orășenești, crezile religioase, luptele interne feudale, contradicțiile dintre regalitate și feudalitate. Era de asemenea necesară încadrarea extinderii și organizării domeniului în procesul de unificare și centralizare a Franței din sec. XIII—XV, de care sînt indisolubil legate și sublinierea caracterului lor progresist. Încheiem cu o observație metodologică. Creșterea domeniului regal este urmărită numai pînă la 1484, deși era logic ca expunerea să fi continuat pînă la 1491, cînd are loc alipirea la Franța a ultimului mare stat feudal, ducatul Bretaniei.

Cartea a III-a este consacrată studierii evoluției unei instituții cheie a regalității franceze: finanțele. Veniturile regale erau: ordinare, provenite din resursele domeniului regal, deci din averea particulară, de mare senior feudal, a regelui și reduse în esență la rentă și alte drepturi feudale, vămi etc. și extraordinare, provenite din veniturile din restul țării, rămășițe firave ale vechilor impozite de odinioară și drepturi feudale percepute de la marii vasali ai regelui. Pînă către sfîrșitul sec. XIII veniturile regale erau restrînse, pentru că ele se rezumau mai ales la cele ordinare; cele extraordinare erau reduse, urmare a unei puteri regale a cărei funcție publică era încă în curs de închegare. Veniturile regale ordinare și extraordinare contopite serveau la împlinirea cheltuielilor particulare și publice ale regalității. Așa dar, nu exista o separare a veniturilor și a cheltuielilor particulare și publice și o corespondență funcțională între natura originii și a destinației lor.

Spre sfîrșitul sec. XIII cheltuielile în creștere ale statului în curs de centralizare cereau venituri suplimentare, pe care vechile resurse regale nu le mai puteau acoperi. Deoarece domeniul regal și deci și veniturile regale ordinare creșteau mai încet decît cheltuielile, iar legile cutumiare feudale constituiau o frînă în calea măririi obligațiilor existente, regalitatea a recurs la noi venituri, mai ales extraordinare, ceea ce a răsturnat vechiul raport în favoarea acestora. Regii francezi, mai ales Filip IV, recurgeau tot mai des la cereri bănești variate, crescînde și tot mai dese de la supușii lor din întreaga țară. Ele nu aveau încă un caracter permanent și organizat, ci slujeau numai la împlinirea unor nevoi urgente, pregătind însă terenul pentru introducerea impozitelor permanente. Ele constau în: vechi obligații bănești feudale, taxe percepute de la biserică, taxe de la vămi și bîlciuri, dări puse asupra evreilor și bancherilor lombarzi, împrumuturi „benevole", cerute insistent de la orașe, biserică, subsidii impuse papilor înfeudați de la Avignon etc. În 1291 și 1295 Filip IV a introdus taxa pentru circulația mărfurilor (maltôte), iar în 1295—1296 taxe pe averea sau veniturile acelora care nu purtau armele, organizate în 1303—1304 sub forma unui impozit direct pe gospodării (subventio focorum). În 1341 s-a introdus darea pe sare, la gabelle. Introducerea acestor impozite în germene, care nu deveniseră încă pe deplin permanente și sistematic organizate, dar care crau percepute de la toți supușii regatului, a fost ușurată de noile condiții în care evolua societatea franceză în pragul sec. XIV: dezvoltarea circulației monetare, slăbirea vechilor legături feudale locale, creșterea autorității regale. Ea se reflectă și pe plan teoretic, prin justificarea dreptului regelui „facere impositiones super quascumque personas regni sui".

Stabilirea impozitelor permanente și organizate sistematic a avut loc între 1355—1370, în condițiile imenselor cheltuieli cărora regalitatea trebuia să le facă față în timpul Războiului de 100 de ani. În această epocă s-au definitivat următoarele impozite: fouage (subventio focorum), impozit direct de șase franci aur de fiecare gospodărie orășenească și de doi franci aur de fiecare gospodărie țărănească, sumele fiind încasate după avere, prin repartiție sau taille, de unde și numele ulterior al acestui impozit. Impozitele indirecte erau la gabelle, taxe asupra circulației mărfurilor etc. Suprimate de Carol V în 1330 de frica unor mișcări populare, care de altfel

www.dacoromanica.ro

au şi izbucnit (la Paris răscoala ciocănarilor din 1382, la Orléans, Reims, Lyon. în Normandia), impozitele au fost reînfiinţate, de astădată definitiv, în 1383. Regele, care pînă la mijlocul sec. XV ceruse consimţămîntul Statelor Generale, de la 1451 nu le mai convoacă pentru aprobarea impozitelor. Pe deasupra, regele şi-a rezervat şi monopolul perceperii impozitelor, printr-o serie de ordonanţe, dintre 1278 şi 1478.

Autorii dau relatări ample şi asupra organizării finanţelor regale: rolul financiar al prepoziţilor şi balivilor sub primii Capeţieni, organele financiare centrale „Curia in compotis", evoluată ulterior în „Chambre des comptes" (1303—1304), depozitarea vistieriei regale la Louvre pînă în 1146, iar apoi la Temple (1146—1295, 1303—1315) şi sistemul ei de funcţionare, ca şi alte instituţii precum: camera monedelor, circumscripţiile financiare numite „elecţiuni", pentru repartizarea impozitelor etc. Se prezintă de asemenea şi date statistice sistematice privitoare la evoluţia bugetului regal, de ex: 700 000 livre în 1287—1288, 1 700 000 livre în 1372, 8 650 000 livre în 1523 etc.

Cartea a IV-a, de mari proporţii, consacrată justiţiei regale, cuprinde mai multe probleme. În capitolele I—II autorii, ocupîndu-se de atribuţiile judecătoreşti ale regalităţii consideră că „rolul esenţial al regelui Franţei este de judecător suprem" (p. 289); de fapt, activitatea judiciară a regelui nu reprezenta decît unul din mijloacele prin care se exercita rolul său esenţial, de natură social-politică: şef al statului feudal, exponent al clasei feudalilor. In epoca merovingiană şi carolingiană atribuţiile judiciare ale suveranilor Franţei se limitau la aplicarea complexului de legi cutumiare sau a reminiscenţelor legislaţiei romane scrise şi la emiterea unor dispoziţii legislative cu caracter administrativ sau religios. Destrămarea politică a statului carolingian şi dezvoltarea feudalismului în sec. IX—XII au avut ca urmare înlocuirea în practică a justiţiei regale cu aceea a curţilor senioriale, regalitatea pierzînd monopolul justiţiei şi nepăstrînd decît un drept teoretic de justiţie supremă. Începînd cu sec. XIII, pe măsura creşterii autorităţii regale, jurisdicţia regală asupra tuturor supuşilor tinde să devină efectivă. În această direcţie, un rol însemnat au jucat Ludovic IX şi Filip IV, prin mărirea numărului ordonanţelor regale privind întregul regat, recursul frecvent la tribunalele regale şi în special cu curtea regală, răspîndirea legilor cutumiare ale Parisului şi a legislaţiei regale etc.

Consider că era necesară o prezentare de ansamblu şi a evoluţiei justiţiei regale în sec. XIV—XV.

În capitolul III autorii se ocupă de o interesantă problemă juridică locală: privilegiul pe care îl aveau locuitorii din Laonnois şi din alte regiuni vecine de a apela la instanţa regală din Laon, formată dintr-un tribunal de scabini aleşi din oraş, lege cutumiară care nemulţumea pe nobili şi clerici. O analiză mai amănunţită a raporturilor dintre comuna din Laon, cunoscută asociaţie de luptă antifeudală a orăşenilor şi această practică juridică, pe care autorii le amintesc numai în treacăt, ar fi adus poate unele lămuriri noi.

Capitolele IV—XIII sînt consacrate variatelor probleme pe care le ridică instituţia judiciară supremă a Parlamentului. Pînă la mijlocul sec. XIII procesele purtate în faţa curţii regale erau judecate de plenul acesteia sau de o parte nediferenţiată a ei. Pe măsura afluxului de procese, din curtea regală s-a desprins o secţie judiciară aparte „in parlamento Parisino... in domo regia" (1253). Personalul ei a devenit treptat mai specializat; alături de clerici, feudali, dregători, au apărut tot mai frecvent jurişti „magistri tenentes parlamentum". În scurt timp, Parlamentul s-a diferenţiat în: camera jalbelor, care primea cererile, camera anchetelor, care cerceta procesele şi marea cameră sau Parlamentul, care dădea sentinţele. În sec. XIV, Parlamentul din Paris devine astfel tribunalul suprem al regalităţii, „justiţia sa de căpetenie". După suspendarea din 1358—1361, după sciziunea în Parlamentul anglo-burgund de la Paris şi cel loialist de la Poitiers din

www.dacoromanica.ro

1418—1436, Parlamentul din Paris își desăvîrșește organizarea și atribuțiile (cap. IV).

În Parlament intrau clerici, feudali, dregători regali, orășeni, legiști, manifestîndu-se tendința lentă ca precumpănirea s-o capete personalul specializat, „magistri" „in utroque jure", adică în dreptul roman și canonic. Membrilor Parlamentului li se adăugau auxiliari ca: procurori, avocați, grefieri, notari, portărei, practicanți, gărzi (cap. V, VIII).

Sediul Parlamentului era la vechiul palat regal, ajuns apoi exclusiv un Palat al justiției (cap. IX). În calitatea sa de curte supremă de justiție, Parlamentul judeca procesele importante, privind mai ales clasa feudală laică și eclesiastică, dregătorii regali și, în măsură restrînsă, masele populare. Din sec. XIV, ca urmare a extinderii autorității regale, jurisdicția sa se întindea asupra întregii Franțe (cap. X).

Procedura juridică era extrem de complicată (cap. VII). În afară de atribuțiile judiciare, Parlamentul „se amesteca în toate": economie, finanțe, administrație, problemele legate de domeniul regal, politica internă și externă etc. (cap. XI, XII).

Condițiile istorice generale și locale specifice în care au fost alipite domeniului regal provinciile din Franța au stat la baza apariției parlamentelor provinciale, tratare limitată de autori pînă la mijlocul sec. XVI: Toulouse, Bordeaux, Burgundia, Normandia, Bretania, Dauphiné, Provence (cap. XIII).

Referindu-se în concluzii (p. 506—508) și pe parcurs la rolul Parlamentului din Paris, autorii remarcă că în raporturile cu regalitatea el a avut un dublu rol: format din clerici și feudali, „oameni ai regelui", el a apărat interesele regalității, a ajutat-o la conducerea țării, și în ansamblu, a contribuit la întărirea autorității regale; pe de altă parte, arogîndu-și pretenția de a controla activitatea regelui prin dreptul de înregistrare al ordonanțelor regale cu tendința de transformare în drept de mustrare, a încercat, fără succes, deoarece era doar un corp judiciar și nu reprezentativ, să limiteze puterea regală, să-i frîneze mersul spre absolutism. Referindu-se la însemnătatea pe care a avut-o în unificarea Franței Parlamentul, a cărui existență decurgea din dreptul de apel la judecata regală, autorii supraestimează însă rolul acestui principiu juridic, care ar fi contribuit „mai mult decît întreaga politică plănuită la formarea unității franceze" Evident că „formarea unității franceze" nu își poate găsi explicația într-un principiu juridic, chiar important, ci în realitățile profunde economico-sociale și politice ale epocii.

Cartea a V-a este consacrată instituțiilor militare regale. În sec. X—XIII oastea franceză era alcătuită din vasalii regelui Franței, fie din domeniul regal, fie din restul țării care, în virtutea obligațiilor vasalice, aduceau sau trimiteau un număr redus de cavaleri pentru o perioadă limitată. Acestora li se adăugau contingente de pedestrași din orașe și uneori un număr restrîns de mercenari. Necesitățile purtării Războiului de 100 de ani și dezvoltarea tehnicii militare au silit regalitatea să renunțe la oastea feudală greoaie și nedisciplinată, să folosească pe scară mai largă în a doua jumătate a sec. XIV trupele mercenare, să organizeze primele companii de ordonanță permanente, formate din călărime grea, în 1445 și trupele de infanterie și de artilerie, în a doua jumătate a secolului XV. În sec. XIV—XV s-a organizat, dar pe scară redusă, și marina militară. Născută ca urmare a necesității purtării Războiului de 100 de ani, armata permanentă s-a păstrat și după sfîrșitul său, ca unul din mijloacele esențiale ale menținerii și întăririi statului centralizat iar apoi a monarhiei absolute. Crearea armatei permanente a contribuit în bună parte la instituirea impozitelor permanente, la creșterea fiscalității.

Ultima carte, a VI-a, este consacrată problemei controlului asupra regalității. Autorii consideră, fără o argumentare categorică, că în sec. X—XIII, cînd necesitățile restrînse ale regalității puteau fi rezolvate numai prin resursele ordinare, de senior feudal, ale regelui, iar acesta nu avea nevoie să ceară sprijinul, mai ales financiar sau asentimentul supușilor săi, nu se exercita în chip practic

www.dacoromanica.ro

o controlare a regalității, deși posibilitatea exista (p. 547—550). Realitățile istorice din sec. X—XIII, dintre care unele semnalate chiar de autori, nu îndreptățesc această părere. Considerente de ordin general, ca resursele modeste ale domeniului regal și slăbiciunea regalității, posibilitățile însemnate ale marilor feudali, situația regelui de reprezentant, cu o serie de obligații, al clasei feudale și de ordin special, ca alegerea lui Hugo Capet de o adunare a înalților prelați și a marilor baroni, consimțămîntul cerut acestora pentru asocierea la domnie, dependența regalității de contingentele militare ale marilor vasali, arată că, dimpotrivă, existau suficiente condiții pentru ca posibilitățile unei tutele sau controlări sui generis a regalității de către clasa feudală să devină realitate.

Autorii se ocupă apoi de unele aspecte privind pregătirea controlării regalității: convocarea celor trei stări ale regatului de către Filip IV în perioada 1302—1308, care de fapt, și-au dat numai încuviințarea față de unele laturi ale politicii externe sau interne a regalității, fără pretenții de controlare a ei.

Încercările efective s-au produs în timpul Războiului de 100 de ani. Statele Generale din Nord (Langue d'Ouï), convocate în 1355, au acordat subsidii de război, dar au cerut în schimb reforme profunde în administrație și controlul subsidiilor acordate, cereri pe care regele le-a acceptat. Statele Generale din Nord, întrunite în 1356, după dezastrul de la Poitiers, folosind criza în care se găsea regalitatea, au impus delfinului o comisie de control din 28 delegați. După luarea puterii de către masele populare din Paris, marea ordonanță din martie 1357, dată de Statele Generale din Nord, care conduceau efectiv, prevedea că acestea se pot întruni oricînd găsesc de cuviință și pot lua măsuri în vederea efectuării unor reforme în țară. Aruncarea de către Statele Generale, formate mai ales din orășeni bogați, a poverii impozitelor pe umerii maselor populare, a avut ca urmare îndepărtarea acestora de răscoala din Paris, și înfrîngerea ei de către regalitate și feudali. Autorii justifică politica impopulară a Statelor Generale prin necesitatea apărării țării, aruncînd nejust răspunderea eșecului acestora asupra maselor populare, care n-ar fi înțeles că „situația le impunea cele mai grele sacrificii" (p. 569). Sortite eșecului au fost și încercările de reforme preconizate după răscoala din Paris din 1413, de așa numita „Ordonanță cabochiană" din septembrie 1413, anulate după înfrîngerea mișcării. Ultima încercare de controlare a regalității a fost făcută cu prilejul convocării Statelor Generale ale Franței la Tours în 1484, care însă, după lungi tratative, s-au dizolvat fără a izbuti să impună regalității introducerea unor reprezentanți ai lor în consiliul regal.

Eșecurile suferite de Statele Generale în sec. XIV—XV în încercările de controlare a regalității se datoresc, arată autorii, mai multor cauze: deputații Statelor Generale, înspăimîntați de mișcările populare din 1356—1358 și 1413 nu au mai făcut apel la popor, clerul și nobilimea nu voiau să renunțe la privilegiile lor, iar reprezentanții stării a treia, „singura pătură activă și în avînt", nu reprezentau în chip efectiv poporul, ci mai ales pe orășenii înstăriți, tindeau să intre în rîndurile nobilimii, să pactizeze cu regalitatea și feudalitatea; în sfîrșit, tentativa de controlare a puterii regale s-a produs cînd aceasta se îndrepta spre absolutism, iar în țară nu erau înfăptuite „nici unitatea materială, nici unitatea morală" (p. 574—577).

Scurtele concluzii cu care autorii încheie tomul II expun, sub forma unor generalizări teoretice, păreri care nasc îndoieli justificate: instituțiile regale s-ar fi născut în chip spontan, fără idei călăuzitoare, regele n-ar fi avut dorința sau ideea de a unifica sau centraliza țara, raportul dintre rege și instituțiile regale ar fi acela dintre un personaj quasi pămîntesc și rînduieli menite de a-i împlini voința „pe jumătate rege, pe jumătate preot, amintind pe legendarul Melchisedec, regele Franței îmbrăca un caracter supraomenesc care se manifesta prin miracolul regal... Instituțiile regale nu existau decît pentru a transmite

www.dacoromanica.ro

și aduce la îndeplinire voința nelimitată a unui suveran învestit în chip divin cu puterea sa" (p. 584—585).

★

Prin vastitatea materialului documentar, cercetat, publicat și inedit, și a literaturii de specialitate consultată, prin sistematizarea unui imens număr de date și fapte, prin expunerea clară, tomul II, consacrat instituțiilor regale din Franța feudală, reprezintă o lucrare de un real folos, mai ales ca material informativ, pentru istoricul medievist. Ruperea instituțiilor regale, care prin caracterul și rolul lor fac parte din suprastructura socială, de baza economică care le-a generat și pe care o slujeau, de relațiile și contradicțiile multiple dintre clasele sociale, încadrarea inconsecventă a instituțiilor regale în istoria economică, socială și politică în genere a epocii, existența interpretărilor idealiste și subiectiviste, au împiedicat însă pe autor isă pătrundă în adîncul cauzelor evoluției instituțiilor regale din Franța în evul mediu și să aprecieze obiectiv caracterul și rolul lor.

R. Manolescu

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

Средние Века Сборник

Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova,
nr. XI–XVI, 1958–1959.

Culegerea Средние века a început să apară din 1940, sub îngrijirea sectorului de istorie medie de la Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. Pînă în prezent au apărut 16 volume cuprinzînd studii, cercetări, comunicări, discuţii, studii critice de istoriografie, recenzii, publicaţii de documente şi informaţii bibliografice. Materialele publicate în Средние века dezbat problemele de istorie medie a ţărilor Europei apusene cum şi cele privind istoria medie a ţării noastre şi a Ungariei. În culegere nu se publică materiale referitoare la istoria medie a U.R.S.S. sau a popoarelor slave, întrucît acestea apar în publicaţii speciale.

În Средние века au colaborat şi colaborează cei mai buni medievişti sovietici. În comitetul de redacţie al culegerii găsim numele unor specialişti sovietici îndeobşte cunoscuţi prin activitatea lor bogată şi rodnică, ca regretatul academician E. A. Kosminskii, academicianul S. D. Skaskin, profesori, doctori în ştiinţe istorice: A. D. Liublinskaia, N. A. Sidorova, M. M. Smirin, A. N. Cistozvonov şi alţii. Printre colaboratorii culegerii găsim nume ca A. I. Neusîhin, O. L. Veinştein, B. F. Porşnev, V. I. Rutenburg, A. R. Korsanskii, Z. V. Udalţova, A. I. Gurevici, A. I. Danilov şi alţii.

Avîntul general al ştiinţei istorice sovietice, avînt ce a cunoscut o deosebită amploare în ultimii ani s-a reflectat şi în activitatea culegerii Средние века, atît în ceea ce priveşte conţinutul materialelor publicate, cît şi prin înmulţirea numerelor publicate. Sînt abordate probleme din ce în ce mai complexe, se publică studii înzestrate cu o bogată documentare ştiinţifică şi un înalt nivel teoretic. Pînă în 1957 (deci în timp de 17 ani) au apărut 8 numere din culegere, iar în anii 1957–1959 (deci în trei ani) au fost editate tot 8 numere.

Deosebit de bogată şi variată a fost activitatea culegerii Средние века în anii 1958–1959, cuprinzînd o serie de materiale interesante şi foarte instructive pentru specialişti. În succinta noastră prezentare ne propunem să informăm pe cititorii revistei *Studii* despre principalele probleme dezbătute în paginile culegerii şi despre materialele publicate în cele 6 numere (XI–XVI) ale ei, apărute în 1958–1959.

În aceste numere sînt abordate diferite probleme privitoare la perioada feudalismului timpuriu şi la perioada feudalismului dezvoltat. Un loc important ocupă articolele consacrate descompunerii feudalismului şi apariţiei relaţiilor capitaliste. Una din temele larg şi temeinic dezbătute în aceste şase numere ale culegerii constă în critica principială şi partinică făcută istoriografiei burgheze mai vechi şi contemporane, precum şi analiza şi prezen-

www.dacoromanica.ro

tarea succeselor obținute de medievistica sovietică în domeniul cercetării feudalismului european. Specialistul va găsi în aceste numere tratarea la un înalt nivel științific a unor probleme teoretice și metodologice, informații bibliografice necesare, unele relatări despre colaborarea istoricilor sovietici și medieviști din alte țări, cum și publicații de documente privitoare la istoria medievală a diferitelor țări ale Europei apusene, documente aflătoare în arhivele din U.R.S.S.

Cu privire la perioada feudalismului timpuriu în Europa, locul central îl ocupă tratarea în cadrul mai multor studii și articole a așa-zisei probleme a genezei feudalismului. Procesul de descompunere a obștilor, apariția și formarea relațiilor feudale, a țărănimii dependente[1] și a clasei feudale reprezintă tema centrală a articolelor scrise de A. I. Neusihin[2], A. I. Gurevici[3], A. R. Korsunskii[4], I. D. Serovaiskii[5], M. N. Sokolova[6], L. I. Șevelenko[7] și A. I. Danilov[8].

A I. Neusihin, cunoscutul specialist în cercetarea problemelor social-economice ale perioadei feudalismului timpuriu, profesor la Catedra de istorie medie din Moscova, în articolul său face o analiză a trăsăturilor generale și specifice a apariției și formării relațiilor feudale în Germania. El arată că trăsătura specifică a feudalismului în Germania față de alte țări europene constă în aceea că relațiile feudale în Germania s-au dezvoltat tîrziu, ei neajungînd de fapt la formele deplin cristalizate. Acest fapt este explicat de autor prin evoluția specifică a obștii la germani[9]. A. I. Neusihin stabilește două etape în dezvoltarea obștii în perioada desfășurării procesului de feudalizare în Germania. Prima se caracterizează prin trecerea de la obștea agrară la obștea marcă. Paralel cu această trecere apare și se dezvoltă diferențierea de avere urmată de diferențierea socială în cadrul obștii. Cea de a doua etapă în dezvoltarea obștii la germani — după părerea lui A. I. Neusihin — se caracterizează prin descompunerea colectivului omogen al alodiștilor liberi și independenți sub presiunea și loviturile primite din partea marii proprietăți funciare. Ceea ce constituie o trăsătură specifică a Germaniei constă — după A. I. Neusihin — în aceea că țăranii germani nu-și pierd tot alodiul, procesul se prelungește;

---

[1] Problema formării țărănimii dependente în Europa apuseană în perioada feudalismului timpuriu a fost abordată în mai multe lucrări ale medieviștilor sovietici; ținem să menționăm însă, în mod deosebit, lucrarea fundamentală a lui A. I. Neusihin, *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI—VIII вв.* (*Apariția țărănimii dependente ca clasă a societății feudale timpurii în Europa apuseană în sec. VI—VIII*) Moscova, 1956.

[2] A. I. Neusihin, *Основные проблемы истории свободного и зависимого крестьянства в Германии IX—XI вв.* (*В связи с важнейшими задачами их изучения*) [*Principalele probleme ale istoriei țărănimii libere și dependente din Germania secolelor IX—XI* (*în legătură cu sarcinile de bază ale cercetării lor*)] nr. XIII, p. 5—27.

[3] A. I. Gurevici, *Норвежская община в ранее средневековье* (*Obștea norvegiană în evul mediu timpuriu*) nr. XI, p. 5—28.

[4] A. R. Korsunskii, *O развитии феодальных отношений в готской Испании* (*Формирование крупного землевладения* [*Despre dezvoltarea relațiilor feudale în Spania gotică* (*Formarea marii proprietăți funciare*)] nr. XV, p. 3—20.

[5] I. D. Serovaiskii, *Изменения аграрного строя на территории Бургундии в V в.* (*Schimbări în relațiile agrare pe teritoriul Burgundiei în sec. V*) nr. XIV, p. 3—27.

[6] M. N. Sokolova, *Возникновение феодального землевладения и класса феодалов в Англии VII—X вв.* (*Apariția proprietății feudale și a clasei feudalilor în Anglia secolelor VII—X*) nr. XII, p. 5—31.

[7] L. I. Șevelenko, *Формы феодального землевладения в Шампании IX—X вв.* (*Formele proprietății feudale în Champagne sec. IX—X*) nr. XII, p. 97—113.

[8] A. I. Danilov, *К вопросу о роли светской вотчины в эпоху генезиса феодализма.* (*Cu privire la problema rolului domeniului laic în epoca genezei feudalismului*) nr. XII, p. 118—132.

[9] Cf. și A. I. Neusihin, *Структура общины в Южной и Юго-Западной Германии в VIII—X вв.* (*Structura obștii în Germania de sud și sud-vest în secolele VIII—X*) în *Средние века*, nr. IV, 1953.

www.dacoromanica.ro

fapt ce a dus la o mare varietate de diferite pături în sînul clasei țărănești.

Problema apariției relațiilor feudale în Burgundia este abordată în articolul lui I. D. Serovaiskii, care analizează schimbările survenite în relațiile agrare în Burgundia în sec. al V-lea după așezarea triburilor germanice ale burgunzilor. El arată că o dată cu pătrunderea burgunzilor pe teritoriul Imperiului roman se accelerează la ei procesul de descompunere a relațiilor de comună primitivă. Curînd după așezarea lor în ținuturile respective ale Imperiului, la burgunzi apare și se dezvoltă alodiul, se dezvoltă diferențierea de avere și cea socială. Pe marile latifundii confiscate de la stăpînii de sclavi și care au fost acaparate de aristocrația tribală a burgunzilor în prima perioadă după cucerire au fost păstrate vechile forme de exploatare. O altă parte a pămînturilor confiscate de triburile cuceritoare au fost împărțite între burgunzii liberi, ele devenind proprietăți mici ale țăranilor liberi. Pe aceste pămînturi — arată I. D. Serovaiskii — au fost lichidate relațiile sclavagiste, generalizîndu-se relațiile de obște.

Transformările ce au avut loc pe marile latifundii, care treptat își pierdeau caracterul lor de gospodării sclavagiste, transformarea coloniștilor așezați pe aceste alodii în țărani dependenți, pe de o parte, iar ruinarea masei țărănimii libere a burgunzilor, pe de alta, au deschis drumul spre feudalizarea societății din Burgundia în secolul al V-lea.

Formarea proprietății feudale și a clasei feudale este abordată în articolele lui A. R. Korsunskii și M. N. Sokolova. A. R. Korsunskii, specialist în cercetarea perioadei feudalismului timpuriu apusean, s-a ocupat în ultimul timp de problema genezei feudalismului în Spania [1]. În articolul său publicat în nr. XV al culegerii Средние века, analizează trăsăturile generale și specifice ale formării proprietății feudale în Spania înainte de cotropirea ei de către arabi.

A. R. Korsunskii arată că formarea marii proprietăți funciare s-a desfășurat în Spania ca și în multe alte țări europene ca o sinteză a transformărilor ce au avut loc în cadrul marilor latifundii, pe de o parte, și în cadrul obștilor germanice, pe de alta. În procesul acestei sinteze se formează clasa feudalilor din marii proprietari latifundiari rămași în Spania (aristocrația senatorială, curialii și biserica catolică) și aristocrația cuceritorilor goți (regele, drujinicii și biserica ariană). A. R. Korsunskii remarcă, că spre deosebire de Franța, unde procesul formării marii proprietăți funciare se desfășoară în primul rînd pe calea înghițirii de către marea proprietate funciară a alodiilor țărănimii libere și transformarea acesteia din urmă într-o țărănime aservită, pentru Spania este deosebit de caracteristică formarea domeniilor feudale prin transformarea treptată a latifundiilor sclavagiste, moștenite de statul vizigot de la Imperiul roman. „Această transformare — constată A. R. Korsunskii — s-a manifestat în primul rînd în schimbarea caracterului exploatării producătorilor nemijlocit, a servilor, în transformarea lor și a liberților în țărani dependenți, cum și în trecerea acestor mari gospodării de la producția care deservea într-o anumită măsură și piața, la o producție naturală închisă" (nr. XV, p. 27). Fundus, villa sau praedium — marea gospodărie sclavagistă — își schimbă caracterul. În secolul al VII-lea unitatea economică producătoare chiar și în aceste mari domenii a devenit mica gospodărie țărănească. Țăranii dependenți, indiferent de situația lor — servi, liberți, coloni sau precariști — așezați pe loturi (delnițe) duceau o gospodărie proprie, dispunînd de uneltele necesare de producție. A. R. Korsunskii, pe baza unei cercetări atente a izvoarelor, constată că în Spania secolului al VII-lea marea proprietate funciară a primit trăsăturile unei domenii feudale. Ceea ce subliniază Korsunskii drept

[1] Cf. *Рабы и вольноотпущенники в Вестготском государстве VI—VII вв.* (*Sclavii și liberții în statul Vizigot în sec. VI—VII*) în *Средние века*, nr. IV, 1953; *О развитии феодальных отношений в готской Испании — формирование зависимого крестьянства* — (*Despre dezvoltarea relațiilor feudale în Spania vizigotă — formarea țărănimii dependente*) în *Средние века*, nr. X, 1957.

www.dacoromanica.ro

trăsătură specifică a relațiilor agrare din Spania în secolul al VII-lea constă în păstrarea unor puternice rămășițe ale relațiilor sclavagiste: în rîndurile populației agricole locul dominant îl ocupau servii și liberții transformați de fapt în iobagi, dar păstrînd încă o serie de trăsături ale situației sclavilor și liberților antici.

În ceea ce privește rezerva seniorială, A. R. Korsunskii constată existența ei, subliniind în același timp că ea este lucrată nu atît prin munca de clacă sau robotă prestată de țărănimea dependentă, cît prin aceea a robilor de curte.

Formarea marilor domenii feudale în Spania a fost însoțită de ascuțirea luptei de clasă a maselor exploatate împotriva clasei dominante. Aceasta s-a manifestat în rezistența tot mai dîrză a membrilor liberi ai obștilor sătești împotriva aservirii lor de către marii proprietari funciari, în întețirea luptei țărănimii dependente pentru limitarea obligațiilor lor față de stăpîni, pentru a scăpa de dependența personală. Nu o dată lupta de clasă în Spania în cursul secolelor VII—VIII s-a manifestat sub forma ei superioară, aceea a răscoalelor.

Un mare interes pentru specialiști reprezintă articolul lui M. N. Sokolova despre apariția proprietății feudale și a clasei feudale în Anglia în secolele VII—X. Studiind acest proces, autorul încearcă să stabilească trăsăturile caracteristice ale feudalismului în Anglia în perioada anterioară cuceririi ei de către triburile normande. În același timp M. N. Sokolova analizează procesul de transformare a aristocrației tribale urmărind pas cu pas formarea clasei feudale prin evoluția diferitelor pături componente ale ei.

A. I. Gurevici, cercetător al relațiilor agrare ale epocii feudale din Norvegia, în articolul său despre obștea norvegiană în evul mediu timpuriu, pe baza unor izvoare din secolul XII—XIII, analizează evoluția obștii în secolele respective în Norvegia.

În articolele lor A. I. Danilov [1] și E. D. Romanova [2] au reluat problema mult dezbătută în istoriografia sovietică [3], privitoare la compoziția socială a precariștilor din Germania în secolele VIII—IX și a trăsăturilor specifice ale formării marii proprietăți funciare în Germania.

---

[1] A. I. Danilov, *К вопросу о роли светской вотчины в эпоху генезиса феодализма*, nr. XII, p. 118—132.

[2] E. D. Romanova. *Прекарий на землях Сен-Галленского аббатства в VIII—IX вв.* (*Precariul pe pămînturile abației Sanct-Gallen în secolele VIII—IX*) nr. XV, p. 66—87.

[3] Discuția a fost deschisă încă în 1926, cînd N. P. Grațianskii în articolul său *Traditiones каролингской эпохи в освещении Допша* (*Traditiones din epoca carolingiană în concepția lui Dopsch*), publicat în *Труды Института Истории РАНИОН*, Moscova, 1926, nr. 1, a făcut o amplă analiză critică a istoriografiei burgheze germane și în special a concepțiilor lui Dopsch. Mai tîrziu, în 1935 publicînd fundamentala sa lucrare *Бургундская деревня в X—XII столетиях* (*Satul burgund în sec. X—XII*), N. P. Grațianskii a fundamentat și mai mult părerile sale. În ultimii ani discuția a luat o amploare mai largă. Problema a fost abordată în mai multe studii și lucrări de mai mari proporții. Cf. A. I. Neusîhin, *Структура общины в Южной и Юго-Западной Германии в VIII—X вв.* în *Средние века*, nr. IV, 1953 și nr. 5, 1954; Idem, *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI—VIII вв.*, Moscova, 1956,; A. I. Danilov, *Немецкая деревня второй половины VIII—начала IX в. в бассейнне нижнего течения Неккара* (*Satul german din bazinul Nekkarei de jos în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea*) în *Средние века*, nr. VIII, 1956; Idem, *К критике допшианской концепции раннесредневековой вотчины* (*Cu privire la critica teoriei lui Dopsch despre votcina din evul mediu timpuriu*) în *Средние века*, nr. IX, 1957; Idem, *Проблемы аграрной истории раннего средневековья в немецкой историографии конца XIX начала XX в.* (*Problemele istoriei agrare a evului mediu timpuriu în istoriografia germană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*), Moscova, 1958; L. T. Milskaia, *Социальный состав деревни в Юго-Западной Германии в VIII—IX вв.*

www.dacoromanica.ro

E. D. Romanova nu acceptă părerea lui L. T. Milskaia, care susţine că marea masă a precariştilor în secolele VIII—IX în Germania proveneau din rîndurile reprezentanţilor clasei dominante şi nu din rîndurile ţărănimii libere-proprietare. Romanova nu acceptă nici cealaltă părere, conform căreia precariştii proveneau numai din rîndurile ţărănimii libere. Studiind precariile şi compoziţia socială a precariştilor, care au făcut „danii" abaţiei de la Sanct-Gallen în secolele VIII—IX, ajunge la concluzia că izvoarele nu permit a face o delimitare strictă a precariilor provenite din daniile făcute de către ţăranii liberi şi cele făcute de micii proprietari funciari. În secolele VIII—IX — susţine Romanova — nu exista încă o delimitare strictă în acest sens între mica proprietate feudală şi alodiul ţărănesc liber. Existau încă o serie de forme intermediare în ceea ce priveşte proprietatea. Se poate totuşi presupune — susţine E. D. Romanova — că cei care făceau danii, în marea lor majoritate proveneau din rîndurile alodiştilor liberi, dintre care, pe timpuri, era formată obştea germanică — marca.

L. D. Şevelenko în articolul său analizează evoluţia formelor de proprietate feudală şi a formelor de posesiune a ţăranilor în regiunea Champagne a Franţei. El arată cum feudul şi beneficiul îşi pierd caracterul lor iniţial, urmăreşte pas cu pas evoluţia imunităţii feudale. Un loc central în articol îl ocupă analiza apariţiei şi dezvoltării posesiunii ţărăneşti numită censa pe care sînt aşezaţi ţăranii dependenţi.

Studiile privind perioada feudalismului timpuriu se concentrează toate în jurul problemei apariţiei şi formării relaţiilor feudale, iar tematica numerelor culegerii Средни евека. pe anii 1958 — 1959 în ceea ce priveşte perioada feudalismului dezvoltat este mult mai variat. Sînt abordate problemele dezvoltării relaţiilor agrare, ale dezvoltării oraşelor şi a pieţei interne, unele probleme de istorie politică şi de istoria culturii. Multe şi interesante materiale s-au publicat cu privire la istoria medievală a Italiei, Franţei, Angliei şi a altor ţări din Europa apuseană.

E. V. Bernadskaia a publicat două articole privitoare la istoria medievală a ţărănimii din Italia[1]. Cercetînd bogatul material arhivistic ce se află în Arhiva Filialei Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe al U.R.S.S. din Leningrad, în articolele sale Bernadskaia pune în circulaţia ştiinţifică materiale documentare de o deosebită valoare.

L. M. Bragina în articolul său studiază dezvoltarea obştilor în Italia de nord-est în sec. XIII—XIV[2].

Dintre materialele referitoare la istoria Italiei un interes deosebit reprezintă articolul lui L. A. Kotelnikova despre politica oraşelor faţă de comunele rurale în Italia de nord şi de mijloc în secolul al XII-lea[3].

În secolul al XII-lea în Italia de nord şi de mijloc se desfăşoară procesul de formare şi întărire a comunelor rurale, apărute în locul obştilor teritoriale. Apariţia comunelor rurale a coincis cu perioada de înflorire a oraşelor mari din aceste părţi ale Italiei, ea fiind

---

(*Compoziţia socială a satului în Germania de sud-vest, în secolele VIII—IX*) în *Средние века*, nr. VII, 1955; Idem, *Светская вотчина в Германии VIII—IX вв. и ее роль в закрепощении крестьянства* (*Volcina laică în Germania secolelor VIII—IX şi rolul ei în aservirea ţărănimii*) Moscova, 1957.

[1] E. V. Bernadskaia, *Из истории итальянского крестьянства XV—XVI вв.* (*Din istoria ţărănimii din Italia în secolele XV—XVI*) în nr. XI, p. 109—115; Idem, *Из истории сельских коммун Моденской провинции* [*Din istoria comunelor (obştilor) rurale în provincia Modena*)] în nr. XIV, p. 49—69.

[2] L. M. Bragina, *Общинное землевладение в Северо-Восточной Италии в XIII—XVI вв., Политика городов по отношению к сельским коммунам Северной и Средней Италии в XIII—XIV в*, nr. 12, p. 31—51.

[3] L. A. Kotelnikova, *Политика городов по отношению к сельским коммунам Северной и Средней Италии в XII в.* (*Politica oraşelor faţă de comunele rurale din Italia de nord şi de mijloc în sec. al XII-lea*), nr. XVI, p. 3—23.

www.dacoromanica.ro

legată — după părerea lui Kotelnikova — de dezvoltarea relaţiilor marfă-bani, de creşterea oraşelor şi de procesul de eliberare a ţărănimii de sub dependenţa personală. În articol găsim o serie de consideraţii interesante în ceea ce priveşte baza economică a comunelor rurale şi organizarea lor administrativă.

În ce priveşte atitudinea oraşelor faţă de lupta comunelor rurale pentru eliberarea lor de sub stăpînirea feudală, Kotelnikova constată că oraşele în general erau interesate în a sprijini această luptă împotriva feudalilor laici şi eclesiastici, duşmani ai oraşelor. Sprijinul oraşelor dat comunelor rurale s-a manifestat în problemele de hotărnicire a pămînturilor comunei, în limitarea obligaţiilor ţărăneşti şi a dărilor faţă de seniori, în obţinerea imunităţii judiciare, a dreptului comunelor de a-şi alege singuri conducerea şi în alte probleme.

În acelaşi timp autoarea relevă că politica oraşelor faţă de lupta comunelor rurale nu era o politică consecventă. Oraşul, dar mai ales patriciatul orăşenesc aflat la putere, transformîndu-se în proprietar funciar, în lupta dintre comune şi feudali, nu o dată, lua partea feudalului. Oraşele duceau o politică de subordonare a comunelor rurale, se străduiau să controleze viaţa comunelor din punct de vedere financiar, administrativ şi juridic.

Un alt material interesant referitor la istoria oraşelor italiene este articolul lui L. M. Batkin despre lupta social-politică în Florenţa în sec. XII—XIII. Pe baza unui material faptic bogat autorul abordează problema mult discutată în istoriografie a bazei sociale a celor două partide Ghelf şi Ghibelin din Florenţa în sec. XII—XIII cum şi caracterul şi etapele luptei dintre cele două partide. Batkin ajunge la concluzia că partidul ghibelinilor se sprijinea în primul rînd pe marii feudali, grafii şi aristocraţia de sînge, pe cînd partidul ghelfilor era susţinut de tîrgoveţi, meşteşugari şi mica nobilime legată de viaţa economică a oraşului.

Batkin respinge părerea conform căreia lupta dintre ghelfi şi ghibelini în etapa de început ar fi fost o luptă în sînul clasei feudale iar popolanii nu ar fi luat parte la ea sau în cel mai bun caz ar fi fost atraşi, cînd de una, cînd de alta dintre grupările feudale.

În articol se analizează cele trei etape ale luptei ghibelinilor cu ghelfii şi se schiţează schimbările survenite în raporturile de forţă în etapele ei diferite. Pînă cînd duşmanul principal al popolanilor şi a micii nobilimi era aristocraţia ghibelină, blocul ghelfilor continua să existe cu toate că în sînul acestui bloc existau puternice contradicţii. În 1267 însă, după alungarea definitivă a ghibelinilor blocul ghelfilor s-a descompus sub presiunea crescîndă a contradicţiilor şi a luptei de clasă în sînul oraşului [1].

Dezvoltarea meşteşugurilor şi caracterul transformărilor ce au avut loc în producţia industrială în unele oraşe ale Italiei este abordată în articolul lui N. P. Sokolov despre breslele veneţiene în sec. XIII—XIV [2]. Autorul studiază o serie de probleme legate de dezvoltarea meşteşugurilor, face unele observaţii cu privire la apariţia relaţiilor capitaliste în Veneţia. Pe această cale N. P. Sokolov demonstrează unele particularităţi ale evoluţiei economice a Veneţiei faţă de celelalte oraşe din Italia de nord.

L. M. Batkin [3] în articolul său publicat în nr. 11 al culegerii face o încercare de analiză a concepţiilor social-politice ale lui Dante, iar L. S. Cikolini [4] se ocupă în articolul său cu concepţiile social-politice ale utopistului

---

[1] L. M. Batkin, *Гвельфы и гибеллины во Флоренции* (*Ghelfii şi ghibelinii în Florenţa*) în nr. XVI, p. 23—49.

[2] N. P. Sokolov, *Венецианские цехи в XIII и XIV вв.* (*Breslele veneţiene în sec. XIII şi XIV*) în nr. XV, p. 31—51.

[3] L. M. Batkin, *Утопия всемирной монархии у Данте* (*Utopia monarhiei mondiale în concepţia lui Dante*) în nr. 11, p. 76—109.

[4] L. S. Cikolini, *Социально-политические взгляды Фабио-Альберчати — итальянского утописта конца XVI — начала XVII в.* (*Concepţiile social-politice ale lui Fabio Alberceati — utopist italian de la sfîrşitul sec. XVI—începutul sec. XVII*) în nr. XV, p. 68—92.

www.dacoromanica.ro

italian de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, Fabio Alberceati.

Un mare interes reprezintă pentru cititorii culegerii articolul academicianului S. D. Skaskin despre metodologia cercetării istoriei renaşterii şi a umanismului [1]. Autorul arată că în istoriografia burgheză reacţionară se observă tot mai vădit tendinţa de a nega caracterul înaintat, revoluţionar al ideologiei umanismului şi renaşterii. S. D. Skaskin se referă şi la discuţia ce a avut loc în istoriografia marxistă, îndeosebi cea sovietică, cu privire la această problemă. În articol se dă o amplă analiză în lumina preţioaselor indicaţii ale lui F. Engels în problemele metodologiei cercetării istoriei renaşterii şi umanismului. S. D. Skaskin arată că „Engels socotea renaşterea drept produs al relaţiilor burgheze". Autorul abordează problema renaşterii şi a umanismului şi în ţările unde aceste curente s-au răspîndit înainte ca acolo să se fi dezvoltat relaţiile burgheze şi analizează corelaţia dintre renaştere şi reformă.

Cele 6 numere ale culegerii din 1958—1959 conţin materiale interesante privitoare la istoria Angliei. Dintre acestea atrag atenţia în special articole scrise de E. V. Gutnova [2], A. A. Kirilova [3], K. D. Avdieva [4] şi M. A. Barg [5]. Gutnova şi Kirilova în articolele lor abordează problema dezvoltării oraşelor şi a politicii regale faţă de oraşe iar Avdieva şi Barg studiază evoluţia relaţiilor agrare în diferite epoci.

Dintre articolele şi comunicările publicate în culegere în ultimii 2 ani cu privire la istoria Franţei, un interes deosebit reprezintă articolul lui E. T. Timofeeva[6], L. P. Garbociova[7] şi altele. Gorbacioba în articolul său reia problema discutată în istoriografia sovietică a formării pieţei unice pe întreaga Franţă.

A. I. Gurevici, specialist în istoria medievală a Norvegiei, în articolul său de sinteză asupra istoriei ţărănimii norvegiene din sec. XIII—XVII, tratează una din cele mai complexe şi cele mai importante probleme ale istoriei Norvegiei din perioada feudală [8]. Autorul pe baza unor cercetări proprii şi a folosirii rezultatelor istoriografiei progresiste din Norvegia demonstrează falsitatea teoriilor unor istorici burghezi reacţionari, care susţin că în Norvegia n-ar fi existat orînduirea feudală şi că ţărănimea norvegiană ar fi cunoscut o viaţă liberă de exploatarea feudală. Gurevici arată că în Norvegia, cu toate trăsăturile specifice istoriei ţării, se constată existenţa

---

[1] S. D. Skaskin, *К вопросу о методологии истории Возрождения и Гуманизма* (*Cu privire la problema metodologiei istoriei renaşterii şi umanismului*) în nr. 11, p. 123—145.

[2] E. V. Gutnova, *Политика королевской власти по отношении к городам и к городскому сословию в Англии XIII — начала XIV в.* (*Politica puterii regale faţă de oraşe şi de pătura orăşenească în Anglia din sec. al XIII-lea — începutul sec. al XIV-lea*) în nr. XII, p. 51—73.

[3] A. A. Kirilova, *Из социальной истории городов Англии* (*Din istoria socială a oraşelor din Anglia în sec. al XIII-lea*) în nr. XIII, p. 27—49.

[4] K. D. Avdieva, *Из истории английского землевладения накануне буржуазной революции XVII в.* (*Din istoria proprietăţii asupra pămîntului în Anglia în ajunul revoluţiei burgheze din sec. al XVII-lea*) în nr. XIII, p. 49—69.

[5] M. A. Barg, *К вопросу о генезисе английского фригольда в XIII в.* (*Cu privire la problema genezei frigoldului în Anglia în sec. XIII*) în nr. XIII, p. 89—123; idem, *Вилланы „старинного домена"* (*Vilanii din „antiquum dominicum"*) în nr. XI, p. 28—52.

[6] E. T. Timofeeva, *Развитие цехового ремесла и торговли в городах Северо-Восточной Франции в XII—XIII вв.* (*Dezvoltarea meşteşugului breslaş şi a comerţului în Franţa de nord-est în sec. XII—XIII*) în nr. XIV, p. 92—108.

[7] L. P. Gorbaciova, *К вопросу о развитии внутренней торговли и экономических связей во Франции во второй половине XV в.* (*Cu privire la problema despre dezvoltarea comerţului intern şi despre legăturile economice în Franţa în a doua jumătate a sec. al XV-lea*) în nr. XVI, p. 77—89.

[8] A. I. Gurevici, *Основные этапы социально-экономической истории норвежского крестьянства в XIII—XVII вв.* (*Etapele principale ale istoriei social-economice a ţărănimii norvegiene în sec. XIII—XVII*) în nr. XVI, p. 49—77.

www.dacoromanica.ro

orînduirii feudale, care în sec. al XIII-lea era şi aici pe deplin formată. În articolul său Gurevici analizează formele dependenţei feudale şi evoluţia rentei feudale. Constată că după cotropirea Norvegiei de către feudalii din Danemarca, în secolele XV—XVII se observă o înrăutăţire vădită a situaţiei ţărănimii, fapt ce a provocat înteţirea luptei de clasă.

În volumele analizate ale culegerii sînt tratate şi unele probleme privind perioada de descompunere a feudalismului şi de apariţie şi formare a relaţiilor capitaliste. N. M. Meşcereakova în articolul său despre criza producţiei de postav în Anglia în ajunul revoluţiei burgheze (nr. XV, p. 51—66) studiază una dintre principalele ramuri ale economiei ţării în care relaţiile capitaliste au pătruns cel mai repede şi dezvoltarea căreia era cel mai mult împiedicată de dominaţia relaţiilor feudale şi de politica absolutismului. Un interes cu totul deosebit reprezintă articolul lui J. A. Korhov [1] privind discuţia ce se desfăşoară în istoriografia burgheză apuseană despre trecerea de la feudalism la capitalism. Autorul analizează slăbiciunile şi inconsecvenţa metodologică, în fond idealistă, în abordarea acestei probleme deosebit de importante de către istoricii burghezi.

Un loc din ce în ce mai mare îl ocupă pe paginile culegerii critica istoriografiei burgheze. Rubrica de *istoriografie, articole critice şi recenzii* conţine şi materiale despre lucrări marxiste din domeniul medievisticii şi relatări privind rolul crescînd al istoriografiei marxiste pe plan mondial.

Dintre materialele de o mare importanţă teoretică amintim articolul lui A. S. Samoilo intitulat *„Problema monarhiei absolute în istoriografia contemporană marxistă şi burgheză"* [2]. Articolul este consacrat schimbului de păreri care a avut loc între istoricii marxişti şi burghezi la congresul internaţional al istoricilor de la Roma din septembrie 1955 în problema monarhiei absolute.

Unei critici profunde şi ascuţite este supusă istoriografia burgheză contemporană din Germania occidentală în articolul *Probleme teoretico-metodologice ale ştiinţei istorice în istoriografia burgheză din R.F.G.* de A. I. Danilov [3]. În articol se face o analiză critică a lucrărilor teoretico-metodologice referitoare la ştiinţa istorică, apărute în R.F.G. în ultimii ani. A. I. Danilov, arată că în condiţiile înfrîngerii politice, militare şi ideologice suferite de burghezia germană în cel de al doilea război mondial, ideologii burghezi din Germania occidentală sînt nevoiţi să revizuiască poziţiile lor ideologice atît de perimate. A doua oară reprezentanţii istorismului burghez german sînt puşi în situaţia de a răspunde la întrebarea de ce istoria nu s-a desfăşurat aşa cum au *prevăzut* ei? Lucrările apărute însă în realitate nu urmăresc clarificarea adevăratelor cauze ale înfrîngerii Germaniei în cele două războaie mondiale, ci caută să consolideze dominaţia ideologică a burgheziei germane în R.F.G., să servească luptei împotriva singurei concepţii ştiinţifice asupra dezvoltării societăţii omeneşti, împotriva concepţiei marxist-leniniste.

A. I. Danilov arată că, mascate printr-o frazeologie neo-liberală, demagogie „democratică", sînt scoase la lumină vechile teorii reacţionare despre „necesitatea unităţii naţionale, situate deasupra deosebirilor de clasă".

Apologia societăţii burgheze contemporane, idealismul subiectiv, agnosticismul şi iraţionalismul sînt trăsăturile cele mai caracteristice ale unor „teoreticieni ai istoriei" ca F. Meinecke, G. Ritter, H. Heinpel. W. Hoffer şi alţii.

Analiza profundă de pe poziţiile unei înalte partinităţi marxist-leniniste a funda-

[1] J. A. Korhov, *Дискуссия о переходе от феодализма к капитализму* (*Discuţia despre trecerea de la feudalism la capitalism*) în nr. XV, p. 114—136.

[2] A. S. Samoilo, *Проблема абсолютной монархии в современной марксистской и буржуазной историографии*, nr. XVI, p. 125—136.

[3] A. I. Danilov, *Теоретико-методологические проблемы исторической науки в буржуазной историографии ФРГ*. în nr. XV, p. 91—114.

www.dacoromanica.ro

mentului teoretico-metodologic al ştiinţei istorice burgheze din Germania occidentală demonstrează în mod convingător criza gîndirii istorice burgheze contemporane.

Aceeaşi criză reflectă şi activitatea revistei reacţionare a medieviştilor burghezi din S.U.A. *(Speculum)* analizată în articolul M. N. Sokolova [1]. Ocolirea problemelor de istorie social-economică şi în general a unor probleme fundamentale, este una din trăsăturile de bază ale revistei *Speculum*. În lupta lor împotriva concepţiei marxist-leniniste istoricii burghezi nu pot să contrapună metodologiei profund ştiinţifice a materialismului istoric decît idealismul şi subiectivismul.

Idealizarea evului mediu şi în special a ideologiei teleologice medievale şi a culturii clasei feudale în general caracterizează activitatea revistei.

Revista *Speculum*, arată M. N. Sokolova, reflectă din plin adînca decădere a medievisticii burgheze.

Un exemplu de analiză marxist-leninistă a concepţiei istorice a unui savant burghez este articolul *Cu privire la bazele metodologice ale lui A. N. Savin*, semnat de B. G. Mogilniţkii [2].

Culegerea Средние века conţine şi unele materiale din domeniul ştiinţelor ajutătoare ale istoriei. Dintre acestea cu deosebire trebuie relevată comunicarea semnată de cunoscuta specialistă A. D. Liublinskaia [3].

Tot sub redacţia lui A. D. Liublinskaia au fost pregătite şi editate în diferite numere ale culegerii o serie de documente preţioase aflătoare în arhivele din U.R.S.S. [4], sau traducerea în limba rusă a unor documente de mare importanţă privind istoria medievală a ţărilor Europei apusene [5].

De un real folos pentru specialişti slujesc bibliografiile publicate în diferite numere ale culegerii.

Într-una din acestea se dă o informare despre lucrările privind istoria medie a ţărilor Europei apusene intrate în Biblioteca de Stat a U.R.S.S în 1955. După ce s-a hotărît ca asemenea informări bibliografice să fie date în jurnalele de referate ale Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., în culegere s-a trecut la o altă formă de informare bibliografică deosebit de instructive pentru cititorii străini. În n-rele XV şi XVI ale culegerii tînăra specialistă din Leningrad I. I. Frolova a publicat bibliografia completă a lucrărilor medieviştilor sovietici cu privire la istoria ţărilor Europei apusene, apărute în U.R.S.S. în anii 1956 şi 1957 [6].

Ar fi fost de dorit ca culegerea Средние века să publice mai multe materiale de istorie politică şi de istoria culturii. Aceeaşi dorinţă o exprimăm şi în legătură cu ştiinţele auxiliare, în special, avînd în vedere succesele remarcabile obţinute de medieviştii sovietici în acest domeniu. Deşi numărul unor materiale din domeniul paleografiei latine, diplomaticii, cronologiei, sfragisticii, numismaticii şi studiul izvoarelor au crescut, ele sînt insuficiente după părerea noastră. Istoricii medievişti din străinătate cunosc puţin despre acest

---

[1] M. N. Sokolova, *Обзор американского исторического журнала Speculum за 1955—1957 гг.* (*Privire asupra revistei istorice americane „Speculum" din anii 1955—1957*), nr. XIII, p. 140—150.

[2] B. G. Mogilniţkii, *К вопросу о методологических основах исторических взглядов А. Н. Савина*, în nr. XVI, p. 102—125.

[3] A. D. Liublinskaia, *Новая теория развития позднеримского письма* (*O nouă teorie a dezvoltării scrisului roman tîrziu*) în nr. XI, p. 145—155.

[4] *Документы по истории Франции середины XVI в.* (*Documente privind istoria Franţei la mijlocul sec. al XVI-lea* publicate de T. P. Voronova şi E. G. Gurari sub redacţia lui A. D. Liublinskaia, în nr. XIII, p. 155—181; nr. XIV, p. 168—190; nr. XV, p. 149—174.

[5] *Регистры ремесел и торговли города Парижа*, traducere de L. L. Kiseleva sub redacţia lui A. D. Liublinskaia.

[6] I. I. Frolova, *Литература по истории средних веков, вышедшая в СССР в 1956 году* (*Literatură despre istoria evului mediu apărută în U.R.S.S. în anul 1956*), în nr. XV, p. 177—187; Idem pentru anul 1957, în nr. XVI, p. 157—167.

www.dacoromanica.ro

domeniu al activității rodnice a medieviștilor sovietici.

Aceste mici neajunsuri în activitatea culegerii Средние века după părerea noastră ușor remediabile, nu pot însă să arunce umbră asupra unei activități remarcabile și foarte bogate a ei. Culegerea reflectă succesele din ce în ce mai însemnate ale medievisticii marxiste, arată biruința istoriografiei marxiste asupra istoriografiei burgheze.

L. Deméný

Исторически Преглед

Academia Bulgară de Științe. Institutul de istorie, Sofia, nr. 1—6, 1959, 691 p.

La 9 septembrie 1959 s-au împlinit 15 ani de la marea insurecție armată care instaurînd puterea populară în Bulgaria, a deschis perspective largi dezvoltării tuturor științelor, inclusiv celor istorice. Analizînd marile succese realizate în acest răstimp, acad. D. Kosev, directorul Institutului de istorie, într-un articol apărut în numărul 4 al revistei (articol publicat și în lb. română în revista Studii, nr. 6 din 1959) sublinia faptul că la baza acestor realizări stau trei factori și anume: existența unei istoriografii marxiste în Bulgaria încă înainte de 9 septembrie, ajutorul istoriografiei sovietice și mai ales sprijinul acordat de Partidul Comunist Bulgar. Nu insistăm asupra conținutului acestui articol, deoarece așa cum arătam mai sus, cititorii l-au cunoscut la timp din revista noastră.

O dată cu instaurarea puterii populare a apărut și revista „Istoriceski Pregled", care a împlinit și ea în acest an 15 ani de existență. Scopul pe care îl urmărea noua revistă era reunirea tuturor istoricilor bulgari legați de popor, într-un front unic antifascist, care să dezrădăcineze șovinismul megalo-bulgar. Chiar dacă în prima etapă (pînă la Congresul V al P.C.B.) articolele apărute în „Istoriceski Pregled" nu au atins nivelul ideologic dorit, totuși revista a devenit foarte repede nucleul în jurul căruia s-au grupat toți istoricii bulgari progresiști, care au început să reconsidere de pe pozițiile marxist-leniniste o serie întreagă de probleme ale istoriei Bulgariei, demascînd falsificările istoricilor burghezi.

La Congresul V al P.C.B. Gheorghi Dimitrov a arătat lipsurile și realizările frontului istoric din Bulgaria. În anul 1950 a luat ființă Institutul de istorie al Academiei de Științe din R. P. Bulgaria, iar „Istoriceski Pregled" a devenit organul său. Aceasta, după cum afirmă istoricul bulgar Jak Natan, a fost perioada în care revista s-a dezvoltat cu pași repezi avînd 12 000 de abonați și un mare număr de colaboratori. Această a doua etapă de dezvoltare ia sfîrșit o dată cu Congresul XX al P.C.U.S., cînd revista intră în etapa în care se află și astăzi.

Fără îndoială în acești 15 ani, „Istoriceski Pregled" a avut o serie întreagă de lipsuri, dar parcurgînd paginile celor aproape 100 de numere apărute, oricine își poate da seama de marile progrese realizate din toate punctele de vedere, chiar dacă unele din vechile lipsuri n-au fost total lichidate nici astăzi. De mai multe ori istorici și academicieni sovietici au analizat conținutul revistei scoțînd în evidență lipsurile sau scriind ei înșiși articole privind probleme din istoria Bulgariei. În orice caz, două mari realizări ale revistei se pot vedea și în numerele apărute în anul 1959: axarea pe probleme ale istoriei contemporane și lupta împotriva revizionismului. Într-adevăr în cursul acestui an (1959) revista a publicat 28 de articole și comunicări dintre care 20 sînt consacrate acestor probleme. Celelalte 8 privesc mai ales probleme ale sec XIX. Privită în general revista are un con-

www.dacoromanica.ro

ţinut variat, interesant, documentat şi bine fundamentat ideologic.

În ceea ce priveşte orînduirea feudală, subliniem articolul semnat de B. Primov şi intitulat *Bulgaria ca centru al activităţii anticlericale şi ereticе în Europa medievală* (nr. 2, p. 36—72). Autorul arată că toate aceste erezii (mişcări sociale îmbrăcate în haină religioasă) care tulbură întreaga Europă, din Imperiul Bizantin şi Rusia kieveană pînă la Atlantic, indiferent de diferitele numiri date ereticilor — pavlicheni, bogomili, albigenzi, catari, popelicani ş.a. — au trăsături esenţiale comune. Este vorba de caracterul dualist al doctrinei lor, de principiile comune care stau la baza organizării lor, la care trebuie să adăugăm faptul că aceste mişcări au strînse legături între ele, iar reprezentanţii diferitelor erezii menţionate mai sus, indiferent de ţara în care se află, au conştiinţa că sînt membrii uneia şi aceleiaşi organizaţii, că au una şi aceeaşi doctrină, urmărind printr-o luptă comună aceleaşi scopuri. Primov arată pe baza izvoarelor că Bulgaria medievală a fost un centru al acestor erezii. Persecutaţi în Asia Mică, ereticii pavlicheni s-au aşezat în sec. X în Bulgaria (mai ales în Tracia) unde şi-au găsit o a doua patrie. Aici a luat naştere erezia bogomilică, care s-a răspîndit apoi sub acelaşi nume în Bizanţ. În sec. XI bogomilismul a trecut în Bosnia şi apoi în Italia şi Franţa, unde ereticii au fost cunoscuţi sub numele de patareni, albigenzi şi catari. În a doua jumătate a sec. XI apare în Rusia kieveană o erezie, care, atît cît a fost studiată, prezintă o mare asemănare cu cea bogomilică. Catarii au considerat bogomilismul ca pe o mişcare frăţească cu care trebuiau să întreţină legături. Conducători ai bogomililor pleacă în Apus cu misiuni speciale. Literatura bogomilică bulgară se transportă tainic în Italia şi se traduce în limba latină, iar catarii poartă între alte nume şi pe acelea de „popelicani" (pavlicheni) şi de „bulgari". Bulgaria devine atît de cunoscută în Apus prin acţiunile bogomililor, încît cu cîteva veacuri mai tîrziu, cînd poporul bulgar căzut sub jugul otoman era aproape uitat în Occident, el reapare doar atunci cînd se vorbeşte de vechile erezii. Astfel Bossuet afirmă în sec. XVII că toate ereziile dualiste din apusul Europei provin din Bulgaria, iar un secol mai tîrziu Voltaire, în dicţionarul său filozofic, consacră un articol special bulgarilor, tocmai pentru faptul că numele lor s-a păstrat în Apus ca nume al ereticilor. B. Primov, care a scris şi alte articole în legătură cu erezia bogomilică şi răspîndirea ei, ajunge la concluziile de mai sus pe baza unei atente analize a izvoarelor medievale. Aceste mişcări reprezintă unele din cele mai importante mişcări de a rupe lanţurile feudalismului susţinut de biserică, de luptă împotriva obscurantismului. Participarea cu rol de frunte a Bulgariei la această mişcare reprezintă una din paginile cele mai luminoase ale istoriei poporului bulgar care a luptat alături de alte popoare pentru libertate şi progres.

Perioada care începe o dată cu căderea Bulgariei sub jugul otoman şi pînă la finele secolului XVIII a fost foarte puţin studiată de istoriografia bulgară burgheză, cu toate că în arhivele din Bulgaria stăteau aproape nefolosite o mulţime de documente turceşti. Îndată după 9 septembrie documentele turceşti au început să fie inventariate şi date publicităţii. În acelaşi timp o serie de cercetători s-au ocupat de această perioadă şi rezultatele au început să se vadă. Printre aceşti cercetători se numără şi Vera Mutafcieva cunoscută prin studiile sale anterioare asupra aceleiaşi perioade şi mai ales prin cel publicat de Academia Bulgară în anul 1958 *Renta feudală în imperiul otoman în sec. XV—XVI*. Şi de data aceasta, autoarea, bazată pe un foarte bogat material documentar inedit, precum şi pe o abundentă bibliografie străină, se ocupă de *Situaţia spahiilor în sec. XV—XVI* (nr. 3, p. 32—63). Pe baza acestui material Mutafcieva arată că spahiii, deşi făceau parte din clasa dominantă, pot fi asemănaţi prin locul pe care-l ocupă în structura socială a societăţii turceşti cu cavalerii săraci din apusul Europei. În sec. XV—XVI statul ţinea o foarte strînsă evidenţă a tuturor feudelor militare din a căror rentă feudală spahiul lua doar o parte infimă. Utilizînd documentele vremii, Mutaf-

www.dacoromanica.ro

cieva arată că venitul mijlociu din renta feudală a unui spahiu era de circa 5 000 akce în momentul cînd o casă costa la Sofia între 1000 şi 4000 akce, un rob între 1000—4500, un cal între 800—900 iar 100 kg grîu 25 akce. Adevărata aristocraţie o formau beilerbeii cu un venit între 1 000 000—1 600 000 akce, sangeakbeii cu venituri între 500 000—1 000 000 ş.a., sultanul însuşi avînd un venit de 225 000 000 akce, adică circa 4 500 000 de ducaţi. În afara acestei aristocraţii provinciale mai era aceea a comandanţilor militari şi mai ales a curţii sultanului ale cărei mari venituri autoarea le compară cu veniturile infime ale spahiilor. De aceea adevăratul venit al spahiilor nu era cel provenit din renta feudală, ci din războaie. Criza financiară prin care începe să treacă imperiul otoman încă de la sfîrşitul domniei sultanului Soliman Magnificul (1520—1566) face însă ca fiscul să atingă din ce în ce mai mult şi acest venit. Dacă pînă atunci 1/5 din întreaga pradă de război revenea sultanului şi restul se împărţea oştirii, fiscul începe să reţină părţi tot mai mari şi din aceste venituri. Pe de altă parte feudele militare mici se grupează formînd altele mai mari şi care nu se distribuie de către autorităţile provinciale, ci direct de către cele centrale. Aristocraţia curţii împarte favoriţilor ei nu cîte o feudă sau două, ci cîte 20—30 fără obligaţia prestării serviciului militar. Aceasta duce la scăderea rapidă a numărului spahiilor. După izvoarele otomane, numărul spahiilor din Rumelia a scăzut de la 80 000 în anul 1584 la 33 000 în anul 1609. Autoarea arată în continuare că aceste cauze — ca şi altele — au dus la decăderea sistemului spahial încă din sec. XVI—XVII şi că dacă desfiinţarea oficială a acestei instituţii nu s-a făcut decît la începutul sec. XIX, de fapt ea încetase demult de a mai exista. Cunoscuta reformă din sec. XIX a înlocuit deci o instituţie care nu purta numele de „spahiilîk" decît prin tradiţie, fără să mai aibă nimic comun cu un sistem care dispăruse de două secole. În locul acestor spahii au apărut „ciflicciii" (moşierii) şi proprietatea pe care o posedau aceştia nu mai avea un caracter pur feudal. Concluziile noi la care ajunge autoarea îşi vor găsi desigur ecoul în noua ediţie a „Istoriei Bulgariei" pe care o pregăteşte Academia Bulgară.

Foarte interesantă şi documentată este apoi comunicarea lui Rusi Stoikov *Asupra unor nelămuriri şi greşeli în identificarea localităţilor*. Autorul arată că din cauza utilizării necritice a diverselor tradiţii există multe identificări greşite a unor localităţi dispărute cu cele de astăzi. Aceste erori au trecut în lucrări de circulaţie mai mare cum sînt acelea ale lui Hammer, Arghirov, Ciankov sau Fekete şi ele pot fi îndreptate pe baza numeroaselor documente turceşti păstrate în arhivele din Bulgaria. Pe această bază autorul face o serie de precizări şi stabileşte identificări cum ar fi Ugreşa-Ugărcin, Kazganbunar-Kotel, Kabilé-Gubel etc. etc...

Dintre articolele şi comunicările colaboratorilor străini publicate în „Istoriceski Pregled" în anul 1959 acelea ale lui C. Velichi (R.P.R.) şi R. Havrankova (Cehoslovacia) se referă la perioade sau la evenimente de la sfîrşitul orînduirii feudale. Astfel în *Comerţul oraşelor bulgare cu Austria la finele sec. XVIII şi începutul sec. XIX* (nr. 6, p. 61—76) C. Velichi dă pe baza documentelor greceşti de la Braşov şi Sibiu o serie de date inedite referitoare la negustorii şi oraşele bulgare care făceau comerţ cu imperiul habsburgic, concluzînd că această activitate a contribuit la formarea pieţei internaţionale în această parte a Europei.

Foarte interesant este articolul Rujenei Havrankova (Cehoslovacia) intitulat *Ecoul răscoalei din aprilie 1876 în Cehia* (nr. 6, p. 26—52), care de fapt reprezintă principalele concluzii la care a ajuns autoarea în lucrarea sa de disertaţie care priveşte întreaga mişcare antiotomană din perioada 1875—1877 şi ecoul ei în societatea cehă. Autoarea nu se opreşte doar la prezentarea formelor pe care le-au îmbrăcat aceste manifestaţii de simpatie faţă de slavii sudici în general (mitinguri, „tabere", donaţii în efecte şi bani, angajări de voluntari în războiul sîrbo-turc din 1876) ci arată şi atitudinea poliţiei şi în general a administraţiei habsburgice faţă de asemenea manifestări. Precizînd clasele şi păturile sociale

www.dacoromanica.ro

în care își găseau rezonanță evenimentele din Balcani și importanța pe care au avut-o aceleași evenimente în viața politică a țării sale, Havrankova acordă o largă atenție activității lui Constantin Jirecek, care a avut strînse legături cu bulgarii. Monumentala sa lucrare „Istoria Bulgariei" apare tocmai în acest an (1876) la Praga; articolele învățatului ceh publicate în presa cehă începuseră să apară încă din 1875, iar în jurnalul său zilnic savantul nota: „Nu pot să mai lucrez nimic. Evenimentele din Turcia nu-mi dau pace nici ziua nici noaptea. De fapt nu mă mai gîndesc decît la asta ..." Articolul Rujenei Havrankova conține date foarte interesante asupra autorilor și corespondențelor publicate în presa cehă referitoare la preludiul eliberării Bulgariei.

Tradițiile progresiste ale prieteniei ceho-bulgare formează obiectul comunicării lui Cestimir Amort (Praga) publicată în nr. 3 al revistei (p. 77—99). Autorul face o trecere în revistă a relațiilor ceho-bulgare din sec. XVI și pînă în zilele noastre. Foarte interesante date despre legăturile pe care le-au avut cu Cehia luptătorii pentru eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman, fruntașii mișcării muncitorești din Bulgaria, D. Blagoev, G. Kirkov, V. Kolarov, G. Dimitrov și apoi generalul Zaimov în perioada 1939—1942.

Deși problema genezei capitalismului în Bulgaria este în general rezolvată, rămîn încă în discuție probleme cum ar fi stadiul la care a ajuns în diferite decenii dezvoltarea acestuia, sau apariția clasei muncitoare. În istoriografia bulgară, în studiile asupra „renașterii" sau chiar în operele de sinteză, autorii se feresc să utilizeze termenul „clasa muncitoare", ocolindu-l și folosind alți termeni cum ar fi „meseriașii ruinați", „țăranii proletarizați", „maselе țărănești și orășenești proletarizate" etc.... Singurii autori care s-au pronunțat în mod limpede în această problemă au fost prof. A. Gandev, care arată că în ultimele decenii dinaintea eliberării Bulgariei s-a născut proletariatul bulgar; academicianul sovietic S. A. Nikitin, în „Istoria Bulgariei" susține aceeași teză. De altfel nici pentru celelalte provincii ale imperiului otoman problema nu este clarificată. De această problemă se ocupă N. Todorov în articolul său *Despre munca salariată în Bulgaria la mijlocul sec. XIX* (nr. 2, p. 3—35). În urma unei analize științifice a unei serii de documente grecești și turcești, autorul ajunge la concluzia că în prima jumătate a sec. XIX exista în Bulgaria un număr important de salariați atît în industrie cît și în agricultură, ceea ce înseamnă că germenii formării proletariatului apar în această perioadă. Chiar dacă numărul muncitorilor care lucrează numai în fabrică nu depășește cîteva sute de oameni, majoritatea continuînd să mențină legături și cu agricultura, această teză a apariției proletariatului în prima jumătate a sec. XIX se poate susține, deoarece și după eliberare (1878) legătura muncitorilor industriali cu proprietatea agricolă formează una din caracteristicile generale ale clasei muncitoare din Bulgaria.

Comunicarea lui L. Berov *Căile ferate de răsărit din Bulgaria (1875—1908)* (nr. 1, p. 80—104) expune problema construirii liniei ferate care a legat Constantinopolul de Viena. Se enumeră diversele proiecte propuse și se expune pe larg proiectul Hirsch, care s-a și înfăptuit. Activitatea acestei companii de căi ferate reprezintă o pagină neagră din istoria Bulgariei burgheze, arătînd în modul cel mai clar scopurile și metodele de exploatare ale capitalismului monopolist. În anul 1908 această linie ferată de pe teritoriul Bulgariei a devenit proprietatea statului bulgar.

Interesante sînt comunicările a doi cercetători care dau date mai puțin cunoscute din viața lui D. Blagoev, părintele socialismului în Balcani. A. S. Blank (U.R.S.S.) în comunicarea sa *Dimităr Blagoev — întemeietorul primei organizații marxiste din Rusia* (nr. 2, p. 78—93) arată împrejurările în care a luat ființă în anul 1883 primul grup socialist din Rusia cunoscut sub numele de „grupul lui Blagoev". Activitatea acestuia a dus la înființarea „Partidului social democrat rus" în anul 1884, care și-a continuat existența încă doi ani după expulzarea lui Blagoev, fiind desființat de poliție la începutul anului

www.dacoromanica.ro

1887. Înmormîntarea lui Blagoev, care a avut loc la 11 mai 1924, s-a transformat într-o impunătoare manifestare a clasei muncitoare din Bulgaria, după cum arată comunicarea lui L. Rubenova publicată în nr. 2 p. 72—78.

Așa cum s-a arătat mai sus majoritatea articolelor privesc probleme de istorie contemporană sau în orice caz evenimente din sec. XX. Pe baza unui bogat material scos din presă, pe baza unor documente din arhivele centrale și provinciale, M. Țekov-Isusov prezintă *Lupta partidului muncitoresc social-democrat bulgar pentru înființarea sindicatelor revoluționare* (1907—1911), (nr. 1, p. 45—79). Se arată diversitatea mijloacelor folosite și lupta partidului dusă împotriva burgheziei și a reformiștilor pentru elaborarea principiilor organizatorice care trebuiau să stea la baza mișcării sindicale bulgare. Această luptă a fost încununată de succes și în anul 1911 existau în Bulgaria 11 uniuni sindicale care cuprindeau 8500 de membri, în marea lor majoritate muncitori în industrie și transporturi.

Interesantă și pentru istoria luptelor revoluționare de la noi este comunicarea cercetătorului sovietic M. D. Dihan, *Participarea revoluționarului bolșevic bulgar Asen V. Hristev la Revoluția din Octombrie și la războiul civil* (nr. 6 p. 53—61). Hristev, născut din părinți săraci — colonișți în Basarabia — intră de tînăr în mișcarea revoluționară și activează în orașe ca Bolgrad, Ismail ș.a., participînd apoi la revoluția din Februarie 1917. Trimis de partidul bolșevic pe frontul românesc, desfășoară o intensă activitate și în mai 1917 este ales ca membru al Comitetului executiv al Rumcerodului (Uniunea sovietelor de pe frontul românesc, din flota Mării Negre și din regiunea Odesa) care avea o orientare menșevică, bolșevicii din el, în frunte cu Hristev formînd o neînsemnată minoritate. Hristev a luptat consecvent împotriva menșevicilor și împreună cu alți revoluționari a organizat și a condus lupta împotriva contrarevoluționarilor și intervenționiștilor și pentru instaurarea puterii sovietice în Basarabia și Ucraina. În anul 1919 ca secretar al Inspectoratului superior al armatelor din Rusia sudică a luat parte activă la lupta împotriva contrarevoluționarilor Mahno, Petlura și Grigoriev, după care a ocupat posturi importante în administrația centrală de la Moscova.

Pe un material documentar inedit se bazează și comunicarea lui N. Nikitov, care arată contribuția bulgarilor din Ungaria la lupta pentru crearea republicii sovietice ungare (nr. 3 p. 99—105). Muncitorii bulgari din Ungaria s-au angajat ca voluntari în armata roșie ungară. Autorul dă date interesante asupra lui Nicola Gromovski care, după înfrîngerea revoluției din Ungaria, luptă în mișcarea revoluționară din Bulgaria, căzînd victimă teroarei fasciste în 1925.

În privința problemelor legate de Internaționala Comunistă, comunicarea lui K. Iotov *Participarea socialiștilor țesniaci la lupta pentru crearea Internaționalei Comuniste* (nr. 5 p. 98—114) precizează că la prima conferință de la Zimmerwald din anul 1915, țesniacii, deși într-o serie de probleme s-au apropiat de concepțiile leniniste, n-au putut înțelege tactica bolșevică în problemele păcii, războiului și revoluției. De aceea ei n-au votat rezoluția propusă de stînga zimmerwaldiană. Abia în 1917, la a treia conferință de la Zimmerwald, delegații bulgari V. Kolarov și G. Kirkov au semnat acest apel făcînd un mare pas în ceea ce privește însușirea ideilor leniniste.

Apariția partidelor comuniste în diverse țări și împrejurările în care a avut loc înființarea Internaționalei Comuniste formează subiectul articolului lui Hr. Nestorov *Internaționala Comunistă, consecință logică a Revoluției Socialiste internaționale* (nr. 5 p. 74—97). Autorul subliniază inițiativa lui Lenin de a uni aceste partide printr-o organizație comună și arată apoi greșelile făcute de unele partide comuniste în decursul luptelor lor revoluționare, ca și ajutorul acordat de Internaționala a III-a, fără însă a epuiza problema în ultima ei parte.

În anul 1959, împlinindu-se 40 de ani de la înființarea Partidului Comunist Bulgar. revista a publicat în nr. 5 p. 38—73 articolul

www.dacoromanica.ro

lui Sava Arabagiev intitulat *Istoricul Congresului I din anul 1919 al P. C. Bulgar.* Prin acest congres partidul socialiştilor tesniaci a devenit un partid comunist, un partid de tip nou. La 25—27 mai 1919 s-a votat programul partidului în care problema cuceririi puterii de către clasa muncitoare se punea pentru prima oară ca o problemă a unui viitor apropiat, în care se vorbea de dictatura proletariatului ca de un element esenţial al revoluţiei socialiste şi în care se adoptau noi metode revoluţionare de luptă ca : greva politică de masă şi insurecţia armată. Autorul, bazat pe o bogată documentare, dă o serie de amănunte interesante şi arată importanţa acestui eveniment în istoria poporului bulgar.

Trei articole şi comunicări se referă la perioada stabilizării vremelnice şi parţiale a capitalismului în Bulgaria. La 9 iunie 1923 guvernul Uniunii Agrare în frunte cu Al. Stamboliiski a fost înlăturat printr-o lovitură de stat dată de „Liga militară". În istoriografia bulgară nu exista însă nici o lucrare asupra bazei social economice a dictaturii fasciste din Bulgaria, atît pentru faza incipientă cît şi pentru cea de mai tîrziu. Acest gol îl umple articolul lui I. Ioţov care, pe baza unui bogat material documentar arată esenţa de clasă a acelor pături burgheze care au stat în spatele loviturii de stat de la 9 iunie 1923, care au organizat-o şi care au dirijat după aceea politica regimului fascist potrivit intereselor lor, antipopulare, de clasă. Este vorba de marii fabricanţi, bancheri şi negustori, de vîrfurile marii burghezii în legătură cu ofiţerimea reacţionară. Autorul ia figurile proeminente care se aflau în fruntea diferitelor organizaţii şi partide, arătînd apoi societăţile, băncile, fabricile sau ziarele pe care le conduceau. Se insistă şi asupra profundelor contradicţii intrinsece ale acestei dictaturi ca şi asupra politicii ei de teroare şi jaf.

Lupta Partidului Comunist Bulgar pentru formarea unui Front unic al muncii — septembrie 1923 — aprilie 1925 (nr. 3, p. 3—31) este amănunţit analizată de S. Dimitrova pe baza unui material bogat şi în mare parte inedit. Autoarea arată felul în care a înţeles P.C.B. formarea Frontului unic. În ciuda unor greşeli partidul concepea Frontul unic nu ca pe o coaliţie temporară determinată de alegeri, ci ca o condiţie a instaurării unei adevărate puteri populare, văzînd clar legătura dintre lupta pentru democraţie şi lupta pentru socialism. Caracteristică era declaraţia că partidul era gata să susţină orice guvern democratic, ba chiar şi un guvern pur agrarian. Comuniştii n-au căutat să folosească distrugerea organizaţiilor Uniunii Agrare lovită atît de greu prin lovitura de stat de la 9 iunie sau cu prilejul insurecţiei din septembrie 1923, ci dimpotrivă au ajutat refacerea acestora. De aceea ei s-au putut înţelege foarte repede cu stînga Uniunii Agrare. Aceasta nu a fost posibil însă cu dreapta Uniunii care reprezenta interesele burgheziei săteşti şi care s-a declarat net împotriva formării acestui Front. Se analizează apoi toate formele sub care s-au manifestat acţiunile acestui Front unic. Foarte utilă este analiza pe care o face autoarea asupra diferitelor grupări din Uniunea Agrară. Totuşi se menţionează că în această perioadă P.C.B. n-a înţeles să pună accentul, în formarea Frontului unic, pe mase, preocupîndu-se mai ales de atitudinile pe care le aveau diferitele partide şi organizaţii antifasciste.

De *Lupta P.C.B. pentru crearea unui partid muncitoresc legal în Bulgaria în perioada 1926—1927* se ocupă P. Bliznakov (nr. 3, p. 64—77). Se arată schimbările produse în situaţia internă şi internaţională şi hotărîrile luate în Plenara P.C. Bulgar, care a avut loc în august 1926 la Viena. Aşa cum în ianuarie 1924 P.C.B. crease „Partidul Muncii" ca organizaţie legală a sa şi care a avut o scurtă existenţă, acum în 1926, partidul, potrivit cu hotărîrile de la Viena a trecut la înfiinţarea unui partid muncitoresc legal. Autorul arată detaliile înfiinţării acestui partid legal care şi-a început activitatea la 20.II.1927 şi a existat concomitent cu P.C.B. Crearea acestui partid legal a fost expresia aplicării creatoare a marxism-leninismului de

www.dacoromanica.ro

către P.C B. în condițiile concrete ale situației din Bulgaria.

Interesantă este și comunicarea lui Boris Stoianov referitoare la *Grupele de luptă — una din formele luptei armate a poporului bulgar împotriva fascismului 1941 — 1944* (nr. 4, p. 132—156). Autorul arată condițiile în care s-au format aceste grupe, componența lor, înarmarea, organizarea, tactica etc., insistînd asupra acțiunilor militare executate și concluzînd că activitatea lor a fost extrem de utilă mai ales prima etapă a luptei armate.

La 9 septembrie 1959 împlinindu-se 15 ani de la marea insurecție armată, nr. 4 al revistei este consacrat acestui măreț eveniment. În acest număr (pag. 42—64) N. Gornenski subliniază foarte bine rolul P.C.B. ca forță motrice în *Pregătirea și desfășurarea insurecției de la 9 septembrie 1944*. Adăugăm că N. Gornenski este autorul unei vaste lucrări apărute în 1958 și dedicată aceleiași probleme. *Importanța istorică a victoriei populare de la 9 septembrie* formează obiectul articolului istoricului Jak Natan (p. 3—25). Ambele articole prezintă evenimentele de la 9 septembrie și de după această dată ca o consecință logică a dezvoltării economice și sociale a Bulgariei. Jak Natan studiază în amănunțime factorii principali care au generat revoluția socialistă din Bulgaria și au făcut posibile marile progrese realizate în întreaga economie a țării. În același număr al revistei K. Petrov prezintă *Caracterele specifice și dezvoltarea revoluției culturale în Bulgaria* (p. 95—110), V. Topenciarov arată politica de pace dusă de R.P. Bulgaria în articolul intitulat *15 ani de politică de pace* (p. 111—131). iar P. Goranov tratează *Ajutorul economic acordat de U.R.S.S. pentru dezvoltarea economiei Bulgariei* (p.65—94). Articolul lui D. Kosev *Dezvoltarea științei istorice în Bulgaria după 9 septembrie 1944* (p. 26—41) s-a publicat și în limba română așa cum am arătat mai sus.

Una din lipsurile revistei, în trecut, consta în faptul că problemele teoretice și cele ale luptei împotriva revizionismului și a naționalismului burghez erau prea rar dezbătute în coloanele sale. Această lipsă a fost în mare parte înlăturată. Astfel N. Stefanov tratează în nr. 6 (p. 3—25) *Caracterele esențiale și cerințele metodei istorice marxist-leniniste*. Caracterizînd această metodă și subliniind opoziția fundamentală între istoriografia burgheză și cea marxistă, autorul arată că istoria ca formă specifică a cunoașterii prezintă desfășurarea cronologică concretă a procesului istoric, explicînd de ce anume un eveniment istoric dat, determinat de o cauză oarecare, trebuie considerat ca o verigă a dezvoltării istorice generale. Selecționînd faptele istoria studiază formele concrete prin care se manifestă legile dezvoltării societății. Stefanov exemplifică diferitele poziții teoretice cu date din istoriografia burgheză bulgară, dînd scurte citate : din P. Mutafciev, M. Arnaodov, N. Stanev etc., și arătînd greșelile săvîrșite de aceștia.

Și mai combativ este articolul acad. D. Kosev intitulat *Falsificări revizioniste ale istoriei Bulgariei din partea istoricilor de la Skopie* (p. 15—44). În parte acest articol este și un răspuns la articolul istoricului I. D. Zografski publicat în revista istorică (Glasnik) a Institutului de istorie de la Skopie și intitulat „Falsificări zadarnice ale istoriei". Zografski — arată Kosev — „critică foarte aspru metodologia marxist-leninistă a istoriografiei bulgare, acuzînd pe istoricii marxiști bulgari de falsificare a istoriei în spiritul șovinismului megalo-bulgar și-și arată clar ura sa față de tot ce este bulgar". Pentru a arăta că aceasta nu reprezintă ceva întîmplător, Zografski a socotit necesar să calomnieze P.M.S.D.B. (socialiști tesniaci) ca și pe întemeietorul și conducătorul acestuia D. Blagoev, acuzîndu-i de concepții naționaliste megalo-bulgare. Zografski consideră că prin aceste calomnii a reușit să descopere rădăcinile „tendințelor megalo-bulgare ale istoriografiei bulgare marxiste contemporane". Menționînd părțile pozitive ale colectivului istoricilor de la Skopie, D. Kosev subliniază însă că aceștia „pășind sub steagul revizionismului propovăduit de „Uniunea Comuniștilor

www.dacoromanica.ro

Iugoslavi" au părăsit marxism-leninismul pornind pe linia naţionalismului ... care duce la falsificarea realităţii istorice..." Sprijinindu-se pe afirmaţiile unor cunoscuţi istorici străini ca şi pe izvoarele vremii, Kosev respinge o serie de teze evident greşite ale istoricilor de la Skopie şi anume: afirmaţia că încă de la venirea slavilor în Peninsula Balcanică, triburile acestora au format în Macedonia „poporul macedonean; afirmaţia că statul lui Samuil nu ar fi avut un caracter bulgar ci macedonean. (Statul lui Samuil s-ar fi format ca rezultat al eliberării poporului macedonean de sub jugul bulgar) etc.

Conţinutul revistei „Istoriceski Pregled" ar fi fost şi mai variat dacă s-ar fi publicat în fiecare număr materiale pentru toate rubricile. Deşi colectivul de redacţie a împărţit judicios spaţiul în: articole redacţionale, articole, comunicări, lecţii şi consultaţii, materiale, critică şi recenzii, cronică şi note bibliografice, unele din aceste rubrici suferă aproape totdeauna. Astfel rubrica „Lecţii şi consultaţii", există numai în nr. 5, după cum rubrica „Materiale" o găsim doar în nr. 6. Ar fi de dorit ca aceste rubrici să existe în toate numerele revistei, mai ales că materialele publicate aici sînt foarte interesante şi utile. De exemplu la „Lecţii şi consultaţii" (nr. 5 p. 105—130) T. Stoicev dă date foarte preţioase în legătură cu *Propaganda ateistă din Bulgaria în perioada dominaţiei burghezo-capitaliste* arătînd şi premisele istorice care au stat la baza succesului acestei propagande. De asemenea la rubrica „Materiale" (nr. 6, p. 77—88) R. Stoikov îşi continuă cercetările sale asupra populaţiei şi localităţilor din Bulgaria pe baza unor importante şi bogate documente turceşti. (*Noi date asupra trecutului unor localităţi bulgare din sec. XV—XVI*).

Una din lipsurile importante ale revistei, semnalată şi altă dată, este extrema limitare a rubricilor „Critică şi recenzii" şi „Cronică şi note bibliografice". Astfel în nr. 2, 3, 5 şi 6 găsim cîte o singură recenzie (cea din nr. 6 semnată de un cercetător sovietic). În total pentru cele 6 numere găsim doar 9 recenzii ceea ce este extrem de puţin. Tot atît de săracă este şi rubrica „Cronică şi note bibliografice". Astfel asemenea note bibliografice lipsesc total în nr. 2 şi 3, în nr. 1, 4 şi 5 se publică cîte o singură notă iar în nr. 6 două. Ori, în această vreme (1957, 1958, 1959) au apărut în Bulgaria o serie întreagă de studii şi cercetări, materiale sau monografii despre care cititorii revistei nu sînt informaţi. Ne gîndim în primul rînd la numeroasele publicaţii de izvoare latine, greceşti, turceşti etc., ale Academiei Bulgare publicate în anii 1958 şi 1959, la „Scurta istorie a Bulgariei" apărută în anul 1958, la culegerea de articole publicată cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la eliberarea Bulgariei de sub dominaţia otomană precum şi la alte numeroase şi importante lucrări apărute în Bulgaria, U.R.S.S. sau în alte ţări şi care meritau să fie recenzate sau măcar prezentate la aceste rubrici. De asemenea nu sînt prezentate cititorilor principalele reviste de istorie din ţările de democraţie populară. Această deficienţă semnalată şi de istorici bulgari şi chiar de unii membri ai Comitetului de redacţie al revistei n-a fost înlăturată pînă acum.

Revista „Istoriceski Pregled" păşeşte în al 16-lea an de apariţie şi în tot acest răstimp ea a făcut continue şi vizibile progrese, ocupînd un loc de frunte în frontul ideologic din Bulgaria. Dacă redacţia, a cărei muncă este remarcabilă va ţine seama de toate observaţiile critice pe care le face prof. Jak Natan în nr. 1/1960 sîntem siguri că revista Institutului Bulgar de istorie de la Sofia va putea răspunde cu şi mai mare succes tuturor sarcinilor care stau în faţa acestui Institut.

Constantin N. Velichi

www.dacoromanica.ro

Byzantion N° XXVIII, 1958

Bruxelles, 1959, 562 p.

Volumul din anul 1958 este dedicat neobositului cercetător al istoriei Bizanțului, R. Guilland, continuatorul la catedra de bizantinologie a lui Charles Diehl de la Universitatea din Paris și autor a foarte numeroase studii privind organizarea administrativă a Imperiului bizantin.

Numărul studiilor din volumul de față, care să rețină atenția noastră, este destul de redus. Majoritatea lor constituie cercetări de un interes limitat, ca rectificări de texte mediogrecești recent publicate, precizări de date sau localități de importanță istorică redusă, cercetări toponimice etc.

Două studii interesează prin conținutul lor social-economic. Primul aparține istoricei H. Glykatz Ahrweiler și privește politica agrară a împăraților din Niceia (La politique agraire des empereurs de Nicée, p. 51—66), iar celălalt este traducerea în limba franceză a documentatului studiu despre imunitate, al cărui autor este savantul iugoslav G. Ostrogorskij (Pour l'histoire de l'immunité à Byzance, p. 165—254). Acest din urmă studiu a fost publicat mai întîi în limba rusă în revista de bizantinologie sovietică „Vizantiiskii Vremennik" XIII (1958) p. 55—106 [1].

H. Glykatz Ahrweiler pregătește de mai mulți ani o ediție critică a materialului provenit din arhivele mănăstirii Lembiotissa situată în apropiere de Smirna. Acest material prezintă o importanță deosebită pentru cunoașterea relațiilor agrare din Asia Mică în secolul al XIII-lea. Actele au fost publicate mai întîi de Miklosich și Müller în „Acta et diplomata graeca medii aevi", vol. IV. Autoarea a mai prezentat un studiu pe marginea acestui material acum cîțiva ani [2]. De astă dată își extinde cercetarea la întreaga problemă a politicii agrare în imperiul din Niceia. Autoarea arată că după cucerirea Constantinopolului de latini în anul 1204 se produc schimbări în distribuirea marilor domenii din Asia Mică. Proprietățile patriarhiei din Constantinopol și ale bisericilor constantinopolitane sînt împărțite de Theodor Lascaris elementelor militare care l-au ajutat, sub formă de pronie, iar o altă parte sînt constituite apanagii aristocrației fugite din Constantinopol, beneficiară a principalelor demnități la curtea din Niceia. Proniarii stratioți și beneficiarii de mari apanagii nu deveneau în realitate proprietarii pămîntului primit. Ei încasau impozitele și beneficiau de prestațiunile în natură ale țărănimii, adică beneficiau de ceea ce mai înainte primea fiscul. Pronia stratiotică s-ar fi deosebit de marele apanagiu prin aceea că prima era temporară, în timp ce ultima era ereditară. Beneficiarul unui apanagiu prelua toate funcțiunile statului pe domeniu, în timp ce proniarul rămînea un simplu agent al fiscului, însă în interes personal.

Cu alte cuvinte, situația țărănimii nu s-a modificat, s-au creat noi raporturi numai între beneficiarii de domenii și stat, țărănimea și-a schimbat doar stăpînul. Comunitatea sătească a continuat să existe îndeplinind o simplă funcție juridică de reprezentantă a țăranilor din întreg satul.

Autoarea se mai ocupă și de marii proprietari de pămînt autohtoni, care nu s-ar fi bucurat de nici un fel de avantaj din partea lui Ioan Vatatzes. Obligați la plata impozitelor, siliți să folosească munca salariată fiindcă nu dispuneau de pareci, ei au decăzut treptat și au fost nevoiți, în cele din urmă, să-și vîndă pămînturile mănăstirii Lembiotissa.

Astfel, prin politica sa agrară, Ioan Vatatzes a urmărit crearea de pronii militare pentru a-și întări armata și a distribuit întinse domenii aristocrației constantinopolitane în vederea organizării aparatului de

[1] O prezentare sumară a acestui studiu am făcut-o și în coloanele revistei de față. Studii XIII (1960), 2, p. 281.

[2] H. Glykatz Ahrweiler, *L'épitéleia dans le cartulaire de Lemviotissa*, *Byzantion*, 1954, p. 71—93.

www.dacoromanica.ro

stat. Aceste măsuri, pretinde autoarea „au uşurat" aparatul de stat de funcţionărimea necesară încasării impozitelor şi a contribuit într-o oarecare măsură la buna stare a imperiului din Niceia.

Politica favorabilă marii aristocraţii nu a fost continuată şi de fiul lui Ioan Vatatzes, Theodor II Lascaris. Aristocraţia sprijinită de elementul latin a susţinut, din această cauză, pe Mihail Paleolog. Domnia lui Mihail Paleolog marchează victoria marii aristocraţii, adică reluarea şi continuarea politicii agrare duse de Vatatzes.

Părerile autoarei, aşa cum se vede, sînt susceptibile de numeroase obiecţii. În primul rînd, nu se poate ajunge la o caracterizare a politicii agrare a Lascarizilor luînd de bază numai actele mănăstirii Lembiotissa şi ignorînd sursele istorice şi actele altor mănăstiri. Izvoarele istorice[1] subliniază ca element caracteristic pentru această perioadă consolidarea păturii stratiotice, înţelegînd prin aceasta ţărănimea proprietară de pămînt cu obligaţii militare. Chiar autoarea, într-o notă adiţională din acelaşi volum, cercetînd situaţia proprietăţilor mănăstirii Patmos din regiunea Milet şi insula Kôs, constată larga răspîndire a loturilor stratiotice în vremea lui Theodor I Lascaris şi a lui Ioan Vatatzes (Note additionnelle sur la politique agraire des empereurs de Nicée, p. 135—136). În Asia Mică s-a dezvoltat de timpuriu o puternică feudalitate — proprietari de mari domenii cu care au avut de luptat mai ales împăraţii din dinastia macedoneană. Procesul de feudalizare a decurs mult mai rapid în aceste părţi ale imperiului din două cauze principale. Colonizarea slavă, care a dus la o întărire a obştilor, a fost mult mai slabă în Asia Mică, aşa încît elementele feudale nu au întîmpinat acolo rezistenţa organizată a unor comunităţi numeroase şi bine închegate, spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat în Peninsula Balcanică. În al doilea rînd, starea de permanent război cu arabii în Asia Mică a ruinat ţărănimea şi a creat condiţii favorabile pentru ridicarea unei puternice caste feudalo-militare. Aceasta a rămas puternică şi în veacurile următoare. În secolul al XII-lea, împotriva încercărilor de reformă ale lui Andronic Comnen, feudalitatea din regiunile Asiei Mici opune o rezistenţă îndîrjită. Raportat la starea de lucruri anterioară cuceririi Constantinopolei de latini şi caracterizată prin existenţa acestor elemente feudale puternic închegate, urmează a se examina modificările pe care relaţiile agrare în Asia Mică le-au suferit în timpul imperiului din Niceia.

Actele mănăstirii Lembiotissa duc la unele constatări interesante, care sînt trecute sub tăcere de autoare. Astfel trebuie subliniată apariţia unei pături ţărăneşti înstărită, ca familia Gounaropoulos din Bari[2] şi familia Planitis din Mantaia[3]. Acestea îşi pierd treptat pămînturile acaparate de mari proprietari laici şi mănăstireşti. Cu alte cuvinte nu elemente ale feudalităţii locale decad treptat, cum crede autoarea, ci ţărănimea liberă, care este aservită de elementul feudal pierzîndu-şi pămînturile şi libertatea. Acest proces s-a dus în condiţiile unei lupte îndîrjite cu ţăranii din satul Bari[4], cu ţăranii din satul Prinobaris[5] şi cu cei din Potamos[6]. Mănăstirea Lembiotissa apelează la puterea de stat, pretinde că deţine pămînturile în temeiul unor acte, în timp ce ţăranii se prevalează de o stare de fapt existentă în timp. Din toate acestea se desprinde tendinţa unei anumite politici agrare în primele decenii de consolidare a statului din Niceia, favorabilă elementului ţărănesc. Aceasta a permis ţăranilor din satul Prinobaris, mai înainte aserviţi bisericii Sf. Sofia, să se elibereze[7].

[1] G. Akropolites *Bonn*, p. 70; Pachymeres. I *Bonn*, p. 16—18; Gregoras. I. *Bonn*, p. 37.

[2] Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, v. IV, p. 183—184 şi 185—186, mai departe pe scurt M.M.

[3] M.M., IV, p. 67, p. 69—72, p. 79 şi urm., p. 86 şi urm., p. 238.

[4] M.M., IV, p. 255—256.

[5] M.M., IV, p. 187—189.

[6] M.M., IV, p. 37.

[7] M.M., IV, p. 198.

www.dacoromanica.ro

Cauza acestei stări de lucruri pare să fie ușor explicabilă. Fără sprijinul țărănimii locale, niciodată Theodor Lascaris nu ar fi putut învinge numeroșii adversari externi. Cu cîteva sute de mercenari franci existența statului din Niceia nu ar fi fost asigurată. Masele țărănești au fost acelea care s-au opus înaintării latine și din această cauză, la început este promovat elementul liber țărănesc. Sub Ioan Vatatzes, o dată afirmată existența tînărului stat, încep să se producă schimbări. Din masa țărănească o parte continuă să se bucure de o situație privilegiată — aceștia sînt stratioții pe care autoarea îi include în categoria proniarilor, deși ei sînt în realitate mici proprietari de parcele cultivate personal împreună cu membrii familiei. Faptul că actele folosesc adeseori pentru acești stratioți termenul de proniari nu trebuie să ne înșele asupra situației lor reale.

Masa țărănimii este lăsată, așa cum arătam mai sus, la bunul plac al elementului feudal în plină ofensivă. Acesta înscenează procese țărănimii, recurge la sprijinul puterii de stat, comite acte de adevărată silnicie[1] pentru ca să acapareze pămînturile țărănești. Țărănimea organizată în comunități luptă[2] sau pentru a se apăra recurge la patronatul altor feudali cum a fost cazul familiei Gounaropoulos, care acceptă patronatul lui Vasile Blatteros[3]. Cei mai mulți țărani sînt nevoiți să-și vîndă parcelele de vie, măslini sau terenurile arabile elemetelor feudale laice și mănăstirești, așa cum apare din actele Lembiotissei[4]. Vînzătorul a 3 modii de pămînt sau 18 măslini nu poate fi un element al feudalității locale, așa cum caută autoarea să prezinte situația. Elementul feudal autohton continuă să rămînă puternic și organizează o adevărată răscoală în vremea lui Andronic II Paleolog[5].

Credem că este total arbitrară distincția pe care autoarea o face între proniari și beneficiarii de mari apanagii, consideră pe primii simpli posesori precari, în timp ce beneficiarii de mari apanagii ar avea o proprietate deplină asupra domeniului dobîndit. Astfel, pronia lui Mihail Petritzes se pare că a trecut asupra unui alt membru din familia sa, în timp ce pronia lui Syrgaris, în realitate un mare domeniu, este împărțită după moartea acestuia între mai mulți proniari străini. Autoarea de altfel recunoaște că și în cazul marilor apanagii era necesară o confirmare cu ocazia schimbării împăratului. Singura deosebire reală rămîne aceea dintre proprietarii de loturi stratiotice și proniari: primii muncesc singuri pămînturile și sînt obligați la serviciul militar, ceilalți sînt beneficiarii plusprodusului țărănimii de pe pămînturile ce le-au fost cedate în schimbul unor servicii aduse împăratului.

Nu rezultă din nici un act că feudalitatea locală s-ar fi bucurat de un regim mai puțin privilegiat în raport cu cea fugită din Constantinopol și mai ales că nu ar fi beneficiat de corvezi din partea țărănimii de pe domeniile sale.

Cu totul de neînțeles apare concluzia autoarei că distribuirile de domenii „au ușurat" aparatul fiscal al statului, fiindcă beneficiarii acestor proprietăți și-au creat propriul lor aparat administrativ. „Ușurarea" prin împărțirea de domenii era mai mult o ușurare de venituri decît de cheltuieli.

În concluzie, studiul publicat de H. Glykatz-Ahrweiler are foarte multe puncte de vedere discutabile, din care o parte au fost relevate de noi.

O atenție specială este acordată în acest volum istoriei și arheologiei protobulgarilor.

V. Beševliev continuă publicarea inscripțiilor protobulgare, în majoritate din vremea lui Omurtag (Les inscriptions protobulgares, p. 255—323). Fiecare inscripție este descrisă, textul reprodus și reconstituit, tradus în limba franceză și raportat la evenimentele istorice. Inscripțiile studiate sînt împărțite în trei grupuri: inscripții funerare, inscripții pe construcții și cronici epigrafice.

[1] M.M., VI, p. 153—156.
[2] M.M., IV, p. 37, 188, 257—259, 255—256.
[3] M.M., IV, p. 183—184 și 186.
[4] M.M., IV, p. 60—61, 131—132, 135—136, 182, 226—227.
[5] Pachymeres, II, p. 618.

www.dacoromanica.ro

K. H. Menges (A note on the compound Titles in the Proto-Bulgarian Inscriptions, p. 441—451) aduce unele corectări inscripțiilor publicate de Beševliev, arătînd că termenii folosiți pentru titulaturi, deși dați în limba greacă, sînt însă de origine altaică și din această cauză trebuie să sufere modificări în compoziția lor morfologică, împrejurare care n-a fost ținută în seamă de Beševliev.

N. Bănescu reia și dezvoltă un punct de vedere pe care l-a expus și în alte lucrări[1] și mai înainte N. Iorga[2], anume că termenul folosit de istoricii bizantini Theophan și patriarhul Nicephor pentru prima așezare a bulgarilor în nordul Dunării Ὄγλος ar însemna unghi și nu ar deriva din cuvîntul turco-bulgar „ayul" care înseamnă curte-incintă-fortificație (Ὄγλος-Oglŭ Le premier habitat de la horde d'Asparuch dans la région du Danube p. 433—440). În ce privește prima așezare protobulgară în regiunea Dunării nu poate exista nici o îndoială că ea a fost la nord pe gurile acestui fluviu. Mai departe și bazat pe informațiile lui Nicephor, N. Bănescu crede că după înfrîngerea bizantinilor, bulgarii s-au stabilit în regiunea Varnei și, în consecință contestă că la Nicolițel, sat din vecinătatea Isaccei, ar fi existat o așezare protobulgară. Nimic nu exclude posibilitatea unei pătrunderi treptate spre sud, cu o primă așezare la Nicolițel, așa cum crede și N. Iorga[3], fiindcă nu putem ignora total realitățile arheologice. De altfel, numărul restrîns al cetei lui Isperich ar explica înaintarea prudentă a bulgarilor și așezări stabile mai îndepărtate de centrele importante bizantine.

F. Altheim și R. Stiehl semnalează cîteva pasaje referitoare la protobulgari și chazari din cronografia lui Mihail Sirianul (secolul al XII-lea). Pasajul respectiv este luat de Mihail Sirianul din Istoria bisericii a lui Ioan din Ephes, care își încheie opera cu apariția chazarilor în anul 595. Autorii publică textul în limba siriană, însoțit de traducere germană și de un bogat comentariu (Michael der Syrer über das erste Auftreten der Bulgarien und Chazaren, p. 105—118).

O serie de studii examinează diferite probleme legate de cercetarea izvoarelor bizantine. Astfel, F. Barišić, împotriva părerii lui Grégoire, crede că Theophan Continuatul și-a scris opera sa istorică după aceea a lui Genesios (Génésios et le continuateur de Théophane, p. 119—133). Totuși între acești doi autori sînt numeroase deosebiri. Theophan Contin., deși redă unele evenimente mult mai amănunțit, a folosit pe Genesios nu însă cu regularitate, probabil fiindcă a avut și alte surse la dispoziție. Opera lui Theophan Contin. a fost într-o largă măsură inspirată de Constantin Porphyrogenetul, care o considera ca un manual școlar inclus în planul său enciclopedic.

R. Browning cercetează o sursă neglijată pentru istoria primilor ani ai domniei lui Alexios I Comnen (An anonymous βασιλικὸς λόγος addressed to Alexios I Comnenus, p. 31—50). Este vorba de cuvîntarea rostită cu ocazia sărbătorii de Bobotează probabil între anii 1094—1096. În trecut fusese atribuită lui Constantin Stilbes sau Cyril din Cyzic. Cuvîntarea cuprinde aluzii interesante la unele evenimente din ultima decadă a secolului al XI-lea: lupta bizantinilor împotriva lui Tzachas, emirul din Smyrna și împotriva pecenegilor.

E. John încearcă să restabilească valoarea documentară a lucrării „Gesta Innocentii", opera apologetică dedicată lui Innocențiu al III-lea, care caută să arunce întreaga răspundere a devierii cruciadei a IV-a pe seama venețienilor (A note on the preliminaries of the fourth crusade, p. 95—104). E. John, bazat pe „Gesta Innocentii", contestă afirmațiile lui Villehardouin[4] că papa și-ar fi dat consimțămîntul la acordul încheiat între venețieni și cruciați în aprilie 1201, fără să fi făcut

[1] N. Bănescu, *Les frontières des l'ancien état bulgare*. Mémor'al L. Pet.t. Bucarest 1948, p. 6—7; *L'ancien état Bulgare et les Pays Roumains*. Bucarest 1947, p. 30.

[2] N. Iorga, *Istoria romînilor*, v. II, București, 1936, p. 301—302.

[3] Loc. cit.

[4] Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, I, éd. Feral, p. 32.

www.dacoromanica.ro

vreo obiecție. În realitate papalitatea a avut un rol bine determinat în devierea cruciadei și cucerirea imperiului bizantin de către latini în anul 1204, așa cum a dovedit istoricul sovietic M. A. Zaborov[1].

E. Kriaras aduce o serie de observații critice ediției operei poetului cretan Iacob Trivolis, publicată de J. Irmscher. Autorul recunoaște valoarea ediției lui Irmscher și eforturile sale ca să redea textul cît mai exact, importanța datelor privind viața și opera poetului, buna alcătuire a glosarului: totuși, în unele locuri se impun cîteva corectări potrivit ediției veneției ale operei poetului cretan.

P. Karlin Hayter publică patru scrisori ale lui Arethas din Cesareia, scrise între anii 925—927, care au fost analizate și de Șanghin[2]. Textul este însoțit de traducere și precedat de o introducere istorică. Volumul mai cuprinde și începutul traducerii istoriei lui Mihail Attaliates făcută de H. Grégoire pînă la cap. XXXIV, care corespunde cu victoria lui Isac Comnen împotriva lui Mihail al VI-lea.

Cu probleme de istorie bisericească se ocupă P. Joannou, care publică cuvîntarea inedită a lui Nicetas din Serres împotriva lui Eustrate din Niceia, acuzat de erezie (Codex, Paris. Suppl. Gr 1179, fol. 33—34). Eustrate a fost condamnat de sinodul patriarhal din 27 aprilie 1117, cu toate că el era protejatul împăratului Alexios Comnen și al patriarhului. Autorul vede în acest proces un ecou al intrigilor din sînul familiei imperiale. Nicetas era susținut de Irina și Ana Comnen, care căutau să îndepărteze pe Eustrate din preajma împăratului.

Din restul sumarului menționăm studiul lui A. Caruso despre locul celei de-a treia lupte dintre Melo și bizantini în anul 1017, terminată cu înfrîngerea bizantinilor și ajunge la concluzia că ea a avut loc lîngă Vaccarizza în apropiere de Benevent. K. Hatzipsaltis se ocupă de două denumiri cipriote: ținutul Sympoulas, situat la cîțiva kilometri de ruinele orașului Kurion, și de numele tîrgului actual Morphos.

Printre cronici menționăm descrierea unei călătorii de studii în Cappadocia, o cronică arheologică și raportul reuniunii din august 1958 la Copenhaga pentru alcătuirea unei „Monumenta Musicae Byzantinae".

Cîteva dări se seamă despre unele lucrări de specialitate recent apărute încheie acest volum.

E. Frances

[1] M. A. Zaborov, Папство и захват Константинополя крестоносцами в начале XIII в. Виз. Врем. V (1952), p. 152—177.

[2] M. A. Şanghin, Византийские политические деятели первой половины X. в. Визан. Сборник 1945, p. 228—248.

www.dacoromanica.ro

ÎNSEMNĂRI BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÎNIEI

CORINA NICOLESCU *Începuturile artei feudale din țara noastră în lumina ultimelor descoperiri arheologice*, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1959, VI, nr. 1, p. 47—59 +4 fig.

Interpretarea rezultatelor cercetărilor arheologice intreprinse în ultimul deceniu pe întreg teritoriul țării oferă istoricului, ca și istoricului de artă, un material bogat, deosebit de valoros, în special în ceea ce privește cîștigarea de date noi asupra epocii de formare a poporului romîn. În cadrul unui articol care nu depășește sarcina schițării unor concluzii pe care le impun descoperirile recente de la Dunărea de Jos, autorul subliniază importanța acestora pentru cunoașterea începuturilor culturii romînești în general, ca și a artei, prin faptul că ele dovedesc apariția unor manifestări artistice locale, cu caracter feudal, în secolele X—XII.

Dezvoltarea regiunilor de la Dunărea de Jos după organizarea temei bizantine a Paristrion-ului și mai apoi în legătură cu orașele înfloritoare ca Vicina a fost cunoscută pînă recent mai mult sub aspect documentar. Ultimele descoperiri arheologice, analizate în linii generale de autor, dovedesc că teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră cunoaște, începînd din sec. X și pînă în sec. XIII, o veritabilă renaștere a arhitecturii militare, urbane și religioase, sub acțiunea feudalității locale și a administrației bizantine. În ceea ce privește arhitectura și pictura, această înflorire este azi ilustrată de cetățile de la Garvăn-Dinogeția, Capidava și Păcuiul lui Soare, ca și de monumentele religioase de la Basarabi, Dinogeția și Niculițel.

Dar analiza acestor monumente aduce concluzii încă mai interesante și mai importante pentru interpretarea fenomenului istorico-artistic. Pe de-o parte, în sec. XI—XII persistă unele procedee de construcție proprii unei etape anterioare, iar pe de altă parte, procesul de asimilare și integrare a concepției și stilului artistic bizantino-balcanic condițiilor locale, a dat naștere aici unor trăsături originale ce vor caracteriza în veacurile următoare arta feudală romînească. Autorul amintește sistemul de construcție — din alternarea rîndurilor de cărămizi cu cele de blocuri de piatră — a bisericuței de la Dinogeția, ca și planul treflat al monumentului de la Niculițel. Anumite elemente din decorația schitului rupestru de la Basarabi, cel mai vechi monument de arhitectură feudală de pe teritoriul patriei noastre, vădesc o influență orientală, în special capadociană, elemente ce se regăsesc în monumentele romînești transilvănene din secolul XIII.

Fenomenul este încă mai pregnant în domeniul ceramicei, de care același autor se ocupă într-un alt articol (Ceramica smălțuită din sec. X—XV în lumina ultimelor descoperiri arheologice, Studii și cercetări de istoria

www.dacoromanica.ro

artei, 1959, VI, nr. 2, p. 75—104 + 24 fig. + 1 pl.).

Indiferent de faptul că, în stadiul actual, anumite verigi intermediare, geografic şi istoric vorbind, ale procesului de dezvoltare a culturii şi artei româneşti rămîn încă de descoperit, datele oferite de ultimele descoperiri arheologice ne permit să afirmăm că arta feudală românească, aşa cum o cunoaştem în monumentele de la Argeş sau din nordul Olteniei la jumătatea secolului XIV, reprezintă „rezultanta, nu începutul, unei îndelungate perioade de asimilare a artei şi culturii bizantine". Contactul dintre lumea locală şi aceea bizantino-balcanică, începînd din sec. X, în Dobrogea ca şi pe toată linia Dunării pînă la Turnu-Severin, integrarea unor procedee tehnice şi motive ornamentale sudice şi orientale tradiţiei autohtone, în domeniul artelor majore dar şi a celor decorative, ca ceramica şi podoabele, a exercitat o influenţă decisivă asupra formării civilizaţiei feudale româneşti, ale cărei începuturi pot fi azi coborîte pînă în această vreme.

R. P.

M. ALEXANDRESCU-DERSCA, *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 — ou 1338)*. „Studia et Acta Orientalia", II, Bucarest, 1960, p. 3—23.

În articolul pe care-l prezentăm autoarea reia una din problemele importante ale raporturilor româno-turce care a devenit, în ultimii ani, obiectul unor cercetări multilaterale. După ce comentează pe scurt unicul izvor privind incursiunea lui Umur bei la gurile Dunării (cronica lui Enveri), M. A. Dersca se opreşte apoi asupra a două aspecte principale şi încă neclare, în legătură cu această expediţie: data campaniei lui Umur bei şi în posesiunea cui anume se aflau pe atunci regiunile atacate, ştiindu-se că în cronică se aminteşte de Chilia (*Kili*) şi de Ţara Românească (*Eflak*).

Problemele ridicate ca şi obiecţiile sînt analizate în general în comparaţie cu lucrarea lui P. Lemerle: „L'émirat d'Aydin... (Paris, 1957). Trecînd în revistă cronologiile propuse sau stabilite mai înainte de V. Laurant (1335—1339), de Mükrimin Halil (1339—sau 1340) iar în ultima vreme de P. Lemerle (iulie—sept. 1341), autoarea înclină să le conteste, considerînd că această expediţie poate fi plasată în anul 1337 sau mai probabil în anul 1338, în anotimpul verii.

În această privinţă obiectînd asupra părerii lui Lemerle că Umur bei ar fi atacat gurile Dunării din îndemnul împăratului bizantin, Cantacuzin, autoarea atrage atenţia că în cronică descrierea morţii împăratului Andronic III (15 iunie 1341), predecesorul lui Cantacuzin, urmează după relatarea expediţiei emirului de Aydin spre Dunăre, şi propune să se ţină seamă totodată şi de atacurile acestui emir contra catalanilor, precum şi de ieşirile sale spre insulele Skyro (Uskura) şi Mytilene, fără a ne da însă date cronologice asupra lor. De asemenea, observînd că în cronică nu se aminteşte de ocuparea Vicinei de către tătari, ceea ce ar fi avut loc în 1339, consideră că incursiunea respectivă a lui Umur bei trebuie să fie, în acest caz, anterioară ocupării Vicinei de tătari.

Descrierea flotei lui Umur bei, trecerea el prin Bizanţ, călătoria pe mare ş.a. ocupă de asemenea un loc important în articol.

În ceea ce priveşte problema a doua, se analizează pe larg stăpînirea gurilor Dunării de către greci, veneţieni, tătari şi romîni, expunîndu-se părerile mai multor istorici în această privinţă.

Analizînd momentele prielnice pentru extinderea stăpînirii voevodului Ţării Româneşti, Basarab, spre est, pînă la Chilia (1332 şi 1337) autoarea ajunge la concluzia, deşi nu o afirmă categoric, că cei care au opus rezistenţă oastei lui Umur puteau fi valahi. Reproducînd, în acest sens, relatarea geografului Abulfeda că pe la 1321 Isaccea era un oraş din ţinuturile valahilor, se socoteşte că mărturia respectivă nu lasă nici o îndoială asupra

www.dacoromanica.ro

naționalității necredincioșilor care s-au luptat la gurile Dunării, cu Umur bei.

În articol se pun o serie de probleme pe marginea expediției emirului din Aidin în direcția Țărilor Romîne, dar, așa cum recunoaște însăși autoarea, sărăcia izvoarelor face pe cercetători să nu depășească adeseori limitele ipotezelor.

Argumentele pentru datarea susținută în studiu (1337—sau 1338) sînt de ordin comparativ. Această cronologie completează de fapt încă doi ani dintre 1335—1341 care reprezintă cele două limite propuse sau acceptate pînă acuma, privind atacul lui Umur bei la gurile Dunării.

Pe de altă parte, dacă ținem seama de cele reproduse în articol, din cronică, apartenența Chiliei de Țara Romînească nu poate fi pusă la îndoială. Astfel, versul în care se vorbește de debarcarea lui Umur la țărmul mării e reprodus sub forma: *Kilie Eflak udjunda* (p. 12), adică „la Chilia din marginea Valahiei" sau „la Chilia de la capătul Valahiei". Sufixul „da" de la ultimul cuvînt precizează de fapt apartenența Chiliei la Țara Romînească. Dar în textul cronicii versul respectiv apare astfel: *„Kilie Eflak udjuna"*, adică „la Chilia la marginea Valahiei" au debarcat ostașii lui Umur bei, ceea ce nu implică desigur că cetatea respectivă și împrejurimile ei făceau parte din ținuturile Țării Romînești de atunci, aci putînd fi vorba de două ținuturi distincte sau chiar de două debarcări: una la Chilia și alta la Țara Romînească.

Credem că în privința localizării acestui atac pe coastele apusene ale Mării Negre, cîteva mențiuni din cronica lui Enveri ne pot fi de un real ajutor. Ele n-au atras atenția celor care s-au ocupat de această problemă. Este vorba de acea relatare a izvorului contemporan reprodus de Enveri, în 1465, în care se precizează că ostașii lui Umur bei au cuprins *munții* și *stîncile* (*dag ve taș*), că ghiaurii lăsîndu-și ținutul, au trecut dincolo de *munți* și *păduri* (dag ve orman) și că azepii (ostașii) lui Umur bei au cutreerat *munți după munți* (*dagdan daga*), căutîndu-i pe necredincioșii fugiți.

Aceste mențiuni ne fac să presupunem cu mult temei că este vorba aci mai degrabă de munții și dealurile ca și de codrii din nordul Dobrogei. Însuși folosirea de către localnici a sistemului de semnalizare prin aprinderi de foc, despre care se amintește în cronică, era mai adecvat în terenuri accidentate decît în șes. Se poate deduce că oștile lui Umur bei, au debarcat pe țărmul dobrogean al Mării Negre, pătrunzînd prin brațul sudic al Dunării, iar Chilia, menționată de izvor, putea fi acea Chilie insulară care se presupune a fi fost pe lîngă acest braț al fluviului, sau este o simplă afirmație pentru a indica direcția incursiunii, Chilia fiind un punct de reper important în acea vreme.

De asemenea vorbindu-se de *azapi* se spune, în studiu, că aceștia formau o infanterie neregulată pusă în prima linie de bătaie, în oastea turcească. Se știe însă că existau trei categorii de azapi: azapi folosiți în armata de uscat, ca arcași, azapi păzitori de cetăți și azapi marinari. Dat fiind flota puternică de care dispunea Umur bei, azapii lui erau prin excelență marinari.

De remarcat este faptul că în articol se reflectă străduința autoarei de a duce mai departe studiul privitor la expediția lui Umur bei la gurile Dunării, care are tangență și cu istoria Principatelor Romîne. Efortul depus pentru luminarea unei pagini întunecoase din trecutul mai îndepărtat al Țărilor Romîne este demn de luat în seamă.

M. M.

G. G. FLORESCU, *L'aspect juridique des Khatt-i-Chérifs. Contribution à l'études des relations de l'Empire Ottoman avec les Principautés Roumaines.* „Studia et Acta Orientalia", I, Bucarest, 1958, p. 121—147.

În acest articol, analizînd hatt-i-șerifurile sub raport juridic, autorul trage unele concluzii și asupra relațiilor turco-romîne înainte de instaurarea regimului dominației otomane asupra Principatelor. În legătură cu aceste

www.dacoromanica.ro

probleme, se cercetează caracterul provizoriu al legăturilor Imperiului otoman cu alte state nemusulmane, datorită dreptului canonic al şeriatului, aflat la baza organizării statelor islamice. Insistîndu-se şi asupra formelor juridice pe care le îmbrăcau relaţiile statului otoman pe plan internaţional: *tratatele* şi *actele unilaterale*. Definind apoi hatt-i-şerifurile, studiul se opreşte în mod special asupra funcţiei lor duble: *internă*, cînd erau adresate statelor vasale faţă de Poartă, şi *externă*, cînd se refereau la state doar în faza lor tributară. De aci se trage concluzia asupra diferenţei nete dintre primele hatt-i-şerifuri acordate Ţărilor Romîne, cînd aceste acte aveau o funcţie externă şi cele din perioada de vasalitate cînd ele nu reprezentau decît simple ordine de execuţie cu finalitate internă.

Prezentîndu-se apoi un scurt istoric al raporturilor turco-romîne în veacurile XIV—XV, articolul atacă problema aşa-ziselor „vechile tractaturi" dintre Poartă şi Ţările Romîne. În această ordine de idei, se analizează pe larg tratatul dintre Ştefan cel Mare şi sultanul Mehmed al II-lea (1479). Contestînd caracterul bilateral al acestui legămînt, autorul trage concluzia că acesta este un hatt-i-şerif, act intern cu funcţie pe plan extern, cuprinzînd declaraţia unilaterală de voinţă a sultanului şi arată că prin el se stabileşte, de fapt, întoarcerea Moldovei la dreptul de contact, cu un statut de stat tributar.

Această constatare impune autorului să nege, pentru perioada la care se referă, posibilitatea încheierii unor tratate, adică a unor *acte bilaterale* între Imperiul otoman şi Principatele romîne, subliniind totodată şi falsitatea aşa-ziselor „Vechile tractaturi".

De relevat că în articol sînt abordate o serie de probleme privind atît sistemul de organizare a relaţiilor Imperiului otoman cu alte state cît şi raporturile turco-romîne sub diferite aspecte. Autorul nu a scos însă în evidenţă particularităţile, spre deosebire de alte state islamice, ale relaţiilor otomane cu celelalte ţări îndeosebi nemusulmane, şi nu a subliniat nici condiţiile concrete care au determinat caracterul acestor relaţii într-o perioadă istorică sau alta. El a identificat organizarea otomană cu ansamblul sistemului de raporturi ale vechilor state islamice, atribuind totul pe seama legilor şi principiilor religioase dar mai cu seamă voinţei arbitrare a sultanilor.

În privinţa hatt-i-şerifurilor trebuie precizat că efectele lor se limitau în general la teritoriile de sub influenţă otomană, avînd mai mult un caracter de dispoziţie. Relaţiile Turciei pe plan internaţional se stabileau de obicei prin aşa-numitele *ahdname*-uri (tratate politice, comerciale etc.). Problemele ridicate de autor în jurul raporturilor turco-romîne, în perioadele de început, ca şi structura generală a lucrării, se bazează pe constatarea că actul emis de sultanul Mehmed al II-lea pentru Moldova, în 1479, ar fi hatt-i-şerif. De aci urmează şi deducţia asupra naturii similare a „tratatelor vechi".

Nu ştim însă dacă acele „tratate" erau sau nu hatt-i-şerifuri, dar în ceea ce priveşte legămîntul turco-moldovean dintre anii 1479—1481, în document (fotocopia turcească) se precizează că este vorba de un *ahdname* (tratat de pace) şi nu de *hatt-i-şerif*. Întrucît *ahdname*-urile erau actele finale ale unor negocieri prealabile, rezultă şi caracterul bilateral al tratatelor dintre Imperiul otoman şi Ţările Romîne în primele veacuri ale raporturilor lor.

Deci concluzia autorului că în acele vremuri nu era posibilă încheierea unor tratate între Imperiul otoman şi Principate nu corespunde faptelor petrecute în realitate. De altfel, documentul respectiv nu poate fi analizat ca o categorie aparte, ruptă de condiţiile care au determinat emiterea lui, mai ales că în însuşi actul amintit există toate indiciile care demonstrează intervenţia directă a voevodului Ştefan pentru a se ajunge la o înţelegere cu sultanul.

Nu considerăm necesar să insistăm asupra repetării de către autor a unor greşeli ale altor istorici în tratarea unor probleme din cuprinsul articolului (ex. Solia cronicarului Aşîkpaşazade în Moldova în 1476 ş. a.).

M. M.

www.dacoromanica.ro

ISTORIA U.R.S.S.

I. D. KOVALCENKOV. *Крестьяне и крепостное хозяйство Рязанской и Тамбовской губерний в первой половине XIX века. К истории кризиса феодально-крепостнической системы хозяйства.* Moscova, 1959, Editura Universităţii din Moscova, 275 p.

Sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi — mai ales — prima jumătate a sec. al XIX-lea este, în istoria rusă, o perioadă importantă de transformări economice, sociale şi politice, este perioada de destrămare a feudalismului, de apariţie şi dezvoltare a relaţiilor capitaliste.

Autorul acestui studiu şi-a îndreptat atenţia cercetărilor asupra a două gubernii, Riazan şi Tambov, situate în regiunea centrală cu cernoziom (pămînt negru bun pentru agricultură) a Rusiei.

Un argument în plus în această alegere — după cum arată însuşi autorul — l-a constituit faptul că în arhiva centrală istorică de stat a U.R.S.S. fondurile privitoare la cele două gubernii sînt mai bogat reprezentate, fondurile celorlalte gubernii păstrîndu-se mai ales în arhivele locale.

În capitolul I al lucrării sale autorul analizează „caracteristica generală a dezvoltării economice a guberniilor" (Riazan şi Tambov). În aceste două gubernii, ca de altfel în toată regiunea centrală cu cernoziom a Rusiei, ramura economică fundamentală era producţia agricolă. Prezentînd şi analizînd o serie de date extrase din documente şi reconstituind statistici, autorul scoate în evidenţă următoarele :

De la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi pînă spre deceniul al IV-lea al sec. al XIX-lea a avut loc o ridicare a nivelului agriculturii pe bază extensivă, adică pe calea adîncirii specializării economiei guberniilor în direcţia producţiei agricole, baza agrotehnică a acesteia din urmă — în liniile mari — rămînînd neschimbată în toată această perioadă. Această specializare a dus la diviziunea tot mai accentuată a diviziunii sociale a muncii şi la atragerea tot mai adîncă a agriculturii în producţia de mărfuri. A crescut producţia la hectar la culturile de cereale, a crescut relativ numărul vitelor. Este arătată de asemenea creşterea negoţului de grîne, cai etc., în acest timp în diferitele oraşe şi aşezări rurale ale guberniilor.

Tot pe baza datelor şi documentelor concrete din arhivă referitoare la unele proprietăţi funciare din cele două gubernii, autorul arată că această dezvoltare extensivă a agriculturii nu putea merge la infinit. Capitolul II pune în lumină faptul, că deceniile 4—6 sînt caracterizate printr-o decădere a relaţiilor feudalo-iobăgiste. Ca punct de plecare al descompunerii sistemului economic feudalo-iobăgist şi ca momentul cel mai important al acestui proces, autorul consideră dezvoltarea producţiei de mărfuri în general şi în cazul de faţă a gospodăriei moşiereşti, parte integrantă din acest sistem. Silindu-se să producă mai mult pentru piaţă, moşierii intensificau exploatarea iobagilor, constrîngîndu-i să are suprafeţe din ce în ce mai mari (dezvoltarea extensivă a agriculturii). Schimbările acestea ale caracterului de economie închisă al domeniilor moşiereşti — de pînă la perioada analizată — vor avea consecinţe şi în gospodăria iobagă, în relaţiile iobăgiste care devin o frînă în calea dezvoltării economice generale. Productivitatea muncii iobage scade, cantitatea de cereale marfă la fel, de asemenea şi numărul vitelor. Deceniile 4—6 ale sec. al XIX-lea se caracterizează prin criza sistemului economic amintit şi constituie stadiul de încheiere al descompunerii lui. Ea se reflectă, aşa cum se arată în

www.dacoromanica.ro

capit. III al lucrării şi în gospodăria ţăranilor clăcaşi şi dijmaşi sub aceleaşi aspecte ca şi moşia în ansamblul ei, cum s-a arătat mai sus. Aceştia din urmă (dijmaşii) legaţi mai mult de forme capitaliste se vor diferenţia treptat.

Un capitol la fel de bine documentat este cel care încheie lucrarea (al 4-lea) consacrat studierii „luptei de clasă în satele iobage" sub diferitele ei forme de la jalbe, bejenii, neieşirea la clacă şi pînă la răscoalele deschise. Numărul agitaţiilor ţărăneşti cresc, aşa cum se arată, de la 2 în 1804—1810 la 22 în 1841—1850 şi la 52 între 1851—1860, ajunul abolirii iobăgiei.

Limitîndu-şi cercetările numai asupra acestor două gubernii, autorul nu a greşit cîtuşi de puţin. Procesul ştiinţific de cunoaştere mergînd de la individual şi particular la comun şi general, rezultatele obţinute de Ivan Danilovici Kovalcenko sînt o contribuţie importantă în studierea problemei destrămării feudalismului şi începuturilor capitalismului pe ansamblul întregii Rusii. Monografii de acest gen ar fi binevenite şi în istoriografia noastră.

A. C.

*** *Die Bauernbewegung des Jahres 1861 in Russland nach Aufhebung der Leibeigenschaft.* Akademie-Verlag, Berlin, 1958, XL + 422 p., traducere din limba rusă (Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права, часть I и II, Москва-Ленинград 1949).

Volumul recent apărut în limba germană sub îngrijirea lui Walter Markov conţine documente deosebit de importante pentru studierea mişcărilor ţărăneşti din Rusia, prilejuite de reforma ţărănească din anul 1861. Prevăzînd dezamăgirea maselor ţărăneşti în urma promulgării decretului din 19 februarie 1861 şi posibilitatea izbucnirii unei răscoale generale, guvernul rus şi ţarul Alexandru II personal au luat din timp numeroase măsuri pentru înăbuşirea oricărei mişcări de protest. Printre aceste măsuri s-a numărat trimiterea în majoritatea guberniilor Rusiei a cîte unui general din suita imperială, prevăzut cu puteri excepţionale, care urma să observe în colaborare cu guvernatorii respectivi desfăşurarea aplicării decretului, să ia măsuri imediate, dispunînd de trupele locale, la ivirea oricărei revolte şi să ţină un contact permanent cu guvernul de la Petersburg şi cu cancelaria imperială.

Prima parte a volumului conţine 185 de rapoarte ale generalilor de suită şi aghiotanţilor imperiali, publicate cronologic pe gubernii, datînd din perioada martie—iulie 1861. În continuare, partea a doua a volumului cuprinde 51 de rapoarte ale procurorilor guberniali şi disctrictuali, adresate în aceiaşi problemă şi în aceiaşi epocă ministerului de justiţie din Petersburg, publicate de asemenea pe gubernii. Un indice toponimic, lipsit însă de indicarea paginei, ceeace-i reduce utilitatea, completează lucrarea.

Volumul recenzat nu constituie prima publicare de documente privind mişcările ţărăneşti prilejuite de reforma ţărănească din 1861. Informaţii preţioase se găsesc în presa timpului, în diferite lucrări cu caracter memorial sau privind în special această problemă publicate înainte de 1917 dar mai ales în „Красный архив" — pe anii 1929-1936 — şi în unele publicaţii care au folosit materialul documentar din arhivele locale, apărute în ultimul timp. Introducerea volumului de documente (p. XXV—XL) îndeplineşte o utilă sarcină de informare bibliografică, menţionînd pentru fiecare gubernie şi chiar pentru fiecare caz cunoscut de mişcare ţărănească în parte, materialul deja publicat notînd în acelaşi timp informaţiile suplimentare sau complet noi pe care le aduc în raport cu datele cunoscute, documentele de care ne ocupăm. Comparaţia scoate în evidenţă utilitatea şi bogăţia excepţională de material inedit cuprinsă în cele peste 400 de pagini ale volumului. Este vorba în toate cazurile de relatări ale unor martori oculari, competenţi,

www.dacoromanica.ro

obligați prin însăși calitatea lor de a reda fidel evenimentele. Rapoartele cuprind relatarea evenimentelor izolate, aprecierea stării de spirit a țărănimii din gubernia respectivă, statistici, numele și apartenența agitatorilor, date asupra măsurilor represive, enumerînd pedepsele aplicate pentru fiecare caz în parte pînă la acelea conținînd numele țăranilor uciși — și constituie prin aceasta un izvor de primă mînă.

Documentele oglindesc faptul că în majoritatea cazurilor, mișcările țărănești au fost provocate de menținerea clăcii. În fruntea agitatorilor sînt menționați tot mereu foștii soldați lăsați la vatră sau veniți acasă în permisie. Pe numeroase moșii, trupele venite pentru „instaurarea ordinei" găsesc pe țărani înarmați iar „pacificarea" se produce în condițiile unor lupte în care cad victime de ambele părți. Se pronunță numeroase condamnări, printre care frecvente sînt pedepsele corporale barbare — trecerea osînditului prin două șiruri de soldați înarmați cu vergi — trimiterile în regimente disciplinare sau deportarea în Siberia. În cele mai dese cazuri, țăranii își exprimau încrederea în țar acuzînd moșierii și autoritățile locale de falsificarea „drepturilor poporului". Închisă în aceste limite, conștiința revoluționară a țărănimii ruse nu putea duce la o mișcare generală, de mari proporții, avîntul maselor irosindu-se în acțiuni izolate, îndreptate împotriva asupritorilor locali. Documentele oglindesc fidel felul în care, în decurs de cinci luni, poliția și armata țaristă au reprimat și înăbușit, deseori în sînge din dispoziția organelor centrale și a țarului mișcările țărănești prilejuite de reforma din 1861.

R. P.

ISTORIA UNIVERSALĂ

VENELIN GANEV, Законъ соудный людьмъ (Legea pentru judecata mirenilor). Ed. Acad. de Științe, Sofia, 1959 VII + 620 p.

Institutul juridic al Academiei Bulgare de Științe a publicat în colecția izvoarelor dreptului bulgar o masivă și foarte importantă ediție critică a celei mai vechi legiuiri bulgare intitulată *Zakon sudnti liudem* (Законы соудный людьмъ) adică „Legea pentru judecata mirenilor". Această nouă ediție întocmită cu foarte multă muncă și competență de cercetătorul bulgar Venelin Ganev, cuprinde în plus și un detaliat comentariu istorico-juridic al dispozițiilor pravilei.

Această legiuire este cel mai vechi monument legislativ medieval al bulgarilor și al popoarelor slave, în genere, și a servit de model *Pravilei ruse* (*Ruskaia pravda*)[1].

Data acestei pravile a fost mult discutată în literatura de specialitate. Venelin Ganev opiniază că legea a fost întocmită între anii 866 și 868 la curtea regelui Boris, căreia papa Nicolae I îi dă cunoscutele răspunsuri la consultațiile ce i-au fost cerute. După cum se știe țarul Boris a ezitat multă vreme în privința creștinării între Roma și Constantinopol; în anul 865 el s-a adresat papei Nicolae pentru a-l lămuri cu privire la esența religiei creștine. Cu această ocazie bulgarii au cerut ca papa să le răspundă la unele întrebări, iar papa Nicolae I în speranța că-i va cîștiga la credința Romei, în dauna Bizanțului, le dă răspunsurile și consultațiile cerute (*Responsa papae Nicolai I ad consulta bulgarorum*). Pentru a stabili data și locul redactării pravilei *Zakon sudnti liudem* Venelin Ganev cercetează

[1] Așa-zisul lexicon al lui Suda (un fel de enciclopedie alcătuită de scriitori bizantini necunoscuți, atribuită greșit unui inexistent scriitor grec Suidas) amintește de legile lui Krum (802—815), pe care acesta le-ar fi dat bulgarilor. Ele prevedeau — după cum se spune — pedepse foarte grele împotriva „cerșetorilor" și a „hoților". Pentru valoarea acestei tradiții de multă vreme suspectată, Vz. D. Anghelov și M. Andreev, История на българската държава и право, Sofia, 1955, p. 21—23.

www.dacoromanica.ro

legătura dintre aceasta şi răspunsurile papei (în special art. II şi VII a din Zakon şi răspunsurile 86 şi 84), relieflnd faptul că legiuitorul bulgar acceptă sfatul papei şi înlocuieşte cu martori, declaraţia smulsă prin constrîngere şi recunoscută pînă atunci ca o dovadă judiciară completă. Cît priveşte locul redactării, Venelin Ganev opiniază că pravila a fost redactată de persoane de la curtea regelui Boris, căreia papa îi trimisese răspunsurile sale. Autorul analizează în mod critic şi celelalte opiniuni cu privire la data alcătuirii legii, insistînd asupra insuficienţei bazei lor documentare. Aşa de pildă tezele ce atribuie alcătuirea acestei legi la o dată anterioară de către Sf. Metodie sau de Sf. Constantin-Cyrill [1] în Moravia sau la o dată posterioară, în Bulgaria, de către învăţaţi de la curtea ţarului Simion se înscriu în fals întrucît pe de o parte trec cu vederea raporturile dintre această lege şi răspunsurile papei, iar pe de altă parte se bazează pe argumente puţin verosimile. Aşa de pildă se susţine că pe timpul lui Boris nu ar fi existat persoane pregătite de a redacta o asemenea lege; argumentul apare ca inconsistent atunci cînd constatăm subtilitatea întrebărilor puse papei şi care provin tocmai din cercul de legişti din jurul ţarului Boris [2].

O altă problemă priveşte caracterul legii şi a izvoarelor sale de inspiraţie. *Zakon sudnli liudem* nu este o compilaţie privată, ci o lege în adevăratul înţeles al cuvîntului aşa cum rezultă din cuprinsul multor articole (glave) din pravilă (I, II, VI, VII, XVI); de altfel nici nu ar fi de conceput ca pedepsele severe ce figurează ca sancţiune pentru unele infracţiuni să fie cuprinse într-o simplă colecţie juridică privată. Cît priveşte izvorul principal de inspiraţie al Zaconului se arată că *Ecloga bizantină* [3] este „luată ca model". Autorul insistă asupra faptului că Zaconul nu este o imitare sau o traducere a Eclogii ci numai un „model" căreia i s-au adăugat unele elemente noi şi originale, de către redactorii legii, în conformitate cu realităţile social-politice din Bulgaria de la acea epocă [4]. Luarea ca model a Eclogii bizantine şi utilizarea ei în redactarea zaconului bulgar se datorează — aşa cum arăta la timpul său prof. S. S. Bobcev — faptului că la alcătuirea Eclogii s-a ţinut seama şi de obiceiurile sud-slave, încît utilizarea acestei legi de către juriştii bulgari nu poate surprinde [5].

Partea cea mai mare şi cea mai importantă a lucrării (p. 162—612) priveşte analiza juridică a articolelor din lege (I—XXX a). Autorul analizează cuprinsul şi sfera de aplicare a fiecărui articol, după ce în prealabil face o minuţioasă confruntare critică a textelor diferitelor copii ale Zaconului, texte pe care le traduce apoi în limba bulgară modernă. Cele mai multe articole (glave) din Zacon au un caracter penal privind infracţiunile îndreptate împotriva orînduirii de stat a moralei, religiei, patrimoniului etc. cum ar fi: adulterul, incendiul, călcarea dreptului de azil, idolatria, apostasia, furtul etc. Pedepsele stabilite pentru aceste infracţiuni sînt variate şi crude: pedeapsa cu moartea, mutilarea, vînzarea ca sclav, lovirea cu toiegele, postul etc.

Numeroase glave cuprind norme de procedură (II, VIIa, XVIII, XX, XXVI şi

[1] Cfr. în special Vašica J., *Origine Cyrillo-Methodienne du plus ancien code slave dit „Zakon Sudnyi Lyuddem"*, în *Byzantino-slavica*. XII, 1951.

[2] Trebuie subliniat totodată că *Responsa* ţineau socoteală de realităţile feudale bulgăreşti, aşa cum le înţelesese, evident, curia papală, şi de aceea unele principii au fost acceptate în noua lege bulgară. Neacceptarea credinţei creştine de la Roma a însemnat repudierea legilor „dăruite" de papă, cît şi nevoia de a redacta un cod de legi propriu. Redactorii noului cod găseau însă în *Responsa* importante sugestii şi folositoare indicaţii, pe care le-au pus, în măsura necesarului, la contribuţie.

[3] Datează din anul 726 e.n.; v. în această privinţă C. A. Spulber, *Eclogue des Isauriens*, 1929, p. 83 care adoptă opinia lui D. Ginis, (*Byz. Zeit.*, XXIV, 1923, p. 345—358).

[4] Cf. art. I, II şi VII şi adoptarea unor pedepse religioase (ex. postul).

[5] История государства и права I, Moscova, 1949, p. 505.

www.dacoromanica.ro

XXXa) cum sînt îndatorirea de a judeca a judelui, valoarea mărturiilor, numărul martorilor şi dreptul de azil.

În fine cîteva articole au un conţinut de drept civil privind următoarele instituţii: căsătoria şi divorţul (§ XXXa) [1], dreptul prizonierului de război şi a robului de a se libera prin răscumpărare sau muncă (XIX)[2], răspunderea civilă pentru caz fortuit a celui ce se serveşte peste limita Convenţiei, de un cal împrumutat (XXII) [3] şi răspunderea proprietarului unui sclav hoţ (XXV) [4].

În fine trebuie semnalat cuprinsul art. III care se ocupă despre împărţeala pradei de război [5].

Aşa cum am mai spus analiza juridică a fiecărei glave este precedată de o confruntare a textelor diferitelor copii ale Zaconului. După cum se ştie textul original al acestei legiuiri nu a ajuns pînă la noi. Textul ne este cunoscut după diferitele copii păstrate mai ales în muzeele şi bibliotecile ruse. Dintre toate aceste copii cel mai complet şi corect text îl dă manuscrisul 230 din muzeul Rumeanţev din Moscova ce datează din secolul al XIII-lea [6]. Această copie pare să fie cea mai veche şi cea mai aproape de original, după opinia autorului, care-şi bazează documentaţia pe o profundă analiză filologică a textului. De aceea autorul pune la baza ediţiei sale această copie, dar reproduce şi textul celorlalte copii, alături bineînţeles de textul Eclogii, a Răspunsurilor papei Nicolai I etc.

Zakon sudnîi liudem prezintă o deosebită importanţă — şi Venelin Ganev ştie să o scoată în relief — pentru dezvoltarea ulterioară a dreptului slav. Influenţa acestei pravile se simte în *Ruskaia pravda*, care a avut o mare importanţă în viaţa statului de la Kiev, a făcut parte integrantă din nomocanonul *Kormceaia Kniga* [7], chintesenţă a legilor în vigoare în Rusia feudală etc. [8].

Importanţa cea mai mare o prezintă însă Zaconul pentru conţinutul normelor sale juridice în măsura în care acestea ne îngăduie să descifrăm procesul de feudalizare şi contradicţiile de clasă din secolul al IX-lea de pe teritoriul Bulgariei medievale.

Potrivit normelor din Zacon ocrotirea juridică a persoanelor se face în raport cu poziţia de clasă a acestora, pornindu-se de la principiul feudal al inegalităţii persoanelor. Aşa de pildă uciderea unui sclav de către stăpîn nu era socotită infracţiune decît dacă sclavul murea imediat, căci dacă sclavul sucomba după o zi sau două stăpînul nu era vinovat de omor, întrucît lovirea sclavului — la care stăpînul avea dreptul — nu era socotită ca o infracţiune. De asemenea *ralai*-ul adică cel care — lipsit fiind de mijloacele de producţie — se angaja să lucreze pe moşia unui stăpîn şi nu termina munca la vremea sorocită nu primea *orania* adică era lipsit de ceea ce i se cuvenea ca plată a muncii sale. Asemenea pedepse se prevedeau şi pentru alte cazuri asemănătoare, iar pentru cei ce ridicau glasul împotriva stăpînului se prevedeau pedepse corporale grele.

În mod deosebit apără pravila proprietatea privată a nobilimii feudale şi a bisericii, iar recidiva se pedepsea mai grav. Încălcările dreptului de proprietate erau pedepsite cu amenzi [9] — dacă infractorul avea de unde plăti — sau cu aspre pedepse corporale, dacă infractorul era un om de rînd şi fără avere.

---

[1] Cf. *Matei*, 19, 3.

[2] Cf. *Dig.*, XXVIII, 1, 20, 1; *Cod.*, VIII, 51.2.

[3] Cf. *Dig.*, XIII, 6, 5—7 şi 23.

[4] Cf. *Inst.*, IV, 8.3.

[5] Cf. Harmenopulos, *Hexabiblul*, II, 6, 5.

[6] Cf. St. G. Berechet, *Istoria vechiului drept romînesc*, I, Iaşi, 1933, p. 52 — 53 şi 137—138.

[7] E vorba de *Kormceaia* de la Novgorod din 1280 şi cea tipărită la Moscova în 1652, 1787, 1804 şi 1816.

[8] Această lege bulgară are şi o traducere romînească în manuscris. Vz. St. G. Berechet, *op. cit.*, I, p. 138.

[9] De pildă furtul unei oi era pedepsit cu o amendă de 4 oi, iar a unui viţel cu o amendă de 5 viţei, o parte din amendă se cuvenea victimei, o parte statului.

www.dacoromanica.ro

Alte norme urmăreau întărirea religiei creştine la care Boris convertise poporul în anul 864. Zaconul prevedea pedepsirea tuturor celor ce mai păstrau obiceiurile păgîne, a poligamiei, a adulterului, relaţiile cu o fată logodită etc.

Pe lîngă aceste dispoziţii care urmăresc consolidarea orînduirii feudale, pravila bulgară cuprinde şi cîteva norme ce indică unele reminiscenţe gentilice. Aşa Zaconul în articolul despre *vrajda* (duşmănie) recunoaşte existenţa talionului, îngăduind însă răscumpărarea crimei [1]. De asemenea legea stabileşte o răspundere colectivă pentru cazul infractorului necunoscut.

În fine alte norme reliefează grija legiuitorului pentru ocrotirea ordinei feudale de stat şi a intereselor nobilimii. Acest fapt rezultă din pedepsele severe date împotriva crimelor ce lovesc orînduirea feudală şi din modul în care se îngăduie administrarea dovezilor de către instanţe, cărora li se îngăduia să excludă din rîndurile martorilor pe cei bănuiţi de „necinste", lipsă de „obiectivitate" etc.

Ediţia critică pe care ne-a dat-o cunoscutul cercetător bulgar Venelin Ganev şi bogatul comentariu juridico-istoric ce însoţeşte textul Zakonului scot în evidenţă nu numai o muncă susţinută şi intensă dar şi o cunoaştere profundă a tuturor problemelor istorice, juridice şi filologice pe care le ridică această veche pravilă.

Cu mult superioară tuturor ediţiilor anterioare [2] ale Zakonului şi întrecînd în informaţie şi interpretare tot ce s-a scris pînă acum privitor la această lege, lucrarea savantului bulgar constituie cu adevărat o lucrare de căpetenie [3].

V. H.

[1] O situaţie similară găsim în legea celor XII table unde talionul coexistă alături de conscripţia părţilor.

[2] Dintre ediţiile anterioare amintim pe cele ale lui S. S. Bobcev, T. G. Danailov şi P. V. Odjacov.

[3] Regretăm totuşi inexistenţa unor indicii (de termeni slavoni de nume şi de materii) care să înlesnească cercetarea acestei masive lucrări.

VILMOS SÁNDOR, *Charakter závislosti Uhorska v období dualizmu* (Caracterul dependenţei Ungariei în epoca dualismului), în „Historický Casopis" (Revista Istorică), Praga, 1959, VII, nr. 3, p. 425—448.

Autorul arată că în istoriografia cehoslovacă nu există o opinie unitară în ce priveşte caracterizarea raportului dintre Ungaria şi Austria în perioada dualismului. Pentru a preciza caracterul dependenţei Ungariei de Austria în cadrul monarhiei dualiste autorul consideră necesar să se clarifice mai întîi relaţiile economice dintre Ungaria şi Austria, adică, în concret, trebuie să se vadă dacă Ungaria a fost sau nu a fost, sub raport economic, în dependenţa colonială faţă de Austria. Pornind de la tezele clasicilor marxism-leninismului cu privire la colonii şi exploatarea colonială, autorul stabileşte că din punctul de vedere al economiei politice, în perioada capitalismului premonopolist, Ungaria nu s-a aflat în dependenţă colonială faţă de Austria, deşi în raporturile dintre Ungaria şi Austria au existat anumite „trăsături coloniale". Analizînd mai departe caracterul multinaţional al monarhiei dualiste, autorul constată că Ungaria ca întreg — deci şi teritoriile maghiare şi cele naţionale — au depins economic de provinciile austriace şi cehe, mai evoluate sub raport economic. Dar dependenţa diferitelor teritorii naţionale nu a fost de loc uniformă, între diverse naţionalităţi fiind importante deosebiri. Baza economică a sistemului dualist asigură capitalului austriac şi ceh monopolizarea pieţii industriale a Ungariei, în timp ce moşierilor maghiari le asigura în monarhie monopolizarea pieţei produselor agricole, în primul rînd a pieţei cerealelor. În timp ce limitarea dezvoltării capitaliste a teritoriilor maghiare pe linie industrială şi-a găsit o compensaţie în dezvoltarea capitalistă a economiei agrare, în teritoriile naţionalităţilor asuprite această limitare nu s-a compensat prin nimic. Totodată baza economică a dualismului a făcut posibil ca burghezia maghiară să inunde cu făină maghiară piaţa naţionalităţilor, care nu dispuneau de

www.dacoromanica.ro

suficiente cereale (romîni, slovaci, ucraineni) şi deci să le exploataze într-o anumită măsură şi pe linie agrară şi pe linie industrială.

Pe lîngă aceasta trebuia avut în vedere că concomitent cu formarea capitalismului monopolist, capitalul austriac şi maghiar, sub forma capitalului financiar austro-maghiar, a pătruns într-o măsură tot mai mare, în teritoriile naţionale. Aceasta înseamnă că în timp ce creştea dependenţa burgheziei maghiare faţă de capitalul austriac, acumularea de capital provenit din teritoriile naţionale şi intensificarea dezvoltării capitaliste a burgheziei maghiare, constituia o piedică în calea consolidării burgheziei popoarelor asuprite, împiedica dezvoltarea capitalistă a naţionalităţilor. În felul acesta se adîncea şi mai mult, deosebirea calitativă ce exista deja între dezvoltarea capitalistă a naţionalităţii maghiare de o parte şi celelalte naţionalităţi de altă parte în domeniul dependenţei economice faţă de provinciile industriale ale Austriei.

M. D.

Γεωργίου Λάϊου, Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα Ἔρευνα ἐπὶ νέων πηγῶν (Gheorghe Laios, Hărţile lui Rigas. Studiu bazat pe izvoare noi). Atena, 1960, 88 p.

Cercetătorul grec G. Laios, care a dat serioase contribuţii referitoare la Rigas Velestinlis şi la revoluţia din 1821, a publicat şi un preţios studiu despre hărţile lui Rigas Velestinlis. Cartea începe cu o scurtă introducere, în care autorul arată că aceste hărţi au fost studiate pînă acum numai de istorici şi de filologi şi că ele ar trebui să fie cercetate de geografi dar şi de arheologi, precum şi de numismaţi.

În primul capitol al lucrării, autorul se ocupă de : χάρτα τῆς Ἑλλάδος (Harta Greciei), compusă din 12 planşe.

Laios îşi concentrează toată atenţia şi cercetările sale la descoperirea izvoarelor folosite de Rigas pentru alcătuirea hărţilor şi reuşeşte să ajungă la rezultate pozitive. El dovedeşte cu exemple de texte pe două coloane şi cu facsimile ale unor părţi din hărţi că pentru Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Topografia Constantinopolului) şi în special pentru partea Bosforului şi regiunilor ce se întind de o parte şi de alta a strîmtorii, Rigas a utilizat *Plan de Constantinople, de ces environs et du Canal de la Mer Noire. Eschelle de 3 mills d'Italie* ... de Jean Adam Zisla, iar topografia Seraiului este o fidelă reproducere după : *Plan du Serail. Plan de Constantinople et du Bosphore pour savoir de renseignement à la Carte de limites de trois Empires ou Théatre de la guerre presente 1788*, gravată de Hieronymus Benedicti.

Din comparaţia textelor, autorul constată şi unele deosebiri şi crede că Rigas a completat modelul său cu ajutorul cunoştinţelor geografice personale căpătate în timpul şederii sale la Constantinopol, şi, poate, a folosit şi alte lucrări ajutătoare.

Celelalte topografii din *Harta Greciei* au drept model Atlasul ce însoţea romanul lui Jean Jacques Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, din care o parte tradusese şi Rigas. Laios combate însă părerea generală că *Harta Greciei* a fost pur şi simplu un *Atlas* pentru *Călătoria tînărului Anaharsis*, ca să servească drept ghid cititorilor romanului, şi susţine că această hartă, cu un cuprins atît de bogat, avea desigur un rol educativ de sine stătător. Studiind în mod atent şi comparativ harta lui Rigas cu Atlasul care însoţea romanul lui Barthélemy, Laios găseşte şi unele deosebiri, care sînt contribuţia originală, destul de bogată a lui Rigas. Tot în primul capitol, Laios studiază foarte minuţios şi monedele cuprinse în hartă.

În capitolul II autorul se ocupă de : Νέα χάρτα τῆς Βλαχίας (*Noua hartă a Ţării Romîneşti*) şi arată că prototipul de care s-a servit Rigas este *Mappa specialis Valachiae ex acuratissimis singulorum Districtuum Ichnographiis collecta, delineata et dedicata Excellentissimo Domino Comiti de Hadik* ... de F. Ios, Ruhedorf, 1788.

Deosebirile între harta lui Ruhedorf şi cea a lui Rigas sînt următoarele : Harta lui

www.dacoromanica.ro

Ruhedorf este colorată, cele 22 de judeţe sînt notate cu cifre latine şi este însoţită de un indice. Harta lui Rigas nu este colorată, numele judeţelor se scriu la locul respectiv şi este ceva mai mare. *Harta Ţării Romînești* este o fidelă reproducere şi traducere a prototipului german. Pînă şi legenda semnelor: *Explicatio signorum*, este tradusă. Laios dă mai multe exemple. De pildă, Fortalia = Ὀχύρωμα Urbes muris cinctae = Πόλις τειχισμένη Urbes muris destitutae = Πόλις χωρὶς τείχη şi multe altele. Harta poartă şi portretul domnului Ţării Romînești Alexandru Ipsilanti, căruia îi este şi dedicată.

Totuşi, şi aici, ca şi în *Harta Greciei* Rigas a avut şi iniţiativa personală pentru completarea ei, dar nu este exclus să fi întrebuinţat şi alte izvoare ajutătoare.

În capitolul III este vorba de: Γενικὴ χάρτα τῆς Μολδαβίας (*Harta generală a Moldovei*). Laios crede că modelul acestei hărţi a fost *Neueste Karte von der Moldau, Walachiei, Bessarabien und der Krim sambt der angraenzenden Provinzen Siebenbürgen, Bukovina, einem grossen Theil von Ungarn, Galizien, Polen, Tartarei, Neurussland und Bulgarien nach den besten Originalzeichnungen und Karten* von General Bauer und H. J. F. Schmid, entworfen von H. C. Schütz und gestochen von F. Müller.

Precum vedem din titlu, gravorul a fost François Müller, care a gravat toate hărţile lui Rigas. Harta lui Rigas are şi adaose, care nu există în modelul său. De pildă, la harta generalului Bauer şi H. J. F. Schmid nu există Odesa, ceea ce dovedeşte că modelul lui Rigas a fost alcătuit înainte de întemeierea acestui oraş, iar harta lui Rigas după, care a făcut completările pînă la zi.

Harta Moldovei, pentru care întrebuinţează aceeaşi legendă, Rigas a tipărit-o la tipografia conspiratorilor săi fraţii Marchides Pulios. Şi Harta Moldovei este dedicată domnului ţării din acea epocă: Alexandru Callimachi şi poartă portretul lui (De la exemplarul Academiei Republicii Populare Romîne lipseşte portretul domnului).

În capitolul IV autorul se ocupă pe scurt de portretul lui Alexandru cel Mare tipărit de Rigas, după care urmează, p. 69—88, un apendice cu materiale documentare.

Noua lucrare a lui Gh. Laios, care este fără îndoială rezultatul unor cercetări îndelungate şi meticuloase în direcţia cartografiei şi numismaticii, este o contribuţie pozitivă. Autorul lămureşte o serie de probleme obscure în direcţia activităţii cartografice a lui Rigas şi are meritul de a fi descoperit modelele hărţilor lui rămase pînă astăzi necunoscute.

Lucrarea lui Laios are şi o lipsă serioasă. Credem că ar fi fost mai completă dacă autorul ar fi amintit la p. 18 sau 65, unde dă exemplarele cunoscute din hărţile lui Rigas precum şi depozitele la care se găsesc şi pe cele din Biblioteca Academiei Republicii Populare Romîne, care posedă nu numai hărţile originale ale lui Rigas, dar şi reeditări şi traduceri. De pildă, Ἡ ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Topografia Constantinopolului) a fost reeditată în 1885 la Bucureşti, Ἡ Νέα χάρτα τῆς Βλαχίας (Noua hartă a Ţării Romîneşti) a fost reeditată în 1804 la Viena, iar Ἡ Γενικὴ χάρτα τῆς Μολδαβίας (Harta generală a Moldovei) a fost tradusă în limba romînă şi publicată în 1925 la Iaşi.

Pentru noi, aceste hărţi sînt de mare utilitate pentru cercetările noastre istorico-geografice pentru că în ele găsim înfăţişate cu precizie munţii şi dealurile, pădurile, lacurile, rîurile, golfurile, porturile, insulele — cu multă sîrguinţă sînt date insulele Dunării — hotarele judeţelor, denumirile actuale şi cele vechi ale oraşelor (Oxia, Akkerman) toponimicile istorice şi monumentele pînă şi mormintele[1], bisericile şi podurile, vadurile — se dă şi vadul dintre Argeş şi Dîmboviţa al lui Alexandru Ipsilanti: Κανάλι τοῦ Ἀλεξάνδρου βόδα

[1] Cu harta lui Rigas, care se găsea în 1886 la mitropolia din Iaşi, porneşte V. A. Urechia, spre a descoperi mormîntul lui Miron Costin. Vezi, Emil Virtosu, *Nou despre Riga Velestinul*, Bucureşti, 1946, p. 12.

www.dacoromanica.ro

ὑψηλαντι[1], precum şi toată reţeaua de comunicaţie.

Rigas fiind un cunoscător al limbii romîne, a ştiut să dea exact denumirile localităţilor. De pildă, Πλάγιου Μούντελουϊδὲ σοῦς Βουλκά νουλουϊ, πλ. Νοβάτζιλορ, πλ. λόβιστη[2].

Studiul lui Laios este tot atît de util şi preţios pentru noi, deoarece cunoscînd acum prototipurile hărţilor lui Rugis, putem recurge şi la ele pentru confruntarea celor spuse de el.

A. C.

Πελοποννησιακά, tom. I, Atena, Tipografia Myrtiadis, 1956, 490 p.

Această publicaţie grecească este editată de către *Societatea de studii peloponesiace* şi apare sub îngrijirea savanţilor Pan I. Zepos şi D. A. Petropoulos. Ea constituie încă o dovadă a atenţiei deosebite pe care oamenii de ştiinţă din Grecia o acordă cercetărilor locale.

Există în Grecia numeroase societăţi ştiinţifice care editează publicatii periodice destinate cercetărilor regionale. Unele, ca de pildă Societatea de studii macedonene şi Societatea de studii cretane, au publicat pînă în prezent zeci de volume cuprinzînd materiale documentare şi studii valoroase ce se referă nu numai la istoria poporului grec, ci şi la multe probleme de istorie universală.

Societatea de studii peloponesiace a fost înfiinţată în 1954 de către academicieni şi profesori greci cu o reputaţie ştiinţifică internaţională, printre care C. A. Romaios, S. V. Kougeas, Pan I. Zepos, N. Bees, D. A. Petropoulos ş. a. Fondatorii şi-au propus să întreprindă cu privire la Pelopones cercetări de istorie, de arheologie, de folclor, de limbă şi artă, să sprijine în general asemenea activităţi ştiinţifice şi să editeze materiale documentare şi studii referitoare la această importantă provincie a Greciei.

Primul volum al publicaţiei editate de Societatea de studii peloponesiace cuprinde studii care prezintă importanţă şi pentru cercetările de istorie universală. Menţionăm cîteva dintre cele ce cuprind mai cu seamă informaţii istorice noi.

Cercetînd cele mai vechi date istorice referitoare la *Ţinutul Kinuriei* (p. 1—22), academicianul grec C. A. Romaios pune în lumină vechimea aşezărilor omeneşti din această regiune a Peloponesului. Pe lîngă mărturiile istorice transmise de Tucidide, Luchian, Pausanias şi Herodot, autorul examinează şi rezultatele săpăturilor arheologice din anii 1949—1952. El cercetează de asemenea originile toponimiei ţinutului. Concluzia sa este că invazia dorienilor în Kinuria n-a fost atît de dăunătoare băştinaşilor ca în alte ţinuturi.

De o importanţă deosebită este studiul academicianului S. V. Kougeas intitulat *Contribuţii la istoria răscoalei peloponesiace a Orlovilor din 1770* (p. 50—107). Autorul pune în lumină noi materiale documentare privitoare la răscoala grecească din Peloponeș, organizată de ruşi în 1770. El publică opt scrisori trimise de către prinţul Orlov şi împărăteasa Ecaterina lui Ilias Mavromihalis şi altor căpitani greci. Scrisorile au fost găsite la G. M. Mavromihalis, unul dintre descendenţii lui Ilias Mavromihalis.

Aceste opt scrisori cuprind informaţii noi cu privire la fruntaşii răscoalei. Pe baza lor, autorul studiului identifică şi localităţile în care răsculaţii au opus cea mai îndîrjită rezistenţă împotriva asediatorilor turci. Acelaşi autor mai publică în acest volum şi un articol despre *Testamentul lui Gheorghe Mavromihalis* (p. 347—377).

Articolul lui Pan I. Zepos. *O cerere de recurs din timpul lui Kapodistria* (p. 197—237) pune în lumină informaţii importante cu

[1] Cu acest canal se ocupă C. C. Giurescu, care reproduce şi partea respectivă a hărţii; vezi C. C. Giurescu, *Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti* în „Revista istorică romînă" XI—XII (1941—1942), p. 1—7.

[2] Vezi N. Iorga, *O hartă a Tării Romîneşti din C. 1780 şi un geograf dobrogean*, în Analele Academiei Rom., Mem. Secţ. ist., ser. II, tom. XXXVI (1913—1914), p. 926.

www.dacoromanica.ro

privire la aplicarea dreptului romano-bizantin în Grecia la începutul secolului al XIX-lea.

În articolul său *Peloponesul sub dominația venețiană* (p. 315—346), Tanos D. Kribas cercetează caracterul stăpînirii venețiene din anii 1685—1715, pe care o apreciază ca fiind pentru greci cu mult mai suportabilă decît dominația otomană.

D. I. Gheorgakas studiază *Cîțiva termeni slavi și cîteva toponimice din Pelopones* (p. 385 408). Volumul mai cuprinde *Bibliografia peloponesiacă din anii 1950—1956* (p. 461—469). rezumate în limba engleză și *Statutele Societății de studii peloponesiace* (p. 483—486)

G. C.

PALMIRO TOGLIATTI, *Partidul Comunist Italian*, București, Ed. politică, 1960, 132 p.

S-au împlinit anul acesta, la 21 ianuarie, 40 de ani de la crearea Partidului Comunist Italian. Înființarea și dezvoltarea P.C.I. în decursul anilor a dovedit că mișcarea comunistă din Italia nu este un curent de idei, o varietate întîmplătoare a opiniei unui grup social sau altul ci o mișcare, care vine din adîncul societății, abordează problemele cele mai actuale, și se alimentează mereu din condițiile vieții sociale cotidiene, constituind o mișcare istoricește necesară (p. 6).

P. Togliatti ne prezintă în această lucrare întreg procesul de făurire, creștere și consolidare al Partidului Comunist de la începuturi pînă în prezent și lupta glorioasă desfășurată de partid împotriva forțelor reacțiunii, pentru cucerirea și apărarea revendicărilor clasei muncitoare și maselor largi de oameni ai muncii.

Antonio Gramsci, întemeietorul P.C.I. a arătat că un partid devine invincibil dacă există „elementul răspîndit" adică oamenii obișnuiți de rînd, care aderă la partid pe baza disciplinei și fidelității, dacă în al doilea rînd există elementul principal de coeziune care unește pe plan național și transformă un ansamblu de forțe într-un element eficient și puternic care lăsate în voia lor nu ar avea importanță pentru trecerea la o altă orînduire socială superioară. iar în al treilea rînd dacă avem un element intermediar care unește primul cu cel de-al doilea element și care le pune în legătură nu numai „fizic" ci și moral și ideologic. Aceste trei elemente constitutive depind în întregime de prezența sau cel puțin de gradul de coacere a condițiilor obiective care să lase să se prevadă „triumful" partidului respectiv (p. 12—13).

Partidul Comunist își are origina în marele șuvoi al mișcării socialiste și al mișcării democratice populare italiene. După înfăptuirea unității Italiei, trebuia dezvoltată și încheiată opera începută de Risorgimento. Partidul socialist de atunci putea să meargă pe această cale dar, așa după cum arată A. Gramsci, trezirea la viață civilă, la lupta politică activă, a sute de mii de muncitori și țărani este zadarnică dacă nu se indică mijloacele și căile prin care forțele trezite ale maselor de oameni ai muncii să poată ajunge la victorie.

Autorul analizează care erau slăbiciunile și lipsurile mișcării: faptul că o perspectivă revoluționară concretă lipsea aproape întregii mișcări socialiste internaționale; exista de asemenea părerea greșită de a pune toate speranțele în fatalitatea unei revoluții care ar urma să vină de la sine ș.a. Dar leninismul capătă treptat teren în mișcarea socialistă internațională. Conducători ai mișcării muncitorești italiene și-au însușit tezele leniniste. Saltul calitativ a avut loc atunci cînd în 1921 la Livorno a fost creat Partidul Comunist Italian.

P. Togliatti arată succesele importante înregistrate de partidul socialist după terminarea primului război mondial. Sînt reliefate mișcarea de la Torino și rolul consiliilor de fabrică al căror inițiator și inspirator a fost Antonio Gramsci și faptul că la această mișcare a contribuit în mod hotărîtor exemplul oferit de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și noua organizare a statului rus bazat pe sovietele de muncitori, țărani și soldați.

www.dacoromanica.ro

În aceste condiții creștea rolul conducător al clasei muncitoare, iar venirea ei la putere nu mai era prezentată ca o răzvrătire anarhistă ci ca problema unei alianțe între grupuri sociale diferite în scopul luării puterii și rezolvării problemelor complicate ridicate în perioada Risorgimento-ului.

După crearea P.C.I. mișcarea socialistă nu era încă capabilă să lupte împotriva burgheziei care își regrupa forțele. Partidele politice burgheze, de teama maselor erau hotărîte să cedeze puterea fasciștilor. Complicitatea efectivă cu fascismul nu putea să nu ducă pînă la sfîrșit la triumful acestuia din urmă. Un rol important în pregătirea pentru aducerea la putere a fascismului l-a avut și Giovanni Giolitti.

Lucrarea arată că în aceste condiții comuniștii au dus lupta mai departe; deși de curînd înființat, dar avînd adînci rădăcini în rîndul maselor, Partidul Comunist de la început a demascat caracterul reacționar al fascismului. În perioada crizei profunde a fascismului provocată de asasinarea lui Giacomo Matteoti, partidul comunist a încercat, să desfășoare o activitate originală și justă, să facă pași înainte în ce privește orientarea sa politică. Comuniștii au intrat în blocul de la Aventini cu scopul de a face ca el să devină eficace și au făcut propuneri pentru transformarea lui într-un parlament al națiunii.

Congresul al III-lea al P.C.I. din ianuarie 1926, care s-a ținut la Lyon, a unit mai mult partidul în jurul noii sale conduceri în frunte cu Antonio Gramsci. Comuniștii au căutat să grupeze noi forțe antifasciste atunci cînd în 1926 fascismul a introdus legile excepționale care au marcat lichidarea oricărei libertăți democratice și a constituit pentru toate mișcările politice tradiționale o catastrofă. P.C.I. a dus o luptă neobosită pentru a lămuri masele asupra caracterului de clasă al fascismului ca fenomen deosebit de reacționar dovedit prin toate legile și măsurile pe care le întreprindea. Principala sarcină — relevă lucrarea — era atunci unirea tuturor forțelor antifasciste pentru stîrpirea rădăcinilor fascismului. P.C.I. a reușit să semneze la 17 august 1934 primul pact al unității de acțiune cu partidul socialist în jurul căruia să grupeze pături largi de antifasciști.

În lupta pentru triumful adevărului, P.C.I. a dat numeroase jertfe atît pe frontul intern unde numeroși comuniști au trebuit să înfrunte tribunalele fasciste și moartea cît și pe frontul extern în brigăzile internaționale din Spania.

În toată perioada de teroare fascistă și apoi în timpul Rezistenței și al războiului de eliberare, P.C.I. a avut un rol principal și în anumite momente un rol hotărîtor în ce privește orientarea spre un front larg de forțe naționale democratice.

Pactul unității de acțiune cu partidul socialist rupt la începutul izbucnirii războiului a fost refăcut în 1941 pentru ca apoi în 1943 să fie creat „Comitetul de acțiune pentru unirea poporului italian". Au fost refăcute legăturile partidului cu marile întreprinderi industriale, s-a început o agitație și propagandă intensă, s-au editat broșuri și manifeste în tiraj mare, organizîndu-se concomitent mitinguri și greve. În mișcarea de rezistență, P.C.I. a avut un rol hotărîtor. Insurecția victorioasă din 25 aprilie 1945 a fost un măreț eveniment național.

După sfîrșitul războiului P.C.I. a desfășurat mai departe lupta, militînd pentru răsturnarea monarhiei, complice a fascismului și instaurarea republicii, hotărîre adoptată la al V-lea Congres al P.C.I. din 1946. Adoptarea constituției a constituit o cucerire a maselor muncitoare. Programul propus de P.C.I. în 1946 prevedea o reformă industrială coordonată cu una agrară în scopul unor puternice transformări în țară pentru a lovi în grupările reacționare. Influența partidului în rîndurile maselor populare creștea, reușindu-se ca reprezentanți ai săi să facă parte din guvern. Prevederile și propunerile programatice ale P.C.I. erau tot mai mult însușite de pături largi de oameni ai muncii.

Dar după 1948 se intensifică campania anticomunistă pe care o desfășurau forțele imperialiste reprezentate în Italia prin partidul democrat-creștin care se afla la

www.dacoromanica.ro

putere. Cu tot valul de violenţe şi măsurile represive, partidul comunist a continuat cu fermitate să-şi îndeplinească rolul său de conducător al clasei muncitoare, dejucînd provocările puse la cale de guvern şi ducînd o propagandă continuă pentru a îndemna noi grupuri de oameni ai muncii să iasă din pasivitatea politică, ceea ce s-a reflectat în numărul mare de voturi (peste şase milioane în 1953) acordat comuniştilor.

Continuind să lupte pentru interesele clasei muncitoare şi ale poporului, pentru menţinerea constituţiei, Palmiro Togliatti arată în lucrarea sa că comuniştii italieni admiră realizările epocale ale Uniunii Sovietice şi le popularizează, menţin legături permanente cu marele partid făurit de Lenin şi cu celelalte partide comuniste din răsărit şi apus, că au în permanenţă drept călăuză marxism-leninismul biruitor.

Constituind o analiză leninistă a luptei desfăşurate de P.C.I. ca factor de progres al societăţii italiene care îşi trage forţa şi vigoarea din aspiraţiile maselor populare, lucrarea lui Palmiro Togliatti informează pe cititorii din ţara noastră despre drumul glorios parcurs de unul din cele mai mari partide comuniste din Europa occidentală, contribuind astfel la educarea maselor în spiritul internaţionalismului proletar.

I. A.

JEAN DAUTRY, *1848 et la IIe République.* Paris, Editions sociales, 1957, 338 p.

Cartea lui Jean Dautry e o încercare de a trata de pe poziţii marxiste revoluţia de la 1848 din Franţa şi istoria celei de-a doua Republici.

În prima parte autorul prezintă tabloul economic, social şi politic al Franţei între anii 1830 şi 1848. În aproape două decenii s-au petrecut schimbări economice şi sociale importante. Fără a fi devenit încă un mare stat industrial, Franţa era angajată în jurul anului 1848 mult mai mult pe calea industrializării capitaliste decît în 1830. Paralel cu industria se dezvolta proletariatul ale cărui condiţii de viaţă erau din ce în ce mai grele.

Pe plan politic perioada 1830—1848 e marcată de hotărîrea clasei dominante de a menţine instituţiile politice din anul 1830. Oligarhia financiară înţelegea să guverneze singură şi numai pentru profitul ei. Dacă celelalte pături ale burgheziei în ascensiune (burghezia industrială şi comercială) dobîndiseră dreptul de vot şi cu oarecare greutate şi dreptul ca reprezentanţii lor să fie aleşi, mica burghezie care servea regimul în garda naţională nu avea niciunul din aceste drepturi. Cu atît mai mult erau excluşi de la drepturile electorale muncitorii şi ţăranii săraci.

În aceste condiţii — arată autorul — regimul din Iulie se găsea în pragul unor puternice zguduiri. Criza economică din 1847, ale cărei urmări oligarhia financiară a reuşit să le evite datorită sprijinului statului, a lovit puternic în celelalte clase sociale şi mai ales în proletariat. Propunerile de reformă făcute de păturile burgheziei care nu erau la putere au întîlnit refuzul categoric al lui Guizot.

Ca răspuns la acest refuz, burghezia doritoare de reforme a început o campanie de discursuri antiguvernamentale, aşa-zisa „campanie a banchetelor", care a pregătit terenul revoluţiei din februarie.

Partea a doua a cărţii lui Dautry tratează perioada ascendentă a revoluţiei (22 februarie —15 mai 1848).Autorul subliniază că revoluţia din februarie a fost făcută în cea mai mare parte de clasa muncitoare pariziană încadrată de militanţi comunişti, de membri ai societăţilor secrete şi de republicani cu tendinţe socialiste. Cu toate acestea în guvernul provizoriu, muncitorii şi socialiştii nu ocupă decît o poziţie secundară, burghezia republicană care forma majoritatea guvernului înţelegînd să se erijeze ca singură beneficiară a revoluţiei. Dar această burghezie nu se simţea prea tare, prinsă cum era între burghezia monarhistă simulînd entuziasm revoluţionar pentru a-şi ascunde frica şi proletariatul hotărît să împiedice orice reînviere a trecutului. Aşa se explică de ce în perioada

www.dacoromanica.ro

24 februarie — 16 aprilie, clasa muncitoare şi aliaţii ei din mica burghezie au obţinut de la guvernul provizoriu un număr de concesii: recunoaşterea dreptului la muncă, sufragiul universal, eliberarea sclavilor negri. În ziua de 16 aprilie 1848 însă, majoritatea burgheză a guvernului provizoriu rupe orice colaborare cu clasa muncitoare parizianã. În luna mai are loc înfrîngerea electorală a republicanilor „roşii" şi represiunea sîngeroasă de la Rouen în cursul căreia burghezia îşi arată adevărata ei faţă, de duşman înverşunat al proletariatului.

În partea a treia a cărţii, autorul face istoricul perioadei iunie — 4 noembrie 1848, ziua proclamării noii constituţii burgheze. J. Dautry relevă cu acest prilej alianţa dintre burghezie şi proprietarii funciari antirepublicani avînd ca principal scop înlăturarea clasei muncitoare de la conducerea politică a ţării. Urmează cele patru zile sîngeroase (23—26 iunie) în care proletariatul parizian a luptat cu eroism împotriva unor forţe superioare grupînd armata, gărzile naţionale ale monarhiei răsturnate şi gărzile mobile ale republicii burgheze, toate acestea comandate de reacţionarul notoriu: generalul Cavaignac.

Cu acest prilej însă, republica burgheză suferă şi prima ei înfrîngere, căci de-asupra ei se ridică la putere Cavaignac şi colaboratorul său generalul monarhist Lamoricière. Folosind condiţiile create după înăbuşirea insurecţiei pariziene, monarhiştii încep să ridice glasul. Ei vor avea o largă participare la elaborarea constituţiei şi vor face tot posibilul să discrediteze republica. Dacă perioada iunie—4 noembrie 1848 a fost perioada reacţiunii republicane, perioada 10 decembrie 1848 — vara anului 1850 va fi cea a reacţiunii monarhiste. Istoricului acestei perioade îi consacră J. Dautry a patra parte a lucrării sale.

Perioada reacţiunii monarhiste debutează cu alegerea lui Ludovic-Napoleon ca preşedinte al celei de-a doua republici. Autorul arată că toate clasele naţiunii — total sau parţial — au votat pentru Ludovic-Napoleon. Aristocraţia funciară şi burghezia în majoritatea ei a votat pentru Bonaparte, deoarece el reprezenta în fond sistemul monarhist considerat ca mai eficace în lupta împotriva poporului decît sistemul republican. Micii burghezi şi ţăranii au votat pentru el deoarece în ochii lor o republică a burghezilor bogaţi însemna creşterea impozitelor şi ruina materială. De asemenea pentru aceste pături sociale cu vederi politice foarte confuze, familia Bonaparte evoca amintirile războaielor victorioase ale lui Napoleon I şi cele ale marii revoluţii. În sfîrşit o parte din proletariat a votat pentru Ludovic-Napoleon, deoarece celălalt candidat, generalul Cavaignac a fost opresorul sîngeros al insurecţiei clasei muncitoare pariziene.

Considerăm că autorul ar fi trebuit să analizeze mai aprofundat cauzele confuziei politice care domnea în timpul alegerilor prezidenţiale de la 10—11 decembrie 1848. În acea vreme clasa muncitoare franceză era încă puţin numeroasă şi se afla la începuturile organizării ei politice şi formării ideologice. De aceea demagogia socială a lui Bonaparte a dezorientat şi mai mult pe cei nelămuriţi şi nehotărîţi.

De abia instalat la putere, Ludovic-Napoleon lasă să se întrevadă prin membrii anturajului său că el doreşte cu totul altceva decît o preşedinţie limitată de o adunare constituantă inviolabilă. El îşi formează guvernul din prieteni personali şi regalişti înveteraţi. Aceştia propun şi adoptă o serie de proiecte de legi reacţionare care deschid drumul spre puterea personală.

În sfîrşit ultima parte a cărţii tratează lovitura de stat de la 2 decembrie 1851. Înainte de a face istoricul loviturii, autorul trece în revistă situaţia economică a Franţei din acea perioadă, arătînd că economia franceză se refăcuse complet după criza începută în 1847. Dar dacă clasele conducătoare se bucurau din plin de prosperitatea recucerită, —în schimb — muncitorimea şi ţărănimea săracă erau mai mult ca niciodată asuprite şi exploatate. Revenea deci socialiştilor şi republicanilor să grupeze toate victimile capitalismului refăcut. Ei însă n-au fost în stare să corespundă acestei sarcini din cauza lipsei de unitate şi organizare. În acest timp criza politică se

www.dacoromanica.ro

accentua. Ministerele se schimbau cu repeziciune, Ludovic-Napoleon căutînd să formeze o echipă sigură de complici pentru lovitura de stat. Un ajutor indirect îi venea şi din partea majorităţii regaliste a adunării legislative a cărei opoziţie faţă de pregătirea loviturii de stat era mai mult formală. Discreditaţi în faţa maselor populare cărora le-au răpit dreptul de vot, deputaţii regalişti vor opune actului de la 2 decembrie 1851 o rezistenţă efemeră şi lipsită de convingere. În fond ei preferau instituirea regimului personal în care clasele dominante din Franţa vedeau singura garanţie eficace împotriva acţiunilor clasei muncitoare. Doar proletariatul parizian va încerca să opună o rezistenţă serioasă loviturii de stat. Încercarea sa însă va fi sortită eşecului, deoarece după evenimentele din iunie 1848, burghezia a avut grijă să ia armele din mîinile muncitorilor.

Evenimentele petrecute în Franţa în perioada februarie 1848 — decembrie 1851 au ilustrat astfel pe de o parte, participarea crescîndă a clasei muncitoare franceze la viaţa politică, iar pe de altă parte regruparea burgheziei de toate nuanţele pentru a înlătura proletariatul de la viaţa politică. Actul de la 2 decembrie 1851 n-a fost în fond decît corolarul acestei activităţi a burgheziei franceze speriată de zilele din iunie 1848, zile în care proletariatul parizian a înţeles să apere cu arma în mînă cuceririle republicane, arătînd totodată că viitorul îi aparţine.

S. C.

F. THIRIET, *La Romanie vénitienne au moyen-âge*, Paris, 1959, 471 p.

F. Thiriet este cunoscut prin mai multe studii publicate în ultimii ani, în care se ocupă fie de istoria Veneţiei medievale, fie de acţiunea ei în bazinul oriental al Mării Mediterane. În anul 1958 autorul a publicat primul volum de regeste ale deliberărilor senatului veneţian privind Romania între anii 1329—1399. (O notă bibliografică a fost publicată în *Studii* nr. 6, XII, 1959, p. 230—232.)

Volumul de faţă prezintă o sinteză a situaţiei social-economice a posesiunilor veneţiene din Romania şi a raporturilor dintre acestea şi metropolă în secolele XII-XV. Interesul autorului se opreşte în special la posesiunile directe ale Veneţiei: Creta, Eubeia, Coron şi Modon. Activitatea comptoarelor veneţiene, dintre care multe au avut un rol important, ca acele din Constantinopol, Trapezunt şi Tans este neglijată. Senioriile veneţiene din arhipelagul Mării Egee, care din punct de vedere politic şi economic trebuie integrate într-o istorie a Veneţiei în Mediterana orientală, sînt complet eliminate din volum.

Procesul de infiltrare lentă a Veneţiei în economia Bizanţului pînă la cucerirea Constantinopolului în 1204 alcătuieşte prima parte a volumului. Pentru regimul privilegiat acordat Veneţiei, autorul reia explicaţii vechi şi cunoscute; Veneţia era considerată drept teritoriu bizantin şi primejdia normandă, împotriva căreia acţionează amîndouă statele deopotrivă ameninţate, le-ar fi apropiat. La aceste explicaţii trebuie adăugată încă una extrem de importantă; prin intermediul Veneţiei şi al altor oraşe comerciale italiene, marii proprietari feudali bizantini îşi desfăceau produsele domeniilor şi tot Veneţia le furniza acestora articole de lux. De aceea, pătrunderea Veneţiei a fost înlesnită de statul feudal bizantin. În continuare, F. Thiriet se ocupă de cucerirea Constantinopolului în 1204. Cu acest prilej, sînt analizate cauzele, care au dus la devierea cruciadei a IV-a. Pentru autor, acţiunea Veneţiei s-a limitat la restabilirea lui Isac Anghel pe tronul Bizanţului; în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor. Veneţia n-a avut nici o vină (p. 66). Veneţienii nu urmăreau altceva decît redobîndirea unor poziţii cîştigate mai înainte prin tratate (p. 67). Astfel de explicaţii au fost de mult abandonate şi cronica lui Ernoul este în această privinţă edificatoare.

Interesante sînt consideraţiile pe marginea raporturilor dintre veneţienii stabiliţi în Romania şi cei din metropolă. Autorul acordă

www.dacoromanica.ro

un astfel de ascendent celor veniți o dată cu cruciații încît înclină să considere verosimilă versiunea lui Daniele Barbaro că ar fi existat un proiect de mutare a imperiului maritim venețian la Constantinopol.

Tendințele expansioniste ale Veneției sînt contestate de autor. Acesta susține că Veneția a urmărit numai asigurarea unor puncte de sprijin pe drumurile sale comerciale și că regiunile ocupate nu prezentau o prea mare atracție, fiind lipsite de bogății naturale. În realitate, ocuparea Cretei a rezolvat într-o mare măsură problema aprovizionării Veneției cu cereale și vin. Corfu, teritoriile ocupate în Peloponez și Cipru aveau de asemenea numeroase bogății naturale, care au fost exploatate din plin de venețieni.

Relațiile Veneției cu autohtonii și lupta acestora pentru a se elibera de cotropitori este redusă în volum la răscoalele unor elemente feudale grecești. Autorul vede cauza răscoalelor în supraviețuirea „ideii de unitate romană", în prestigiul împăratului bizantin și în deosebirea de religie dintre ocupanți și populația subjugată. În realitate, lupta elementelor feudale locale lua sfîrșit cînd li se acordau aceleași privilegii ca și feudalilor venețieni stabiliți în insule. În acel moment ei se integrau în aparatul de opresiune venețian. Așa s-a întîmplat cu arhonții Constantin Sevastos și Theodor Melissinos în primii ani după cucerirea Cretei și cu Alexis Kalergis, ceva mai tîrziu. Cu toate acestea, autorul trebuie să recunoască copleșitoarele exigențe fiscale venețiene și caracterul șicanator al administrației lor. Autorul nu leagă însă aceste constatări de lupta dîrză dusă de masele populare locale împotriva stăpînirii Veneției.

Autohtonii nu puteau ocupa nici o funcție în teritoriile stăpînite de venețieni, erau excluși din rîndul mercenarilor ori de cîte ori izbuteau să se strecoare, căsătoriile între ei și venețieni erau interzise. Regimul de discriminare era atît de adînc încît medicii trimiși în Creta nu aveau voie să acorde asistență localnicilor (p. 262). Biserica locală a fost subordonată celei latine și supusă la contribuții. Sistemul fiscal copia în mare măsură pe cel bizantin, chiar și denumirea impozitelor s-a menținut. Alături de diferite impozite directe și indirecte, monopolul grîului și sării constituia un important venit pentru metropolă. Activitatea economică a teritoriilor ocupate era lovită de mari restricții. Produsele dintr-o regiune nu puteau fi transportate în altă regiune. Ele trebuiau aduse mai întîi la Veneția și apoi distribuite de aceasta la prețuri de speculă. Transportarea produselor nu se putea face decît pe vase venețiene. Pămînturile cele mai fertile au fost distribuite elementelor feudale venețiene.

În ce privește obligațiile servile din Creta, autorul se ocupă numai de renta în bani, deși renta în muncă se pare că era și mai împovărătoare.

Exploatarea venețiană nu a fost aceeași pretutindeni; în forma cea mai dură ea apare în Creta. În Morea și Eubeia, din cauza vecinătății stăpînirii grecești, venețienii au adoptat o atitudine mai conciliantă. Exploatarea nemiloasă venețiană face ca populația să fugă în masă și numeroase acte din arhivele venețiene oglindesc preocuparea constantă a autorităților de a popula cu coloniști teritoriile părăsite.

La începutul secolului al XV-lea, se susține în volum că din cauza primejdiei turcești încep să se estompeze contradicțiile, care separau pe stăpînii venețieni de supușii greci (p. 302). Autorul trebuie să recunoască însă că fiscalitatea continua să crească sub pretextul întreținerii apărării. Desele mișcări populare, conduse de „reformatori", care străbăteau satele Cretei, sînt o mărturie a intensificării luptei de clasă în această perioadă. Acțiunea populară din 1415 a produs o serioasă îngrijorare la Veneția. Răscoala țărănească din districtul Rethimo (1452—1453) a fost de asemenea puternică.

Din cauza intensificării exploatării, insulele continuă să se pustiiască, uneltele de muncă nu evoluează — același plug din antichitate este folosit și în secolul al XV-lea.

Bogățiile teritoriilor stăpînite de Veneția formează obiectul unui întreg capitol. Creta producea cereale, vinuri, ulei, fructe, lemn de

www.dacoromanica.ro

construcţie şi produse animale. De asemenea are un rol important în comerţul de tranzit cu Egiptul şi Siria. Eubeia exporta înspre Veneţia lemn, ceară şi piei.

Ultima parte a cărţii este consacrată situaţiei teritoriilor ocupate de veneţieni în perioada ofensivei turceşti. În acest timp, Veneţia caută să-şi întindă stăpînirea în Italia, de unde recrutează soldaţi şi procură fondurile necesare apărării posesiunilor sale maritime. Numeroase insule din Marea Egee, care pînă atunci fuseseră stăpînite de seniori vasali Veneţiei, trec sub administraţia directă a metropolei.

Veneţia este prezentată ca singura putere hotărîtă să-şi apere cu dîrzenie poziţiile sale din Mediterana orientală. În realitate, politica Veneţiei a fost de o condamnabilă miopie, evitînd să se angajeze în orice alianţă antiturcă. Cea mai bună dovadă este poziţia pe care a adoptat-o în cursul campaniei de la Varna. Tratatul cu turcii din 1430 reflectă aceeaşi tendinţă de concesii. Totuşi, după cucerirea Constantinopolului de turci, ciocnirea cu Veneţia devine inevitabilă. Conflictul a izbucnit în anul 1463, după ocuparea de turci a unor posesiuni veneţiene din Peloponez. De-abia atunci Veneţia se apropie de albanezi şi de unguri. Poate că o cooperare sinceră şi din timp cu aceştia, ca şi o schimbare a atitudinii faţă de populaţia grecească, ar fi putut stăvili înaintarea turcă.

Faptul că anumite comunităţi sînt obligate să plătească impozite mărite este pentru autor o indicaţie a stării lor de prosperitate (p. 412), nu o agravare a fiscalităţii veneţiene care îşi asigură aprovizionarea trupelor sale din Lombardia pe seama supuşilor din Romania.

Dezvoltarea puterii navale turceşti, cucerirea Egiptului de către turci, noul drum comercial prin Oceanul Atlantic, ocuparea treptată a posesiunilor veneţiene duc la încetarea activităţii comerciale a Veneţiei în Mediterana orientală.

Lucrarea de faţă foloseşte un material extrem de bogat, extras din arhivele Veneţiei. În ce priveşte interpretările date de autor, multe din ele — aşa cum am arătat mai sus — sînt extrem de discutabile. F. Thiriet rămîne tributarul multor concepţii învechite. Astfel, pentru autor, feudalitatea este un fenomen specific occidentului, adică ceea ce a rezultat din descompunerea statului carolingian. Aceasta ar corespunde unui sistem economico-social şi politic, care implică dispariţia ideii de stat (p. 110), deşi este imposibil de conceput existenţa unei clase dominante care să nu-şi impună voinţa prin intermediul aparatului de stat. Unele erori se observă în ce priveşte cunoaşterea instituţiilor bizantine — evoluţia şi conţinutul proniei nu corespund realităţii. Alte erori se semnalează în ce priveşte evenimentele şi personajele istorice. Piratul Zassi din Iannitza, cunoscut din actele veneţiene între 1332—1335, nu poate fi identificat cu Photios Zasses din Kalavrita, care a trăit cu 40 de ani mai înainte.

E.F.

SOURDEL DOMINIQUE, *Le vizirat 'Abbāside de 749 à 936 (132 à 324 de l'Hégire)* vol. I, Damas, 1959, LXXVIII — 380 p. (Institut français de Damas)

Lucrarea reprezintă primul volum al unei monografii, sinteză ce va cuprinde integral istoria abasizilor, cea de-a treia dinastie a califilor arabi, succesori ai lui Mahomet în perioada 749—1258 (132—656 H). Volumul I delimitează epoca cuprinsă între viziratul lui Abū Salama 750—754 (132—136 H) şi viziratul lui Muḥammad B. Dāwūd B. Al.-Ğarrāh 932—934 (320—322 H) — perioadă compartimentată cronologic în ordinea succesiunii principalilor reprezentanţi ai dinastiei abaside.

Lunga perioadă a califatului abasid care întemeiat o dată cu înfrîngerea Omeizilor, se încheie în 1258 anul în care unul din descendenţii lui Gingis-Han reuşeşte să distrugă în cea mai mare parte civilizaţia şi cultura viziratului din Bagdad. Prin moartea lui Musta 'şim, 'Abd Allah — s-a încheiat un fragment important din istoria arabilor. Un supravieţuitor al familiei, refugiat în Egipt, a continuat

www.dacoromanica.ro

să dețină prin intermediul sultanatului o foarte imprecisă autoritate „spirituală". Rolul acesteia s-a estompat aproape complet prin pătrunderea turcilor în Egipt la 1517.

În cadrul politicii externe, se cunoaște faptul că în general, chiar din prima perioadă a dominației abaside, reprezentanții acesteia s-au dezinteresat într-o mare măsură de cadrul politic al dominației arabe în Spania și Africa. Ei și-au concentrat atenția în mod deosebit spre Asia — realizînd, mai ales în perioada viziratului lui Rashid Hārūn 786—809 (170—193 H) o impresionantă sferă de civilizație și cultură arabă. În lunga perioadă a dominației califatului abasid s-a realizat unitatea marelui imperiu (cuprins între Africa occidentală și India) pe baza unei guvernări centralizate, realizare importantă mai ales din punct de vedere politic, juridic și administrativ pentru lumea musulmană. Centrul acestui vast imperiu, Bagdadul — a constituit multă vreme în istoria Evului Mediu punctul culminant al splendorii orientale.

Lucrarea prezintă în introducere o bogată bibliografie care semnalează în cuprinsul ei atît sursele vechi cît și lucrările noi, importante, privitoare la istoria viziratului abasid. Din sursele vechi consemnate în bibliografie remarcăm: cărțile vizirilor, cărțile secretarilor, enciclopediile, dicționare biografice, anale și cronici, lucrările cu caracter poetic etc. Din grupa lucrărilor moderne remarcăm următoarele capitole de indicații bibliografice: papirusuri, monede, inscripții, dicționare, enciclopedii, repertorii etc. Lucrarea este precedată de asemenea de un index bibliografic alfabetic (autori și abreviațiuni). Prezentată în condiții tipografice excepționale, însoțită de o prefață explicativă cuprinzătoare, volumul reprezintă un important studiu monografic cu caracter predominant descriptiv a principalelor date și evenimente ale viziratului abasid din perioada 749—936 (132—324 H). Fără să determine, exceptînd relativ puține fragmente ale studiului, înțelesul unei analize social-economice a condițiilor materiale ale vieții statului abasid, — lucrarea se impune în primul rînd ca o documentată sinteză descriptivă.

P.S.

BIZANTINOLOGIE

*** Πεπραγμένα τοῦ θ' διεθνοῦς βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου (Actele celui de-al IX-lea Congres de bizantinologie) tom. III, Atena, Tipografia Myrtiadis, 1958, 351 p.

Cel de-al IX-lea congres de bizantinologie a avut loc la Salonic în zilele de 12—19 aprilie 1953. Continuînd să publice actele acestui congres, Societatea de studii macedonene editează în acest volum comunicările cu teme din folclorul bizantin, literatura bizantină și literatura postbizantină. Volumul a apărut sub îngrijirea învățaților greci St. Kiriakidis, A. Xingopoulos și Pan I. Zepos.

Volumul cuprinde în total 51 titluri de comunicări. Unele comunicări sînt publicate în întregime, iar altele în rezumat. Pentru cîteva sînt indicate numai titlurile. Multe dintre aceste comunicări prezintă o deosebită importanță pentru studiul culturii bizantine, prin materialele documentare noi pe care le pun în lumină.

Menționăm în primul rînd studiul lui C. A. Romaios, *Trei conducători bizantini în cîntecele populare de astăzi*: *Bardas Focas*, *Nichifor* și *Stravotrahilos* (p. 25—45). Pe acești conducători, poporul grec îi păstrează în amintirea sa ca pe unii dintre cei mai „îndrăzneți și temuți răzvrătitori" împotriva stăpînirii imperiale bizantine.

Deși își intitulează comunicarea sa *Studiu stilistic asupra scrisorilor lui Nicolae Misticul* (p. 69—98), Sofia Antoniadis pune în lumină și unele aspecte politice puțin cunoscute cu

www.dacoromanica.ro

privire la raporturile dintre dinastia macedoneană şi ţarul Simeon al Bulgariei din anii 895—925.

Remarcabil este studiul *Sf. Dimitrie şi slavii* (p. 128—140) pe care îl semnează D. S. Iliadis. Vechile texte greceşti şi slave privitoare la Sf. Dimitrie cuprind preţioase informaţii despre aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică. Aceste texte au fost cercetate de mulţi savanţi. Autorul grec studiază comparativ versiunile greceşti şi versiunile slave ale acestor texte, ajungînd la concluzia că unele versiuni slave sînt parafrazări şi rezumate ale originalelor greceşti.

În comunicarea *Cîteva precizări privitoare la biografia lui Nicolae Cabasilas* (p. 215—226), S. Salaville arată că Nicolae Cabasilas nu trebuie confundat cu omonimii săi din aceeaşi perioadă istorică. Acesta a fost laic şi este autorul scrisorii „Despre dobîndă" adresată împărătesei bizantine Ana de Savoia la 1347. Într-o altă scrisoare „Contra cămătarilor", el a luat din nou apărarea intereselor populaţiei, combătînd cămăta. Ceea ce constituie originalitatea acestei comunicări este critica vechilor susţineri potrivit cărora Nicolae Cabasilas ar fi fost episcop al Tesalonicului. Autorul arată cu argumente impresionante că Nicolae Cabasilas n-a fost niciodată cleric.

Din seria comunicărilor cu teme postbizantine menţionăm comunicarea lui P. Enepekides despre *Izvoarele manuscrise ale istoriei literare greceşti de la începutul secolului al XIX-lea păstrate în arhivele Europei Centrale şi Occidentale* (p. 291), comunicarea lui S. G. Kapsomenos intitulată *Mărturia lexicului privitoare la supravieţuirea elenismului în sudul Italiei* (p. 299—324) şi comunicarea lui G. Th. Zoras despre *Carol V al Germaniei şi eforturile grecilor pentru eliberare* (p. 337—343).

Dintre comunicările semnalate în volum numai prin titlurile lor, menţionăm: H. Grégoire şi P. Orgels, *Despre istoria cuvîntului „paganus"* (p. 127) şi I. Papadopoulos, *Observaţii asupra transmiterii manuscrise a Istoriei lui Ducas* (p. 201).

G.C.

G. OSTROGORSKI, *Byzantine Cities in the early middle ages.* Dumbarton Oaks Papers XIII, 1959, p. 45—66.

Una din problemele cele mai puţin studiate ale istoriei Bizanţului, din cauza lipsei de informaţii, este problema oraşului. În ultimii ani bizantinologia sovietică a realizat progrese remarcabile în acest domeniu. Totuşi, în multe probleme părerile continuă să fie împărţite. Astfel se discută dacă oraşul bizantin medieval continuă vechiul polis grecesc. A. P. Kajdan a susţinut că, o dată cu dispariţia modului de producţie sclavagist, au dispărut şi vechile oraşe legate de acest mod de producţie. Numai Constantinopolul şi alte cîteva oraşe s-au menţinut, dar şi acestea şi-au pierdut poziţiile lor economice. Alţi istorici sovietici (E. E. Lipsiţ şi M. I. Siuziumov) susţin dimpotrivă că oraşele au avut o existenţă neîntreruptă, suferind fără îndoială importante modificări structurale în decursul veacurilor.

Problema este reluată de bizantinologul iugoslav G. Ostrogorsky, care caută să combată punctul de vedere susţinut de A. P. Kajdan, alăturîndu-se celui susţinut de E. E. Lipşiţ şi M. I. Siuziumov.

Principalul argument al lui A. P. Kajdan, pentru a dovedi decăderea oraşelor, este scăderea continuă a emisiunilor monetare bizantine în secolele VII—IX, aşa cum rezultă din diferitele cataloage de monezi bizantine, G. Ostrogorsky demonstrează însă că numai emisiunea monedelor de bronz şi argint a suferit o scădere în aceste veacuri — în schimb, în aceeaşi perioadă emisiunile monedelor de aur cresc.

În al doilea rînd, G. Ostrogorsky, cercetînd listele episcopale ale participanţilor la sinoade, constată că de la sfîrşitul secolului al VII-lea şi în secolul al VIII-lea, numărul episcopilor din Asia Mică creşte mereu, cu alte cuvinte au luat naştere noi eparhii. Cum reşedinţele episcopale se aflau în oraşele mai importante, ar rezulta că în această perioadă numărul oraşelor în loc să scadă, a crescut.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, existenţa unei economii monetare în Bizanţ, în aceste veacuri, aşa cum rezultă din unele surse narative sau juridice sînt pentru autor o altă indicaţie a existenţei unei vieţi urbane dezvoltate. Ceea ce admite G. Ostrogorsky este doar dispariţia vechii administraţii municipale ca urmare a organizării imperiului în theme. Principalele oraşe devin reşedinţe ale strategilor şi centrul aparatului lor militar şi birocratic. De asemenea, autorul mai admite o oarecare ruralizare a oraşelor bizantine în sensul că parte din populaţia urbană se ocupa de cultivarea pămînturilor din afara zidurilor, fenomen de altfel caracteristic pentru toate oraşele medievale.

Fără îndoială, nu putem admite o întrerupere bruscă a vieţii urbane în secolul al VII-lea în felul cum susţine A. P. Kajdan, dar este în afara oricărei discuţii că o dată cu accentuarea crizei societăţii sclavagiste, şi vreme de mai multe secole ele trec prin importante şi grele transformări. Numai unele oraşe din Asia Mică, ca Efesul, Heraclea şi Pergamul, fiind pe importante căi de comunicaţie s-au resimţit într-o mai mică măsură.

Principalele argumente ale lui G. Ostrogorsky pentru a dovedi un progres al oraşelor în secolele VII-IX nu rezistă însă unei critici temeinice. Faptul că s-au găsit tezaure monetare cu un număr mai mare de monezi de aur din aceste secole dovedeşte nu o stare economică înfloritoare, ci că din cauza situaţiei de instabilitate, moneda de aur şi-a pierdut funcţia ei economică şi a devenit un obiect de tezaurizare.

Creşterea numărului episcopatelor în Asia Mică nu este o indicaţie a sporirii numărului de oraşe, ci reflectă politica statului de a crea o reţea cît mai deasă de organe ale bisericii oficiale, pentru a reprima astfel tendinţele de emancipare a maselor, manifestate sub forma ereziilor — atît de frecvente mai ales în provinciile orientale ale imperiului. Adeseori, este adevărat, crearea unor sedii episcopale a înlesnit apariţia unor centre urbane în jurul lor, dar acesta a fost un proces de veacuri.

În concluzie, credem că nu se poate vorbi în veacurile VII-IX de un progres al vieţii economice în oraşele greceşti.

E.F.

A. PERTUSI, *La formation des thèmes byzantins*, p. 40. Korreferat von G. Ostrogorsky, p. 8. Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress, München, 1958.

Una din cele mai dezbătute probleme din istoria Bizanţiului este aceea a condiţiunilor şi epocii în care au avut loc importante transformări administrative în împărţirea teritoriului bizantin prin crearea de mari unităţi numite theme. Conducerea acestor ţheme a fost încredinţată unor comandanţi militari, cărora le era subordonată şi administraţia civilă. Această problemă formează şi obiectul unei comunicări făcută la Congresul de bizantinologie de la München din 1958 de către A. Pertusi, ultimul editor al operei lui Constantin Porphirogenetul, „De thematibus".

Comunicarea cuprinde o parte introductivă în care sînt prezentate diferitele puncte de vedere în legătură cu cauzele, care au dus la formarea themelor şi data apariţiei lor. Apoi autorul se ocupă de derivaţia şi evoluţia semantică a cuvîntului „themă" şi, în sfîrşit, de originea şi caracterul themelor în veacul al VII-lea.

Cuvîntul „themă" a însemnat la început o unitate militară înmatriculată într-un registru. Înregistrarea era prima operaţie în vederea alcătuirii unei unităţi de luptă. Ulterior, sensul cuvîntului „themă" s-a modificat şi însemna un mare corp de armată. La începutul secolului al VII-lea, acest cuvînt desemna corpul de armată cantonat într-o provincie. În sfîrşit, evoluţia cuvîntului s-a încheiat prin a desemna chiar provincia sau circumscripţia militară şi administrativă unde se găsea corpul de armată respectiv.

În ce priveşte data apariţiei themelor, împotriva majorităţii istoricilor care o stabilesc în timpul domniei lui Heraklios, A. Pertusi

www.dacoromanica.ro

este de părere că reforma a avut loc sub urmaşii săi imediaţi şi aduce mai multe argumente în susţinerea tezei sale. Astfel, pînă în preajma anului 635 a continuat să existe funcţia de *magister militum* în Orient, Tracia şi Egipt. Nu este de conceput să fi existat concomitent şi un magister militum per Orientem şi un strateg al themei Anatolice. În consecinţă, apariţia themelor ar trebui deplasată posterior anului 635. În această epocă însă, Heraklios era bolnav şi Imperiul grav ameninţat de arabi. De aceea este greu de admis că Heraklios a trecut la o reformă atît de importantă. În nici un caz nu poate fi fixată data apariţiei themelor mai înainte de războiul cu perşii, cum crede G. Ostrogorsky, fiindcă una din primele theme, a Armeniacilor, cuprindea Galatia şi Pontul Polemonic, care pînă la victoria asupra Perşilor au fost ocupate de aceştia.

Apoi, în sinodurile din 680 şi 692 episcopii continuă să desemneze metropolele prin indicarea provinciilor, aşa cum apăreau ele şi în vremea lui Iustinian. De asemenea, sigiliile commerciarilor din vremea lui Constans al II-lea folosesc aceeaşi denumire a eparhiilor pe care o găsim şi în veacul anterior.

După părerea autorului, în urma unor grave înfrîngeri militare, succesorii lui Heraklios au retras trupele aflate la frontiera orientală, au redus lungimea acestor frontiere şi au regrupat forţele militare în interiorul ţării. Aceste trupe au alcătuit mase de manevră uşor deplasabile în locurile ameninţate. Conducerea a fost încredinţată unor comandanţi, care dispuneau de puteri depline pentru a face faţă atacurilor duşmane.

În aceste condiţii, socoteşte A. Pertusi că a luat naştere thema Armeniacă formată din soldaţii retraşi din Armenia după ocuparea ei de arabi şi care au fost cantonaţi într-o regiune din faţa provinciei pierdute. Noul ţinut, în care s-au stabilit trupele formate din soldaţi armeni , a căpătat denumirea de thema Armeniacă. Existenţa acestei theme este atestată de Theophan în anul 667 şi de Mihail Sirianul.

În aceleaşi condiţii a luat naştere şi thema Anatolică. Soldaţii din dioceza Anatoliei, după bătălia de la Yarmouk au fost retraşi în centrul Asiei Mici, adică în ţinuturile care apoi au luat numele de thema Anatolică. Existenţa acestei theme este atestată din anul 669.

Formarea themelor Opsikion, Optimathon şi Boukellarion a avut loc în condiţii diferite. Trupe, care staţionau în capitală (militia praesentalis), au început să fie mutate în Asia Mică încă din vremea lui Anastasie şi Justinian. Cu puţin înainte de 680, cînd apare un Theodor, comes al Opsikion-ului, ţinutul în care erau cantonate unităţi numite *imperiale obsequium* devine thema Opsikion.

În concluzie autorul crede că themele au luat naştere în vederea apărării împotriva arabilor şi bulgarilor şi că ele au însemnat o gravă atingere adusă autocratismului imperial roman.

G. Ostrogorsky, în coreferatul său, arată că formarea instituţiei themelor a însemnat un proces lent, ale căror începuturi le datează din anii 620 şi care devin un sistem perfect unificat de-abia în secolul al X-lea. Consideră drept primă mărturie pentru existenţa themelor, informaţia lui Theophan, care scrie că în anul 622 împăratul Heraklios, în vederea pregătirii contraofensivei împotriva perşilor, a plecat înspre „ţinutul themelor". În continuare, Theophan povesteşte că Heraklios a debarcat la Pylae în Bithynia. Deci acel ţinut al themelor trebuie să fi fost în viitoarea themă Opsikion. G. Ostrogorsky susţine că folosirea acestor termeni de către Theophan pentru începutul secolului al VII-lea nu constituie o „modernizare", ci redarea în mod fidel a relatării evenimentelor după o cronică contemporană lor. De altfel şi Cronica Pascală pomeneşte pentru anul 626 despre un comes al Opsikion-ului. În încheiere, G. Ostrogorsky crede că tocmai aceste schimbări, care au avut loc în interiorul Imperiului mai înainte de contraofensiva lui Heraklios împotriva Perşilor, explică succesele militare ale Bizanţului.

Aşa cum se vede din sumara expunere a referatului lui A. Pertusi, acesta nu ţine seamă de un important proces care avea loc în Bizanţ în veacul al VII-lea, colonizarea slavă. Masele de slavi, care au populat Peninsula

www.dacoromanica.ro

Balcanică şi întinse regiuni din Asia Mică, au constituit principalul suport în reorganizarea apărării Imperiului. Slavii, agricultori organizaţi în obşti, au fost în acelaşi timp şi soldaţii care au apărat Imperiul. În aceste condiţii, ei au imprimat organizării Imperiului un nou caracter, generalizîndu-se un sistem experimentat la început în părţile răsăritene pe aceleaşi baze cu refugiaţii veniţi din Armenia, ocupată de arabi. Credem că pe această linie se poate explica extinderea sistemului themelor în întreg Imperiul Bizantin.

Faptul că Theophan pomeneşte la începutul secolului al VII-lea despre un ţinut al themelor în Bithynia, trebuie înţeles în sensul că aci erau cantonate unităţile militare pregătite pentru războiul împotriva perşilor. Repartizarea unităţilor militare în diferitele regiuni din Asia Mică poate fi considerată drept un început modest de formare a themelor în vremea lui Heraklios. Acest sistem capătă un conţinut real mult mai tîrziu, după ce au loc masivele colonizări de slavi.

E.F.

H. G. BECK, *Reichsidee und nationale Politik im Spätbyzantinischen Staat.* Byzantinische Zeitschrift 53 (1960), 1, p. 86—94.

Autorul îşi propune să cerceteze dacă în ultimele decenii de existenţă a Bizanţului au continuat să supravieţuiască vechile concepţii despre statul bizantin, considerat ca un imperiu cu pretenţii de dominare universală, deşi acestea nu mai aveau nici o legătură cu realităţile istorice.

Unii istorici recenţi, bazîndu-se pe scrierile lui Plethon şi pe manifestările politice ale lui Constantin Dragases ca despot al Peloponezului, cred că vechile concepţii au suferit schimbări radicale (P. Masai. Pléthon et le Platonisme de Mistra. Paris, 1956, p. 94; D. A. Zakythinos. Le despotat grec de Morée, I, 1932, p. 120; II, 1953, p. 330). Plethon ar fi socotit că ideea de imperiu trebuie înlocuită prin ideea „naţională" de Grecia şi deci el ar apare ca ultimul bizantin şi primul grec modern. Constantin Dragases ar fi urmărit ca să creeze un stat grecesc, care să cuprindă Peloponezul, Attica şi Grecia continentală.

H. G. Beck, analizînd o scrisoare a cardinalului Bessarion şi alta a lui Cyriacus, din Ancona ajunge la concluzia că despotul Constantin Dragases dorea numai ca să alunge pe Turci din Europa cu ajutorul unei cruciade şi să refacă vechiul imperiu cu capitala la Constantinopol. În recucerirea Thraciei, el vedea prima etapă a acestui proiect.

În ce priveşte pe Plethon, reformele lui au în vedere numai Peloponezul, fiindcă speranţa Bizanţului era în forţa Peloponezului.

În consecinţă, autorul crede că în Bizanţ a dăinuit pînă la sfîrşit concepţia romană despre imperiu în domeniul politicii de stat. Elenismul reabilitat de umanism a oferit bizantinilor un nou prilej pentru a-şi întări vechile concepţii, ajungîndu-se la un fel de umanism-naţional, dacă se poate numi astfel, evident nu în sensul modern al cuvîntului naţional.

Autorul nu leagă problema statului naţional de aceea a formării unei burghezii în Bizanţ, singura care ar fi ajutat la rezolvarea întrebării puse în studiul de faţă. În realitate, în Bizanţul din sec. XIV—XV au continuat să fie predominante relaţiile feudale (Istoriha srednii vekov, I, 1952, p. 578) şi de aceea nu se poate vorbi de un stat naţional.

E.F.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

*** *Budapest munkásmozgalma, 1919—1945. Bibliográfia* (Mişcarea muncitorească din oraşul Budapesta, 1919—1945. Bibliografie). I—III. kötet. Budapest, 1959, 400—716—1098 p. + 58 ilustr. (I—III).

Bibliografia *Mişcarea muncitorească din oraşul Budapesta între anii 1919 şi 1945* a fost întocmită de un colectiv al Bibliotecii Municipale Szabó Ervin din Budapesta în cinstea celui de-al VII-lea Congres al Parti-

www.dacoromanica.ro

dului celor ce Muncesc din Ungaria. Lucrarea se înscrie ca o realizare importantă pe linia preocupărilor acestui colectiv, ce strînge de cîţiva ani material în vederea redactării bibliografiei complete a istoriei capitalei, în care izvoarele şi documentele privitoare la mişcarea muncitorească din Budapesta ocupă un loc deosebit.

În vederea întocmirii acestei lucrări s-au cercetat materialele cele mai variate — presă, tipărituri, foi volante şi afişe, publicaţii beletristice, studii şi bibliografii — apărute în decurs de 40 de ani, deoarece colectivul a avut în vedere nu numai tipăriturile privitoare la mişcarea muncitorească din Budapesta apărute între anii 1919 şi 1945, ci şi documentele publicate în anii de după eliberarea ţării. În activitatea de alegere a surselor bibliografice colectivul s-a bucurat de sprijinul Institutului de Istorie a Partidului. S-au consultat volumele de *Documente* privitoare la istoria mişcării muncitoreşti apărute în anii de după eliberare, precum şi materialul referitor la capitală cuprins în bibliografia adnotată a articolelor privitoare la istoria mişcării muncitoreşti apărute în presa din ţară, întocmită pentru perioada iulie 1954 — martie 1959 aflată în revista Institutului de Istorie a Partidului (apărută în 1955 sub titlul *A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője*, iar din ianuarie 1956 *Párttörténeti Közlemények*).

Colectivul a pus un accent deosebit pe descoperirea cît mai completă a datelor privitoare la activitatea aripei revoluţionare a mişcării muncitoreşti din Budapesta între anii 1919 şi 1945, deoarece în opoziţie cu socialdemocraţii împăciuitorişti, Partidul Comunist din Ungaria aflat în ilegalitate şi elementele sale revoluţionare au trezit şi întărit în muncitori convingerea că revoluţia socialistă înfrîntă din 1919 va fi în curînd urmată de o a doua revoluţie, victorioasă, întrucît existau condiţiile înfăptuirii ei.

Mişcarea muncitorească din oraşul Budapesta este o bibliografie selectivă. Cuprinde 5939 de titluri bibliografice, majoritatea fiind adnotate. Materialul a fost sistematizat în trei volume, după cum urmează:

Volumul I: Generalităţi; Bibliografii; Situaţia clasei muncitoare; Partidul Comunist din Ungaria şi mişcările de sub influenţa sa; Mişcările tineretului muncitor; Partidul socialdemocrat; Presa revoluţionară; Presa reformistă; Asuprirea politică; Acţiuni revoluţionare, manifestaţii, adunări muncitoreşti; Solidaritatea clasei muncitoare.

Volumul II: Generalităţi; Alegeri comunale şi generale; Sindicate (grupate pe 17 ramuri de activitate industrială şi muncitorească din capitală); Cultura muncitorească (asociaţii culturale, învăţămînt, conferinţe, coruri muncitoreşti); Beletristică; Material ilustrat (afişe, desene, foi volante).

Volumul III conţine materialul privitor la trecutul mişcării muncitoreşti din Budapesta grupat pe cele 22 de raioane ale capitalei. Acest volum se încheie cu cinci indici: 1. Lista periodicelor consultate (189 de ziare şi reviste grupate după apartenenţa politică); 2. Indice de nume; 3. Indice pe materii; 4. Indice geografic — care grupează materialul pe raioane, instituţii şi uzine — şi 5. Indicele ilustraţiilor (58 ilustraţii notate pe volume).

În cadrul capitolelor materialul s-a aşezat cronologic (după anul evenimentului la care se referă), iar în cadrul aceluiaşi an, alfabetic. Lucrările aflate în fondurile Bibliotecii Municipale Szabó Ervin sînt însoţite de cota topografică, pentru a mări operativitatea folosirii bibliografiei de către cercetători.

Sistematizarea unui material atît de vast a ridicat probleme multiple şi greu de rezolvat, deoarece s-a adoptat ca metodă de lucru fişa unică. Pentru a remedia unele lipsuri indicele de materii a fost întocmit în aşa fel încît să orienteze uşor pe cercetător, grupîndu-se materialul pe capitole cu sfere foarte largi subordonate în diviziuni şi subdiviziuni. Totuşi în cadrul bibliografiei se puteau face trimiteri, de exemplu utilizînd formula *Vezi şi numărul*, pentru a atrage astfel atenţia că unele titluri au contingenţă şi cu subiectul unor capitole învecinate. De asemenea era bine să se evite prescurtarea unor titluri, chiar dacă sînt foarte

www.dacoromanica.ro

cunoscute. La lista periodicelor citate ar fi fost util să se indice după titlu anii de apariţie. Identificarea pseudonimelor şi a iniţialelor este binevenită, iar materialul ilustrativ, foile volante, afişele şi desenele reproduse în cele trei volume contribuie la întărirea caracterului documentar evocator al lucrării.

Bibliografia *Mişcării muncitoreşti din oraşul Budapesta* reprezintă un instrument de lucru de primă necesitate şi de mare importanţă în mîna bibliotecarilor şi al documentariştilor, fiind un preţios ajutor în munca de îndrumare şi de informare a activiştilor de partid, a ziariştilor, a elevilor, studenţilor şi cercetătorilor ce studiază trecutul de luptă al proletariatului din Budapesta. Prin conţinutul său bogat, lucrarea contribuie la o temeinică orientare şi cunoaştere a luptei neîntrerupte desfăşurate pe plan politic, economic, cultural şi ideologic de către clasa muncitoare a oraşului Budapesta în anii regimului de cruntă exploatare cuprinşi între 1919 şi 1945, contribuie la ridicarea nivelului ideologic al muncii de îndrumare a cititorilor în biblioteci şi institute de cercetare, precum şi la educarea patriotică a tineretului. Lucrarea constituie, prin atitudinea partinică oglindită în selecţionarea şi sistematizarea materialului precum şi în textul adnotărilor bibliografice, un ghid sigur şi în activitatea istoricilor maghiari în munca de desvăluire şi de restabilire a adevărului istoric în lumina ştiinţei marxist-leniniste.

D. S.

*** *MUSEUM*, vol. XIII, nr. 1, 2/1960.

Revista de muzeografie a UNESCO-ului, publicaţie trimestrială, se ocupă în nr. 1 din 1960 cu prezentarea muzeelor de istorie. Aşa, de pildă, un spaţiu larg este acordat muzeelor albaneze a căror existenţă este strîns legată de dezvoltarea culturală a Albaniei. Istoria zbuciumată a ţării a determinat crearea acestor centre educative pentru reliefarea valorilor istorice, artistice şi culturale. Aşezarea geografică a Albaniei a prilejuit întîlnirea pe pămîntul ei a culturilor greacă şi romană. De aici rezultă bogăţia arheologică ceea ce reprezintă o mare valoare pentru istoria arhitecturii, cît şi pentru istoria universală şi a artelor. După aprecierile specialiştilor sovietici, Albania, ţară mică, este „un mare muzeu al monumentelor culturii".

Studiile arheologice au început la sfîrşitul secolului trecut. Bogăţia săpăturilor a dat la iveală valori inestimabile care, însă, în bună parte, au fost sustrase de numeroşi vizitatori ai Albaniei, sau au pierit în vîltoarea războaielor balcanice şi mondiale. O mai susţinută activitate muzeografică începe în 1923, o dată cu construirea muzeului arheologic din Tirana alcătuit modest din piesele care au mai putut fi salvate. Cînd după un interval scurt regele Zogu I îl închide, obiectele sînt trecute sub conducerea Bibliotecii Naţionale. Arheologii francezi şi italieni care efectuau lucrările au frînat însă dezvoltarea firească a muzeelor albaneze, neluînd măsuri pentru conservarea comorilor culturii materiale. Cu destule greutate, în 1924, din piesele rezultate de la Pojani, timp de 12 ani, se deschide muzeul din Fieri, în condiţii improprii, utilizîndu-se sala unei vechi primării unde piesele erau doar depozitate. Muzeul se reface abia în 1936, în altă parte, în oraşul Vlora, pentru scurtă vreme, căci debarcarea trupelor fasciste italiene închide uşile muzeelor din Albania pînă în momentul eliberării. Abia după victoria revoluţiei populare din noiembrie 1944, munca este reluată cu mai multă sîrguinţă, în alte condiţii. Începe o nouă etapă în muzeografia Albaniei. Era nevoie de o unificare a materialelor disparate, protejarea lor şi dirijarea sistematică a lucrărilor arheologice. În R.P. Albania există astăzi patru muzee centrale, opt regionale, două arheologice în vechile sate Butrinti şi Pojani zece locuinţe istorice şi o galerie de artă decorativă. O atenţie deosebită este acordată muzeelor de istorie şi etnografie, aceord care ilustrează momente importante din viaţa poporului albanez: lupta pentru eliberarea naţională şi perioada construirii

www.dacoromanica.ro

socialismului. La Tirana, în 1948, într-o clădire adecuată, se deschide *Muzeul de arheologie și etnografie* care adăpostește colecții de o remarcabilă varietate. Numai secția de etnografie conține 13 000 de exponate la care se adaogă 7 000 de documente și desene. Este reorganizat în 1957 pe baza clasificării cronologice și tematice ținînd seama de caracterul culturii poporului albanez. La fel de interesant este și *Muzeul Central* care prezintă istoria luptei pentru eliberarea națională (1933—1944). Inaugurat la 24 mai 1949 pentru a aniversa congresul istoric de la Përmeti, muzeul conține documente, fotografii, tablouri, machete etc. Cu prilejul celei de-a 40-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste, la 7 noiembrie 1957, albanezii deschid *Muzeul Lenin-Stalin* cu ajutorul pieselor dăruite de Partidul Comunist al U.R.S.S. Activitatea muzeelor din Tirana este întregită prin contribuția celor regionale înființate în ultimii ani. Astfel, grupate pe specialități, se pot urmări rezultatele arheologice la Durazzo și Pojani; documentele în legătură cu războiul de la Valona, terminat în 1920 prin înfrîngerea trupelor italiene, la Vlora; materialele în legătură cu lupta pentru eliberarea națională, la Argjrokastro; progresele construirii socialismului, la Korça; valoarea etnografică a regiunii respective la Shkodra și un muzeu de artă medievală la Elbasani ș.a. Pe lîngă aceste muzee specializate în R.P. Albania au mai fost create și altele, de mai mică întindere, legate de anumite date istorice. Așa de pildă, la Kruja muzeul amintește rezistența din secolul XV a poporului albanez, sub conducerea lui Gheorghe Castriotul (Skanderbeg) împotriva ocupației turcești; la Lushnjë, cu prilejul sărbătoririi a 40 de ani de la congresul din 20 ian. 1920, a fost deschis un muzeu în clădirea în care s-a depus jurămîntul pentru apărarea libertății și integrității Albaniei.

Comitetul Central al Partidului Muncii intensifică munca pentru transformarea acestor muzee în adevărate centre de studii documentare, care să contribuie, în același timp, la educarea patriotică a oamenilor muncii și la ridicarea nivelului lor cultural.

A. I.

Muzeul Sucevei. Ghid pentru vizitatorii Muzeului Regional Suceava. Suceava, 1959, 83 p.

Deși înființat de 60 de ani muzeul din Suceava a luat abia în anii regimului nostru democrat-popular aspectul unei instituții unde prin materialele puse la dispoziție se împletește munca științifică cu aceea de educator al maselor largi. În scopul popularizării colecțiilor de istorie, științe naturale și arte plastice un colectiv format din prof. Gr. Foit, I. Nemes și M. Nicorescu au alcătuit un ghid.

După o scurtă introducere și o prezentare a trecutului muzeului în cei 60 de ani de existență se face o expunere asupra patrimoniului actual (1959) al muzeului. Ceea ce îl interesează pe cercetătorul istoric este desigur materialul cu privire la trecutul regiunii Suceava. Autorii prezintă global tot materialul care constă dintr-o bogată colecție de ceramică și teracotă, o variată colecție de unelte meșteșugărești, numeroase fragmente de piatră sculptată în stil arhitectonic specific moldovenesc, fragmente de frescă, de faianță și sticlărie, armament medieval (vîrfuri de săgeată, lănci, arbalete, buzdugane, proiectile, cămăși de zale etc.). De asemeni muzeul mai posedă o bogată colecție de numismatică, circa 10 000 de monete antice, medievale și moderne precum și o valoroasă colecție de documente (sec. XV—XIX).

În afară de acest material rezultă că muzeul mai posedă o interesantă colecție de material etnografic (sec. XVIII—XX) precum și o colecție de lucrări de artă plastică printre care se remarcă picturile lui Octav Băncilă, E. Bucevschi, N. Popa, D. Loghin etc. și sculpturile lui V. Condurachi și o variată colecție de științe naturale.

www.dacoromanica.ro

În capitolul III se face o expunere mai amănunțită a materialului expus în sălile de istorie și științe naturale. În secția de istorie se vede că materialul arheologic se referă la existența orînduirii comunei primitive și a orînduirii feudale în orașul și regiunea Suceava. Prezentarea acestui material se face pe linie istorică și nu muzeistică cum era de așteptat. În acest fel ți se prezintă în ghid o expunere a istoriei Moldovei și a regiunii Suceava presărată din loc în loc cu referințe la materiale expuse în muzeu. Ar fi fost de dorit ca această expunere din ghid să se facă arătîndu-se conținutul fiecărei vitrine din sălile secției de istorie. În același fel este expusă și prezentarea secției de științe naturale ca și muzeul memorial Ciprian Porumbescu (cap. IV).

În ultima parte a ghidului se dau relațiile referitoare la activitatea științifică a personalului muzeului în special în legătură cu participarea la campaniile de săpături arheologice din anii 1951—1957 făcute în raza orașului. Ilustrarea materialelor prezentate e făcută cu ajutorul a 38 de reproduceri din colecțiile muzeului, executate în bune condiții grafice. Sperăm că viitoarea ediție a acestui ghid va fi mai completă și adecvată scopului propus.

C. Ș.

Rubrica „Însemnări bibliografice" a fost întocmită de : R. Popa, M. Mustafa, A. Constantinescu, Vl. Hanga, M. Dan, A. Cioran-Camariano, Gh. Cronț, I. Apostol, S. Columbeanu, E. Frances, P. Simionescu, D. Sasu-Țimerman, A. Iochim, C. Șerban.

www.dacoromanica.ro

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Стр.

ШТЕФАН ШТЕФЭНЕСКУ, Участие румын в битве при Грюнвальде (15 июля 1410 г.) 5

В. КРАЛ (Прага), Политика истребления чешской нации, проводившаяся фашистскими оккупантами в годы второй мировой войны 23

П. П. ПАНАИТЕСКУ, Княжеская казна. К изучению феодальной финансовой системы в Валахии и Молдавии 49

ЗАМЕТКИ И СООБЩЕНИЯ

М. М. АЛЕКСАНДРЕСКУ-ДЕРСКА, О положении турецких поданных в Валахии в XVIII веке 87

В. ПАПАКОСТЯ, Два стипендиата Петра Великого в школах Бухареста . . 115

В. СТЭНИКЭ и М. ПОПЕСКУ, Новые румыно-славянские документы из Валахии, относящиеся к концу XVI в. 123

СТОЛЕТИЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ ИТАЛИИ

В. МАЧУ и Т. БУТНАРУ, Борьба румынского и итальянского народов за национальное объединение 129

И. САБЭУ, Из жизни генерала Павла Паппа. Новые данные в связи с историей румыно-итальянских отношений в эпоху Рисорджименто 151

ВОПРОСЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ТРАКТАТУ „ИСТОРИЯ РУМЫНИИ"

Публичное обсуждение макета тома II „История Румынии" 159

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

О документальном материале Государственного архива в Сибиу (*К. Шербан*); Поездки в Венгерскую Народную Республику и Народную Республику Болгарию с целью документации (*Екатерина Чимпонериу и А. Константинеску*). Хроника 167

www.dacoromanica.ro

SOMMAIRE

ÉTUDES

Page

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, La participation des Roumains à la bataille de Grunwald (15 juillet 1410) 5

V. KRÁL (Prague), La politique de destruction de la nation tchèque, menée par les occupants fascistes durant la seconde guerre mondiale 23

P. P. PANAITESCU, Le trésor princier. Contribution à l'étude des finances à l'époque féodale en Valachie et en Moldavie 49

NOTES ET COMMUNICATIONS

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA, Sur le régime des sujets ottomans en Valachie au XVIIIe siècle 87

V. PAPACOSTEA, Deux boursiers de Pierre le Grand dans les écoles de Bucarest 115

V. STĂNICĂ et M. POPESCU, Documents inédits slavo-roumains de Valachie de la fin du XVIe siècle 123

LE CENTENAIRE DE L'UNITÉ DE L'ITALIE

V. MACIU et T. BUGNARIU, La lutte des peuples roumain et italien pour l'union nationale 129

I. SABĂU, Quelques données sur la vie du général Pavel Papp. Faits nouveaux relatifs à l'histoire des relations roumano-italiennes à l'époque du «Risorgimento» 151

PROBLÈMES CONCERNANT LE TRAITÉ DE „L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE"

Discussion publique au sujet du IIe volume du traité de „l'Histoire de la Roumanie" 159

LA VIE SCIENTIFIQUE

Sur les matériaux documentaires des Archives de l'Etat, à Sibiu (*C. Şerban*); Voyages de documentation dans la R.P. Hongroise et dans la R.P. de Bulgarie (*Ecaterina Cimponeriu* et *A. Constantinescu*); Chronique 167

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R. ÎN ANUL 1960

ISTORIE

* * * **Istoria Romîniei, vol. I,** 891 p. cu 190 fig.+16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei, vol. I,** 232 p. + 11 pl., 24,10 lei.

* * * **Nouvelles étudesd'Histoire, II, publiées à l'occasion du XIe Congrès des Sciences Historiques, Stokholm, 1960,** 711 p.+1 pl., 36,90 lei.

* * * **Studii privind Unirea Principatelor,** 544 p.+1 pl., 32,40 lei.

S. GOLDENBERG, **Clujul în sec. XVI,** 454 p., 17,40 lei.

EMIL VÎRTOSU, **Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Romînească şi Moldova pînă în secolul al XVI-lea,** 316 p.+2 pl., 16 lei.

* * * **Studii şi materiale de istorie modernă, vol. II,** 332 p., 13,70 lei.

* * * **Istoria Ţării Romîneşti (1290—1690). Letopiseţul Cantacuzinesc,** LVIV+255 p., 23 lei.

* * * **Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821, vol. III, Documente interne,** 552 p., 23,10 lei; **vol. IV, Eteria în Principatele Romîne,** 352 p., 13,50 lei.

* * * **Documente privind istoria Romîniei. B. Ţara Romînească, Veacul XVII (1601—1625), Indicele numelor de locuri,** 114 p., 7,75 lei.

HERODIAN, **Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu,** 172 p., 6,35 lei.

ARHEOLOGIE

* * * **Omagiu lui C. Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani,** XX+577 p.+1 pl., 52,50 lei.

GH. DIACONU, N. CONSTANTINESCU, **Cetatea Şcheia,** 171 p.+6 pl., 14,80 lei.

* * * **Materiale şi cercetări arheologice, vol. VI,** 940 p. +29 pl., 85 lei.

www.dacoromanica.ro

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 2
BUCUREȘTI

www.dacoromanica.ro

Lei 8 —